CHRISTOPHORI EHEMII
PATRITII AVGVSTANI,
Iureconsulti,

DE PRINCIPIIS IVRIS,

Libri VII.

Quibus Iurisprudentiam arte, methodo, ordineque tradi, propriisq; finibus circumscribi posse, dilucidè ostenditur.

Cum rerum & vocum Indice locupletissimo.

HANOVIÆ
Apud Guilielmum Antonium,
MDCI.

ILLVSTRISSIMO

PRINCIPI OTHONI HENRI-cho, Comiti Palatino, vtriusq; Bauariç Duci, Domino suo clementissimo, CHRISTOPHORVS EHEMIVS P. Augustanus Iureconsultus, S. P. D.

DVO sunt hominum genera, quæ præclaris atq; eruditis literarum monumentis, communi hominũ societati prodesse, atq; consulere posse existimantur; vnum, eorum est, qui cogitando & inueniendo ea, quæ abstrusa & incognita sunt, suis laboribus & vigiliis patefacere possunt, & occulta quærendo inuestigare; alterum vero, eorum, qui iam inuenta & constituta, nondum tamen perfecte explicata, artificiosè & ordine quodam distribuere ac docere. Horum alterum

præstare posse, ut arduum est atq; difficile: ita quoq; summopere ad cognitionem & scientiam rerum comparandam utile ac necessarium, & utrunq;, mea quidem sententia, summa laude dignum. Qui enim res absconditas & ignotas patefaciunt, illi reipub. necessaria ad bene beateq; uiuendum præsidia subministrant, qui eadem ingeniose expoliunt, res ac disciplinas ad usum, adq; cognitionem aptiores reddunt. Et quanquam hæc per se expetenda & laudanda sint, alterum tamen altero ut difficilius, ita & cõmuni sapientum opinione, nobilius ac præstantius esse iudicatur. Neq; minus uere quàm scitè scripsit Cicero, inuẽtionem esse principem omnium partiũ artis, quæ si non antecesserit, curaq; & cogitatione pertractata non sit, frustra quo pacto artificiose & ornate reperta ordinari debeant, inquiritur: nam inuentione, principia, media & extrema, in quibus potissima cuiusq; rei uis consistit, scientia-

rum

rum cæterarumque rerum peruestigantur; quæ licet quandoque exigua sint, suis tamen progressionib vsu augentur, facileque excoluntur. Cuius equidem rei difficultatem prisci philosophi intelligentes, sapienter homines monendos esse censuerunt, in quolibet negotio, siue id ad actionem, siue ad contemplationē pertineret, principiorum, quorum difficilis & periculosa est inuestigatio, potissimam rationem haberi oportere; quippe cum vel leuissimus in horum constitutione commissus error, in immensos atque inextricabiles labyrinthos excrescat. Huc accedit, quod multi aliorum inuenta, rectè & artificiose excolere, interdum etiam constituta, augere possunt & ornare; inuenire tamen, suoque Marte quidpiam excogitare non possunt. at qui res & disciplinas absconditas occultasq; in lucem proferunt, illi profecto facillime easdem, quotidiano vsu atque experientia edocti, expoliunt & amplificant.

Quod sane Aristotelem apud veteres philosophos, & Galenum, ipsumq; ante Hippocratem, apud Medicos potissimũ praestitisse legimus: hi enim non tantum aliorum scripta atq; labores in re philosophica & medica illustrarunt auctioresq; reddiderũt, sed & ipsi multa suapte spõte abstrusa, primi inuenerunt, suasq; disciplinas praeclaris literarum monumentis nobilitarunt. In Iure ciuili, quanquam multa tum à veteribus, tum à recentioribus erudite & copiose conscripta atq; elaborata sunt, ea tamen fere omnia sine certo aliquo & artificioso ordine congesta, & cumulata potius, quã in vnã perpetuam consonantiã redacta sunt, vt non homine, aut tenui philosopho, sed plane Deo aliquo nobis opus sit, qui tam vastũ pelagus certis litorib. seu limitibus circũscribere, quaeq; dispersa ac confusa nunc sunt, colligere apteq; distinguere valeat. Quanquã vero multi, iiq; non indocti, id summis conatibus facere aggressi sint,

mini-

minime tamẽ quod expetebant efficere, aut consequi potuerũt; quod idcirco illis accidisse credo, quia parũ exploratis adhuc ingenii viribus, neq; recte constitutis principiis rerumq; fundamẽtis, tale argumentũ tractandũ susceperũt; cuius obscuritas & difficultas ea est, vt multi etiã veterũ Iurecõsultorum, in omni disciplinarũ genere præstãtissimi, in hac perturbatissima opinionũ varietate, de propriis ingeniis desperauerint. Est .n. in omni scientiarũ genere, certa quadã docẽdi & tradendi ratio, quã qui cõtemnit, aut negligit, nũquã sane ad perfectam scientiã & artis cognitionẽ peruenire, aut maturos suorum studiorũ ac laborum fructus recipere potest. Quã docendi viã, ab antiquis tẽporib. ductam, nõ tantum sapientiss. philosophorum, sed & prudentiss. Iurecõsultorũ consensu obseruatã cõprobatamq; accepimus. Est aũt hæc, earum rerum notitia atq; cõprehensio, quæ tum in inueniendis, tum in explicandis disci-

plinis necessario antecedunt, & princi-pia *appellantur. Sunt autem principia, cognitio generis subiecti seu materia, in qua omnis ars seu sciētia versatur; itemque finis ad quem ea dirigitur, & cuius rei gratia omnis consultatio suscipitur. Horum cognitione neglecta, fieri profecto nequit vt artem aliquam aut inuenias, aut inuentam recte doceas; quippe cum potissima cuiusque rei pars principium sit, quo absente, totum coalescere non potest. Sunt & alia nonnulla, his quadam affinitate coniuncta, quæ Græci vna voce omnia, προλεγόμενα, quod in omni actione & contemplatione præfanda & quasi præcognoscenda sint, appellant: quibus illi non tantum imperitos & rudes hominum animos, priusquam ad profundiores difficilioresque disciplinarum quæstiones fiat progressus, instituendos, sed & eorum mentes quasi incendi, iisque inflammari, ne difficultate aliqua oblata ab honestissimo propo-*

proposito quandoque abhorrerent, arbitrati sunt. Vnde & Caius Iureconsultus, has præfationes *(sic enim ille* προλεγόμενα *vertit) libentius nos ad lectionem propositæ materiæ perducere, & cum eo venerimus, eius euidentiorem præstare intellectum inquit. Quapropter cum harum rerum tam vtilis, tamque necessaria sit cognitio, mirum profecto sæpe visum est multis, cur nostra ætate, qui de his aut scripsisset, aut saltem scribere in animum induxisset, haberemus neminem: nisi fortasse id statuendū sit, alios, quibus confusa docendi ratio probatur, vt rem otiosam & inutilē; alios, vt difficilem & nouam, non attigisse, neque de his præcepta tradere voluisse. Quorum equidem opinionibus facile responderem, nisi me inconsideratæ ac temerariæ ambitionis vel arrogantiæ notam aliquam incursurum, nostrūque institutum aliud postulare intelligerem. Satis enim arduam prouinciam*

eum sustinere arbitror, qui prætermissis aliorum reprehensionib. iis de rebus quæ partim incognitæ & abstrusæ, partim à nullo sunt perfectè explicata, disserere, seque aduersus imperitũ vulgus, improborũ præterea hominum, atq; pestifera nocentissimaq; calumniatorũ venena, contra quæ vix vllũ (vt Aristoph. ait) ἀντίδοτον excogitari põt, defendere instituit. Quorum ego morsus pfectò formidarẽ, nisi me et reip. amor, & doctiss. virorum autoritas, atque adeo præclara iuuenum studia, quorum gratia omnis noster hic labor susceptus est, cõmoueret, atq; etiã tueretur. Quando enim hi qualescunq; conatus nõ ambitionis alicuius temerariæ aut friuolæ ostẽtationis gratia, sed vt, præter ea quæ modo dixi, reb. ad tractandam & docẽdam Iuris artẽ valde necessariis & obscuris, lux aliqua afferretur, à nobis instituti paratiq; sunt, magna me spes tenet, hoc meum consilium, honestamque animi voluntatẽ, & quicquid

tan-

tandem in re noua desiderari potest, à viris doctis & bonis, æqui boniq́ consu lturn iri. Neque vero me latet, multa & in his nostris lucubrationibus futura esse, quæ vel diligentiori tractatione, vel exactiori cura & stylo conscribi atq́ limari potuissent. Verum qui id obiicient, Aristotelem (nisi fallor) philosophiæ principem, in Elenchis monentem audient, qui in omni rerum ac disciplinarum inuentione, maximam vim & difficultatem reperiri, neq́ ita exacte & absolute vnumquodque ab initio constitui, sed iam inuenta, facile augeri atq́ ornari posse inquit; quare hoc reliquum eorum qui audiunt, vel legunt, officium esse, vt si qua prætermissa, minusq́ perfecte elaborata sunt, æquo animo accipere ac diiudicare, & si quæ excogitata sunt, debitam primis inuentoribus gratiam referre nõ erubescãt. Quantũ autem momenti hæc tractatio ad constituendam & docendam Iuris artem sit allatura, aliorum

qui ratione & doctrina, rerumque magistra experientia instructi sunt, iudicium esto. Hoc enim potissimum nos adinuestigasse assecutosque arbitror, quod & scientiam Iuris, non secus atque alias artes, propriis finibus circunscribi, atque ex certis principiis deductũ esse, cognatisque insuper scientiis ordine cohærere ostendimus; quæ denique vera, & non conficta docendarum constituendarumque disciplinarum ratio sit, perspicue declarauimus. Quod genus argumenti cum à nobis superioribus annis compendio quodam, & plusquam tenuiter, vt tum & ingenii & ætatis ratio ferebat, conscriptum, neque tamen diuulgatum esset, bonorum virorum hortatu atq; rogatu, idem limandum, augendum, typisq; excudendum duxi: quoniam δεύτεραι φροντίδες (vt in prouerbio est) crescentibus annis, confirmatoque assidua lectione & rerum vsu, sapientiores euadere solent. Porro cum & his ipsis nostris

qua-

qualibuscunque laboribus varias calumniatorum reprehensiones non defuturas animo cogitationeq; satis perspicere, existimaui eos nō tam firmissimarum rationum præsidio munitos, quam grauissimo patrocinio ornatos, in lucem emittendos esse; nimirum vt qui rationibus non acquiescerent, autoritate tamen territi, à criminationibus abstinerent. Atq; inter cæteros quidem nostræ patriæ Principes, qui & hoc genus studiorum maximè probarēt, atq; etiam in tā perturbato horum temporū statu vnicè defensum conseruatumq; cuperent, T. C. in primis mihi digna visa est, cuius tutela hoc meum exiguum opus cōmitteretur; quippe cum & antea clementissimè id suscepturum esse te promiseris, & te eo delectari, per clarissimum virum Dominum IOANNEM GEMETIVM *vtriusq; Iuris doctorem, Tuæ Celsitudinis primarium consiliarium, haud obscurè significaueris. Vnde id totum tuo,*

patrocinio atque fidei, quæ in cæteris rebus, tum maximè in conseruanda iustitia, morum atque virtutum omnium honestate, & quod potissimum est, in propugnanda vera religionis ac pietatis doctrina, verè est illustris & regia, committo dedicoque; atq; vt C. T. Deus opt. max. Christianæ reip. bonorum ac doctorum virorum vtilitatibus, toti denique orbi, diu incolumem seruet, ora atq; precor. Bene vale. è Augusta, MDLV. *primo Nouembr.*

T. C. deditiss.

CHRISTOPH. EHEMIVS.

TYPO-

TYPOGRAPHVS
Lectori S.

QVI Philosophiæ cognitionem à studio Iurisprudentiæ distinguunt, & cuiusq; disciplinę peculiares fines custodiunt atque regunt; næ illi bonum & æquum facere, atque ab arbitrio fratrum arualium longè securi esse videntur. qui verò segregant atque diuellunt à scientia Iuris Philosophiæ professionem, tanquam non eodem vinculo & cognatione naturali comprehendatur; illi non tàm iniquos ęquissimarum rerũ æstimatores, quàm eius, quam præ se ferũt doctrinæ ignarissimos esse se confitentur. Nã vt omittam fontes & fines vtriusque disciplinæ, qui vel iidem sunt, vel ipsa sibi propè iuncti atque connexi, vt ægrè ratione separari atq; discerni possint; vsu & experientia superiorum temporum satis edocti sumus, Iurisprudentiam elegantiorem e fflorescẽte maximè sincerioris Philosophię studio singulariter cultam atq; elaboratam primum fuisse; mox eodẽ de gradu suo deiecto, sedẽ

pristinam & splendorem antiquum penitus amisisse; iterumq; renatis atq; renouatis æuo meliori sapientiæ studiis & politiore litteratura, sensim ad dignitatem priorem & auctoritatem maiorum quasi postliminio quodam restitutã, feliciter adscendisse. Cuius rei non in obscuro caussa versatur. quandoquidem apud eximios quosque Iuris auctores intelligitur istud genus tanquam res summè religiosa, tanto non dicam in amore, sed honore & admiratione semper fuisse: & D Marcum prudentissimum Principem & religiosissimum Imperatorem legimus ob coniunctam cum imperandi arte & Iuris disciplina Philosophię contemplationem omnium non dicã Philosophorum maximum Imperatorem, sed Imperatorum omnium maximum Philosophum exstitisse. Quid quod Iuris demum consulti veram minimeque simulatam (à cupiditate pecuniæ) Philosophiam adfectare se profitentur? & eorum olim plerique summorum Philosophorum maxime è Stoicæ sapientiæ præceptis non leuiter tincti, sed largiter imbuti fuerunt? nostraq; memoria neminem vnum in Iurisprudentię professione, sine illarum artium quæ ad humanitatẽ pertinent institutione,

vidi-

vidimus non eximium, sed mediocrem extitisse? Testes sunt & superstites, quorum ora & oculos præsentium intuemur, quorum mentem sensusq; coràm aperimus; testes & defunctorum memoriæ, quorū scripta & manes religiosos cotidiè veneramur. Quo istorum in numero sine dubio præcipue celebratur merito quodam suo CHRISTOPHORVS EHEMIVS, Cancellarius quondam Electoralis Palatinus, vir clarissimus, qui per quàm erudito suo libello *De principiis iuris*, abunde testatum reliquit, quantos & in ciuili studio & in Philosophia progressus fecerit; quantoqueopere ad Iurisprudentiæ cognitionē necessaria Philosophiæ scientia sit; adeoque ingenuum istum felicis ingenii sui partum non tantùm popularib. suis, sed etiam exteris quibusq; eruditissimis plane approbârit. Quē ego tanti viri, deque tanta re tàm breuem tamq; elegantem libellum quum animaduerterem exemplorum inopia, in paucorum è nostris, tantumque non in exterarum nationum manibus solùm versari; operæ pretium esse duxi, si repetita editione (quoniam publici iuris factus iam semel esset) in lucem & vsum communem iterum reuocarem. Facies itaque rem, Lector,

ex vsu tuo, meoque voto valdè accommodatam, si operulam istam meam tui tuæque vtilitatis caussa potissime susceptam, beneuolè amicéque consules; & me ad hoc studiorum genus vltrò promtum, tua æquitate mirificè adiuuabis. Vale. Hanouiæ, Calendis Februarii, An. MDCI.

INDEX

INDEX CAPITVM QVÆ IN PRIMO LIBRO tractantur.

Præfatio. 1

1. *Methodus & ordo septem librorum.* 9

2 *Methodus inueniendi species facultatum, & habituum animæ.* 14

3 *De intellectu.* 25

4 *De scientia.* 33

5 *De sapientia.* 44

6 *De opinione.* 49

7 *De consultatione.* 53

8 *De partibus consultationis.* 66

9 *De arte.* 68

10 *De prudentia.* 80

11 *Iurisprudentiam non esse habitum cognoscendi, aut efficiendi, sed agendi, & prudentiæ partem.* 100

12 *Conciliatio veterum Iureconsultorum, Iurisprudentiam nunc artem, nunc scientiã asserentium.* 114, 115

LIBRI II.

1 *De duabus prudentiæ partibus, priuata & communi.* 117
2 *De prudentia cõmunis specieb.* 125
3 *De prudentia œconomica.* 126
4 *De prudẽtia ciuili eiusq; specieb.* 138
5 *Iurisprudentiam neq; νομοθετικὴν, neque politicam prudentiam, sed media natura inter vtranq; esse.* 141
6 *De dignitate & præstantia Iurisprudentiæ.* 144

LIBRI III.

1 *Quem ordinem sibi inter cæteras disciplinas vẽdicet Iurisprudẽtia.* 148
2 *Per resolutionem cognatarum Iurisprudentiæ artium inuentio.* 154
3 *Iurisprudẽtiã sine notitia præcedentium facultatum cognosci minimè posse.* 180
4 *Contra leguleios qui Philosophiam à studio Iuris ciuilis distrahunt, breuis disceptatio.* 185

LIBRI IV.

1 *De genere subiecto, seu materia Iurispru-*

risprudentiæ, & quæ huius inuestiganda ratio. 193
2 Actionum diuisio. 195
3 Actiones ciuiles esse propriam materiam Iuris. 202
4 Contra leguleios, qui omnia præcepta legib. & authoritate Scriptorū comprobāda esse putant, & quæ legib.cōfirmāda sint, & quæ non sint. 209
5 Demonstratio generis subiecti Iurecō'ulti, ex rationib. philosophicis, & authoritate Iurisperitorum. 215
6 Aliarum opinionū confutatio. 222
7 Pulchræ dubitationis de materia Iurisprudentiæ discussio. 231, 232

LIBRI V.

1 Iustitiæ adeptionem esse finem Iureconsulti. 238
2 Iustitiæ distributio & particularis species. 245
3 De iustitia vniuersali. 268, 269
4 Iustitia quomodo in se reliquas virtutes contineat, vt genus, an verò vt totum. 279

5 *Iustitiæ definitio quæ à Iureconsultis tradita, quomodo non recte intelligatur ab Accursianis & aliis: & qua ratione accipienda, & cum Philosophorum descriptionibus conciliandа.* 285, 286

6 *Iustitiam particularem non esse finem Iureconsulti, sed vniuersalem.* 293

7 *Qua ratione Iureconsultus iustitia fruatur.* 323

8 *Quod officium, & quis scopus Iureconsulti, & quomodo hæc à fine differant.* 327

9 *Quomodo iustitia sit finis Iureconsulti, cum nō semper ea fruatur* 341

LIBRI VI.

1 *Varia definiendarum artium ratio.* 344

2 *Triplex Iurisprudentiæ definitio, eiusq; explicatio.* 347

LIBRI VII.

1 *Varia Dd. de constituenda Iuris arte opiniones.* 360

CAPITVM.

2 *Definitio methodi.* 363

3 *De duplici methodo, naturali seu cō-stanti, & arbitraria seu aduentitia.* 366

4 *De natura Methodi naturalis & essentialis.* 370

5 *Methodus ad quem habitum animi pertineat.* 377

6 *De partibus methodi: deq; ordine.* 379

7 *De resolutione.* 384

8 *De compositione.* 396

9 *De ordine definitiuo.* 402

10 *De via & modo inueniendi & docendi res.* 404

11 *De instrumentis, eorumq; numero et natura tradendi artes.* 406

12 *Quid sit demōstratio, et quotuplex.* 411

13 *De definitione, eiusque speciebus.* 432

14 *De diuisione, eius praestantia, natura, & speciebus.* 452

15 *De instrumento resoluend:, eius natura, & speciebus, & quo genere Iureconsulti pot:ssimum vtantur.*

16 *De vsu horum instrumentorum, & quomodo disciplinæ his vtantur.*

17 *Ius Ciuile non minus quàm alias artes methodo doceri posse.*

18 *Confutatio argumentorum, quibus Ius methodo tradi non posse ostenditur.* 489

Epilogus.

INDICIS CAPITVM
finis.

CHRISTO-

CHRISTOPHORI EHEMII PATRITII AVGVSTANI, IVRECONSVLTI, PRINcipiorum Iuris liber primus.

PRÆFATIO.

INTER priscos philosophos Plato, ingenii & doctrinæ princeps, rectè & sapienter dicere solitus est, *Ordinem esse animā ipsarum rerum*: quandoquidem existimabat, in hac vniuersitate nihil effici posse, nihilque conseruari, sine artificiosa quadam & admiranda rerum omnium constructione, quæ cùm sensibus, tum mente perciperentur: & proinde eo sublato, rursus interire, neque secus ac cætera animalia, cùm vita priuantur, prorsus extingui atque corrumpi. Quod quàm verè dictum sit, facile intelligi potest, si quis non solùm in ea quæ à natura fiunt, sed etiam quæ ab arte, & omnino à nobis agūtur, animum intenderit. Ac primùm quidem, si huius vniuersæ machinæ ornatum structuramque,

à qua mundum prisci nominauere, sensu percipere, atque adeo ratione cognoscere conetur, inueniet hercle ipsius partes, concordi quadam amicitia, & mutua charitate coniunctas, ita sese inuicem complecti, vt dissolui nullo modo queant, nisi ab eodem, à quo sunt colligatæ: tantaq; arte conditas esse, & admirando ordine distributas, collocatasque, ac specie, figura, omniumq; motuum harmonia, & quadam συμπαθείᾳ ornatas, vt nulla pars huiusce generis redūdans aut deficiens possit reperiri: atque idcirco easdem semper occupare sedes, eadem retinere officia, iisdem fungi actionibus, eundem denique, ad quē natura factæ sunt, motum seruare & exercere. Neque vero scientiæ & disciplinæ artesq; vniuersæ aliud profitentur aut explicant, quàm prudentissimum in producendis eiusdem naturæ rebus consilium, infinitamque omnib. insitam vim ac potestatem, quę coniuncta sit cum egregia quadam dispositione, aptaq; & admiranda partium cōpositione, in conseruandis iisdem, miram prouidentiam & bonitatem: vt nō immerito à Zenone, *Natura non artificiosa solùm, sed planè artifex dicta sit, consultrix & prouida vtilitatū opportu-*

portunitatumque omnium: cuius deinde solertiam ars imitatur, fingendo & exprimendo structuram, nexumq; rebus natura constantibus insitum. Eadem dicenda sunt de actionibus vitæ cùm publicis, tum priuatis: quæ si nullo iudicio, nulloque rerum, personarum, locorum & temporũ habito delectu, à nobis suscipiantur, reprehensione carere nõ possunt. Ex quo fit, vt non sapientissimus solùm inter cæteros, sed & prudentissimus esse iudicetur is, qui rerum omnium, quæ vel suapte vi constant, vel à nobis geruntur & aguntur, ordinem, quoad eius fieri licet, notare potest, ac planè animaduertere: quãdoquidem cognitionem omnem, siue necessaria illa sit, siue probabilis, nihil aliud esse constet, quàm consentientem cum intellectu rerum conformationem; & quendam (vt sic dixerim) cõsensum atque conuenientiam: atque idcirco tum demum res omnes rectè se cognoscere vnumquenque arbitrari, cùm vel ipsarum cõpositionem, si ex partibus sint conflatæ, vel cum cæteris rerum generib. connexum, siquidem simplices sint & vniformes, diligenter didicerit: rursusque nil certi aut veri comprehendere, qui eadem hæc ignoret, rerumque se-

riem & ordinem, aut naturæ bonitate, aut arte ac disciplina non sit assecutus. Quapropter sæpenumero mihi cogitanti, quid esset, quod nostræ ætatis homines, in pulcherrimo facillimoque Iuris ciuilis studio tam infeliciter versarentur; tãdem diligentius rem intuenti, ratio ipsa in hanc potissimum me sententiam duxit, vt nullam aliam huius mali causam esse arbitrarer, quàm quòd erudite quondam, & ordinatè ab antiquis Iureconsultis tradita Iurisprudentia, in obscuram, confusam, inconditam, ac penè ridiculam barbariem incidisset, vt iam ex summis philosophis, prudentissimisque hominibus, aut nulli sint, aut certe hac nostra tempestate paucissimi, qui explosa tandem inueterata illa inscitia, ad instaurãdam huius disciplinæ dignitatem, pro viribus contendant; sed potius causidici, proclamatores, rabulæque esse malint, quàm vera eruditione instructi Iureconsulti, quales profecto veteres illos fuisse rei experientia satis comprobat, eosque sæpissimè imitandos censet & M. Tull. Cicero, cuius in iure ciuili conatus honestissimos extitisse, nemo est qui nesciat. Verùm hoc sanè malum vsque adeo omnium animos perua-

persuasit, vt plerique ne via quidem & certa methodo idipsum tradi, quinimò experientia quadam tantummodo cognosci, ac proinde vniuersam artem eiusque partes, sine ordine aliquo dispersas dissolutasque, in perpetuam quandam seriem, & in vnam consonantiam cogi minimè posse arbitrati sint. Quorum sententiam, tantum abest vt intelligam, aut approbem, vt potius eos omnes qui ita sentiunt aut scribunt, longissimè à vero aberrare existimem. Principiò quidem, quod cæteras artes ac disciplinas, quæ multis numeris Iure ciuili dignitate sunt inferiores, ordine tractari posse fatentur, in sola Iurisprudentia principe atq; regina omnium artium & scientiarũ, cùm id fieri posse negant, eo ipso quo cęteris antecellit, spoliare, & propria veluti anima ac spiritu priuare nituntur: quod mehercle nihil aliud est, quàm ex liberalium disciplinarum numero, atque adeo è rerum omnium vniuersitate, violenter ipsam expellere atque eiicere. Deinde non intelligunt multi, doctissimorum se veterum placitis, euidentissimisque rationibus (vt paulò pòst ostendetur) repugnare: quarum autoritas ita firma est, vt nullis sophistarum cauillis

à quoquam, ne probabiliter quidem euerti possit. Sed ex eo credo non paucis vsu venire, vt tam deprauatè & corruptè de rebus iudicent, quod illotis (vt aiunt) manib. nō constitutis prius finibus, nō cognitis principiis, non inuentis mediis, in scientias irrumpant, postpositis multarum rerum cognitionibus, quarum sine auxilio fieri nequit, vt perfectè aliquid aut cogitemus, aut discamus. Etenim tria esse constat, quę hominem doctum, & peritum artis alicuius artificem reddere posse iudicantur: & naturā, & artem & exercitationem; quæ sese perpetuò comitari ac consequi ita necesse est, vt vno ipsorum ablato, cætera frustra quæsita, vel data esse existimentur. Et quāquam natura plurimum per se valet, tamen arte expolita, paratior ac promptior efficitur ad contemplandum & agendum: quinimo quandoque deprauata, corrigitur disciplina, frequentique vsu & consuetudine confirmatur. Porrò autem hîc intelligi volo, non solùm cognitionem Methodi & ordinis, sed notitiam aliarum quoque artium ac disciplinarum, quarum maxima est ad percipiendam Iuris scientiam vtilitas: quæ quidem omnia vt paucissimis

hac

hac nostra ætate concessa sunt hominibus, ita vel præcipuè Iuris ciuilis studiosis quasi fatali quodam decreto denegata videntur. Nam quot, obsecro, illorum inuenias, qui de fine vltimo & extremo, ad quem cætera referuntur omnia, suę artis quam profitentur, interrogati, aut omnino quid respondeant non habent, aut certè perperam respondeant? cùm tamen ex ipsius notione finis, in sua resoluta ac diducta principia, non solùm artes, sed & scientiæ, cæteræque disciplinæ omnes inueniantur, inuentisq; principiis, compositione tradantur, aut cōtractis in vnum partibus, definitione memoriæ mandentur. Iam verò quis de genere, subiecto, seu materia, in qua Iurisprudentia versatur, ita copiose accurateq; dixit, qui dissolutis partibus omnibus inuentisq; primis ipsarum elementis, si non exactam, at obscuram saltem rudemq; artis ostendisset effigiem? quod etsi vni alicui homini perfectè ingenio consequi, eaque omnia quæ dispersa nunc sunt ac dissoluta, arte complecti, difficilè, multis tamen rectè inchoata absoluere, inuentisq; aliorum addere, nō esset impossibile: idq; si (quemadmodum par erat) nonnulli eruditi viri

summo studio ac diligentia tentassent, aliquando futurum esset, vt integram perfectamq; huius disciplinæ, & cæteris artium generibus non inferiorem (quod tamen multi nequaquam fieri posse arbitrantur) haberemus cognitionem: quandoquidem nihil tam arduum, tamq; difficile sit, quod quærendo & inuestigando, tandem inueniri non queat. Ego vero cum tantam huius artis confusionem conspexissem, operæpretium me facturum existimaui, si quædam progymnasmata, philosophorũ more, quæ ad totam Iuris ciuilis artem rectius percipiendam attinerent, studiosæ iuuentuti proponerem, ex quibus veluti iactis elementis, primisque constitutis principiis, tota deinceps ars deduci posset. Potissima enim cuiusque rei (vt Plato inquit) pars, principium est, à quo si quis initio vel minimum aberrarit, eum sanè in infinitos postea errores incidere necesse est. Sed id quidem non ideo faciendum esse in animum meum induxi, vt quod aliis detraho, aut mihi vendicem, aut solum ex omnibus aliis, quod multi summis ingeniis exquisitaque doctrina præstare non potuere, vel si potuerunt, non voluere, effectu-

rum

rum esse polliceri ausim, sed partim quidem vt ostendam Iuris ciuilis reprehensoribus, hanc disciplinam non minus quàm cæteras artes, definitis finibus circunscribi, atque adeo certa perpetuaque methodo & ordine doceri posse: partim vero, vt aliorum ingenia excitem & inflammem, ad reparãdam erigendamque collapsam ferè nobilissimæ scientiæ dignitatem. Quod si, vt spero, effecero, existimabo sanè non minimum me ex his honestissimis conatibus laboris præmium fructumq; retulisse percepisseque. Sed iam res postulat, vt institutum negocium aggrediamur.

CAPVT I.

Ordo librorum.

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de elementis atque principiis Iuris ciuilis futura est, antè constituere ordinem earum rerum, de quibus dicturi sumus, vt intelligatur qua de re, & qua via disseratur. Ac primùm quidem disquirendum esse arbitror, *vtrum Iurisprudentia ars sit, an scientia, an vere animi quidam habitus, ab arte & scientia, propria differentia separatus.* Et-

enim primi & veteres illi Iureconsulti, videntur esse diducti in varias sectas, vt alii quidem opinarentur, Ius esse quandam *artem*: cuius sententiæ, Celsum, M. Tulliū Ciceronem, Vlpianū & cæteros fere omnes Iureconsultos fuisse constat. Alii crediderunt Iurisprudentiam esse *scientiam*: quam opinionem sectatus est Imp. Iustinianus, qui eam *diuinarum atq; humanarum rerū notitiam, iusti & iniusti scientiam esse* descripsit. Nonnulli deniq; (quorum sententia, meo quidem iudicio, cæteris probabilior, & Iurisperitorum scriptis, ipsiq; adeò veritati magis consentanea est) existimarunt Iuris ciuilis cognitionē neq; ad artem, neque ad sciētiam referri posse, sed esse potius quandam prudentiæ partem, quemadmodum & νομοθετικὴν, id est, ferendarū legum peritiam, quę à Iurisprudentia sola ratione, non re & subiecto (vt suo loco dicam) differre videtur. Huius opinionis & Platonem & Aristotelem non vno in loco, sed præcipuè tamen alterum in lib. de Republica, & lib. de Legibus, alterum vero in lib. De vita & moribus, vt ex multis colligi potest argumentis, fuisse non dubitatur. Quapropter cum tot extiterint de Iurisprudentiæ

tiæ natura, priſcorum Iureconſultorum ac philoſophorum, tamque diſcrepantes ſententiæ, diſpiciendum ac planè diiudicandum eſt, quænam iſtarum opinionum omnium, veritati rerum magis ſit conſentanea. quanquam ego quidem, re altius conſiderata, exiſtimo penitus nullam, aut certè perexiguam tantum verborum controuerſiam huic diſceptationi ineſſe, atque idcirco hos omnes, quos paulo ante commemoraui, diuerſis notis atque deſcriptionibus eandem rem ſignificare exprimereque voluiſſe. De huius noſtri ſeculi hominib. eorumq; placitis, nil eſt quod certi poſſim affirmare: quandoquidem nunquam mihi contigerit aut legere, aut audire aliquem, qui ex profeſſo quidpiam de hac dubitatione diceret, ſcriberetve: ſedpotius ſi qui ipſorum ſunt (quos certè perpaucos eſſe reor) qui aliquid conati ſint de ea pronunciare ac diſſerere, certè opinione potius, aut leui aliqua perſuaſione ducti, quàm vera ratione & iudicio, inciderunt in ea, quæ pro veris aut veriſimilibus habuerunt. Proinde ſi non artem, ſed prudentiam eſſe demōſtrauero, ordo poſtulabit vt inquirā, ad quam prudentiæ partem referatur. Præterea

15 *De instrumento resoluendi, eius natura, & speciebus, & quo genere Iureconsulti potissimum vtantur.*

16 *De vsu horum instrumentorum, & quomodo disciplinæ his vtantur.*

17 *Ius Ciuile non minus quàm alias artes methodo doceri posse.*

18 *Confutatio argumentorum, quibus Ius methodo tradi non posse ostenditur.* 489

Epilogus.

INDICIS CAPITVM *finis.*

CHRISTO-

CHRISTOPHORI EHEMII PATRITII AVGVSTANI, IVRECONSVLTI, PRINcipiorum Iuris liber primus.

PRÆFATIO.

INTER priscos philosophos Plato, ingenii & doctrinæ princeps, rectè & sapienter dicere solitus est, *Ordinem esse animã ipsarum rerum*: quandoquidem existimabat, in hac vniuersitate nihil effici posse, nihilque conseruari, sine artificiosa quadam & admiranda rerum omnium constructione, quæ cùm sensibus, tum mente perciperentur: & proinde eo sublato, rursus interire, neque secus ac cætera animalia, cùm vita priuantur, prorsus extingui atque corrumpi. Quod quàm verè dictum sit, facile intelligi potest, si quis non solùm in ea quæ à natura fiunt, sed etiam quæ ab arte, & omnino à nobis agũtur, animum intenderit. Ac primùm quidem, si huius vniuersæ machinæ ornatum structuramque,

à qua mundum prisci nominauere, sensu percipere, atque adeo ratione cognoscere conetur, inueniet hercle ipsius partes, concordi quadam amicitia, & mutua charitate coniunctas, ita sese inuicem complecti, vt dissolui nullo modo queant, nisi ab eodem, à quo sunt colligatæ: tantaq; arte conditas esse, & admirando ordine distributas, collocatasque, ac specie, figura, omniumq; motuum harmonia, & quadam συμπαθείᾳ ornatas, vt nulla pars huiusce generis redūdans aut deficiens possit reperiri: atque idcirco easdem semper occupare sedes, eadem retinere officia, iisdem fungi actionibus, eundem denique, ad quē natura factæ sunt, motum seruare & exercere. Neque vero scientiæ & disciplinæ artesq; vniuersæ aliud profitentur aut explicant, quàm prudentissimum in producendis eiusdem naturæ rebus consilium, infinitamque omnib. insitam vim ac potestatem, quę coniuncta sit cum egregia quadam dispositione, aptaq; & admiranda partium cōpositione, in conseruandis iisdem, miram prouidentiam & bonitatem: vt nō immerito à Zenone, *Natura non artificiosa solum, sed plane artifex dicta sit, consultrix & prouida vtilitatū oppor*tu-

nitatumque omnium: cuius deinde sole-
ars imitatur, fingendo & exprimendo
turam, nexumq; rebus natura constanti-
nsitum. Eadem dicenda sunt de actio-
s vitæ cùm publicis, tum priuatis: quæ
llo iudicio, nulloque rerum, persona-
, locorum & temporũ habito delectu, à
s suscipiantur, reprehensione carere nõ
unt. Ex quo fit, vt non sapientissimus
m inter cæteros, sed & prudentissimus
udicetur is, qui rerum omnium, quæ
uapte vi constant, vel à nobis geruntur
guntur, ordinem, quoad eius fieri licet.
re potest, ac planè animaduertere: quã-
uidem cognitionem omnem, siue ne-
ria illa sit, siue probabilis, nihil aliud
constet, quàm consentientem cum in-
ctu rerum conformationem, & quen-
(vt sic dixerim) cõsensum atque con-
ientiam: atque idcirco tum demum res
nes rectè se cognoscere vnumquenque
trari, cùm vel ipsarum cõpositionem, si
artibus sint conflatæ, vel cum cæteris
m generib. connexum, siquidem sim-
es sint & vniformes, diligenter didice-
rursusque nil certi aut veri comprehen-
e, qui eadem hæc ignoret, rerumque se-

riem & ordinem, aut naturæ bonitate, aut arte ac disciplina non sit assecutus. Quapropter sæpenumero mihi cogitanti, quid esset, quod nostræ ætatis homines, in pulcherrimo facillimoque Iuris ciuilis studio tam infeliciter versarentur; tãdem diligentius rem intuenti, ratio ipsa in hanc potissimum me sententiam duxit, vt nullam aliam huius mali causam esse arbitrarer, quàm quòd erudite quondam, & ordinatè ab antiquis Iureconsultis tradita Iurisprudentia, in obscuram, confusam, inconditam, ac penè ridiculam barbariem incidisset, vt iam ex summis philosophis, prudentissimisque hominibus, aut nulli sint, aut certe hac nostra tempestate paucissimi, qui explosa tandem inueterata illa inscitia, ad instaurãdam huius disciplinæ dignitatem, pro viribus contendant; sed potius causidici, proclamatores, rabulæque esse malint, quàm vera eruditione instructi Iureconsulti, quales profectò veteres illos fuisse rei experientia satis comprobat, eosque sæpissimè imitandos censet & M. Tull. Cicero, cuius in iure ciuili conatus honestissimos extitisse, nemo est qui nesciat. Verùm hoc sanè malum vsque adeo omnium animos perua-

perfuafit, vt plerique ne via quidem & certa methodo idipſum tradi. quinimò experientia quadam tantummodo cognoſci, ac proinde vniuerſam artem eiuſque partes, ſine ordine aliquo diſperſas diſſolutaſque, in perpetuam quandam ſeriem, & in vnam conſonantiam cogi minimè poſſe arbitrati ſint. Quorum ſententiam, tantum abeſt vt intelligam, aut approbem, vt potius eos omnes qui ita ſentiunt aut ſcribunt, longiſſimè à vero aberrare exiſtimem. Principiò quidem, quod cæteras artes ac diſciplinas, quæ multis numeris Iure ciuili dignitate ſunt inferiores, ordine tractari poſſe fatentur, in ſola Iuriſprudentia principe atq; regina omnium artium & ſcientiarũ, cùm id fieri poſſe negant, eo ipſo quo cęteris antecellit, ſpoliare. & propria veluti anima ac ſpiritu priuare nituntur: quod meherclè nihil aliud eſt, quàm ex liberalium diſciplinarum numero, atque adeo è rerum omnium vniuerſitate, violenter ipſam expellere atque eiicere. Deinde non intelligunt multi, doctiſſimorum ſe veterum placitis, euidentiſſimiſque rationibus (vt paulò poſt oſtendetur) repugnare: quarum autoritas ita firma eſt, vt nullis ſophiſtarum cauillis

à quoquam, ne probabiliter quidem euerti possit. Sed ex eo credo non paucis vsu venire, vt tam deprauatè & corruptè de rebus iudicent, quod illotis (vt aiunt) manib. nō constitutis prius finibus, nō cognitis principiis, non inuentis mediis, in scientias irrumpant. postpositis multarum rerum cognitionibus, quarum sine auxilio fieri nequit, vt perfectè aliquid aut cogitemus, aut discamus. Etenim tria esse constat, quę hominem doctum, & peritum artis alicuius artificem reddere posse iudicantur: & naturā, & artem & exercitationem; quæ sese perpetuò comitari ac consequi ita necesse est, vt vno ipsorum ablato, cætera frustra quæsita, vel data esse existimentur. Et quāquam natura plurimum per se valet, tamen arte expolita, paratior ac promptior efficitur ad contemplandum & agendum: quinimo quandoque deprauata, corrigitur disciplina, frequentique vsu & consuetudine confirmatur. Porrò autem hîc intelligi volo, non solùm cognitionem Methodi & ordinis, sed notitiam aliarum quoque artium ac disciplinarum, quarum maxima est ad percipiendam Iuris scientiam vtilitas: quæ quidem omnia vt paucissimis

hac

hac nostra ætate concessa sunt hominibus, ita vel præcipuè Iuris ciuilis studiosis quasi fatali quodam decreto denegata videntur. Nam quot, obsecro, illorum inuenias, qui de fine vltimo & extremo, ad quem cætera referuntur omnia, suę artis quam profitentur, interrogati, aut omnino quid respondeant non habent, aut certè perperam respondeant? cùm tamen ex ipsius notione finis, in sua resoluta ac diducta principia, non solùm artes, sed & scientiæ, cæteræque disciplinæ omnes inueniantur, inuentisq; principiis, compositione tradantur, aut cõtractis in vnum partibus, definitione memoriæ mandentur. Iam verò quis de genere, subiecto, seu materia, in qua Iurisprudentia versatur, ita copiose accurateq; dixit, qui dissolutis partibus omnibus inuentisq; primis ipsarum elementis, si non exactam, at obscuram saltem rudemq; artis ostendisset effigiem? quod etsi vni alicui homini perfectè ingenio consequi, eaque omnia quæ dispersa nunc sunt ac dissoluta, arte complecti, difficilè, multis tamen rectè inchoata absoluere, inuentisq; aliorum addere, nõ esset impossibile: idq; si (quemadmodum par erat) nonnulli eruditi viri

summo studio ac diligentia tentassent, aliquando futurum esset, vt integram perfectamq; huius disciplinæ, & cæteris artium generibus non inferiorem (quod tamen multi nequaquam fieri posse arbitrantur) haberemus cognitionem: quandoquidem nihil tam arduum, tamq; difficile sit, quod quærendo & inuestigando, tandem inueniri non queat. Ego vero cum tantam huius artis confusionem conspexissem, operępretium me facturum existimaui, si quædam progymnasmata, philosophorũ more, quæ ad totam Iuris ciuilis artem rectius percipiendam attinerent, studiosæ iuuentuti proponerem, ex quibus veluti iactis elementis, primisque constitutis principiis, tota deinceps ars deduci posset. Potissima enim cuiusque rei (vt Plato inquit) pars, principium est, à quo si quis initio vel minimum aberrarit, cum sanè in infinitos postea errores incidere necesse est. Sed id quidem non ideo faciendum esse in animum meum induxi, vt quod aliis detraho, aut mihi vendicem, aut solum ex omnibus aliis, quod multi summis ingeniis exquisitaque doctrina præstare non potuere, vel si potuerunt, non voluere, effectu-

rum

rum esse polliceri ausim, sed partim quidem vt ostendam Iuris ciuilis reprehensoribus, hanc disciplinam non minus quàm cæteras artes, definitis finibus circunscribi, atque adeo certa perpetuaque methodo & ordine doceri posse: partim vero, vt aliorum ingenia excitem & inflammem, ad reparãdam erigendamque collapsam ferè nobilissimæ scientiæ dignitatem. Quod si, vt spero, effecero, existimabo sanè non minimum me ex his honestissimis conatibus laboris præmium fructumq; retulisse percepisseque. Sed iam res postulat, vt institutum negocium aggrediamur.

CAPVT I.
Ordo librorum.

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de elementis atque principiis Iuris ciuilis futura est, antè constituere ordinem earum rerum, de quibus dicturi sumus, vt intelligatur qua de re, & qua via disseratur. Ac primùm quidem disquirendum esse arbitror, *vtrum Iurisprudentia ars sit, an scientia, an vero animi quidam habitus, ab arte & scientia, propria differentia separatus.* Et-

ſummo ſtudio ac diligentia tentaſſent. aliquando futurum eſſet, vt integram perfectamq; huius diſciplinæ, & cæteris artium generibus non inferiorem (quod tamen multi nequaquam fieri poſſe arbitrantur) haberemus cognitionem: quandoquidem nihil tam arduum, tamq; difficile ſit, quod quærendo & inueſtigando, tandem inueniri non queat. Ego vero cum tantam huius artis confuſionem conſpexiſſem, operæpretium me facturum exiſtimaui, ſi quædam progymnaſmata, philoſophorũ more, quæ ad totam Iuris ciuilis artem rectius percipiendam attinerent, ſtudioſæ iuuentuti proponerem, ex quibus veluti iactis elementis, primisque conſtitutis principiis, tota deinceps ars deduci poſſet. Potiſſima enim cuiuſque rei (vt Plato inquit) pars, principium eſt, à quo ſi quis initio vel minimum aberrarit, cum ſanè in infinitos poſtea errores incidere neceſſe eſt. Sed id quidem non ideo faciendum eſſe in animum meum induxi, vt quod aliis detraho, aut mihi vendicem, aut ſolum ex omnibus aliis, quod multi ſummis ingeniis exquiſitaque doctrina præſtare non potuere, vel ſi potuerunt, non voluere, effectu-

rum

rum esse polliceri ausim, sed partim quidem vt ostendam Iuris ciuilis reprehensoribus, hanc disciplinam non minus quàm cæteras artes, definitis finibus circunscribi, atque adeo certa perpetuaque methodo & ordine doceri posse: partim vero, vt aliorum ingenia excitem & inflammem, ad reparãdam erigendamque collapsam ferè nobilissimæ scientiæ dignitatem. Quod si, vt spero, effecero, existimabo sanè non minimum me ex his honestissimis conatibus laboris præmium fructumq; retulisse percepisseque. Sed iam res postulat, vt institutum negocium aggrediamur.

CAPVT I.
Ordo librorum.

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de elementis atque principiis Iuris ciuilis futura est, antè constituere ordinem earum rerum, de quibus dicturi sumus, vt intelligatur qua de re, & qua via disseratur. Ac primùm quidem disquirendum esse arbitror, *vtrum Iurisprudentia ars sit, an scientia, an vero animi quidam habitus, ab arte & scientia, propria differentia separatus.* Et-

enim primi & veteres illi Iureconsulti, videntur esse diducti in varias sectas, vt alii quidem opinarentur, Ius esse quandam *artem*: cuius sententiæ, Celsum, M. Tulliū Ciceronem, Vlpianū & cæteros fere omnes Iureconsultos fuisse constat. Alii crediderunt Iurisprudentiam esse *scientiam*: quam opinionem sectatus est Imp. Iustinianus, qui eam *diuinarum atq; humanarum rerū notitiam, iusti & iniusti scientiam esse* descripsit. Nonnulli deniq; (quorum sententia, meo quidem iudicio, cæteris probabilior, & Iurisperitorum scriptis, ipsiq; adeò veritati magis consentanea est) existimarunt Iuris ciuilis cognitionē neq; ad artem, neque ad sciētiam referri posse, sed esse potius quandam prudentiæ partem, quemadmodum & νομοθετικὴν, id est, ferendarū legum peritiam, quę à Iurisprudentia sola ratione, non re & subiecto (vt suo loco dicam) differre videtur. Huius opinionis & Platonem & Aristotelem non vno in loco, sed præcipuè tamen alterum in lib. de Republica, & lib. de Legibus, alterum vero in lib. De vita & moribus, vt ex multis colligi potest argumentis, fuisse non dubitatur. Quapropter cum tot extiterint de Iurispruden-

tiæ

tiæ natura, priſcorum Iureconſultorum ac philoſophorum, tamque diſcrepantes ſententiæ. diſpiciendum ac planè diiudicandum eſt, quænam iſtarum opinionum omnium, veritati rerum magis ſit conſentanea. quanquam ego quidem, re altius conſiderata, exiſtimo penitus nullam, aut certè perexiguam tantum verborum controuerſiam huic diſceptationi ineſſe, atque idcirco hos omnes, quos paulo ante commemoraui, diuerſis notis atque deſcriptionibus eandem rem ſignificare exprimereque voluiſſe. De huius noſtri ſeculi hominib. eorumq; placitis, nil eſt quod certi poſſim affirmare: quandoquidem nunquam mihi contigerit aut legere, aut audire aliquem, qui ex profeſſo quidpiam de hac dubitatione diceret, ſcriberetve: ſed potius ſi qui ipſorum ſunt (quos certè perpaucos eſſe reor) qui aliquid conati ſint de ea pronunciare ac diſſerere, certè opinione potius, aut leui aliqua perſuaſione ducti, quàm vera ratione & iudicio, inciderunt in ea, quæ pro veris aut veriſimilibus habuerunt. Proinde ſi non artem, ſed prudentiam eſſe demõſtrauero, ordo poſtulabit vt inquirã, ad quam prudentiæ partem referatur. Præterea

quod non simplex & vniformis, sed multiplex & varia est huius virtutis natura, qua in sua membra diuisa distributaque, facilè intelligi poterit, ad quod commodè reduci debeat. Iam verò, si quænam prudentię pars sit, ratione constiterit, non ab re me facturum existimo, si inquiram, artificiosè & methodo tradi ac doceri possit, an vero nullis artium finibus comprehensa sit, fortunæque potius temeritate inter homines versetur, aut experientia quadam nitatur, cùm quia hæc disceptatio plurimum his nostris temporibus est controuersa, tū vero quia per se vtilis ac necessaria est huius rei contemplatio. Deinde de ordine Iurisprudentiæ, quem sibi inter cæteras disciplinas suo iure vendicat, erit differendum, vt possimus intelligere, qua via ad hanc nobilissimam facultatem sit accedendum perueniendumq;, & quæ scientiæ & artes nobis comparandæ sint, vt facilius & citius eam adipiscamur. Non enim omnes, quamuis profiteantur eandem artem, eodem quoq; modo discendā arbitrātur: pleriq; neglectis cæteris omnib. sciētiis, sese ad Iuris ciuilis studiū cōferunt: multi vero idipsum sine aliarum artiū adminiculis neq; recte

recte doceri, neq; perfecte intelligi posse existimant. Rursus, quia omnis ars & scientia, simpliciterque habitus omnis, aliquod habet genus subiectum seu materiam, cuius proprias affectiones seu passiones vel contemplatur, vel certè easdem efficere aut conseruare nititur, quæ sit illa, & quales sit Iurisprudentiæ materia substrata, est inuestigandum. Etenim fieri nequit, vt artem constituas, aut constitutam doceas, nisi partes generis subiecti antea cogniti dissolutas, ordine explicaueris. Et quoniã artes, & habitus qui in actione cõsistunt, hoc ipso à scientiis differunt, quod contemplatio generis subiecti & affectionum, sit finis vltimus scientiæ, & tantummodo à fine quadam ratione & habitudine distinguatur, subiectoque (vt recentiores loquuntur) seu natura eadẽ sint: in artium verò generibus finis à materia, re & notione differat: propterea de fine Iurisprudentiæ dicam, tum quia finis, in rebus agendis principium est, quod mouet agentem, vt summo studio & alacri animo propositum opus aggrediatur: mouet autem, quia bonum est; finis enim & bonum, vt autor est Aristot. sunt reciproca: boni appetitus, &

mnibus animantibus natura est insitus: quapropter proposito bono, vtilitateq; rei, reddimur attentiores ad discendas artes atque disciplinas: tum vero quia ex notione finis omnes scientiæ, resolutionis auxilio, & instrumento resoluendi aut constituuntur, aut constitutę docētur. Ex quibus constare arbitror, Iurisprudentiæ naturam nō bene cognito perspectoque fine, non rectè positis principiis inuentisq; mediis, planè ignorari. Huc accedit, quòd eius vis & essentia, nondum fortasse (quod sciam) à quoquam rectè fuit explicata, & perspicuè exposita. Denique quia ex fine & materia vniuersa ars & scientia, veluti ex partibus quibusdam coalescit ac constituitur, Iurisprudentia ex his iisdem, variis descriptionibus erit à nobis definienda circunscribēdaque, vt intelligatur perfecta & integra ipsius natura, & cognita ea in suas facilius diducatur partes.

CAPVT II.

Species facultatum & habituũ animæ.

PRæceptum est Aristotelis & aliorum philosophorum, in omni disceptatione, quæ

quę cum ratione ac iudicio suscipitur, prius de multiplici vocum potestate ac significatione (siquidem nomen aliquod multiplex occurrat) agendum esse, vt non tantum vocis ambiguitate nemo in percipiẽda aut tradenda rerum doctrina fallatur, sed etiam vt quisque intelligat, qua de re, & quomodo vnumquodque dicatur. Quapropter inuestigaturus, vtrum Iurisprudentia ars sit an scientia, sequar hoc præceptum Aristotelis, ipsiusque artis & scientiæ notiones paucis aperiam. Nulli enim dubium est, nomen *Artis* esse multiplex, atque idcirco distinguendum: cuius quidem multiplicis potestatis non solùm prisci philosophi & medici, sed etiam Iurecon-sulti, testes esse possunt, qui variã artis notionem atque conceptum, diuersis in locis, suis scriptis tradiderunt: rursusq; scientiæ vocem. cum artis significatione confuderũt. Porrò ars concipitur quandoq; pro fixo quodã animi habitu, & notitia intellectus. quãdoq; vero pro operatione & actione, seu vsu artis, qui ex illo animi habitu proficiscitur. Vnde illud Hippocratis: *Vita breuis, ars vero longa.* quia per artem, hoc in loco, Hippoc. non intellexit habitum ani-

mi, vt Galenus sensisse videtur, sed potius actionem & vsum artis medicæ, qui certè longissimus est atque difficillimus propter tria illa monstra, quæ Medico operanti occurrunt: *occasionem nempe præcipitem, & experimentum periculosum, & iudicium difficile.* Etenim habitus non est longus, propterea quod ex cognitione vniuersalium theorematum ac præceptorum comparatur, quæ breui tempore addisci possunt. Iam vero cum pro habitu animi & notitia intellectus accipitur, aut pro quocunq; habitu, & quacunq; cognitione, apud autores, siue scientia ea sit, siue habitus faciendi quidpiam, vsurpatur: vt cum Galenus in lib. de constitutione artis, artem diuidit in contemplatiuam & actiuam: & Aristot. sexto Metaphysicorum, in eam quæ in actione, & eam quæ in rerum contemplatione est posita. Aliquando etiam pro illo tantum animi habitu concipitur, qui circa res efficiendas versatur, & ab Aristot. sexto Ethicorum, à quatuor reliquis rationalis animæ partis habitibus, mente videlicet, scientia, sapientia, & prudentia distinguitur. Cum igitur tot modis concipiatur ars, postrema tantum huius vocis notio,

ad

ad præsens pertinet institutum, qua videlicet à scientia & cæteris habitibus dirimitur. Cognita notione harum vocum, contemplemur modo naturam earum rerum, quæ his vocibus artis videlicet & scientiæ, & reliquarum specierum significantur: quandoquidem ea perspecta, facilè nobis constare poterit, qua ratione inter se differant, & quod inuestigatur, Iurisprudentia ars ne sit an scientia, an vero neutrum horum, perspicuè ostendetur: quod sanè facturum me confido, si perpetuo ordine, & via quadam, nostra instituetur oratio. Exordiar igitur à notioribus nobis & rebus manifestis, ex quibus cætera sua sponte elucescent.

Omnes homines qui iudicio & mente sunt prediti, hoc mihi concessuros arbitror, Iurisprudentiam esse quandam actionem, aut cognitionem, vel vt significantius dicam, habitum cognoscendi aut agendi, quemadmodum videre est in ceteris omnibus cum corporis tũ animi affectionibus, quas nunc διαθέσεις, nunc ἕξεις nominant, quæ præditæ sunt vi agendi & cõtemplandi cognoscendique. Siue igitur in actione, siue contemplatione & cognitione ha-

bitus verſetur, ad aliud refertur: refertur autem ad rem, quam vel cognoſcere, vel efficere conatur. Etenim quæ omnino non ſunt, nõ cognoſcimus: quæ verò effici nequeunt, illa neque facere aggredimur. Nec ſolum refertur ad rem cognitã in qua verſatur, ſed etiã ad facultatem ex qua naſcitur omnis cognitio & actio: & quemadmodum actio & cognitio ex facultate promuntur, ita neceſſe eſt facultatẽ ab aliquo principio proficiſci: quandoquidem hæc tria neceſſario ſeſe mutuo conſequantur, actio, facultas, & ſubſtãtia ſeu eſſentia: vt eodem modo ſe habeat ſubſtantia ad facultatem, quo actio & cognitio ad rem cognitam & efficiendam. Cognitio enim & actio media ſunt inter facultatem cognoſcendi agendique, & rem cognitam & efficiendam. Porrò principium omnis facultatis, vt author eſt Ariſtot. in Phyſicis, duplex eſſe conſtat; alterum, quod cognoſcit vel agit, alterum, quo quidpiam cognoſcimus aut agimus: illud compoſitum eſt, hoc efficiens vel forma: vt facultatis & actionis videndi, principium quod, & ſubſtantia quæ videt, eſt totus oculus, quemadmodum apprehẽſionis Socrates. Principium quo

hæc

hæc actio perficitur, solus est videndi humor crystallinus in oculo: apprehendendi, manus aut digiti; sic cognitionis principium itemque actionis, quod agit & cognoscit, est ipse homo (loquor enim de actione & cognitione, quæ homini tantum, quatenus homo est competit.) Principium autem quo hanc actionem & cognitionem efficit, est hominis anima, seu mens rationis particeps, cuius beneficio res aut efficit, aut effectas contemplatur. Sed hæc anima multas habet vires, quas Aristoteles aliquando *partes* nominat, quarum sine ope & auxilio nihil moliri & efficere potest: quæ cum multiplices sint atque diuersæ, fit vt diuersa agendi ratio, & dissimilis cognoscendi modus nascatur: quandoquidem facultas, & id quod ex facultate proficiscitur, relatiua sint, quorum ea vis est & natura, vt alterum sine altero, aut constitui, aut cognosci nequeat; & proinde necessarium sit, vno eorum diuiso, ac in sua membra differentiasve diducto, alterum quoque in suas partes dirimi ac distingui. Anima ergo hominis vt autor est Aristot. 1. & 6. Ethicorum, duas habet vires, alteram rationis participem, & alteram rationis

expertem: quæ partitio non sensui tantum, sed & rationi euidens est, atque idcirco nulla penitus demonstratione indigere videtur. Pars autem seu vis rationis expers, cũ brutis animãtibus homini communis est, quæ continet facultates appetendi, sentiendi & vegetandi. Particeps rationis potestas, sola hominis est propria: quia proficiscitur à ratione & intelligentia. qua à cæteris animãtibus homo distinguitur. Sed rationis particeps, eius deniq; expers, hîc intelligi volo, id quod suapte natura, nõ societate, communicationeve tale est. Nam rationale, aliquando capitur pro eo quod rationi societate iũgi potest, eiq; subiici, & à ratione regi atq; gubernari, & opponitur illi quod nõ potest parêre rationi: quemadmodum dicere consueuimus, vires concupiscẽdi & irascendi, esse facultates rationis participes, quia rationi recta & vtilia præscribenti obediunt, & ex quibus animæ viribus virtutes eæ, quæ circa mores versantur, & ἠθικαὶ à Græcis appellantur, ortum trahunt. At sensum, imaginationem, & tres illas vegetandi vires, quæ ad nutriendum, augendum & generandum animal pertinent, rationis expertes: quia fieri nequit

quit, vt rationis imperio quandoque coërceantur. Aliquando vero rationale id appellamus, quod suapte natura ratione prę-ditum est, quodque aliis præscribit quid sit faciendum, quidve fugiendum, contemplandi & cognoscendi, eligendi fugiendiq; vim naturâ insi am obtinens. Et hanc notionem opponimus illi, qua quod sua natura irrationale est, quodque ex alterius tantum arbitrio cognoscit & agit, aut neutrũ horum duorum, hoc est, quod neq; suapte vi, neque societate & communicatione, ratione præditũ est, significatur. Rationale igitur & irrationale, vt nuper dixi, hîc intelligi volo, quod sua substantia tale est. Porro irrationalem animę vim, siue in sentiendo & fingendo, siue in appetitu posita sit, cum ad præsens institutum non pertineat, consulto prætereo: quandoquidem existimem, neminem vsqueadeo indoctum esse, qui Iurisprudentiæ habitum in ea animi parte inesse arbitretur, quæ rationis non est compos; sed potius nostri officii esse duco, illarum virium affectiones & habitus explicare, quæ ratione præditæ sunt, & cognoscendi vim obtinent: cognoscendi, inquam, quia voluntas & electio, cum in ap-

petendo versentur, vt superiores illæ ratione carentes facultates, huc non pertinent. Harum autem omnium finis est, veri inuentio,& declinatio falsi: quemadmodum appetitus, boni adeptio. & fuga mali. Inuentio veri nihil aliud est, quàm cognitio rerum vt sunt, per affirmationem aut negationem: vtraque enim, tam affirmando quàm negando, verum aut falsum dicimus. Itaq; si cognitio assimilis est reb. iis quæ cognoscuntur, & res cognitæ non solum specie, sed & genere sunt diuersæ, cognitionem quoque, quæ de qualibet re habetur, dissimilē esse necesse est. Nam quemadmodū inter se genere, quatuor sensuum obiecta distinguuntur, sonus videlicet, sapor, odor, & color, ita diuersos etiam efficiunt genere sensus: cuius rei signum est, quòd parens rerum natura, dissimilia his omnib. fabricata est sentiendi instrumenta, vt quilibet id perciperet ac sentiret, ad quod ab eadem natura homini datus est. Ita quoque cum res quæ cognoscuntur dissimiles sint, ac specie & genere inter se differant, efficitur vt cognitiones quibus singulæ apprehenduntur, & vires seu facultates animi ex quibus omnis cognitio promanat,

manat, inter se longissimo interuallo distent. Rerum autem aliæ sunt *necessaria*, aliæ *contingentes*. *Necessaria* sunt, quæ non possunt aliter se habere. *Contingentes* sunt, quæ aliter ac nunc sunt, euenire & contingere consueuerunt. Porro non possunt aliter sese habere ea omnia, quæ vel principia sunt necessaria, vel ex principiis necessariis gignuntur; ex quibus quia colliguntur & efficiuntur, propterea necessaria quoque vocantur. Aliter ea contingunt quæ ex principiis contingentibus conficiuntur, aut rerum contingentium ipsamet sunt principia. Principia rursus duplicia sunt, alia *cognitionis*, & *alia rei*. *Cognitionis* principia sunt, vniuersalia quædam pronunciata, quæ ad vniuscuiusque rei cognoscendam naturam, aut proprias eius affectiones, adhibentur; Græci *ἀξιώματα* nominant. *Rei principia* appello, quæ constituunt & efficiunt rei substantiam, & essentiam alicuius informant. Horum quatuor sunt genera, efficiens, finis, materia, & forma. Quapropter vt rerum necessariarum tam cognitionis, quàm rei principia sunt necessaria; ita probabilium & contingentium, probabilia

ac contingentia. Si igitur res cognitæ, vt nuper dicebam, sunt genere diuersæ, cognitionem quoque genere diuersam esse necesse est: fieri enim nequit vt rerum contingentium, necessaria, aut necessariarum, continges sit cognitio, alioquin verum diceret is, qui & id quod est, non esse, & quod non est, esse affirmaret, quod fieri non potest. Ex quo efficitur, vt & vires & habitus, quibus res cognoscuntur & intelliguntur, inter se distinguantur, siquidem res cognitæ & cognitiones, vt iam demonstratum est, sint naturâ distinctæ. Diuiditur ergo rationalis animę vis, in triplices vires: primas quidem, quæ versantur in cognitione & contemplatione earũ rerum, quæ aliter se habere nequeunt, quæ *necessaria* appellaui: alteras, quæ *res contingentes* apprehendant, easque quæ nunc fiunt quidem, sed non fieri tamen possunt, cum propter causarum & rerum inconstantiam, perpetuamque earum mobilitatem ac volubilitatem: tertias vero, quæ & res contingentes & necessarias intelligant. quas certe vires longè inter se distare, res illæ circa quas versantur, planissimè demonstrant. Verumenimuero substantia ne

tia ne an ratione differant, inquirere non est nostri instituti, sed alterius disciplinæ, quæ de animæ natura, ipsiusq; potentiis ac facultatibus pertractat. Satis mihi sit illarum differentias probabiliter ostendisse, cęteraque quę probatione indigent loco ὑποθέσεως subiecisse. Sed potestas animi quæ contemplatur res necessarias, ab Aristot. νοῦς θεωρητικὸς nuncupatur, quæ vel cognoscit principia necessaria, vel conclusionem necessariam, quæ ex principiis necessariis oritur: vel vtraq;, tam principia, quàm conclusiones. Prioris potestatis perfectio seu habitus, νοῦς, id est, *mens* appellatur, seu *intellectus*: alterius, *scientia*: postremæ, *sapientia*. Altera animi vis, quæ cognoscit res contingentes, λογισμὸς dicitur à Græcis, à nostris *consultatio* aut *ratiocinatio*: interdum ab Aristot. νοῦς πρακτικὸς appellatur, id est, *mens actiua*: & hæc potestas est vis iudicandi & consultandi, hoc esse faciendum, illud non faciendum: cuius habitus, *consultatio*, aut *habitus practicus* dicitur. Tertia potestas, quæ res tam necessarias quàm contingentes contemplatur, δόξα, id est, *opinio*, & ipsa vis habitus, nunc *opinatio*, nunc *opinio* ab Aristot. dicitur. Has vt dixi animæ

perfectiones longiſſimè inter ſe differre, naturam earum conſideranti facilè fiet perſpicuum ac manifeſtum. Agè igitur & altius ſumpto exordio cuiusq; vim ordine explicemus, ab intellectu exorſi, qui & natura & dignitate cæteris prior eſt ac præſtantior.

CAPVT III.
De Intellectu.

INtellectus, ſeu mens, quam Græci νοῦν appellant, quandoque capitur pro facultate & poteſtate animi, quandoq; pro eiusdem facultatis perfectione ac habitu: poteſtate quidem, cum diſtinguitur contra διάνοιαν, id eſt, cogitationem, quæ ratiocinatur, & δόξαν, quæ eſt vis opinandi, & φαντασίαν, id eſt, imaginationem, αἴσθησιν, id eſt, ſenſum: de qua mente Ariſtoteles tum in libr. De anima, tum in lib. Poſteriorum analyticorum copioſe diſputauit. Pro habitu vero concipitur ab eodem Ariſtotele in ſexto Ethicorum, cum à ſcientia & ſapientia ſeparatur. Neque id mirum cuiquam videri debet, propterea quod ſæpiſsimè facultatis nomen, cum propria voce caremus, ad eiusdem apud ſcriptores habitum transfertur. Cum ergo duobus modis concipi

poſſit

possit Intellectus, nos pro habitu nunc & perfectione potestatis animæ vsurpamus. Intellectus porrò nihil aliud est, quam habitus mentis, prima demonstrationis principia, simplici medioq; carente, ex sola vocum apprehensione, animi appulsu, aut leui aliqua persuasione cognoscens, à natura omnibus hominibus naturaliter affectis insitus, aut institutione & experientia cùm sui, tum demonstrationis gratia comparatus.

Habitus est quædam affectio, & affectio qualitas: at qualitas accidens; accidens omne in subiecto est; subiectum, est corpus aut anima. Intellectus ergo accidens est, aut corporis, aut animæ. *Corporis* quidem accidens esse nequit, quia habitus corporis nihil cognoscit & comprehendit, sed potius comprehenditur & continetur à corpore: at intellectus cognoscit & intelligit, quod sane ipsius nomen satis ostendit: dicitur .n. intellectus ab intelligẽdo. *Animæ* igitur habitus est, & animæ quidem rationalis (de hac enim sermo est.) Sed rationalis anima tres habet vires, mentẽ, cogitationem, & opinionem. Intellectus cogitationis perfectio esse non potest, quia cogitationis proprium est ratiocinari, conclusionẽq; per coueniẽtiã &

idonea media cognoſcere & intelligere : at intellectus non cogitat, non ratiocinatur, ſed intelligit tantum. Neque etiam opinionis, quia opinio tā vera quàm falſa cognoſcit, intellectus res veras & neceſſarias tantum comprehendit. Erit igitur mentis habitus atq; perfectio. Sed ſi eſt habitus mentis cognoſcens, & cognitio alicuius eſt cognitio & apprehenſio, neceſſe eſt aliquid eū cognoſcere & intelligere. Cognoſcet igitur aut ſenſile, aut intelligibile. *Senſile* appello, quod ſub ſenſum cadit, & particulare, ſeu indiuiduum eſt. *Intelligibile*, quod ſub intellectum, & vniuerſale eſt. Cognoſcere autem ſingulare nequit, quia ſenſu id iudicatur & percipitur. Intellectus ſenſus non eſt; propterea rectè dixit Ariſtoteles, ſenſum eſſe rerum particularium, & intellectum vniuerſalium. Porrò vniuerſale aut eſt principium & elementum demonſtrationis, vt propoſitio; aut ortum de elementis, vt concluſio & *νόημα*. At intellectus, concluſionis non eſt, quia concluſio nihil aliud eſt, quàm propoſitio neceſſaria, ex propoſitionibus neceſſariis & vniuerſalib. per demonſtrationem collecta. Sed intellectus non ratiocinatur, vt nuper dixi: relinquitur ergo, vt ſola intelligat principia. *Principia* intelligi

ligi volo, quæ prima sunt & simpliciter prima, quæ ad alia non referuntur, & demonstrari minimè possunt, quia ipsorum cognitio, est scientia meliori modo acquisita quã scientia conclusionis, quę acquiritur per demonstrationem: cuius rei signum est, quod sine his neq; intelligi quicquam, neq; quęri aut disputari potest: atq; idcirco si probarentur, aut per demonstrationem cognoscerentur, & sic non essent principia, aut in infinitũ fieret progressus in principiis, quod certe fieri nequit. Quapropter simplici medioq; carente cognoscuntur animi intelligentia, quemadmodum & illa quæ sensib. exposita sunt omnia. quod sanè idcirco euenire iudicatur, quia euidens ac perspicua est principiorum veritas & natura: quãobrem & cõmunes animi conceptiones & *notitiæ* appellantur, quas Græci ἐννοίας vocant, quę sola vocum vi perspecta, ilicò cognoscuntur, aut leui aliqua probatione confirmantur. Sed ex vocum apprehensione cognoscuntur illa principia quæ ἀξιώματα, id est, *pronunciata* nuncupant philosophi, aut enunciationes, quæ omnibus hominibus à natura sunt insitę atq; impressę vnde & nomen apud Gręcos sortitę sunt: quandoquidem cum suapte vi euidentes sint ac perspi-

cuæ. quasi sine aliqua dubitatione aut co
traditione concessa ab omnibus sumunt
in disceptationem: qualia sunt, *Omnes h*
minis natura cognoscere, desiderare: omn
bonum appetere: omnia animantia vim
repellere: si æqualibus æqualia demantur, q
relinquuntur æqualia esse. Aliud genus pri
cipiorum est, quod etsi per se verum est, nu
laq; demonstratione indiget, tamen non
ta prima statim fronte atque inspectione
illis qui artem aut disciplinam addiscere c
tendunt, cognoscitur: quapropter explic
tione & leui aliqua, seu probabili ostensi
ne, vt iis assentiantur indiget, quod gen
Græci θέσιν appellãt: cuius alia est definiti
alia ὑπόθεσις: & huius rursus alia ὑπόθεσι
alia postulatum & αἴτημα. Sunt autem hæ
propriè principia scientiarum, & ob id no
facile primo aggressu intelliguntur. Se
hæc omnia perfectè explicare, non est huiu
instituti satisq; sit rudi quodam typo, cra
saq; (vt aiunt) Minerua, quæ ad huius ha
bitus intelligentiam attinẽt, attigisse. Con
firmantur ergo, vt iam antea dicere cœpe
ram, hæc principia, non scientifica demon
stratione, sed verisimili aliqua probatione
vt inductione, sensu, consuetudine, & ex
peri-

perientia. Inductione quidem, scientiæ mathematicæ; sensu, naturalis; consuetudine, moralis; experientia, medicæ artis principia. Horum pronuntiatorũ omnium potestas est ipsa νοῦς, id est, mens, cuius habitus, *intellectus* appellatur. Porro autem omnis habitus, est quidam terminus & finis, & quoddam extremum, extremum inquam & finis mutationis & motus. Sed omnis motus & mutatio cietur ab aliquo motore & efficiente; quia nihil in seipsum agit, nec à seipso, quatenus ipsum est, patitur, sed ex aliqua alia causa (cum nullius rei, causa remota, origo reperiri possit) gigni necesse est: quare & intellectum ab aliquo efficiente genitum productumque esse oportet. Sed efficiens, aut natura est, aut homo. Natura quidem ingenerat omnibus hominibus (naturaliter tamen affectis) illa principia quæ *axiomata & pronunciata* appellaui: quandoquidẽ nullus ad eorum perceptionẽ præceptore institutioneve indigeat, sed suapte vi audita statim intelligat. Dixi *naturaliter affectis*, vt eos homines qui aliquã in mẽbris, quæ ad intelligendum necessaria sunt, mutilationẽ læsionemve perpessi sunt, aut nondũ eò ætatis quę ad intelligendum & ratio-

cinandum idonea eſt peruenerunt, ab h
habitu excluderem: quales ſane & ſtult
qui ratione nunquam potiũtur, & puer
in quibus eadem, humiditate impedita,
ſe conſtat. Quemadmodum ergo prin
illæ notitiæ, à natura omnibus hominib
poteſtate inſunt, ſic cætera principiorũ g
nera, quæ primò & per ſe ad diſciplinas
feruntur, aut inſtitutione, aut experienti
aut diſciplina & conſuetudine comparãtu
& habitus horum principiorũ proprius
artificum, qui artes atque diſciplinas pro
tentur, & in iis longo tempore ſunt verſa
Nam vt Geometra definitiones, hypoth
ſes, & poſtulata geometrica optime cogn
ſcit, ita Medicus, medicas, & Iureconſult
eas potiſſimum rectè perſpectas habet, qu
ſua arte ac diſciplina ſunt comprehẽſæ. Po
ro habitus qui verſatur in cognitione prin
cipiorum, alicuius boni gratia id facit; qui
omne quod à natura, aut à nobis fit, id ali
cuius boni gratia fieri neceſſe eſt. Sed earun
rerum quæ cognoſcuntur, aliæ ſui tantun
gratia cognoſcuntur, aliæ alterius, quædan
& ſui & alterius. Sui tantũ gratia, ea omni
cognoſcuntur, ad quæ cætera referuntur: v
finis in aliqua arte & ſcientia, cuius cauſa o
mnia theoremata & problemata contem-
pla-

plamur. Alterius gratia cognoſcuntur quæ ad finem ſemper deſtinātur. Sui & alterius, quæ etſi ſuapte natura ſcire pulchrum eſt, neque alia quapiam re, vt intelligantur, indigent, ad aliarum tamen rerū naturas cognoſcendas conducunt. Huius generis prima principia eſſe, nemo eſt qui ambigat, quæ etiamſi perfectam cognitionem ſuapte natura conſtituunt, referuntur tamē ad demonſtrationem; quia ex his colligitur & concluditur neceſſaria concluſio, quæ parit ſcientiam. Et ob id non immeritò priſci philoſophi νοῦν, id eſt, intellectum, principium ſcientiæ nuncupauerūt, quia ex principiorum connexu tāquam ex quibusdam elementis conflatur omnis ſcientia, iiſdemque ſublatis, ipſa rurſus aufertur. Ex his manifeſtè patêre arbitror, quę ſit intellectus natura, qua cognita, quid à ſcientia differat, iudicatu & inuentu non eſt difficile.

CAPVT IV.

De Scientia.

SCientia nihil aliud eſt, quàm ratiocinatricis animæ poteſtatis habitus, per demonſtrationem, ex propoſitionibus, propriis, veris, neceſſariis, primis, proximis,

notioribus, causisq; tum rei, tum concl
sionis, ad diuinarũ & humanarum reru
proprietates cognoscendas acquisitus.

Est, inquam, habitus animi, quẽadm
dum & intellectus, quoniam est constan
animæ perfectio. Perficit autem eam anin
partẽ, quæ ratione prædita est, non quide
totam, sed definitam ipsius potestatẽ. Na
quemadmodum res cognitæ, vt nuper d
cebam, sunt genere diuersæ, ita & cogniti
nes & vires cognoscentes, genere diuers
esse necesse est. Etenim cognitio, alia
principiorum, alia *conclusionis*, alia vtriusc
Principiorum ergo scientia esse non pote
quia ipsorum est intellectus, quemadmo
dum satis demonstratum est. Neque vtr
usque, conclusionis inquam & principio
rum, cum quià nobilior facultas hæc appr
hendit, tum quia scientia principiis vtitu
iã notis & manifestis, atq; idcirco ea non d
monstrat, quia in infinitum principia pr
barentur, quod fieri nequit. Est ergo scien
tia habitus cognoscendi conclusionem: h
est, finis scientiæ, est cognitio conclusioni
Sed omnis conclusio est in genere relatiuo
rum, quia refertur ad sua principia, quorun
conclusio esse dicitur: quia ex his collig
tur, efficiturque; colligitur, inquã, ex prin
cipiis

cipiis, à poteſtate & animi vi, quæ ratiocinando & cogitando quaſi exprimit ex principiis veris & neceſſariis, concluſionem veram atque neceſſariam, ex qua naſcitur ſcientia. Scientia itaque eſt habitus quidam & vis perquirendi, ratiocinandi: aut, vt multo rectius dicam, ſcientia eſt habitus per ratiocinationem ac demonſtrationem acquiſitus. Ratiocinari porro & cogitare nulla animi vis poteſt, niſi apta ſit ad nectendas propoſitiones cum ſua concluſione, & idonea ad ratiocinandum. Sed huiuſmodi ea eſt tantum, quæ Græcis *διάνοια*, noſtris quandoq; cogitatio, quandoque vis ratiocinandi, interdũ à nonnullis *diſcurſus* dicitur, cuius officium eſt, diſceptare, animi conceptus ſibi inuicem nectere, & concluſionem ex mutuo principiorum complexu perquirere atque inuenire. Et tametſi aliæ animi poteſtates quoq; intelligant, nulla tamen earum ratiocinatur: mens enim, vt ſæpe dixi nobilioris eſt originis, quàm vt ad cogitandum nata ſit: quinimo prædita eſt acerrima & acutiſſima quadam vi, & quaſi acie, illico percipiendi rerum conceptus & naturas, ad quarum apprehenſionem nullo cogitandi ratiocinandive labore indiget, ſed

ſimplici appulſu omnia intuetur, cognitaque iam retinet: atque idcirco non immerito à quibuſdam philoſophis appellatur *oculus animæ humanæ*, propter quandam ſimilitudinem & affinitatem, qua coniuncta eſſe videtur oculis corporis, & ſenſui viſus. Etenim inter cæteros corporis ſenſus, viſus, ad cognoſcendas multiplices atq; minutiſſimas rerum differentias (vt inquit Ariſtoteles) eſt accommodatiſſimus & acutiſſimus. Iam vero ipſi quoque ſenſus omnes, ſi & ſani ſunt & valentes. & omnia remouentur quæ obſtant & impediunt, quamquam incorruptè de rebus iudicant, tamen id totum citra aliquam commentationem perficitur: quandoquidem deterioris naturæ exiſtant, quæ ad cogitandum minimè eſt apta atque idonea: & proinde vt hi propter ignauiam, ita mens ob naturæ pręſtantiam non ratiocinatur. Præterea neq; φαντασία, id eſt, fingendi vis idipſum præſtare poſſe videtur: quia φαντασία nihil aliud eſt, quā formarum & imaginum, quæ ſenſu ſunt perceptæ ac cognitæ, ſtatio & conſeruatio: quod ipſius nomen ſatis cōprobat. Etenim dictā eſſe aiunt φαντασίαν, quaſi, τῶν φανόντων στάσιν, id eſt, viſæ imaginis ſtationem

ſeu

ſeu quietem. Si igitur ſenſus non cogitat, certè multo minus phantaſia id efficere poterit. At ſcientia eſt quidam habitus cognoſcendi concluſionem, expreſſam ex certis & neceſſariis principiis. Eandem ob cauſſam, neq; opinionis affectio eſſe poteſt, cùm quia opinio concluſionis tãtùm, ſine aliqua cõmentatione, eſt comprehenſio: concluſionis inquam, vel à ſenſibus acceptæ, vel à cogitatione illatæ. Præterea opinio, tam falſa quàm vera eſſe poteſt, at ſcientia non niſi æterna eſt & perpetua. Itaq; relinquitur ſcientiã eſſe habitum poteſtatis animi, quam διάνοιαν appellaui, quæ ſola ratiocinatur, cogitat, atq; ex propoſitionibus nectit concluſionem, ex qua naſcitur ſcientia. Verùmenimuero ſi exprimit concluſionem ex certis principiis & pronunciatis, profectò à reliquis animæ partibus ea proficiſci neceſſe eſt, à mente, inquam, opinione, & phantaſia: non à ſenſu, quia propoſitiones per ſe, à ſenſu depromi nõ poſſunt, propterea quod ſenſuum ſedes eſt ipſa fingendi vis, qua omnes homines præditi, quantumuis affectis ſenſ.b. ratiocinantur. Huc accedit, quod ſenſus verſatur circa res ſingulares & indiuiduas, at imaginatio vniuerſalia contemplãtibus facultatibus magis eſt aſſimilis. Itaq;

cum tria ſint propoſitionum genera, q
ex diuerſis animi poteſtatibus depromu
tur, concluſionem ſcientificam ex haru
aliqua oriri neceſſe eſt, ita quidē vt διάνοι
aut acceptis à mente principiis, aut opin
ne, aut phantaſia nectat demonſtratione
quæ parit ſcientiam. Quare ſi à mente
ceptis iis ratiocinetur, veram & neceſſari
colliget concluſionem, quæ propriè ab
riſtotele dicitur *demonſtratio*, ex qua naſ
tur habitus demonſtratiuus, ſeu ſcient
quandoquidem communes animi notit
& conceptiones, ex quibus ſyllogiſmus r
ſtitur, ſemper veræ ſunt, æternæ atq; perp
tuę, quę nunquā aliter euenire poſſunt q
nunc ſunt. Quod ſi eadem cogitandi vis
opinionē ſe conuertat, atq; adeo argume
torum & probationum principia ab ea ſ
mat, veriſimilem & probabilem efficiet c
cluſionem, ex qua dialectica ratiocinatio g
gnitur quæ aliter atq; aliter euenire cōſu
uit: nec eſt æterna & perpetua, propter r
quæ cōtinua alteratione mutantur. Opin
quoq; non ſemper res veras cognoſcit, ſ
quandoq; ſpecie recti & boni decipitur. D
nique ſi cogitatio imaginationi coniung
tur, & cognitas ab ea perceptasq; propo
tiones accipiat, conſtituet captioſam & ſ
phiſt

phiſticam argumentationem, quæ falſa eſt & ementita. Omnis enim ementita opinio à phantaſtica virtute oritur, quę cum rerum ſpecies & typos perperam ſenſu diiudicatas recipit, eoſdemq; cogitationi ſubminiſtrat, eam ſecum in errorem trahit. & quemadmodum ex principiis veris ac neceſſariis, nõ niſi verum & neceſſarium, ita ex falſis vtplurimum non niſi falſum effici poteſt. Sciẽtia ergo effectus phantaſię eſſe nequit, quia ſcientia contemplatur res veras, æternas atq; perpetuas, & imaginatio falſas. Neq; etiam opinionis, quia id quod ſcimus, aliter ſe habere non poteſt: at quod opinamur, quandoq; aliter atq; aliter euenire conſueuit, eſſe & non eſſe, fieri & non fieri poteſt. Relinquitur igitur, ſcientiam eſſe effectum demonſtrationis, & habitum demonſtratiuum, cuius opifex eſt ipſa cogitatio, quæ ex propoſitionibus, à mente & intelligentia acceptis, nectit concluſionem perpetuam & æternam. Nectit autem hanc concluſionem ex principiis veris, propriis, neceſſariis, primis, proximis, notioribus & cauſis tum rei, tum concluſionis. Ex veris quidem, quia ea quæ non ſunt, non tantum non ſcimus ſed ne opinamur quidem eſſe. Sed non ſatis eſt vera eſſe hæc principia, niſi etiam

sint propria: quia ex propriis, non ex co
munibus, demonstratio nectitur: nullu
nim scientiæ demonstratiuæ professor,
communibus demonstrat, sed solus sop
sta, aut dialecticus: qualis fuit demonst
tio Brysonis, qui conabatur quadratura
circuli ex communibus ostendere. Etsi qu
doque videatur aliqua sciẽtia vti princip
communibus, tamen prius non vtitur, n
communia faciat propria. Ne longius ab
ris, contraria contrariis expelli, & si æqua
æqualibus adempta sint, quę remanent e
æqualia, sunt pronuntiata communia: qu
complures scientiæ & artes, non vna ta
tùm, vtuntur his principiis: vtuntur aute
non tãquam communibus, sed vt propri
quia ex cõmunibus adiungendo materia
faciunt propria. Exempli gratia: Medici
hoc modo ad finem suę artis accommoda
contrariis morbis contraria conuenire m
dicamenta; vt, inanitionem repletione,
repletionem inanitione curari; addita enir
differentia communi principio, efficit illu
particulare & proprium. Sic Iureconsultu
eodem vtitur principio, sed diuersa ration
quatenus videlicet ad artem quam profite
tur, vtile est; vt contrariis peccatis, contra
rias quoque pœnas decernendas & consti
tuen

tuendas esse. Geometra vero commune illud principium, Si ab æqualibus, æqualia demas,&c. ad magnitudines, aut quantitatem continuam accommodat; *Si ab æqualibus magnitudinibus, æquales magnitudines auferas, quæ reliqua sunt, certe inter se æquales etiam sunt.* Arithmeticus idem de numeris pronunciabit: *Si ab æqualibus numeris, æquales numeri demantur, reliquos etiam qui relicti sunt pares esse inter se.* & sic in cæteris par est ratio. Itaque scientia seu demõstratio, ex propriis, non communibus, concludi atque effici potest. Cæterum quia hoc ipso differt scientia ab opinione, arte & prudentia, quod sit certa, & rerum necessariarũ: opinio autem, ars & prudentia, rerum contingentium: & prudentiæ finis incertus, & quæ ante finem sunt, incerta; idcirco principia erunt necessaria; alioqui si nos sciremus sine principiis necessariis, profecto quod sciremus, idipsum planè nesciremus, quod quidem valde absurdum est: quia qui scit nullo modo mutatur; quia scientia est immutabilis. Immutabile est, quod nõ potest aliter se habere; id autem est necessariũ, quare principia scientię sunt necessaria. Porro autem si principia sunt necessaria, sequitur etiam vt sint incorruptibilia; quoniam

æternorum eſt demonſtratio & definitio, tam illa quæ eſt principium demonſtrationis, quam ea quæ efficitur concluſio. Si ergo conſtat nos ſcire per principia neceſſaria, etiam erit neceſſarium ſcire per priora & notiora; notiora quidem, quia ignotum ſcitur per principium notum; notiora autem ſunt principia, quia ſunt cauſæ, cur ſit, & cognoſcatur cõcluſio; nam propter quod vnumquodq; tale eſt, certe id magis tale eſſe neceſſe eſt. Sunt ergo principia notiora concluſione, & cognoſcuntur meliori cognitionis modo, vt antè dixi, quàm per demonſtrationem, qua cognoſcitur cõcluſio. Priora etiam principia ſunt cõcluſione, quia cõcluſio eſt effectus, at effectus eſt poſterior ſua cauſa. Prius enim eſſe, duob. modis dici ſolet; aut id quod ſimpliciter & ſuapte natura prius eſt, aut quo ad nos, hoc eſt, quod primo noſtrę occurrit cognitioni atq; intelligẽtiæ. Sua natura priora ſunt cauſæ, principia, & elementa, ſuis effectis compoſitis, & confuſis. Quo ad nos, noſtrũq; cognoſcendi modũ, antecedunt effectus ſuas cauſas; & compoſita, ſua principia; & vt ſemel dicam, quæ ſenſibus ſubiacent, ea quæ ratione atq; intelligentia comprehenduntur. Principia ergo ſunt cauſæ, & cur ſit, &

cur efficiatur conclusio. Sed cur sit, & cur efficiatur conclusio, causę esse non possunt, nisi sint & primæ, & immediatæ, & veræ causæ. Immediatæ quidem, quoniam (vt inquit Aristoteles) tunc arbitramur vnumquodq; nos scire, cum causas proximas, & principia atq; elementa proxima cognoscimus. Ex his ergo principiis & propositionib. tanquam ex materia quadã colligitur & gignitur demonstratio, ex qua oritur scientia, scientia, inquã, & cognitio affectionũ seu proprietatum, rerum humanarum atq; diuinarum. Etenim vt definitione, rerum naturæ ac substantiæ explicantur, ita demonstratione passiones & accidẽtia cognoscuntur. Hæc est perfecta descriptio scientiæ, qua distinguitur ab intellectu. Quanquam enim vterque habitus res necessarias contemplatur, tamen id fit diuersa ratione: quia intellectus est habitus primorum principiorum, & scientia conclusionum, quæ ratiocinatione quadam efficiuntur. Et quemadmodũ intellectus est effectus mentis, ita scientia cogitationis.

CAPVT V.

De Sapientia.

Atqui ſi primorum principiorum habitus, mens eſt, & concluſionum ſcientia, vtrorumq; ſanè, principiorum, inquam & concluſionum, alium omnino conſtituendum eſſe habitum, nemo eſt qui ambigat: etenim & diuerſa ſunt illa quæ cognoſcuntur, & neuter eorum habituum quos enumeraui, id quod ex principiis & concluſione cõpoſitum eſt, cognoſcere nititur. quapropter Ariſtoteles huic generi rerum adiudicauit ſapientiam. Sapientia vero duplex eſt, altera communis, & altera propria. Cõmunis eſt, quæ in omnibus artium generibus, & artificibus earum cernitur; quandoquidem hæc ſapiẽtia præſcribit artifici modum rectè operandi & agendi in arte, vt non temere quidpiam moliatur, efficiatve, ſed recta ratione ea omnia quæ ad futuri operis conſtructionem, & ornatum pertinent, ſine errore aliquo perpendat inueniatque, & inuenta, vt vſus exigit, adhibeat. Atque hæc quidem ſapientia ab Ariſtotele *ſingularis* & *particularis* appellatur, quia eſt ſingulorum artificum, eorumque qui in aliqua arte particu-

ticulari aut ſcientia peritiſſimi habentur. qua ſignificatione veteres dicere conſueuerant, Phidiam & Polycletum eſſe ſapientes ſtatuarios, quod inſignes eſſent ſculptores & artifices, omniumq; rerum formas & imagines artificioſe ſculpendo imitarentur; quorum alter Mineruæ ſtatuam miro artificio fabricauit, amplitudine cubitorum viginti & ſex, quæ ebore & auro conſtabat; in cuius ſcuta Amazonum prælium cælauit, & deorum gigantumq; dimicationem in ſoleis Lapitharum & Centaurorum. hunc Plinius vocat *nunquam ſatis laudatum artificem*. Alter vero diligentia & decore ſupra cæteros, vt inquit Quintilianus, ex ære ſigna fecit nobilitata ſcriptorum præconio, cumprimis quidẽ aſtragalizontes, hoc eſt, talis ludentes, quo opere nullũ abſolutius iudicant. & Herculem finxit cum pelle & hydra. Hæc itaque ſapientia dicitur ſingularis ab Ariſtotele. Altera porro eſt generalis & propria, quæ non partis alicuius ſcientiæ, aut vnius artis rationem reddere poteſt, ſed omnium artium & omnium doctrinarum cauſas inquirit, vt in Margite dixit Homerus:

Τὸν δ' οὔτ' ἄρ σκαπτῆρα θεοὶ θέσαν,
Οὔτ' ἀροτῆρα, οὔτ' ἄλλως τι σοφόν.

Siquidem & fossor in ipsa fodiendi arte, & arator in arandi genere, & alii in alia re excellere, atq; in sua arte sapiens appellari potest. Attamen hi omnes quadātenus sapientes sunt, non simpliciter & generatim: etenim qui proprie sapiens est, omnium rerum causas reddere potest, quia scientiam habet omniū artium atq; disciplinarū. Posita hac notione sapientiæ, Aristoteles generalem & propriam, sexto Ethicorum, hac ratione descripsit: *Sapientia est habitus animi, ex intellectu & scientia compositus, veluti rex & moderatrix omnium artium & scientiarum, in rerum suapte natura præstantissimarum comprehensione versans.* Est enim sapiētia, habitus intellectus, quia principia & pronunciata quæ ad demonstrationem adhibentur, cognoscit, & circa illa (vt Aristotelis verbis vtar) *verum dicit*: nō tamē eadem ratione qua intellectus, qui simplici intelligentia ea apprehendit, sed quadum cum demonstratione ac ratiocinatione, collecta aut ex prioribus & causis, aut certe posterioribus, & effectibus. Nam intellectus seu mens, principia per se nota ac manifesta comprehendens, scientiæ & cogitationi illa subministrat; quæ si ab aliquo aut omnino non probentur, aut cum hæsi-

tatio-

tatione & dubitatione quadam concedantur, ad superiorē artificem, sapientem nimirum, aut dialecticū, tanquam ad sacram anchoram confugit, qui ratione & probatione ea confirmare stabilireq; nituntur: sed id quidem diuerso modo ac ratione; Dialecticus enim probabiliter, sapiens scientifice de iisdem disputat. Quod facile quis intelliget, si animo suo artium ac disciplinarum pronunciata, primaq; eorum principia perlustrauerit: quæ cum ex propriæ scientiæ, aut artis pręceptis & cōclusionibus, vel prioribus aliis principiis probari nequeāt, aliunde suæ certitudinis testimonium petere coguntur. Nam ex præceptis & cōclusionibus, atq; in vniuersum ex iis quę posteriora sunt suis principiis, eadem confirmari ac stabiliri nō possunt, quia principia debēt esse notiora conclusione; cæteroquin aut nota probarētur per ignotiora, aut ex illis nihil omnino cognosci, nihilq; percipi & concludi posset, quorum vtrunque fieri nequit, nisi quis illud demonstrandi genus admittendum esse contendat quod in sese reciprocatur, & recurrit in modum circuli, vnde etiam à philosophis *circularis probatio* dicitur; cuius autoritas satis luculenter ab Aristot. in lib. Priorum resolutionum est labefactata.

penitusq; euersa. Quod si dixeris, ex prioribus principia probari posse, velis nolis concedas oportet, aut ipsa non esse principia, quia nō sunt prima, aut in infinitū res confirmari posse, quod absurdum & impossibile esse iudicatur. Quapropter si nulla ars, aut scientia & disciplina propria axiomata & pronuntiata confirmare potest, reliquum est vt à superiori facultate id fiat, quam sapientiam appellaui. Verum quia hæc multis fortasse non ita nota sunt, propterea rem omnem exemplis illustrabo. Ædificator, aut quilibet alius artifex, in ædificando domo, aut alio opere, amussi & perpendiculo vtitur, vt ædificium quod struit, ad rectam lineam euehat; neq; tamen huiusce rei causam, cur videlicet posito tali instrumento, recta linea efficiatur, reddere potest; sed veluti confessum ac notum sumit hoc vniuersale pronunciatū, omnia ea recta esse, quæ ad mensuram perpendiculi eriguntur. Ita Geometra punctum esse definit, cuius pars nulla sit: & hanc suam descriptionem ponit loco principii manifesti, nec cur res ita se habeat, inquirit, sed conquiescit audita ea descriptione. Idcirco si huiusmodi pronuntiata ab aliquo vel non intelligātur, vel certe vt vera esse negentur, ilicò sapientis auxilium

lium artifex implorat, aut dialectici, qui hęc comprobare stabilireq; nituntur. Atq; hi quidem alterius principii causam grauitati corporis adscribent, quod ad rectos angulos rectamq; lineam deorsum labitur; alterius vero, quod omnis terminus seu mensura eo ipso quod metitur, vna dimensione superetur: ac proinde cum corpus quod tribus dimensionibus affectum est, superficie circũscribatur, superficiem duas tantũmodo sibi vendicare: iterumq; cum superficiei, quæ duas habet dimensiones, terminus linea sit, lineam dimensionem vnam retinere: denique cùm linea punctis claudatur quæ vno termino affecta est, puncto omnino nullam amplius dimensionem reliquã esse statuẽt. Et hoc pacto sapientia id præstat, quod ab artifice fieri non poterat. Sapientia ergo nititur demonstrare omnium artium ac disciplinarum principia & pronũciata, quæ philosophi complexa nominãt: & ab hac, quasi axiomata sua scientiæ mutuantur. Neq; solum axiomata & principia complexa, sed etiam sua genera subiecta quæ cõtemplantur, suasque passiones quæ subiectis insunt, quæ à philosophis principia incõplexa nominantur; quia, vt autor est Aristot. in lib. Metaphysicorum, omnium artium ac sci-

entiarum genera ſubiecta & paſſiones, ab hac ſapientia oriuntur, & quaſi per quædam additamenta, vt ille inquit, conſtituuntur. Ex his ſatis conſtat, quomodo ſapientia ſpeculetur prima principia. Sed hęc eadem quoque eſt artifex cognoſcẽdi conclusionem: quia, vt antea dixi, eſt habitus ex intellectu & ſcientia compoſitus: quapropter eſt regina, moderatrix & caput cæterarum artium & ſcientiarum, non tantum ratione modi cognoſcendi rerum naturas, ſed etiã quia contemplãtur res cumprimis nobiles atq; præſtantes; hoc eſt, prima rerum & cognitionis principia, quę certè præſtant ſuis concluſionib. quia eodem modo ſe habent ad cõcluſiones, quo caput ad reliqua membra: caput autẽ præſtantius eſt iis quæ ab ipſo dependent. Itaq; ſapientia antiquior & nobilior eſt ſcientia, quia eidẽ ſua principia ſuppeditat ac ſubminiſtrat. atq; etiam intellectu, quia rationes & cauſas principiorũ contemplatur. Perfecta igitur omnibusq; numeris abſoluta eſt hęc ſapiẽtia, vtpote quę nullius alterius ope ad cõprehendẽdas rerũ cognitiones indigeat. Hinc fit vt veteres philoſophi nũc ἀνυπόθετον, nunc ἀρχιτεκτονικὴν & diuinam appellarint. ἀνυπόθετον quidẽ, quia cæteræ omnes

ſcien-

scientiæ, & artes vniuersæ, sua principia & esse,& vera esse supponunt, etiamsi cur ita sint minimè cognoscant. Et diuinam,quia contemplatur res suapte etiam natura pręstantissimas,easq; neq; generationi,neque corruptioni obnoxias:quales sunt incorporeæ illæ & materia carentes naturæ, quæ semper actu sunt,neq; ex eo inquo sunt statu exturbari quãdoq;,&in aliũ mutari possunt. Hæ ergo rerum naturæ cum materia careant, generationis corruptionisve sunt expertes:quia materia est causa mutationis propter insitam illam vim ac potestatem, semper alteram & alteram formam appetendi suscipiendiq;: atq; idcirco vt earum rerum quæ transmutantur, propriè est scientia,ita æternarum sapientia. Pręterea dicitur ἀρχιτεκτονικὴ,quia est regina & moderatrix cæterarum artium ac disciplinarum, quemadmodum prudentia virtutum moralium, quib imperat ac præscribit rectam rerum agendarum rationem. Sapientia ergo(vt eò reuertamur vnde digressi sumus) est composita ex intellectu & scientia; sed intellectus quidem esse dicitur, quatenus circa principia verũ dicit:scientia,quatenus ea quæ ex principiis cõcluduntur,apprehẽdit. Sed non sine ratione quærat hîc quis-

piam: Si habitus omnes, de quibus hactenus disputatum est, genere inter se differũt, quomodo sapientia à mente & scientia distinguatur, cum sapientia nihil aliud esse videatur, quam eadem mens ac scientia. An dicendum est, mentem & scientiam non ita esse in sapientia, vt species in suo genere; sed potius vt partes in suo toto? quia sapiẽtia est quoddam compositum ex his duob. habitibus. An vero neque id quidem verum est, quod sapientia sit totum, & scientia & intellectus, partes? quia diuersa est cognitio sapientiæ, qua principia apprehendit, à cognitione mentis. Mens enim sine medio & ratiocinatione, sapientia cogitatione quadam ea intelligit. Et hęc quidem de habitib. illius animę potestatis, quę in rebus æternis ac necessariis versatur. quantum ad præsens institutum attinet, satis sint disputata: quibus explicandis de industria prolixior fui, vt ipsorum natura penitus perspecta, facilè ad quod hæc nostra Iurisprudẽtia genus reducenda reuocandaq; esset, intelligeretur; idq; non difficile erit inuentu, si cæteros animi habitus eodem ordine ac methodo ꝓsecutus fuero. Proinde venio iam ad illam animi partem, quæ intuetur res necessarias & contingentes. Et quanquam altera illa vis quæ tan-

tantummodo res contingentes apprehendit, doctrinæ ordine ac tractatione (quod mediorum cognitio ex extremorũ disciplina comparetur) prior sit, attamen cùm non æquè magnam vtilitatem ad rem propositam adferat, lubens priori loco explicãdam suscepi, ne commutata orationis serie, ordo quoque rerum perturbaretur.

CAPVT VI.

De Opinione.

POtestatem animi, quæ res æternas aut cõtingentes pertractat, prisci philosophi *δόξαν* nuncupauerunt, id est, *opinionem*: ipsiusq; habitum, seu perfectionem, nunc opinationem, nunc opinionem: quia, vt supra commemoraui, nil mirum videri debet, si quandoq; facultatis potestatisve nomen, ad eiusdem apud autores habitum, ex inopia linguæ & vocum, transfertur. Porro opinatio nihil aliud est, quam opinionis quædam affectio & dispositio, qua contemplatur res & æternas, & generationi corruptioniq; obnoxias: easq; vel in nostra potestate, vel extra positas, vniuersales, particulares, certas, incertas, veras aut falsas, cogitatione aut sensu animo ingenerata.

Eſt ergo opinatio, opinionis διάθεσις, id eſt, diſpoſitio, quemadmodum ſcientia cogitationis,& intellectus mẽtis perfectio. Perfectio quidem eſt conſtans & perpetua, difficile mobilis: at opinatio facilè mobilis eſt,quia nõ dependet ex principiis neceſſariis,neque cognitio firma eſt & ſtabilis, ſed coniuncta cum quadam hæſitatione,& ſuſpicione falſi. Propterea rectè dixit Ariſtot. *nos opinari ea quæ nondum admodum ſcimus.* Multa enim eſſe opinamur atq; animo eſſe concipimus,quæ non planè nobis explorata & cognita eſſe fatemur; ita tamen nos ſentire profitemur,quoad melius nobis viſum fuerit. Et quanquam hæc cognitio incerta, habitu confirmata non ſit,ſed ex perſuaſione quadam,aut leui ſuſpicione genita,animóq; ingenerata,nihilominus tamẽ poteſt eſſe illarum rerum quæ ſunt neceſſariæ & æternæ. Verbi gratia: Si quis opinetur, mundũ eſſe interitus & ortus expertẽ, quemadmodũ opinatus eſt Ariſtoteles; aut mundos eſſe infinitos, vt Heraclitus; aut diametrũ, proportione reſpondere lateri figuræ quadratæ; quæ etſi in rerum vniuerſitate non ſunt, tamen vt illa quæ ſunt, & perpetuò ſunt,animo concipiuntur. Neq; verò de æternis ſolùm, ſed etiã iis quæ genera-

nerationi&corruptioni obnoxia sunt, multa opinamur, quo vel maximè differt opinio à scientia, intellectu & sapientia, quæ concipiunt res æternas atq; perpetuas: vt, si quis opinetur, cras vel perendie venturũ Carolum quintum Imperatorem, aut casuras grandines & pluuias, quæ certè aliter euenire possunt. Sed quæ aliter euenire possunt, aut sunt in nostra potestate posita, aut nõ sunt; & in vtroq; genere versatur opinatio seu opinio. Nam si bonam esse artem aliquã aut scientiam, cui nos operã daturos arbitramur, existimemus, tunc opinari dicimur, & opinionem habere eius, quod in nostra potestate est. Rursus cum rerũ quædam sint vniuersales, quædam singulares, de vtrisq; opinionem quoq; cõcipimus: vt si omnes homines bonos aut malos, vel Socratẽ bonum esse sentiamus. Et hæc cogitatio & persuasio, aut certa est aut incerta, vera vel falsa: quæ certè est propria differentia opinionis, qua à cæteris habitibus, qui res veras contemplantur, perinde differt, ac consultatio bono & malo. Atq; idcirco dicere consueuimus, opinionem esse veram, aut falsam, sed cõsultationem bonam aut malam: quia opinio est propriè earũ rerum quæ ad contemplationem cognitionemq;

referuntur; consultatio vero earum quæ ad opus & actiones spectant. Et quemadmodum in cognitione verum & falsum, ita in consultatione bonum aut malum cernitur. Opinando ergo nemo bonus aut malus dicitur, sed verax aut mendax. Et si quispiam opinaretur, aut fortiter esse agendum, aut iuste, aut temperanter, tamen fortis, iustus aut temperans idcirco non est; quia nemo laudatur vituperaturve ob bonam malamve opinionem, sed veram aut falsam. Porro autem omnis opinatio duobus modis oriri ac gigni potest: quandoque enim ratione & syllogismo quodam, quandoque sine ratione opinioni aduenit. Ratione quidẽ nascitur opinatio, cùm cogitatio acceptis à reliquis animæ virib. principiis quibusdam & propositionibus, conclusionem nectit. Sine ratione, cùm opinio comprehensa aliqua propositione, eaq; vel à sensu. vel ab imaginatione percepta, veram aut falsam esse existimat. Vt perinde se habeat hęc opinatio, ad ignorantiam illam quæ *simplex & pura negationis* ab Aristotele appellatur, quemadmodum prior illa, ad ignorantiam prauæ dispositionis, quæ syllogismo conclusa, animo innascitur. Hæc est natura opinionis & habitus opinandi.

Ca-

CAPVT VII.
De Consultatione.

COgnita natura opinionis, persequamur illam animę perfectionem & habitum, qui contemplatur res tantũ contingentes, easq; quæ aliter atq; aliter euenire possunt. Hanc Latini *consultationem*, & *habitum consultatiuum*, seu *deliberatiuũ*, Græci λογισμὸν appellant, qui hac ratione commodè describi poterit:

Consultatio est habitus ratiocinatricis animæ facultatis, perquirendi vtilia & idonea agendi, efficiendive media atq; instrumẽta, quæ cum in nostra potestate sita sint, vt plurimum euenire possunt, incerta tamen sunt & indefinita, sed ad certum definitumque finem adipiscendum excogitata & inuenta.

Cogitatio, quam superiori loco διάνοιαν appellaui, duas habet vires: alteras, quibus quid in vnaquaq; re verum sit, cernit; alteras, quibus res actioni & effectioni subditas diiudicat ac discernit. Quapropter si veritatis causa, & cognoscendi rerum naturas gratia ratiocinetur, scientiam parit si agendi & efficiendi, vt bonum aliquod adipiscatur, consultationem gignit, quæ ab Aristo-

tele νοῦς πρακτικὸς appellatur, quemadmodum altera illa, quæ in cognitione posita est, νοῦς θεωρητικὸς dicitur. Nam vt huius finis & scopus est cognoscere, ita illius agere, & quidpiam efficere. Porrò autem quia omnis consultatio à cogitatione oritur, cuius proprium est ratiocinari & cogitando inquirere, efficitur sanè vt consultatio sit quędā inquisitio: atq; id quidē vel maximè, quia cōsultatio est assimilis resolutioni, vel potius quædā resolutio: atqui omnis resolutio est inquisitio, cuius finis est inuentio verorum principiorū, ex quibus omnis actio & cōtemplatio oritur. Est, inquam, inuentio, quia posita demonstrationis cōclusione, aut rei alicuius fine, aut effectu, eorū quæ proxime ac continenter ad cōclusionis confirmationem adhibita sunt, vel cōiunctarum causarum est inuestigatio, deinde illorum quæ proximè antecedebant, tum superiorū rursus, & ita deinceps aliorū semper perquisitio, donec ad prima principia & elementa ventum sit, quæ amplius in alia resolui nequeant, sed ipsa sint prima. Hanc ergo resolutionem consultatio imitatur: quia posito & constituto aliquo fine agendo efficiendove, inuestigat & inquirit ea omnia quæ idonea sunt, & ad acquirendum

dum propositum finem vtilia, donec ad principiũ aliquod cogitatione peruentum sit, à quo actio seu effectio orditur. Siquidem, vt rectè inquit Aristot. vniuersæ contemplationis finis, est principium actionis: & principiũ cõtemplationis, est finis actionis. quapropter omnis consultatio, est quędã inquisitio. Dixi, *quãdã inquisitio*, quia nõ reciprocantur inquisitio & consultatio: quia omnis cõsultatio est inquisitio, sed nõ omnis inquisitio est cõsultatio: quãdoquidẽ multa inquirimus, de quibus nõ consultamus. Inquirimus enim & peruestigamus magnitudinẽ solis, stellarum, mũdi, cursus astrorum, eorundem ęternitatẽ & interitũ, quæ omnia non cadunt in deliberationem & consultationem. Sed de iis propriè cõsultare solemus, quæ posita sunt in nostra potestate, quæque efficere aut non efficere possumus. Ex quo id liquido cõstat, cur cõsultatio nõ sit sciẽtia, aut intellectus, aut sapientia; nam quod scimus & intelligimus, id non quærimus; & cognitio non est inquisitio; at enim id de quo cõsultamus, inquirimus, & consultatio est inquisitio. Iam vero inquisitio est in genere relatiuorum, quia est alicui⁹ rei inuestigatio ac perq̃sitio. Inquirimus autem ea omnia quæ non pos-

ſidemus, vel de quibus dubitamus. At nemo de fine dubitat, aut finem inueſtigat; ſiquidem quis ſit ille, artifex iam nouit. Propterea conſultatio de fine inſtituenda non eſt, ſed potius illis, quæ cum ad finem pertineant, ignorātur, & ab artificib. exquiruntur, exquiſitaq; ad eundem deſtinātur. Etenim neq; medicus, an ſanare; neq; orator, an perſuadere; neque legislator, an legibus rempub. inſtituere debeat, ſecū animo cogitat & deliberat, ſed quomodo, & quibus mediis ad propoſitū finem perueniat, ratione perpendit: ſique plura ſint quæ ad vnum finem referātur, per quæ facillime & tutiſſime id fieri poſſit: aut ſi vna tantum efficiendi agendive via ſeſe cogitanti offerat, qua ratione ea vtendum ſit, animo ratiocinatur. Verumenimvero eorum quæ quæruntur, duplex eſt modus. Nam interdum quęruntur inſtrumenta, quibus res propoſitæ perficiantur: interdum verò ipſorū inſtrumentorum vſus, vt quid, quantum, quomodo, quando, & vbi, hoc vel illo inſtrumenti genere vtēdum ſit, intelligatur. Exempli cauſa: Imperatores quandoq; equeſtribus an pedeſtribus copiis hoſtes inuadendi ſint, ſecum deliberant: quandoq; quo modo pedeſtribus aut equeſtribus copiis ad potiendam victo-

victoriam vti debeant. Sic medicus, nunc de instrumenti genere, pharmaciane an chirurgia, aut ratione victus, æger curandus sit, nunc vero quomodo & quando exhibendum pharmacum, vel secanda vena, vel exhibenda sit ægro cœna, expendit. Et magistratus interdum de præmii aut pœnæ genere, interdum de horũ vsu deliberat. Porro autem siue de instrumentis, siue ipsorum vsu quæstio sit, ad mediorum inquisitionẽ, non finis (vt ante dixi) referenda est. Sed hęc instrumenta, & media, nihil aliud sunt, quam actiones, quibus finem propositum adipisci nitimur. Etenim cõsultamus, quomodo vnumquodq; vtiliter & commode agamus & efficiamus. Sed actiones sunt genere diuersæ & contrariæ; quædã enim fieri possunt, quædam fieri non possunt. Non possunt autem fieri illæ, quæ vel in rerũ natura omnino non sunt, vel quæ cum factæ sint, amplius effici nequeunt, veluti res & actiones præteritæ. Sed qualesquales sint hę actiones, non possunt cadere in cõtemplationem artificis; de eo nanq, quod non est nemo consultat. Ne longius abieris, si quis consultare vellet, vtrum cælũ (quod de Gigantibus poëtę fabulantur) nobis sit expugnandũ, aut quomodo alicui volandũ sit

quod de Icaro dicitur, nõne ab omnib. iure optimo rideretur? Sed huius quidẽ rei euidentissimũ argumentũ esse potest id, quod cum de rebus consultamus, & in aliquam quæ fieri nequeat, incidimus, statim ab ea abstinemus, & tãdiu nobiscum cogitamus, donec in rem, quæ quauis ratione fieri posse existimatur, incidamus, eamq; nulla tẽporis interposita mora (siquidem apud nos ita conclusum sit) alacri animo & confidenti aggredimur. Quapropter ex his constat. de iis tantum actionib. homines cõsultare ac deliberare, quæ fieri possunt. Neque vero de his omnibus, quoniã ipsarum aliæ sunt quæ per se & suapte natura, aliæ quæ ex accidenti eueniunt. Quæ ex accidenti eueniunt, aut casu, aut fortuna fiunt; itaq; de his minimè consultamus, quia non sunt in nostra potestate positæ, neque à nobis effici aut nõ effici possunt, sed temere citra naturę aut cogitationis propositum electionem ve eueniunt. Quis enim de thesauro inueniendo, fodiendi tãtum gratia accessurus, aut in forum quidpiam emendi causa iturus, inimicum fortasse obuiam factum gladio interimendũ, secũ deliberaret? Quinimo propterea *fortuna euenire* hæc omnia dicuntur, quia nobis ignorantibus, & aliud cogitantibus

tibus obueniat. Deliberant igitur omnes homines de iis quæ per se & suapte natura euenire consueuerunt. Sed eorum quæ per se fiunt, alia à natura, alia ab hominibus aguntur. A natura illa fieri dicuntur, quæ aut semper ac perpetuo, aut raro efficiuntur. Quę perpetuo fiũt, alia sunt posita in quiete, & alia in motu. Horum ergo omnium quæ à natura fiunt, nulla est consultatio aut deliberatio, quæ quanquam fieri possunt, in nostra tamen potestate sita non sunt: quia nullus vtrum mundus sit æternus, genitus, an ingenitus, secum deliberat: neq; etiam de ortu stellarum, occasu siderum, solstitiis, anniq; temporibus, quæ vicissim & perpetuo mutantur: neq; iis quæ raro & indefinite accidunt, vtrum videlicet hac die Cometæ sint apparituræ, aut pluuiæ & niues casuræ. Et si quandoque de his deliberamus, tamen nõ propterea id facere nos existimo, vt fierine à nobis, an non fieri possint, quæramus, sed si euenerint, quid agendum nobis sit (siquidem ex re nostra, & ad nostram vtilitatem pertineant) intelligamus, aut quid omittendum, si damno futuras prospiciamus; veluti si grandinis & pluuiarum impetus ac tempestates præsentiendo effugiamus. Iam vero neque omnium eorum,

quæ ab hominibus aguntur, consultatio esse potest: quædam enim à nobis ipsis, quædam ab aliis aguntur. Sed de illis quæ ab aliis efficiuntur, nullus vnquam sanæ mentis deliberat: vt, Lacedęmonii non consultant, quomodo Atheniensibus sit administranda respub. aut Athenienses, quomodo Lacedæmoniis: propterea quod neq; Lacedæmoniorũ reipub. administratio in Atheniensium, neq; Atheniensiũ in Lacedęmoniorum potestate sita est. Reliquũ igitur est, de illis tantũ consultare homines solere, quę ab iis effici possunt. & quarum rerum principium agẽdi in ipsis est positũ. Porro principium agendi duplex in homine cernitur, ratio & appetitus. *Appetitus* iram & cupiditatem cõplectitur. Appetitus ergo non consultat, quia ratione & cogitandi vi destituitur, quæ est caussa effectrix consultationis. Sed quemadmodum appetitus non cõsultat, ita quoq; de ipsius actionibus nulla solet institui deliberatio & consultatio, quib. adscribi possunt & vitales & naturales corporis functiones, quia nullus de incremento, decremento, cõcoctione cruditateve cogitat, sed iis quæ à mente & ratione proficiscuntur actionibus. Atenim actiones mẽtis, vel mens humana, aut res cõtemplatur, aut effice-

efficere nititur. De contemplatione rerum, iisq; omnibus quæ ad cognitionem pertinent, nullo modo deliberamus, vt de ſcientiis earũq; pręceptis ac theorematibus :quia ſcientiæ & præcepta ſcientiarũ ſunt certa & determinata,&,vt inquit Ariſtoteles,vndiquaq; perfecta : at conſultatio eſt quædam inquiſitio,cum dubitatione coniuncta. In ſcientia nil incerti,nil dubii ineſt,ſed omnia ſunt neceſſaria: quia ſcientia vtitur rationibus neceſſariis, quæ aliter ſe habere non poſſunt: & definitis quę non cadunt in fortunam,aut dubitationẽ. Quapropter nullus cõſultat vtrum trigonus habeat tres angulos duob.rectis pares,aut vtrum mundus ſit rotundæ figuræ. Atq; idcirco patet, nos de iis tantum deliberare & conſultare, quæ facere aut non facere conſueuimus, quæq; in noſtra poteſtate & arbitrio vt fiant,an nõ fiant poſita ſunt : denique à nobis ipſis effici poſſunt,quorum etiam eſt electio : nam προαίρεσις & conſultatio iisdem in reb.verſari ſolent:quia electio eſt concluſio conſultationis ac deliberationis, quemadmodum ſyllogiſmi & ratiocinationis vltima propoſitio. Quanquã vero de iis conſultemus quę à nobis fieri cõſueuerunt, interdum tamen fieri poteſt, vt de iis quoq; deliberemus quę

piam: Si habitus omnes, de quibus hactenus disputatum est, genere inter se differūt, quomodo sapientia à mente & scientia distinguatur, cum sapientia nihil aliud esse videatur, quam eadem mens ac scientia. An dicendum est, mentem & scientiam non ita esse in sapientia, vt species in suo genere, sed potius vt partes in suo toto? quia sapiētia est quoddam compositum ex his duob. habitibus. An vero neque id quidem verum est, quod sapientia sit totum, & scientia & intellectus, partes? quia diuersa est cognitio sapientiæ, qua principia apprehendit, à cognitione mentis. Mens enim sine medio & ratiocinatione, sapientia cogitatione quadam ea intelligit. Et hęc quidem de habitib. illius animę potestatis, quę in rebus æternis ac necessariis versatur, quantum ad præsens institutum attinet, satis sint disputata: quibus explicandis de industria prolixior fui, vt ipsorum natura penitus perspecta, facilè ad quod hæc nostra Iurisprudētia genus reducenda reuocandaqꝫ esset, intelligeretur; idqꝫ non difficile erit inuentu, si cæteros animi habitus eodem ordine ac methodo ꝓsecutus fuero. Proinde venio iam ad illam animi partem, quæ intuetur res necessarias & contingentes. Et quanquam altera illa vis quæ tan-

tantummodo res contingentes apprehendit, doctrinæ ordine ac tractatione (quod mediorum cognitio ex extremorũ disciplina comparetur) prior sit, attamen cùm non æquè magnam vtilitatem ad rem propositam adferat, lubens priori loco explicãdam suscepi, ne commutata orationis serie, ordo quoque rerum perturbaretur.

CAPVT VI.

De Opinione.

POtestatem animi, quæ res æternas aut cõtingentes pertractat, prisci philosophi *δόξαν* nuncupauerunt, id est, *opinionem*: ipsiusq; habitum, seu perfectionem, nunc opinationem, nunc opinionem: quia, vt supra commemoraui, nil mirum videri debet, si quandoq; facultatis potestatisve nomen, ad eiusdem apud autores habitum, ex inopia linguæ & vocum, transfertur. Porro opinatio nihil aliud est, quam opinionis quædam affectio & dispositio, qua contemplatur res & æternas, & generationi corruptioniq; obnoxias: easq; vel in nostra potestate, vel extra positas, vniuersales, particulares, certas, incertas, veras aut falsas, cogitatione aut sensu animo ingenerata.

Eſt ergo opinatio, opinionis διάθεσις, id eſt, diſpoſitio, quemadmodum ſcientia cogitationis,& intellectus mẽtis perfectio. Perfectio quidem eſt conſtans & perpetua, difficile mobilis: at opinatio facilè mobilis eſt,quia nõ dependet ex principiis neceſſariis,neque cognitio firma eſt & ſtabilis, ſed coniuncta cum quadam hæſitatione,& ſuſpicione falſi. Propterea rectè dixit Ariſtot. *nos opinari ea qua nondum admodum ſcimus*. Multa enim eſſe opinamur atq; animo eſſe concipimus,quæ non planè nobis explorata & cognita eſſe fatemur; ita tamen nos ſentire profitemur,quoad melius nobis viſum fuerit. Et quanquam hæc cognitio incerta, habitu confirmata non ſit,ſed ex perſuaſione quadam,aut leui ſuſpicione genita,animóq; ingenerata,nihilominus tamẽ poteſt eſſe illarum rerum quæ ſunt neceſſariæ & æternæ. Verbi gratia: Si quis opinetur, mundũ eſſe interitus & ortus expertẽ, quemadmodũ opinatus eſt Ariſtoteles; aut mundos eſſe infinitos, vt Heraclitus; aut diametrũ, proportione reſpondere lateri figuræ quadratæ; quæ etſi in rerum vniuerſitate non ſunt, tamen vt illa quæ ſunt, & perpetuò ſunt,animo concipiuntur. Neq; verò de æternis ſolùm, ſed etiã iis quæ gene-

nera-

nerationi & corruptioni obnoxia sunt, multa opinamur, quo vel maximè differt opinio à scientia, intellectu & sapientia, quæ concipiunt res æternas atq; perpetuas: vt, si quis opinetur, cras vel perendie venturū Carolum quintum Imperatorem, aut casuras grandines & pluuias, quæ certè aliter euenire possunt. Sed quæ aliter euenire possunt, aut sunt in nostra potestate posita, aut nō sunt; & in vtroq; genere versatur opinatio seu opinio. Nam si bonam esse artem aliquā aut scientiam, cui nos operā daturos arbitramur, existimemus, tunc opinari dicimur, & opinionem habere eius, quod in nostra potestate est. Rursus cum rerū quædam sint vniuersales, quædam singulares, de vtrisq; opinionem quoq; cōcipimus: vt si omnes homines bonos aut malos, vel Socratē bonum esse sentiamus. Et hæc cogitatio & persuasio, aut certa est aut incerta, vera vel falsa: quæ certè est propria differentia opinionis, qua à cæteris habitibus, qui res veras contemplantur, perinde differt, ac consultatio bono & malo. Atq; idcirco dicere consueuimus, opinionem esse veram, aut falsam, sed consultationem bonam aut malam: quia opinio est propriè earū rerum quæ ad contemplationem cognitionemq;

referuntur; consultatio vero earum quæ ad opus & actiones spectant. Et quemadmodum in cognitione verum & falsum, ita in consultatione bonum aut malum cernitur. Opinando ergo nemo bonus aut malus dicitur, sed verax aut mendax. Et si quispiam opinaretur, aut fortiter esse agendum, aut iuste, aut temperanter, tamen fortis, iustus aut temperans idcirco non est; quia nemo laudatur vituperaturve ob bonam malamve opinionem, sed veram aut falsam. Porro autem omnis opinatio duobus modis oriri ac gigni potest: quandoque enim ratione & syllogismo quodam, quandoque sine ratione opinioni aduenit. Ratione quidē nascitur opinatio, cùm cogitatio acceptis à reliquis animæ virib. principiis quibusdam & propositionibus, conclusionem nectit. Sine ratione, cùm opinio comprehensa aliqua propositione, eaq; vel à sensu, vel ab imaginatione percepta, veram aut falsam esse existimat. Vt perinde se habeat hęc opinatio, ad ignorantiam illam quæ *simplex & pura negationis* ab Aristotele appellatur, quemadmodum prior illa, ad ignorantiam prauæ dispositionis, quæ syllogismo conclusa, animo innascitur. Hæc est natura opinionis & habitus opinandi.

Ca-

CAPVT VII.
De Consultatione.

COgnita natura opinionis, persequamur illam animę perfectionem & habitum, qui contemplatur res tantū contingentes, easq; quæ aliter atq; aliter euenire possunt. Hanc Latini *consultationem*, & *habitum consultatiuum*, seu *deliberatiuū*, Græci λογιστικὸν appellant, qui hac ratione commodè describi poterit:

Consultatio est habitus ratiocinatricis animæ facultatis, perquirendi vtilia & idonea agendi, efficiendive media atq; instrumēta, quæ cum in nostra potestate sita sint, vt plurimum euenire possunt, incerta tamen sunt & indefinita, sed ad certum definitumque finem adipiscendum excogitata & inuenta.

Cogitatio, quam superiori loco διάνοιαν appellaui, duas habet vires: alteras, quibus quid in vnaquaq; re verum sit, cernit; alteras, quibus res actioni & effectioni subditas diiudicat ac discernit. Quapropter si veritatis causa, & cognoscendi rerum naturas gratia ratiocinetur, scientiam parit si agendi & efficiendi, vt bonum aliquod adipiscatur, consultationem gignit, quæ ab Aristo-

dum propositum finem vtilia, donec ad principiũ aliquod cogitatione peruentum sit, à quo actio seu effectio orditur. Siquidem, vt rectè inquit Aristot. vniuersæ contemplationis finis, est principium actionis: & principiũ cõtemplationis, est finis actionis. quapropter omnis consultatio, est quędã inquisitio. Dixi, *quędã inquisitio*, quia nõ reciprocantur inquisitio & consultatio: quia omnis cõsultatio est inquisitio, sed nõ omnis inquisitio est cõsultatio: quãdoquidē multa inquirimus, de quibus nõ consultamus. Inquirimus enim & peruestigamus magnitudinē solis, stellarum, mũdi, cursus astrorum, eorundem ęternitatē & interitũ, quæ omnia non cadunt in deliberationem & consultationem. Sed de iis propriè cõsultare solemus, quæ posita sunt in nostra potestate, quæque efficere aut non efficere possumus. Ex quo id liquido cõstat, cur cõsultatio nõ sit sciētia, aut intellectus, aut sapientia; nam quod scimus & intelligimus, id non quærimus; & cognitio non est inquisitio; at enim id de quo cõsultamus, inquirimus, & consultatio est inquisitio. Iam vero inquisitio est in genere relatiuorum, quia est alicui⁹ rei inuestigatio ac perqsitio. Inquirimus autem ea omnia quæ non pos-

ſidemus, vel de quibus dubitamus. At nemo de fine dubitat, aut finem inueſtigat; ſiquidem quis ſit ille, artifex iam nouit. Propterea conſultatio de fine inſtituenda non eſt, ſed potius illis, quæ cum ad finem pertineant, ignorātur, & ab artificib. exquiruntur, exquiſitaq; ad eundem deſtinātur. Etenim neq; medicus, an ſanare; neq; orator, an perſuadere; neque legislator, an legibus rempub. inſtituere debeat, ſecū animo cogitat & deliberat, ſed quomodo, & quibus mediis ad propoſitū finem perueniat, ratione perpendit: ſique plura ſint quæ ad vnum finem referātur, per quæ facillime & tutiſſime id fieri poſſit: aut ſi vna tantum efficiendi agendive via ſeſe cogitanti offerat, qua ratione ea vtendum ſit, animo ratiocinatur. Verumenimvero eorum quæ quæruntur, duplex eſt modus. Nam interdum quęruntur inſtrumenta, quibus res propoſitæ perficiantur: interdum verò ipſorū inſtrumentorum vſus, vt quid, quantum, quomodo, quando, & vbi, hoc vel illo inſtrumenti genere vtēdum ſit, intelligatur. Exempli cauſa: Imperatores quandoq; equeſtribus an pedeſtribus copiis hoſtes inuadendi ſint, ſecum deliberant: quandoq; quo modo pedeſtribus aut equeſtribus copiis ad potiendam victo-

victoriam vti debeant. Sic medicus, nunc de instrumenti genere, pharmaciane an chirurgia, aut ratione victus, æger curandus sit, nunc vero quomodo & quando exhibẽdum pharmacum, vel secanda vena, vel exhibenda sit ægro cœna, expendit. Et magistratus interdum de præmii aut pœnæ genere, interdum de horũ vsu deliberat. Porro autem siue de instrumentis, siue ipsorum vsu quæstio sit, ad mediorum inquisitionẽ, non finis (vt ante dixi) referenda est. Sed hęc instrumenta, & media, nihil aliud sunt, quam actiones, quibus finem propositum adipisci nitimur. Etenim cõsultamus, quomodo vnumquodq; vtiliter & commode agamus & efficiamus. Sed actiones sunt genere diuersæ & contrariæ; quædã enim fieri possunt, quædam fieri non possunt. Non possunt autem fieri illæ, quæ vel in rerũ natura omnino non sunt, vel quæ cum factæ sint, amplius effici nequeunt, veluti res & actiones præteritæ. Sed qualesquales sint hę actiones, non possunt cadere in cõtemplationem artificis; de eo nanq, quod non est nemo consultat. Ne longius abieris, si quis consultare vellet, vtrum cælũ (quod de Gigantibus poëtę fabulantur) nobis sit expugnandũ, aut quomodo alicui volandũ sit

quod de Icaro dicitur, nõne ab omnib. iure optimo rideretur? Sed huius quidẽ rei euidentiſſimũ argumentũ eſſe poteſt id, quod cum de rebus conſultamus, & in aliquam quæ fieri nequeat, incidimus, ſtatim ab ea abſtinemus, & tãdiu nobiſcum cogitamus, donec in rem, quæ quauis ratione fieri poſſe exiſtimatur, incidamus, eamq; nulla tẽporis interpoſita mora (ſiquidem apud nos ita concluſum ſit) alacri animo & confidenti aggredimur. Quapropter ex his conſtat de iis tantum actionib. homines cõſultare ac deliberare, quæ fieri poſſunt. Neque vero de his omnibus, quoniã ipſarum aliæ ſunt quæ per ſe & ſuapte natura, alia quæ ex accidenti eueniunt. Quæ ex accidenti eueniunt, aut caſu, aut fortuna fiunt; itaq; de his minimè conſultamus, quia non ſunt in noſtra poteſtate poſitæ, neque à nobis effici aut nõ effici poſſunt, ſed temere citra naturę aut cogitationis propoſitum electionemve eueniunt. Quis enim de theſauro inueniendo, fodiendi tãtum gratia acceſſurus, aut in forum quidpiam emendi cauſa iturus, inimicum fortaſſe obuiam factum gladio interimendũ, ſecũ deliberaret? Quinimo propterea *fortuna euenire* hæc omnia dicuntur, quia nobis ignorantibus, & aliud cogitantibus

tibus obueniat. Deliberant igitur omnes homines de iis quæ per se & suapte natura euenire consueuerunt. Sed eorum quæ per se fiunt, alia à natura, alia ab hominibus aguntur. A natura illa fieri dicuntur, quæ aut semper ac perpetuo, aut raro efficiuntur. Quę perpetuo fiũt, alia sunt posita in quiete, & alia in motu. Horum ergo omnium quæ à natura fiunt, nulla est consultatio aut deliberatio, quæ quanquam fieri possunt, in nostra tamen potestate sita non sunt: quia nullus vtrum mundus sit æternus, genitus, an ingenitus, secum deliberat: neq; etiam de ortu stellarum, occasu siderum, solstitiis, anniq; temporibus, quæ vicissim & perpetuo mutantur: neq; iis quæ rarò & indefinite accidunt, vtrum videlicet hac die Cometæ sint apparituræ, aut pluuiæ & niues casuræ. Et si quandoque de his deliberamus, tamen nõ propterea id facere nos existimo, vt fieri ne à nobis, an non fieri possint, quæramus, sed si euenerint, quid agendum nobis sit (siquidem ex re nostra, & ad nostram vtilitatem pertineant) intelligamus, aut quid omittendum, si damno futuras prospiciamus; veluti si grandinis & pluuiarum impetus ac tempestates præsentiendo effugiamus. Iam vero neque omnium eorum,

quæ ab hominibus aguntur, consultatio esse potest: quædam enim à nobis ipsis, quædam ab aliis aguntur. Sed de illis quæ ab aliis efficiuntur, nullus vnquam sanæ mentis deliberat: vt, Lacedęmonii non consultant, quomodo Atheniensibus sit administranda respub. aut Athenienses, quomodo Lacedæmoniis: propterea quod neq; Lacedæmoniorũ reipub. administratio in Atheniensium, neq; Atheniensiũ in Lacedęmoniorum potestate sita est. Reliquũ igitur est, de illis tantũ consultare homines solere, quę ab iis effici possunt. & quarum rerum principium agẽdi in ipsis est positũ. Porro principium agendi duplex in homine cernitur, ratio & appetitus. *Appetitus* iram & cupiditatem cõplectitur. Appetitus ergo non consultat, quia ratione & cogitandi vi destituitur, quæ est caussa effectrix consultationis. Sed quemadmodum appetitus non cõsultat, ita quoq; de ipsius actionibus nulla solet institui deliberatio & consultatio, quib. adscribi possunt & vitales & naturales corporis functiones, quia nullus de incremento, decremento, cõcoctione cruditateve cogitat, sed iis quæ à mente & ratione proficiscuntur actionibus. Atenim actiones mẽtis, vel mens humana, aut res cõtemplatur, aut effice-

efficere nititur. De contemplatione rerum, iisq; omnibus quæ ad cognitionem pertinent, nullo modo deliberamus, vt de scientiis earũq; pręceptis ac theorematibus: quia scientiæ & præcepta scientiarũ sunt certa & determinata, &, vt inquit Aristoteles, vndiquaq; perfecta: at consultatio est quædam inquisitio, cum dubitatione coniuncta. In scientia nil incerti, nil dubii inest, sed omnia sunt necessaria: quia scientia vtitur rationibus necessariis, quæ aliter se habere non possunt: & definitis, quę non cadunt in fortunam, aut dubitationẽ. Quapropter nullus cõsultat vtrum trigonus habeat tres angulos duob. rectis pares, aut vtrum mundus sit rotundæ figuræ. Atq; idcirco patet, nos de iis tantum deliberare & consultare, quæ facere aut non facere consueuimus, quæq; in nostra potestate & arbitrio vt fiant, an nõ fiant posita sunt: denique à nobisipsis effici possunt, quorum etiam est electio: nam προαίρεσις & consultatio iisdem in reb. versari solent: quia electio est conclusio consultationis ac deliberationis, quemadmodum syllogismi & ratiocinationis vltima propositio. Quanquã vero de iis consultemus quę à nobis fieri cõsueuerunt, interdum tamen fieri potest, vt de iis quoq; deliberemus quę

ab amicis efficiuntur; etenim quæ per amicos fiunt, quodammodo à nobis fieri existimantur, quippe cum principium & causa quæ amicos ad rem faciēdam incitat, in nobis sit, quod rogantib. nobis id fiat, quod petimus; aut non fiat, non petentibus. Porro omne id quod fit, aut raro, aut sæpe fieri solet; electio ergo tractat illa quæ sæpe, & plerunq; eueniunt. quæq; euentus habent incertos & indefinitos: quapropter & consultatio quę antecedit electionem, vt causa suū effectum: nam de iis quæ raro accidunt, & fortuna aut casu eueniunt, consultat nemo, vt exemplo medicinali ostendi potest. Non enim si quis semel sumpto veneno conualuerit, illico medicus consultabit, vtrum ægrotantibus idem sit exhibendum propinādumve, sed de iis quæ plerunq; vel obesse vel prodessę corpori, experientia didicerit. Consultamus itaq; de iis quæ vt plurimum eueniunt, & euentus habent incertos: hoc est, quæ non semper necessitate reguntur, sed fortuna adiutrice indigent. Cuius rei signum est, quod quandoq; ad cōsultationem rerum arduarum ac difficilium, ex quibus ingēs periculum damnumve nobis imminere timemus, aut cōmodum aliquod euēturum speramus, nostra deliberatione minimè

ximè freti alios in cõsilium adhibemus, nõ quod id, de quo consultamus, in nostra potestate situm nõ sit, sed periculosum vel difficile, si non rectè cõsultando quod optimũ & aptissimũ est ad efficiendum, elegerimus. Quapropter rectè dixit Aristot. nos magis deliberare de artib, quàm scientiis, quomodo videlicet discẽda sit ars medica aut mercatoria, non quomodo mathematica aut theologia: quia artium & scientiarum præcepta alia sunt magis æterna & perpetua, alia minus. Huc accedit, quod multæ artes quandoque suo fine frustrantur, at scientiæ nunquam, vel certè raro. Sed si consultamus de rebus incertis, efficitur quoq; vt de ignotis: quia nota & manifesta non inquirimus, sed ea iam possidemus: alioqui dicendum esset, in infinitũ progredi homines cõsultando, quod fieri nequit. Ex his ergo perspicuum est, in quibus versetur omnis deliberatio, iis videlicet quæ aliter atque aliter contingere possunt, & euentus habent incertos. Verumenimuero huius rei gratia cõsultatio opinio nõ est, & cõsultabile opinabile: principiò quidem, quia opinio vero & falso, cõsultatio bono & malo distinguitur: nã opinio vera aut falsa, cõsultatio mala aut bona esse dicitur: & quemadmodũ se habet

opinio vera, ad bonam consultationem, ita falsa opinio, ad malam cõsultationem. Deinde non solũ opinamur ea quæ à nobis, sed etiam quæ à natura aliisve caussis efficiuntur: at deliberationem de iis quæ naturâ eueniunt, minimè instituimus. Cõsultamus præterea de rebus, quas postea eligimus: eligimus autem eas quas consequi vel effugere possumus. Opinamur cõtrà quid vnumquodq; sit, aut cui, aut quomodo conferat, non vt fugiamus aut cõsequamur; cuius rei signũ est, quod multa bona esse opinamur, quæ tamen non appetimus, quinimò contraria quãdoq; eligimus. Multi .n. iustitiam & virtutes opinãtur res esse honestas & vtiles, de iniustis tamen actionibus, quib. maius commodum sese adipisci posse sperant, deliberant, easque actiones expetunt, & in societate hominum exercent. at enim nemo aliquid eligit aut expetit, de quo prius non cõsultet. Iam vero opinio suapte natura falli potest ac decipi: consultatio ex accidenti tantùm, hoc est, ratione earum rerũ de quibus deliberat, quemadmodum & ars & prudentia. Rursus consultatio est inquisitio rei efficiendæ aut agendæ: opinio, inquisitio nõ est, sed potius status & quies animi. Præterea opinio est assensio quædam mentis, alte-

alterius partis contradictionis in oratione: consultatio nullius determinatè, sed vtriusque ex æquo; quia confert vtilia cum vtilib. aut honesta cũ inhonestis, eaq; quę ad propositum idonea accõmodataq; esse cognouerit demum eligit: quam electionem sequitur vsus, qui non est consultationis. Postremo, opinio & habitus opinandi pertinet ad dialecticum, cõsultatio ad artem & prudẽtiam. Ex his iam patet quid intersit inter consultationem & opinionem: quapropter redeo ad id vnde digressus eram. Consultationem dixi esse *quandam inquisitionem, & animi motum qui ratiocinando perficitur*. Sed omnis ratiocinatio ab aliquo efficiente gignatur necesse est, quia nullius rei, causa remota, origo reperiri potest. Instituitur ergo & suscipitur hæc cogitatio & perquisitio ab homine ratione ac mente prædito, seu vt significantius dicã, viro prudente, qui instructus est recta ratione: nam prudentiam hoc loco appello rectam rationem, quę præscribit artifici modum agendi efficiendive, & inueniendi media atq; instrumẽta, iisq; cõmode vtẽdi; cuius rei argumentũ est, quod stulti, insani, & pueri, cõsultare nõ possunt, quia destituuntur ratione & vi cogitandi, quæ opifex est consultationis; atque idcirco

neq; consultabile id appellare cōsueuimu
de quo aut stulti, aut mente capti delibera
Huc accedit, quod illi nullo proposito fi
& scopo omnia efficiunt, ac pro diuersita
affectuū quibus reguntur, in diuersas anim
perturbationes sine iudicio rapiuntur;
consultatio, finis alicuius gratia suscipitu
& qui consultant, boni alicuius causa con
sultant: boni, inquam, quod iam fixum e
& immobile, quo posito & constituto tan
quam extremo, inquirunt omnia instru
menta & media, quib. actione id quod ex
petiuerūt consequātur potianturq;: qua p
pter eo potiti conquiescunt in consultando

CAPVT VIII.

De partibus consultationis.

PORro autem omnis consultatio, aut operis aut actionis alicuius gratia suscipitur; etenim multū inter se distant *opus & actio*, & *efficere* & *agere*, quemadmodum communis omnium hominū testatur consensus. Quis enim est qui nesciat, aliam esse musici & aliam ædificantis actionem? nam actio musici finis est, & propter se expetitur; at ædificatoris, nō propter se, sed propter opus quod ex actione fit: quia huius actio ad

ali-

aliquid eſt,& alicuius gratia fit, verbi cauſa, ipſius domus, quæ diuerſa eſt ab actione artificis. atque idcirco actio, ædificantis finis non eſt, ſed antecedens finem, quia deſtinatur ad domũ; quemadmodum ſutoris actio refertur ad calceum & artis fabricandæ nauis, ad nauem, & textorię ad pannũ: quę certe opera ſunt, & quieſcentibus artificib. poſt actionẽ permanent: ſed actione intereũte, finis quoque aliorum habituum interire ſolet, qui in eadem verſantur: quia non relinquunt aliquod opus, quod ceſſante operatione oſtendere poſſint: quemadmodũ videre eſt in arte certandi curſu, & ſaltatoria, & mimica, & muſica, quæ certe omnes præter actionẽ nihil cõtinent, ſed vnà cũ actione intereunt. Quapropter differre dicendũ eſt actionem & effectionẽ, quia habẽt fines diuerſos, opus inquã, & actionem. Sed diuerſarũ genere actionũ, diuerſos quoq; ac diſſimiles habitus, quorum alter in actione, alter in effectione verſetur, eſſe neceſſe eſt, qui nõ eo modo diſtinguãtur, quo genus à ſpecie, vt alter ab altero cõtineatur, ſed poti9 vt ſpecies & formæ diuerſę, vno genere cõtẽtę: quãdoquidẽ fieri nequeat, vt actio effectionẽ, aut effectio actionẽ comprehendat. Atq; idcirco Ariſtot. rectè alterum appellauit ha-

bitum πρακτικὸν, id est, *actiuum*, alterum vero ποιητικὸν, id est, *effectiuum*: sed habitui actionis, prudentiam; effectionis, artem constituit. vtrunque tamen, perfectionem τῆς διανοίας πρακτικῆς esse pronunciauit.

Capvt IX.
De Arte.

ARs ergo nihil aliud est, quam habitus consultatiuus, recta ratione quidpiam efficiendi. Habitum consultatiuũ Aristoteles, vt antea dixi, quandoq; λογιστικὸν, quandoq; νοῦν πρακτικὸν appellat, quia ratiocinatur non cognitionis, sed actionis & effectionis gratia; quo fine distinguitur à mẽte cõtemplatiua, quam νοῦν θεωρητικὸν nũcupaui. Ars igitur consultat de opere efficiẽdo: quia nõ solum agit, sed etiã opus aliquod efficit, qd' intereunte actione ostendere potest: atq; idcirco distinguitur ab habitu actiuo, cuius finis est actio ipsa, quæ nõ refertur ad aliud, qualis est actio prudẽtię: prudentia enim nõ efficit aliquod opus, sed in sola actione cernitur, quæ bona est & vtilis societati humanę. Et si videatur aliquãdo prudentia post actionẽ quidpiã relinquere, certe id per se nõ fit, sed alia quadã ratione, vt in ipsius natu-

re explicatione manifestius ostẽdetur. Cùm ergo artis propriũ sit efficere, & omnẽ effe-ctionem præcedat inuentio, & inuentionem inquisitio, necessarium certè erit, efficienda artificem prius adinuenire, & adinuenta, antea contemplari: nam quemadmodum contemplatio principium est in inuentione rerum, sic effectio finis. Quapropter rectè dixit Aristoteles, artem cerni in generatione, inuentione, & contemplatione rerum. Generatione quidem, quia ars est imitatrix naturæ, quæ generat & efficit res. Verùm ars non eadem ratione gignit res, qua natura, sed dissimili & re & modo. Natura enim formas substantiales, quæ suapte vi nituntur, efficit: ars accidentales (vt ita loquar) & aduentitias effingit. Et quemadmodum natura est principium internum, & vis quædam abdita ciens motus in corporibus necessarios, ita ars est principium externum, circa formas aduentitias & superioribus rerum superficiebus. quas *figuras* appellant, hærentes, occupata, quas prius contemplando & inuestigando ad naturæ imitationẽ efficit, quæ sua opera non cognoscit, aut contemplatur, sed perpetua quadam insitaque ipsi lege, res & formas rerum, sibi semper similes

quæ ab hominibus aguntur, consultatio esse potest: quædam enim à nobis ipsis, quædam ab aliis aguntur. Sed de illis quæ ab aliis efficiuntur, nullus vnquam sanæ mentis deliberat: vt, Lacedęmonii non consultant, quomodo Atheniensibus sit administranda respub. aut Athenienses, quomodo Lacedæmoniis: propterea quod neq; Lacedæmoniorũ reipub. administratio in Atheniensium, neq; Atheniensiũ in Lacedęmoniorum potestate sita est. Reliquũ igitur est, de illis tantũ consultare homines solere, quę ab iis effici possunt, & quarum rerum principium agẽdi in ipsis est positũ. Porro principium agendi duplex in homine cernitur, ratio & appetitus. *Appetitus* iram & cupiditatem cõplectitur. Appetitus ergo non consultat, quia ratione & cogitandi vi destituitur, quæ est caussa effectrix consultationis. Sed quemadmodum appetitus non cõsultat, ita quoq; de ipsius actionibus nulla solet institui deliberatio & consultatio, quib. adscribi possunt & vitales & naturales corporis functiones, quia nullus de incremento, decremento, cõcoctione cruditateve cogitat, sed iis quæ à mente & ratione proficiscuntur actionibus. At enim actiones mẽtis, vel mens humana, aut res cõtemplatur, aut effice-

efficere nititur. De contemplatione rerum, iisq; omnibus quæ ad cognitionem pertinent, nullo modo deliberamus, vt de scientiis earũq; pręceptis ac theorematibus: quia scientiæ & præcepta scientiarũ sunt certa & determinata, &, vt inquit Aristoteles, vndiquaq; perfecta: at consultatio est quædam inquisitio, cum dubitatione coniuncta. In scientia nil incerti, nil dubii inest, sed omnia sunt necessaria: quia scientia vtitur rationibus necessariis, quæ aliter se habere non possunt: & definitis quę non cadunt in fortunam, aut dubitationẽ. Quapropter nullus cõsultat vtrum trigonus habeat tres angulos duob. rectis pares, aut vtrum mundus sit rotundæ figuræ. Atq; idcirco patet, nos de iis tantum deliberare & consultare, quæ facere aut non facere consueuimus, quæq; in nostra potestate & arbitrio vt fiant, an nõ fiant posita sunt: denique à nobisipsis effici possunt, quorum etiam est electio: nam προαίρεσις & consultatio iisdem in reb. versari solent: quia electio est conclusio consultationis ac deliberationis, quemadmodum syllogismi & ratiocinationis vltima propositio. Quanquã vero de iis consultemus quę à nobis fieri cõsueuerunt, interdum tamen fieri potest, vt de iis quoq; deliberemus quę

ab amicis efficiuntur; etenim quæ per amicos fiunt, quodammodo à nobis fieri existimantur, quippe cum principium & causa quæ amicos ad rem faciēdam incitat, in nobis sit, quod rogantib. nobis id fiat, quod petimus; aut non fiat, non petentibus. Porro omne id quod fit, aut raro, aut sæpe fieri solet; electio ergo tractat illa quæ sæpe, & plerunq; eueniunt, quæq; euentus habent incertos & indefinitos: quapropter & consultatio quę antecedit electionem, vt causa suū effectum: nam de iis quæ raro accidunt, & fortuna aut casu eueniunt, consultat nemo, vt exemplo medicinali ostendi potest. Non enim si quis semel sumpto veneno conualuerit, illico medicus consultabit, vtrum ægrotantibus idem sit exhibendum propinādumve, sed de iis quæ plerunq; vel obesse vel prodesse corpori, experientia didicerit. Consultamus itaq; de iis quæ vt plurimum eueniunt, & euentus habent incertos: hoc est, quæ non semper necessitate reguntur, sed fortuna adiutrice indigent. Cuius rei signum est, quod quandoq; ad cōsultationem rerum arduarum ac difficilium, ex quibus ingēs periculum damnumve nobis imminere timemus, aut cōmodum aliquod euēturum speramus, nostra deliberatione minimè

nimè freti alios in cõsilium adhibemus, nõ quod id, de quo consultamus, in nostra potestate situm nõ sit, sed periculosum vel difficile, si non rectè cõsultando quod optimũ & aptissimũ est ad efficiendum, elegerimus. Quapropter rectè dixit Aristot. nos magis deliberare de artib. quàm scientiis, quomodo videlicet discẽda sit ars medica aut mercatoria, non quomodo mathematica aut theologia: quia artium & scientiarum præcepta alia sunt magis æterna & perpetua, alia minus. Huc accedit, quod multæ artes quandoque suo fine frustrantur, at scientiæ nunquam, vel certè raro. Sed si consultamus de rebus incertis, efficitur quoq; vt de ignotis: quia nota & manifesta non inquirimus, sed ea iam possidemus: alioqui dicendum esset, in infinitũ progredi homines cõsultando, quod fieri nequit. Ex his ergo perspicuum est, in quibus versetur omnis deliberatio, iis videlicet quæ aliter atque aliter contingere possunt, & euentus habent incertos. Verumenimuero huius rei gratia cõsultatio opinio nõ est, & cõsultabile opinabile: principiò quidem. quia opinio vero & falso, cõsultatio bono & malo distinguitur: nã opinio vera aut falsa, cõsultatio mala aut bona esse dicitur: & quemadmodũ se habet

opinio vera, ad bonam consultationem, ita falsa opinio, ad malam cõsultationem. Deinde non solũ opinamur ea quæ à nobis, sed etiam quæ à natura aliisve caussis efficiuntur: at deliberationem de iis quæ naturâ eueniunt, minimè instituimus. Cõsultamus præterea de rebus, quas postea eligimus: eligimus autem eas quas consequi vel effugere possumus. Opinamur cõtrà quid vnumquodq; sit, aut cui, aut quomodo conferat, non vt fugiamus aut cõsequamur; cuius rei signũ est, quod multa bona esse opinamur, quæ tamen non appetimus, quinimò contraria quãdoq; eligimus. Multi .n. iustitiam & virtutes opinãtur res esse honestas & vtiles, de iniustis tamen actionibus, quib. maius commodum sese adipisci posse sperant, deliberant, easque actiones expetunt, & in societate hominum exercent. atenim nemo aliquid eligit aut expetit, de quo prius non cõsultet. Iam vero opinio suapte natura falli potest ac decipi: consultatio ex accidenti tantùm, hoc est, ratione earum rerũ de quibus deliberat, quemadmodum & ars & prudentia. Rursus consultatio est inquisitio rei efficiendæ aut agendæ: opinio, inquisitio nõ est, sed potius status & quies animi. Prę-terea opinio est assensio quædam mentis,

alte-

alterius partis contradictionis in oratione: consultatio nullius determinatè, sed vtriusque ex æquo; quia confert vtilia cum vtilib. aut honesta cũ inhonestis, eaq; quę ad propositum idonea accõmodataq; esse cognouerit demum eligit: quam electionem sequitur vsus, qui non est consultationis. Postremo, opinio & habitus opinandi pertinet ad dialecticum, cõsultatio ad artem & prudẽtiam. Ex his iam patet quid intersit inter consultationem & opinionem: quapropter redeo ad id vnde digressus eram. Consultationem dixi esse *quandam inquisitionem, & animi motum qui ratiocinando perficitur.* Sed omnis ratiocinatio ab aliquo efficiente gignatur necesse est, quia nullius rei, causa remota, origo reperiri potest. Instituitur ergo & suscipitur hæc cogitatio & perquisitio ab homine ratione ac mente prædito, seu vt significantius dicã, viro prudente, qui instructus est recta ratione: nam prudentiam hoc loco appello rectam rationem, quę præscribit artifici modum agendi efficiendive, & inueniendi media atq; instrumẽta, iisq; cõmode vtẽdi; cuius rei argumentũ est, quod stulti, insani, & pueri, cõsultare nõ possunt, quia destituuntur ratione & vi cogitandi, quæ opifex est consultationis; atque idcirco

neq; consultabile id appellare cõsueuimus, dequo aut stulti, aut mente capti deliberãt. Huc accedit, quod illi nullo proposito fine & scopo omnia efficiunt, ac pro diuersitate affectuũ quibus reguntur, in diuersas animi perturbationes sine iudicio rapiuntur; at consultatio, finis alicuius gratia suscipitur, & qui consultant, boni alicuius causa consultant: boni, inquam, quod iam fixum est & immobile, quo posito & constituto tanquam extremo, inquirunt omnia instrumenta & media, quib. actione id quod expetiuerũt consequãtur potianturq;: quapropter eo potiti conquiescunt in consultando.

CAPVT VIII.

De partibus consultationis.

PORRO autem omnis consultatio, aut operis aut actionis alicuius gratia suscipitur; etenim multũ inter se distant *opus & actio*, & *efficere* & *agere*, quemadmodum communis omnium hominũ testatur consensus. Quis enim est qui nesciat, aliam esse musici & aliam ædificantis actionem? nam actio musici finis est, & propter se expetitur; at ædificatoris, nõ propter se, sed propter opus quod ex actione fit: quia huius actio ad ali-

aliquid est,& alicuius gratia fit, verbi causa, ipsius domus, quæ diuersa est ab actione artificis. atque idcirco actio, ædificantis finis non est, sed antecedens finem, quia destinatur ad domũ; quemadmodum sutoris actio refertur ad calceum & artis fabricandæ nauis, ad nauem, & textorię ad pannũ: quę certe opera sunt, & quiescentibus artificib. post actionẽ permanent: sed actione intereũte, finis quoque aliorum habituum interire solet, qui in eadem versantur: quia non relinquunt aliquod opus, quod cessante operatione ostendere possint: quemadmodũ videre est in arte certandi cursu, & saltatoria, & mimica, & musica, quæ certe omnes præter actionẽ nihil cõtinent, sed vnà cũ actione intereunt. Quapropter differre dicendũ est actionem & effectionẽ, quia habẽt fines diuersos, opus inquã, & actionem. Sed diuersarũ genere actionũ, diuersos quoq; ac dissimiles habitus, quorum alter in actione, alter in effectione versetur, esse necesse est, qui nõ eo modo distinguãtur, quo genus à specie, vt alter ab altero cõtineatur, sed potius vt species & formæ diuersę, vno genere cõtẽtę: quãdoquidẽ fieri nequeat, vt actio effectionẽ, aut effectio actionẽ comprehendat. Atq; idcirco Aristot. rectè alterum appellauit ha-

bitum πρακτικὸν, id eſt, *actiuum*, alterum vero ποιητικὸν, id eſt, *effectiuum*: ſed habitū actionis, prudentiam; effectionis, artem conſtituit. vtrunque tamen, perfectionem τῆς διανοίας πρακτικῆς eſſe pronunciauit.

Capvt IX.
De Arte.

ARs ergo nihil aliud eſt, quam habitus conſultatiuus, recta ratione quidpiam efficiendi. Habitum conſultatiuū Ariſtoteles, vt antea dixi, quandoq; λογισμὸν, quandoq; νοῦν πρακτικὸν appellat, quia ratiocinatur non cognitionis, ſed actionis & effectionis gratia; quo fine diſtinguitur à mēte cōtemplatiua, quam νοῦν θεωρητικὸν nūcupaui. Ars igitur conſultat de opere efficiēdo: quia nō ſolum agit, ſed etiā opus aliquod efficit, qđ intereunte actione oſtendere poteſt: atq; idcirco diſtinguitur ab habitu actiuo, cuius finis eſt actio ipſa, quæ nō refertur ad aliud, qualis eſt actio prudētię: prudentia enim nō efficit aliquod opus, ſed in ſola actione cernitur, quæ bona eſt & vtilis ſocietati humanę. Et ſi videatur aliquādo prudentia poſt actionē quidpiā relinquere, certe id per ſe nō fit, ſed alia quadā ratione, vt in ipſius naturæ cx-

rę explicatione manifestius ostẽdetur. Cùm ergo artis propriũ sit efficere, & omnẽ effectionem præcedat inuentio, & inuentionem inquisitio, necessarium certè erit, efficienda artificem prius adinuenire, & adinuenta, antea contemplari: nam quemadmodum contemplatio principium est in inuentione rerum, sic effectio finis. Quapropter rectè dixit Aristoteles, artem cerni in generatione, inuentione, & contemplatione rerum. Generatione quidem, quia ars est imitatrix naturæ, quæ generat & efficit res. Verùm ars non eadem ratione gignit res, qua natura, sed dissimili & re & modo. Natura enim formas substantiales, quæ suapte vi nituntur, efficit: ars accidentales (vt ita loquar) & aduentitias effingit. Et quemadmodum natura est principium internum, & vis quædam abdita ciens motus in corporibus necessarios, ita ars est principium externum, circa formas aduentitias & superioribus rerum superficiebus, quas *figuras* appellant, hærentes, occupata, quas prius contemplando & inuestigando ad naturæ imitationẽ efficit, quæ sua opera non cognoscit, aut contemplatur, sed perpetua quadam insitaque ipsi lege, res & formas rerum, sibi semper similes

producit ac gignit. Et quia ars res aduentitias & externas tantum consectatur, ob id iudicabat Agatho fortunam & artem esse valde coniunctas, quum quia ambæ sunt externæ rerum causæ, tum vero quia relinquunt diuersum ab actione opus. Attamen non parum differunt inter se, quia ars & artifex vt plurimum propositum finem consequuntur, fortuna nunquam; quia fortunæ scopus est temerarius, qui nunquam consilium & propositum artificis comitatur. Cuius rei signum est, quòd & si quidpiam fortuna inuentum esse dicitur, id tamen totum ratione & cõsilio, quæ propria sunt artificis, carere arbitramur: atque idcirco Aristoteles fortunam in libro Physicorum ad causas quæ ex accidenti euenire consueuerunt, retulit. Separanda ergo nobis ac discernenda ars à natura & fortuna: neque solum ab his, sed etiam à cæteris animi habitibus de quibus suprà dictum est. Distinguitur autem ars à scientia, intellectu & sapientia: quia hę nihil efficiunt, sed effecta contemplantur; & rerum sunt necessariarum, quæque aliter euenire non possunt: atque ars, vt nuper dixi, est effectrix formarum artificiosarum, quæ aliter atque aliter fieri possunt, nec sunt

sunt perpetuæ & æternæ. Eadem quoque differt ab opinione: quia opinio non solum est earum rerum quæ à nobis, sed etiam quæ à natura aguntur. Deinde opinamur quandoque res necessarias, at efficimus quæ aliter tantum euenire consueuerunt. Iam vero opinio suapte natura potest esse falsa, & is qui opinatur, mentiri ac decipi: sed ars, & in vniuersum omnis habitus qui in consultando positus est, suapte vi falli nequit; sed est semper verus, quia regitur & gubernatur recta ratione, quæ expers est omnis erroris ac ignorantiæ.

Sed hîc opportunè roget quis, *quomodo ars & prudentia nunquam mentiantur aut errent, & semper profiteantur res veras ac necessarias?* cùm tamen superiori disputatione nihil aliud demonstratum sit, quàm artem & consultationem cognoscere res, vt vocant, contingentes, quæ aliter euenire queant, atque idcirco fieri posse vt aliquando à fine proposito aberrent, eoque frustrentur: quod si non concedatur, res quoque necessarias ac perpetuas eas contemplari fatendum est; quod pugnat cum iis quæ iam sunt posita. Si ergo contemplantur res mobiles & aduentitias, quomodo

non decipiũtur,& à vero, ſpecie recti quandoque deluſę, aberrant? cùm veritas orationis rerum naturam conſequatur, & viciſſim natura rerum orationis veritati reſpõdeat; ita quidem, vt ſi rerum natura conſtans ſit & æterna, earum quoque comprehenſio & cognitio ſit perpetua, immobilis & æterna: ſi inconſtans & mobilis, & cognitio eiusdem naturæ habeatur. Sed hunc in modum interroganti, non vna ratione reſponderi poteſt: quia veritas & mẽdacium duobus modis intelligi poſſunt; aut ratione ipſarum rerum, aut ratione poteſtatis ſeu habitus & cognitionis: rerũ quidem, cum res ipſæ in cauſa ſunt cur cognitio vera aut falſa, conſtans aut mobilis ſit: cognitionis vero & habitus cognoſcentis, quum res quidem veræ aut falſæ ſunt, ſed cognitio aut vis aliqua mentis, rem æternã pro corruptibili, falſam pro vera eligit & concipit. Scientia igitur, intellectus & ſapientia ſunt habitus æterni & conſtantes vtroque rationis modo, tum quia neque ſibiipſis cauſam erroris & ignorantiæ præbent, tum quia intuentur res ſemper veras & æternas: & quemadmodum res quas contemplantur ſunt perpetuæ, ita etiam cognitio ipſarum, ſemper vera eſt & perpetua. Atque

ars & prudentia, & in vniuersum habitus consultandi omnis, qui recta ratione & iudicio suscipitur, quandoque fine proposito frustratur. Sed non habitum ipsum huius mendacii causam esse existimandum est, sed rerum ipsarum naturam, quæ minimè firma & stabilis est, sed aliter euenire consueuit. ac proinde cognitio quidem per se vera est, quia nititur recta ratione, quæ suapte natura falli non potest: sed efficitur falsa & mendax, ratione rerum quas tractat. Exempli gratia; si medicus qui sanitatem corpori humano restituere nititur, nihil eorum quæ fieri ars præceperit, omiserit, sed & ipse, & æger, & adstantes, cæterique omnes suo officio probè fungantur, nihilo tamen magis ægrotus curetur & conualescat, sed moriatur. Rursus, vir prudens, aut quilibet alius artifex diligēter futuri operis constructionem perpendat, ac diligenter omnia secum examinet discutiatque, in opere tamen à proposito fine turbetur; certè non est medicus, aut artifex qui consultat accusandus, sed rerum ipsarum, & instrumentorum interdum quibus vtitur natura, quæ aliter euenire, ac mutari perpetuò solet. Propterea Demosthenes cùm vitio ei daretur, quòd ea quæ Atheniēsibus con-

opinio vera, ad bonam consultationem, ita falsa opinio, ad malam cõsultationem. Deinde non solũ opinamur ea quæ à nobis, sed etiam quæ à natura aliisve caussis efficiuntur: at deliberationem de iis quæ naturâ eueniunt, minimè instituimus. Cõsultamus præterea de rebus, quas postea eligimus: eligimus autem eas quas consequi vel effugere possumus. Opinamur cõtrà quid vnumquodq; sit, aut cui, aut quomodo conferat, non vt fugiamus aut cõsequamur; cuius rei signũ est, quod multa bona esse opinamur, quæ tamen non appetimus, quinimò contraria quãdoq; eligimus. Multi .n. iustitiam & virtutes opinãtur res esse honestas & vtiles, de iniustis tamen actionibus, quib. maius commodum sese adipisci posse sperant, deliberant, easque actiones expetunt, & in societate hominum exercent. atenim nemo aliquid eligit aut expetit, de quo prius non cõsultet. Iam vero opinio suapte natura falli potest ac decipi: consultatio ex accidenti tantùm, hoc est, ratione earum rerũ de quibus delibera͂t, quemadmodum & ars & prudentia. Rursus consultatio est inquisitio rei efficiendæ aut agendæ: opinio, inquisitio nõ est, sed potius status & quies animi. Prę-terea opinio est assensio quædam mentis,
alte-

alterius partis contradictionis in oratione: consultatio nullius determinatè, sed vtriusque ex æquo; quia confert vtilia cum vtilib. aut honesta cũ inhonestis, eaq; quę ad propositum idonea accõmodataq; esse cognouerit demum eligit: quam electionem sequitur vsus, qui non est consultationis. Postremo, opinio & habitus opinandi pertinet ad dialecticum, cõsultatio ad artem & prudẽtiam. Ex his iam patet quid intersit inter consultationem & opinionem: quapropter redeo ad id vnde digressus eram. Consultationem dixi esse *quandam inquisitionem, & animi motum qui ratiocinando perficitur*. Sed omnis ratiocinatio ab aliquo efficiente gignatur necesse est, quia nullius rei, causa remota, origo reperiri potest. Instituitur ergo & suscipitur hæc cogitatio & perquisitio ab homine ratione ac mente prædito, seu vt significantius dicã, viro prudente, qui instructus est recta ratione: nam prudentiam hoc loco appello rectam rationem, quę præscribit artifici modum agendi efficiendive, & inueniendi media atq; instrumẽta, iisq; cõmode vtẽdi; cuius rei argumentũ est, quod stulti, insani, & pueri, cõsultare nõ possunt, quia destituuntur ratione & vi cogitandi, quæ opifex est consultationis; atque idcirco

neq; consultabile id appellare cõsueuimus, dequo aut stulti, aut mente capti deliberãt. Huc accedit, quod illi nullo proposito fine & scopo omnia efficiunt, ac pro diuersitate affectuũ quibus reguntur, in diuersas animi perturbationes sine iudicio rapiuntur; at consultatio, finis alicuius gratia suscipitur, & qui consultant, boni alicuius causa consultant: boni, inquam, quod iam fixum est & immobile, quo posito & constituto tanquam extremo, inquirunt omnia instrumenta & media, quib. actione id quod expetiuerũt consequãtur potianturq; quapropter eo potiti conquiescunt in consultando.

CAPVT VIII.

De partibus consultationis.

PORRO autem omnis consultatio, aut operis aut actionis alicuius gratia suscipitur; etenim multũ inter se distant *opus & actio*, & *efficere* & *agere*, quemadmodum communis omnium hominũ testatur consensus. Quis enim est qui nesciat, aliam esse musici & aliam ædificantis actionem? nam actio musici finis est, & propter se expetitur; at ædificatoris, nõ propter se, sed propter opus quod ex actione fit: quia huius actio ad

ali-

aliquid est,& alicuius gratia fit, verbi causa, ipsius domus, quæ diuersa est ab actione artificis. atque idcirco actio, ædificantis finis non est, sed antecedens finem, quia destinatur ad domũ; quemadmodum sutoris actio refertur ad calceum & artis fabricandæ nauis, ad nauem, & textoriæ ad pannũ: quę certe opera sunt, & quiescentibus artificib. post actionẽ permanent: sed actione intereũte, finis quoque aliorum habituum interire solet, qui in eadem versantur: quia non relinquunt aliquod opus, quod cessante operatione ostendere possint: quemadmodũ videre est in arte certandi cursu, & saltatoria, & mimica, & musica, quæ certe omnes præter actionẽ nihil cõtinent, sed vnà cũ actione intereunt. Quapropter differre dicendũ est actionem & effectionẽ, quia habẽt fines diuersos, opus inquã, & actionem. Sed diuersarũ genere actionũ, diuersos quoq; ac dissimiles habitus, quorum alter in actione, alter in effectione versetur, esse necesse est, qui nõ eo modo distinguãtur, quo genus à specie, vt alter ab altero cõtineatur, sed potius vt species & formæ diuersę, vno genere cõtẽtę: quãdoquidẽ fieri nequeat, vt actio effectionẽ, aut effectio actionẽ comprehendat. Atq; idcirco Aristot. rectè alterum appellauit ha-

bitum πρακτικὸν, id est, *actiuum*, alterum vero ποιητικὸν, id est, *effectiuum*: sed habitũ actionis, prudentiam; effectionis, artem constituit. vtrunque tamen, perfectionem τῆς διανοίας πρακτικῆς esse pronunciauit.

CAPVT IX.

De Arte.

ARs ergo nihil aliud est, quam habitus consultatiuus, recta ratione quidpiam efficiendi. Habitum consultatiuũ Aristoteles, vt antea dixi, quandoq; λογιστικὸν, quandoq; νοῦν πρακτικὸν appellat, quia ratiocinatur non cognitionis, sed actionis & effectionis gratia; quo fine distinguitur à mẽte cõtemplatiua, quam νοῦν θεωρητικὸν nũcupaui. Ars igitur consultat de opere efficiẽdo: quia nõ solum agit, sed etiã opus aliquod efficit, qd' intereunte actione ostendere potest: atq; idcirco distinguitur ab habitu actiuo, cuius finis est actio ipsa, quæ nõ refertur ad aliud, qualis est actio prudẽtię: prudentia enim nõ efficit aliquod opus, sed in sola actione cernitur, quæ bona est & vtilis societati humanę. Et si videatur aliquãdo prudentia post actionẽ quidpiã relinquere, certe id per se nõ fit, sed alia quadã ratione, vt in ipsius natu-

rae cx-

rę explicatione manifestius ostēdetur. Cùm ergo artis propriū sit efficere, & omnē effectionem præcedat inuentio, & inuentionem inquisitio, necessarium certè erit, efficienda artificem prius adinuenire, & adinuenta, antea contemplari: nam quemadmodum contemplatio principium est in inuentione rerum, sic effectio finis. Quapropter rectè dixit Aristoteles, artem cerni in generatione, inuentione, & contemplatione rerum. Generatione quidem, quia ars est imitatrix naturæ, quæ generat & efficit res. Verùm ars non eadem ratione gignit res, qua natura, sed dissimili & re & modo. Natura enim formas substantiales, quæ suapte vi nituntur, efficit: ars accidentales (vt ita loquar)& aduentitias effingit. Et quemadmodum natura est principium internum, & vis quædam abdita ciens motus in corporibus necessarios, ita ars est principium externum, circa formas aduentitias & superioribus rerum superficiebus, quas *figuras* appellant, hærentes, occupata, quas prius contemplando & inuestigando ad naturæ imitationē efficit, quæ sua opera non cognoscit, aut contemplatur, sed perpetua quadam insitaque ipsi lege, res & formas rerum, sibi semper similes

producit ac gignit. Et quia ars res aduentitias & externas tantum consectatur, ob id iudicabat Agatho fortunam & artem esse valde coniunctas, quum quia ambæ sunt externæ rerum causæ, tum vero quia relinquunt diuersum ab actione opus. Attamen non parum differunt inter se, quia ars & artifex vtplurimum propositum finem consequuntur, fortuna nunquam; quia fortunæ scopus est temerarius, qui nunquam consilium & propositum artificis comitatur. Cuius rei signum est, quòd & si quidpiam fortuna inuentum esse dicitur, id tamen totum ratione & cõsilio, quæ propria sunt artificis, carere arbitramur: atque idcirco Aristoteles fortunam in libro Physicorum ad causas quæ ex accidenti euenire consueuerunt, retulit. Separanda ergo nobis ac discernenda ars à natura & fortuna: neque solum ab his, sed etiam à cæteris animi habitibus de quibus suprà dictum est. Distinguitur autem ars à scientia, intellectu & sapientia: quia hę nihil efficiunt, sed effecta contemplantur; & rerum sunt necessariarum, quæque aliter euenire non possunt: atque ars, vt nuper dixi, est effectrix formarum artificiosarum, quæ aliter atque aliter fieri possunt, nec

sunt

ſunt perpetuæ & æternæ. Eadem quoque differt ab opinione: quia opinio non ſolum eſt earum rerum quæ à nobis, ſed etiam quæ à natura aguntur. Deinde opinamur quandoque res neceſſarias, at efficimus quæ aliter tantum euenire conſueuerunt. Iam vero opinio ſuapte natura poteſt eſſe falſa, & is qui opinatur, mentiri ac decipi: ſed ars, & in vniuerſum omnis habitus qui in conſultando poſitus eſt, ſuapte vi falli nequit, ſed eſt ſemper verus, quia regitur & gubernatur recta ratione, quæ expers eſt omnis erroris ac ignorantiæ.

Sed hic opportunè roget quis, *quomodo ars & prudentia nunquam mentiantur aut errent, & ſemper profiteantur res veras ac neceſſarias?* cùm tamen ſuperiori diſputatione nihil aliud demonſtratum ſit, quàm artem & conſultationem cognoſcere res, vt vocant, contingentes, quæ aliter euenire queant, atque idcirco fieri poſſe vt aliquando à fine propoſito aberrent, eoque fruſtrentur: quod ſi non concedatur, res quoque neceſſarias ac perpetuas eas contemplari fatendum eſt, quod pugnat cum iis quæ iam ſunt poſita. Si ergo cõtemplantur res mobiles & aduentitias, quomodo

non decipiũtur,& à vero, ſpecie recti quandoque deluſę, aberrant? cùm veritas orationis rerum naturam conſequatur,& viciſſim natura rerum orationis veritati reſpōdeat; ita quidem, vt ſi rerum natura conſtans ſit & æterna, earum quoque comprehenſio & cognitio ſit perpetua, immobilis & æterna: ſi inconſtans & mobilis, & cognitio eiuſdem naturæ habeatur. Sed hunc in modum interroganti, non vna ratione reſponderi poteſt: quia veritas & mēdacium duobus modis intelligi poſſunt; aut ratione ipſarum rerum, aut ratione poteſtatis ſeu habitus & cognitionis: rerũ quidem, cum res ipſæ in cauſa ſunt cur cognitio vera aut falſa, conſtans aut mobilis ſit: cognitionis vero & habitus cognoſcentis, quum res quidem veræ aut falſæ ſunt, ſed cognitio aut vis aliqua mentis, rem æternã pro corruptibili, falſam pro vera eligit & concipit. Scientia igitur, intellectus & ſapientia ſunt habitus æterni & conſtantes vtroque rationis modo, tum quia neque ſibiipſis cauſam erroris & ignorantiæ præbent, tum quia intuentur res ſemper veras & æternas: & quemadmodum res quas contemplantur ſunt perpetuæ, ita etiam cognitio ipſarum, ſemper vera eſt & perpetua. Atque

ara

ars & prudentia, & in vniuersum habitus consultandi omnis, qui recta ratione & iudicio suscipitur, quandoque fine proposito frustratur. Sed non habitum ipsum huius mendacii causam esse existimandum est, sed rerum ipsarum naturam, quæ minimè firma & stabilis est, sed aliter euenire consueuit. ac proinde cognitio quidem per se vera est, quia nititur recta ratione, quæ suapte natura falli non potest: sed efficitur falsa & mendax, ratione rerum quas tractat. Exempli gratia; si medicus qui sanitatem corpori humano restituere nititur, nihil eorum quæ fieri ars præceperit, omiserit, sed & ipse, & æger, & adstantes, cæterique omnes suo officio probè fungantur, nihilo tamen magis ægrotus curetur & conualescat, sed moriatur. Rursus, vir prudens, aut quilibet alius artifex diligēter futuri operis constructionem perpendat, ac diligenter omnia secum examinet discutiatque, in opere tamen à proposito fine turbetur; certè non est medicus, aut artifex qui consultat accusandus, sed rerum ipsarum, & instrumentorum interdum quibus vtitur natura, quæ aliter euenire, ac mutari perpetuò solet. Propterea Demosthenes cùm vitio ei daretur, quòd ea quæ Atheniēsibus con-

fuluisset, minimè euenissent, ita obiectum crimen ingeniose diluit, inquiens, *neminem de futuris certi aliquid prædicere aut consultare posse*: rerum futurarum instabilitati, quod in ipso reprehendebatur, adscribēs. Sed opinio, & illa quæ Græcis ὑπόληψις, id est, *suspicatio* seu *existimatio* dicitur, non tantum ratione rerum quas concipit, sed suapte natura mentiri solet: ac ratione quidem rerum, cum id quod non semper est, esse tamen opinatur: & sui, cum id quod omnino non est, esse tamen putat: nam hoc in loco ipsa sibimet est causa erroris & ignorantiæ: veluti si quis remum in aquam demersum, fluctuante aqua existimet esse inflexum aut fractum, visione tamen decipiatur. An id quoque verè dici potest, prudentiam & artem vera & recta dicere, sed non eadem ratione, qua intellectus, scientia, & sapientia? quia intellectus & cæteri habitus, semper veritati rerum innituntur, ars & prudentia vt plurimum: quippe cum earum rerum propriè sit consultatio, quæ plerunque, & non semper, eodem modo euenire consueuerunt. Quapropter rectè Cicero inquit, *omnes artes coniectura niti, vltra quam progredi non possunt.* Ea fallit fortasse nonnunquam, sed tamen ad verita-

veritatem ſæpiſſimè dirigit: eſt enim ab omni æternitate repetita, in qua cum penè innumerabiles res eodem modo euenirẽt, iiſdem ſignis antegreſſis, ars eſt effecta, eadem ſæpe animaduertendo atque notando. Quare ob id veræ putandæ ſunt artes, quia plerunque veritatem rerum profitentur & rarius à propoſito fine diuertunt. At opinio ſæpiſſimè fallitur, quinimò ex æquo verſatur in comprehenſione veri & falſi. Quanquam id quoque ſæpe vſu venire ſoleat, vt artificum errores, in artem eiusque præcepta reiiciantur: quod certè ab imperitis non raro fieri ſolet, dum artium præcepta ex hominum moribus & ingeniis metiuntur, atque adeo vitia perſonarum, præceptis non rectè vtentium, ſcientiis adſcribunt. Quid enim, medicina ars non putanda eſt, quia medicum multa ſubterfugiũt, multaq; latent? quid? num imperatorũ ſciẽtia nihil eſt, quia multi amiſſo exercitu, hoſtium fraudibus ſuperati ſunt & extincti? aut num propterea nulla eſt Iuriſprudentiæ docendæ. aut adminiſtrãdę reipubl ratio, quia multa barbaros homines, omniſque grauioris cultioriſque eruditionis expertes latuerunt? aut multa grauiſſimos ſenatores in actione rerũ fefelle-

runt? Dicendum est igitur, artem & prudentiam, omnem denique consultandi habitum, certis quibusdam coniecturis niti, quæ certè perraro fallere solent; atque idcirco vt nunquam errare ac decipi, solius Dei, ita perquàm raro, hominis & artificis proprium, statuendum existimo. Quod & Galeno placuit, qui cùm de arte medica loqueretur, sic inquit: *Ille melior, qui minus errat.* Ex his patêre arbitror, non exiguum esse discrimen inter artem, prudentiam & scientiam, intellectum, sapientiam atq; opinionem. Artis enim proprium est efficere aliquod opus, non agere aut cognoscere: opus, inquam, quod aliter fieri poterat. Cùm ergo ars contempletur aliquod opus efficiendum, efficiet sanè aut immutando res, aut adiiciendo, aut detrahendo & adimendo. Transmutando quidem, vt ars omnis quam πλασματικὴν vocant, quę formas rerum ac figuras materiæ mutatione imitari conatur, veluti sunt artes statuarię. Adiiciendo & detrahendo, vt ars texendi, ædificandi & medicandi, & cæteræ innumeræ artes, quæ ad corporis conseruationem ab hominibus sunt inuentæ. Quapropter Hippocrates medicorum princeps, artem medicam nihil aliud esse dixit

quàm

quàm προσθέσιν καὶ ἀφαίρεσιν, id eſt, *ablationem & additionem:* nam medicus aufert ea à corpore quæ ſuperuacanea ſunt, & reſtituit additque neceſſaria. Eſt igitur ars habitus efficiendi aliquod opus. Sed non ſatis eſt arti & artifici aliquid efficere, niſi id rectè etiam fiat; alioqui nihil intereſſet inter imperitum, & artis aut ſcientiæ rudem, & peritum artificem: nam & imperiti efficere aliquid poſſunt, ſed tamen non rectè, ſed fortuito & temerè. Quare & artifex rectè efficienda contempletur, debitaque & idonea inueniat media & inſtrumenta: denique vt ſine errore efficiat, recta ratione indiget, quæ viam ac modum artifici præſcribat, omnia ad deſtinatum finem dirigendi perducendique. Etenim recta ratio, eſt quædam norma & regula diiudicandi res omnes, earumque vſus & opportunitates; qua qui carent, in varios & inextricabiles errores incidant neceſſe eſt, quinimò hac re ſola differt ars ab ἀτεχνία, quam quidam *inertiam*, quidam *imperitiam* vertunt: quod ars ſit habitus, quidpiam recta ratione: imperitia, falſa ratione opus aliquod efficiendi. Nam imperitia duob. modis concipi poteſt: aut pro omnimoda artis priua-

tione & negatione, quæ aſſimilis eſt ignorantiæ, quam Ariſtot. primo Poſteriorum Analyticorū, τὴν κατ' ἀπόφασιν nominat: aut pro illa imperitia quæ oritur ex praua quadam animi diſpoſitione, quę ſimilis eſt ignorantiæ τῇ κτ' διάθεσιν. Sed imperitia quæ ſecundum habitum dicitur, lōgè magis opponitur arti, quàm altera illa quæ negationis eſt: quemadmodū etiam ignorantia κτ' διάθεσιν, vehementius pugnat cū ſcientia, quàm quę κατ' ἀπόφασιν nominatur. Et hæc quidem de natura artis ſatis ſit hoc loco diſputaſſe.

CAPVT X.
De Prudentia.

VEnio nunc ad alteram conſultationis partem, quam dixi verſari in actione bona & vtili, quæ propriè appellatur prudentia: de qua fuſius dicendum eſt, vt ex huius virtutis cognitione, Iurisprudentiæ natura planiſſimè intelligatur. Itaq; prudentia non vna & eadem ſemper concipitur ratione apud veteres ſcriptores: interdum enim (vt autor eſt Plutarchus) accipitur pro qualibet cognitione, & diligenti

rerum

rerum omnium consideratione ac præsci-
entia: qua significatione dicere consueui-
mus, Deum opt. max. esse prudentem: nam
hoc in loco per prudentiæ nomen, nihil a-
liud intelligimus, quàm vim cognoscen-
di, prospiciendi prouidendique eius, quod
futurũ est; quam *prouidentiam* nominant.
Aliquando hęc eadem vis, attribuitur bru-
tis animantibus, quæ quasi imitantur su-
periorem illam Dei prouidentiam; quia
habent in traducenda vita (vt Aristoteles
inquit) δύναμιν προνοητικὴν, quæ nihil a-
liud est, quàm extrema quædam rationis
nota, à natura insita, qua quid bonum &
vtile ad vitam transigendam futurum sit,
prospiciunt animalia. Propriè tamen pru-
dentem appellamus eum, qui de rebus bo-
nis & vtilibus quæ ad hominem pertinent,
& societatem humanam conseruant ac cu-
stodiunt, consultare ac deliberare potest.
Et prudentiam nihil aliud esse dicimus,
quam virtutem ęstimatricis animæ partis,
memoria, experientia & industria compa-
ratam, bona humana, queq; ad felicitatem
huius vitæ adipiscendā pertinēt, considerā-
tem, rectaque cum ratione actiuam, be-
ne consulentem, solerter iudicantem, &
quę consulta atque inuenta fuere emenda-

tione indigentia, corrigentem ac diiudicantem. Virtus nihil aliud est, quàm vniuscuiusq; rei naturę summa perfectio: quia tum ipsum, cuius est virtus, rectè affectum reddit, tum ad opus bene obeundum instructum atque paratum efficit: quod proprium perfectionis esse iudicatur. Sed perfectio, alicuius rei est perfectio & absolutio. Erit ergo prudentia perfectio, & perfectio quidem animæ: animæ autem, aut totius, aut partis. Totius vero animæ perfectio esse non potest, quia ea, vt aliàs à grauissimis autoribus demonstratum fuit, est iustitia. Partis ergo perfectio est. Sed anima nostra, ex Plat. & Aristotelis sententia, tres habet partes, quas nunc vires, nunc potestates & facultates nominant. Alia enim ipsius pars est, qua discimus, resque apprehendimus & diiudicamus, quam τὸ λογιστικὸν Græci vocant: alii æstimatricem vertunt. alia vero, in qua ira residet, omninoq; vis quædam effera, quæ θυμοειδὴς dicitur: Latini *animosam* appellant. Tertia autem, quæ quod varia sit & multiformis, cum vno nomine appellari nequeat, ab eo quod in ipso est excellens & vehementissimum, cupiditas nimirum, & τὸ ἐπιθυμητικὸν dicitur.

citur. Sed quemadmodum tres sunt animæ partes, ita tres quoque secundum partium numerum virtutes ac perfectiones, & quartam insuper ipsius totius, tanquam vnius rei ratione, prisci philosophi esse constituerunt: quandoquidem arbitrabantur diuersarum genere rerum, diuersas quoq; perfectiones esse oportere. Porrò autem vniuscuiusque rei perfectio (vt autor est Plato in libro De repub.) duplex est, quemadmodum & actio: altera, quæ per se & in sua natura spectatæ rei, altera quæ ad aliud relatæ, competit. Exempli gratia: Hominis alia est virtus, & actio & perfectio, quâ homo est absolutè: & alia, quâ dominus, aut seruus, aut filius, aut pater. Quapropter cum animæ partes eadem ratione duobus modis concipi possint, aut in sua natura, aut ad alterum relatæ, diuersas etiam ex vtrisque perfectiones virtutesque gigni necesse est. Idcirco veteres philosophi virtutes partiũ animæ absolutè consideratarum absolutas, relatarum verò, σχετικάς nuncupauerunt. Porrò σχέσις & relatio harum trium animę partium nihil aliud est, quàm imperium quoddam, quo earum aliæ imperare, aliæ parêre dicuntur. Sed imperium

duplex eſt, alterum herile & δεσποτικὸν, & alterum πολιτικὸν, id eſt, ciuile. Herile imperium eſt, quo anima corpori, vt dominus ſeruo imperat, qui totus eſt alterius, hoc eſt, domini. Ciuile eſt, quo animæ pars, quæ ratione prædita eſt, cæteris inferiorib. partibus, iræ videlicet & cupiditati, vt rex ſuis ſubditis, aut pater ſuis liberis dominatur. Quare omnium harum partium ſeu viriũ, & abſolutas & σχετικὰς virtutes perfectionesque inueniri conſtat: aliàs quidem quæ eatenus ipſis conueniant, quatenus per ſe & in ſua natura ſpectantur: aliàs vero quatenus ad ſe mutuo referuntur. Plato & Ariſtoteles & vniuerſa ſchola priſcorum philoſophorum, adiudicauit æſtimatrici animæ parti, quæ in cerebro reſidet, & cognitionis eſt particeps, per ſe ſpectatæ, intellectum, ſcientiam, ſapientiam, & bonam opinionem; de quarum virtutum natura ſatis antea dixi. Iraſcibili, quæ in corde poſita animæ pars eſt, naturalem quandam fortitudinem, cuius proprium ſit, ſe robuſtam & inuictam præſtare, confligere, omniaque obſtantia profligare, ſibique potenter & violenter ſubiicere, cuiusque finis victoria ſit. Tertiæ poteſtatis, cupiditatis, inquam,

inquam, quæ in hepate cernitur, virtutem, appetentiam voluptatum esse pronuntiarunt. Et hæ quidem *perfectiones* ab iisdem appellantur *absoluta*. Aliæ vero, vt nuper admonui, oriuntur ex mutua partium habitudine, qua ad se inuicem sunt affectæ. Etenim ipsarum aliæ natura sua factæ sunt, & datæ homini ad gubernãdas compescendasq; inferiores animæ vires: aliæ semper ad parendum idoneæ: tertiæ nunc ad parendum, nunc imperandum genitæ. Natura sua idonea est ad imperandum, vis rationis particeps, quam τὸ λογιστικὸν, appellaui: ea enim melior est & nobilior cæteris partibus; atque idcirco ipsius perfectio prudentia dicitur. Subdita tantum vis est concupiscendi potestas: quę cum duplices motus habeat, alteros quidem ratione corporis in quo consistit, alteros vero eius quo id conseruetur: duas etiam habet χρικὰς virtutes, alteram ἀπολαυστικὴν, & alteram ποριστικήν. Itaque τῇ ἀπολαυστικῇ, quæ fruitioni præest, frugalitas & temperantia, quæ in moderandis cupiditatibus & corporeis voluptatibus cernitur: ποριστικῇ verò, id est, quæstuosæ, illa particularis iustitia, quæ virtus quædam est me-

dia inter πλεονεξίαν, id eſt, immodicam pecuniæ auiditatem, & μειονεξίαν eidem contrariam, attribuitur. Quanquam & tertiam quandam huius partis virtutem eſſe arbitretur *Iuſtus Velſius* præceptor meus, iis in libris quos in Cebetis Thebani tabulam nuper admodum eruditos conſcripſit, eamque δαπανητικὴν ſeu ταμιευτικὴν nominat, cuius perfectio ſit liberalitas, non illa politica virtus, ſed quæ intra animum cernitur. Quapropter ſi quis exactam harum omnium virtutum diuiſionē cognoſcere deſiderat, is legat quæ ab illo grauiter & copioſe iis libris ſunt diſputata: neq; enim noſtri inſtituti eſt hæc diligentius & exactius perſequi, ſed potius quæ ab aliis ſcientificè demonſtrata ſunt, loco ὑποθέσεως ſubiicere. Porrò animoſa hominis pars, non tantum rationi recta præcipienti obtemperat, ſed etiam cupidineæ facultati imperat. obtemperat autem rationi, quia regitur à ratione, quæ præſcribit illi modum intendendi vel laxandi iram, ne quid immoderatè & indecenter agat. Ex quo obediētia naſcitur, & σωφροσύνη, id eſt, frugalitas ſeu modeſtia, ſeu temperantia. Rurſus regit ac moderatur cupidineam animæ

partem

partem, non illo ſanè modo quo prudentia, ſed appetitionis quodam genere, quo illam vel compeſcit, & in officio retinet, vel externam vim propulſat, & ab iniuria defendit. Quatenus igitur inferiorem partem compeſcit, eatenus illi virtus, quæ ἀνδρεία, id eſt, fortitudo nominatur, competit. Sed ne nimium compeſcendo in iram feratur, altera virtus ipſi adiudicatur, quæ πρᾳότης & εὐμένεια, id eſt, *clementia* & *benignitas* appellatur. Quatenus vero vim externam repellendo, & in hoſtis vlciſcendi deſiderium iram refrænando fertur, eatenus humanitate regitur: cuius virtutis nomen, neque apud Græcos, neque Latinos facilè aliud reperitur. Ex his iam facilè conſtare arbitror, qua ratione prudentia ſit æſtimatricis animæ partis virtus atq; perfectio, quam dixi eſſe virtutem σχετικὴν, & in habitudine ac relatione poſitam.

Porrò autem cum proprium (vt ſæpe dixi) æſtimatricis animæ partis officium ratiocinari, & æſtimare, ac cogitando rerum vſus atque opportunitates perpẽdere: profecto prudentiam, quæ ipſius perfectio eſt, habitum quoque conſultandi, ſeu conſultationem eſſe neceſſe eſt. ſed conſultatio,

est quędam inquisitio, cuius finis est cognitio & omnis quæ cogitatione & ratiocinatione fit cognitio, ex antegressa (vt autor est Aristoteles libro primo Analyticorum) oritur notitia: quare & prudentiam, & artem, & scientiam, ex præcedenti cognitione gigni oportet. Sed antecedens notitia omnis, teste Aristot. primo Metaphysic. ex particularium visorum ac notionum obseruatione, conseruatione, retētioneq; oritur, quarum propria est, experientia: experimur enim ea quæ obseruauimus & collegimus: quia experientia nihil aliud est, quam, vt quidam eruditi viri definiunt, ἡ τοῦ πλειστάκις, καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἑωραμένου ἤτοι κατάληψις, ἢ τήρησις, καὶ μνήμη, id est, *eius quod sæpenumero, & eodem modo conspectum est, aut comprehensio, aut obseruatio & memoria*: nam citra memoriam neque obseruamus, neque colligimus res, & retinemus: quia memoria (vt inquit Plato in Philebo) est αἰσθήσεως σωτηρία, aut ἡ τῶν πάλαι ἐγνωσμένων κατοχή, aut ἕξις καθεκτικὴ ὑπολήψεως. Rursus experientia citra industriam fieri nequit: neque enim temere & sine ratione aut consilio experimur, sed arte quadam & iudicio, quam Aristoteles τὴν δει-

ιότητα nuncupat. Quare liquidò constat, hæc omnia concurrere ad constituendam naturam prudentiæ, quemadmodum ad cæterorum habituum essentiam, qui in cogitatione versantur. Sunt enim hæc tria, memoria inquam, experientia & industria, veluti concausæ, quæ efficiunt & gignunt prudentię habitum. Verumenimuero cùm prudentia sit consultatio, & habitus cõsultationis, necessarium est vt in iisdem versetur experiendo, memoria retinendo, exequendo, quæ cadunt in deliberationem ac consultationem. Sed consultatio, vt antea commemoraui, propriè earum rerum est, quæ aliter atque aliter euenire fierive possunt: sunt tamen in nostra potestate, vt fiant, aut non fiant, positæ. In nostra potestate sita sunt ea, quorum autores sumus: veluti opinio, cognitio, appetitus, declinatio. At de opinione non consultamus, quemadmodum neque de iis quæ ad cognitionem pertinent. sed potius illis, quæ aut appetimus, aut declinamus & fugimus. Porro appetimus quæ bona sunt, & declinamus contraria mala Prudentia ergo erit habitus consultandi de bono & malo, honesto & turpi, vtili & inutili: de illo inquam, quod vel ad nos, vel ad alios pertinet,

dummodo principium faciendi aut omittendi, in nobis poſitum ſit. Quandoquidem nemo de alterius damno aut vtilitate, quo illud effugiat, hoc conſequatur, dubitat; aut ſi id facit, certè ea ratione agere videtur, quia partem incommodorum aut commodorum ad ſe pertinere arbitratur. Etenim ſolemus interdum & amicorum fortunæ gaudere, & calamitatibus triſtari: quia eorum res ad nos pertinere arbitramur. Atque hanc quidem eſſe prudentiæ naturam, ex multis oſtẽdi poteſt argumentis. Principio, ex communi hominum omnium conſenſu & notitia, quam mentib. de viro prudente habent impreſſam, & planè confirmatam; quia prudentem eſſe aiunt illum, qui rectè de rebus bonis & malis, honeſtis & inhoneſtis, vtilibus inutilibusve poteſt conſultare ac deliberare, rerumque occaſiones & opportunitates, & euentus, & quaſi anteceſſiones perquirere. Atque idcirco Periclem & cæteros prudentes eſſe, qui hæc eadem præſtant & efficiunt. Quinimo & bruta interdum animantia, quæ δυνάμιν προνοητικὴν, id eſt, vim prouidendi & perſpiciendi id quod vtile noxiumve futurum eſt, poſſident, quadam ſimilitudine prudentia appellare conſueue-

fueuerunt, quo prudentis officium planius demonstrent. atq; id quidem videre licet in multis animalibus, quæ sua industria imitantur hominum consilia & actiones, vt ratione & intelligentia prædita esse existimentur; veluti in vrsis, formicis, apibus & araneis, quemadmodum eleganter cecinit Poeta in Georgicis, de apibus loquens:

Venturaq; hyemis memores, æstate laborem
Experiuntur, & in mediũ quæsita reponunt.
Nanq; aliæ victu inuigilant, & fœdere pacto
Exercentur agris: pars intra septa domorum
Narcissi lachrymã, & lentũ de cortice glutẽ,
Prima fauis ponunt fundamina: deinde tenaces
Suspendunt ceras: aliæ, spem gentis, adultos
Educunt fœtus: aliæ purissima mella
Stipãt, & liquido distẽdũt nectare cellas, &c.

Et paulo post:

His quidam signis, atq; hæc exempla secuti,
Esse apibus partẽ diuinæ mentis, & haustus
Aetherios dixere, &c.

Neque enim ratio aliud est, quàm mens diuina, qua homo Deo similis efficitur; quæ si adulta est, *prudentia* appellatur. Præterea prudentiam esse vim perspiciendi ac diiudicandi bona malave, quæ ad hominem pertinent, id maximè argumentum esse

poteſt, quod intemperantia, quæ in volu
ptatibus & dolorib. poſita eſt, cæteras ex
ſtimationes cognitionesque (vt inquit A
riſtoteles) veluti ſapientiam, artem & ſci
entiam, extinguere non poteſt: ſolam pru
dentiam quandoq; euertit, & prudentiæ a
ctiones ſua vi retardat & impedit, vt in re
bus quid verum ſit aut vtile & bonum ho
mini, cernere nequeat. Propterea tempe
rantia quæ oppoſita eſt huic vitio, à Græci
σωφροσύνη dicta eſt, quia σώζει τὴν φρόνησιν,
id eſt, cuſtodit & conſeruat prudentiam
conſeruat, inquam, cum neque illecebris &
iucunditate voluptatum, neque doloru
aſperitate rationem vinci patitur. Etenim
voluptas & dolor bonarum & malarum a
ctionum cauſæ ſunt: & quicquid agitu
aut voluptatis, aut doloris cauſa efficitu
Prudentia igitur eſt habitus conſultandi d
bonis & malis humanis, iiſque quæ vel ſib
vel aliis euenire conſueuerunt: neq; enim re
ferre arbitror, vtrum de alterius rebus qu
deliberet dubitetve, an ſuis, modo poteſta
& principium eas adipiſcendi fugiendique
penes eum ſit qui cogitat. At enim bona &
mala de quibus conſultare homines ſolent
non vnius ſunt generis: quædam enim ſun
animi, quædam corporis, nonnulla fortu

na

æ. Prudentes ergo viri de omnibus dubitant: quia sunt custodes societatis & felicitatis humanæ; quæ sine his vniuersis commode constare non potest. Quinimo is qui generatim simpliciterque prudens appellatur eo ipso à prudente particulari, quem artificem esse dixi, differt, quod hic etsi de bono aliquo consultat, non tamen de omni bono quod felicitatem parit, deliberat, sed, exempli gratia, ædificator de ædificāda domo, sutor efficiendo calceo, mercator acquirendis pecuniis, itemque medicus de conseruanda sanitate: quæ omnia quidem bona sunt, sed non propter se expetuntur: ille vero generatim de vniuersis ac singulis bonorum generibus cogitat, quæ pariunt felicitatem, ad quam cætera omnia referuntur, tanquam partes aut fructus summi illius boni, quod propter se tantum expetitur. Quare verè prudens censendus est is, qui nō de parte aliqua, sed vniuersa felicitate humana deliberat, eaque proposita tanquam scopo, quæcunque ad illius adeptionem pertinent, inuenire potest, inuentaque ingenio & sapientia diiudicare. Verumenimvero hæc cogitatio nihil aliud est, quam rectę rationis inquisitio ac inuestigatio, quę quasi forma est & natura prudentię,

ſine qua conſeruari ipſa non poteſt. Nam vt deprauata ratio imprudentiam, ſic vera & recta ratio prudentiam parit. parit, inquam, prudentiam, quia iudicat & diſcernit ea quæ ſunt expetenda aut fugienda. Expetuntur autem σύμμετρα, id eſt, moderata & mediocria; fugiuntur vitanturque contraria & extrema. Porro extrema & cõtraria ſunt, exceſſus & defectus; quæ propterea fugienda ſunt, quia ſunt cauſæ corruptionis & interitus rerum. Mediocritas conſeruat, & efficit habitus bonos ac laudabiles, qui in actione ſpectantur, ad quam recta ratio collimans, ab vtroque extremo deflectit. Exempli gratia, motus & exercitationes corporis, tuendæ conſeruandęque valetudinis cauſa ſuſceptæ, quandoq; habitum ſanitatis cuſtodiunt, quandoq; corrumpunt; cuſtodiunt autem, cum moderatæ ſunt, & mediocritate ac modo efficiuntur; econtrà corrumpunt eandem ſanitatem, cum modum & menſuram naturæ aut excedunt, aut deficiunt. Simili rationis modo & fabri, & ſtatuarii, & ædificatores, ſimpliciterque habitus omnes in actionibus quæ intendi & remitti poſſunt, verſantes, mediocritatem vt bonum expetũt, contraria fugiunt vt malum; ideoque in effici-

efficiendis operibus, & magnitudinem,& numerum,& cōformationem, & figuram, &compositionem,in agēdis modum,tempus,locum, & quæ reliqua sunt seruare nituntur. Est ergo mediocritas nil aliud quàm modus quidam & mensura, certis limitib. comprehensa determinataq;, seruandi omnibus in rebus id quod oportet, quātum oportet,& quomodo, & vbi, & quando oportet, vt cuiusque natura & vsus postulauerit:quam Poeta his verbis descripsit:

Est modus in rebus, sunt certi deniq; fines,
Quos vltra citraq; nequit cōsistere rectum.

Hæc mediocritas definitur ac circunscribitur recta ratione,vt autor est Aristot quę est forma & essentia prudentię, versaturque in actione rerum : quia nihil efficit vt ars, sed moderatur & regit cæteras virtutes vniuersas quæ in actione positæ sunt, & sine prudentia consistere nequeunt. Agit autem, quia consultat de mediis pertinentibus ad bene beateque viuēdum,futura cautè prospicit,præterita diligenter expendit,ac pręsentibus commodè diiudicatis vtitur: quæ omnia opera non sunt, sed actiones bonæ, quibus nihil efficitur aliud, sed ipsæ finis sunt, & propter se expetuntur. Dicuntur autem bonæ actiones, quia boni tantum-

modo causa, non cupiditatis & voluptatis, aut gloriæ gratia suscipiuntur. Et quanquam vir prudens actione bona pariat felicitatem, felicitatem, inquam, vel sibi, vel familiæ, vel ciuitati, tamen nõ eodem modo id facit, quo ædificator domum, aut sutor calceum, aut medicus sanitatem: quia felicitas non est opus, sed actio ipsa, qua intereunte ipsam quoque interire necesse est. Quod facile quis intelliget, si hac ratione totam rei naturam contempletur. In arte medica, tria potissimum spectantur: ars ipsa seu artifex, sanitas quam efficit medicus, & operatio seu actio, quæ ab habitu sanitatis gignitur. Artifex igitur efficit sanitatẽ, & sanitas actionem, sed dissimili ratione ac modo: quia artifex in alio efficit sanitatem, quæ opus aliquod est, & pereunte artifice ipsiusq; actione etiamnum permanet: at sanitas & homo sanus edit actiones sanas in seipso, nõ in alio: quia nullum opus externum relinquit, sed habitum acquisitum actione confirmat. Sic prudentia non efficit felicitatem, vt medicus sanitatem, sed propemodũ vt sanitas, actiones sanas: etenim dum rectè & prudenter agit, se & alios felices reddit. Et actio viri prudentis est felicitas ipsa, quam ex accidenti sequitur tranquilli-

quillitas vel in domo, vel republica, veluti vmbra suum corpus. & hæc fuit opinio Aristot. sexto Ethic. capite 12. Sed inter actionem sanam quæ ex habitu proficiscitur, & actionem prudentis, id tantū interest, quod illa quidem eius, qui ipsam efficit, perfectio est: hæc & eius qui agit & alterius: quia prudentia quandoque refertur ad alterum, & spectatur ipsius actio in re familiari, aut repub. quam cōsilio & recta rerum administratione conseruat, non tamen eo modo vt medicus corpus humanum sanitate perficit, quæ habitus est illius qui recipit, & aliquod opus actionemque medici consequitur. Felicitas habitus non est sed tota in actione versatur, qua extincta extinguitur, intereūteq; interimitur. Sed hoc loco quęrat opportunè quis: Si prudentia, & habitus omnis qui in actione cōsist t, nihil post operationem relinquat, & in ipsa bona actione tanquā vltimo & extremo fine conquiescat, quomodo à scientiæ actione distinguatur? siquidem & scientia præter cōtemplationem actumque intelligendi nil molitur, sed ipsa contemplatio est finis scientiæ. Illi hoc modo interroganti respōderem: longe à se inuicē differre, actionem & contemplationem. Nam quemadmodum

cognitionem sequitur actio, ita scientiam veritatis inuentio tantum: at prudentia, simpliciterque habitus actiui non solùm quid vtile & bonum intelligere cognoscereque, sed etiam eo ipso, intercedente actione, frui nituntur, vt id quod appetitus expetendum, & recta ratio agendum præceperit, consequantur. Ars verò & habitus illi, quorum finis est effectio & opus, neq; contemplatione, neque actione sola continentur, sed opus aliquod efficiunt, quod cum diuersum ab actione sit, digito demonstrare, atque adeo intereunte actione relinquere possunt. Quare satis apparet, qua ratione actio sit finis prudentiæ, & quomodo à cõtemplatione effectioneque sit distinguenda ac discernenda. Porro autem hęc actio viri prudentis, quæ ad custodiam felicitatis humanæ suscipitur, non est vniformis, sed varia & multiplex: ideoque distinguenda est, vt ipsius prudentiæ vis ac natura rectius intelligatur. Est, inquam, multiplex hęc actio: quia proprium viri prudentis est, non solum proposito fine recta ratione media ad bonum finẽ pertinentia inquirere, quidque agendum sit præscribere, sed etiam de iisdem bene consultare, rursusq; quæ consulta atque deliberata fuere, ad propositum finem

finem perducere: demum quæ inuenta factaque fuere (siquidem aliqua emendatione indigeant) corrigere. Quæ tria officia, seu tres, vt alii volunt, prudentiæ partes ab Aristot. per εὐβουλίαν, σύνεσιν, & γνώμην, nobis sexto Ethicorum ostenduntur. Εὐβουλία ergo, id est, bona consultatio, nihil aliud est, quàm rectitudo quædam consilii seu consultationis, qua quis vtilitatis ratione consequitur vt oportet, cum oportet, id quod oportet expetere hoc est, finem bonum vel simpliciter, vel secundum quid, cuius prudentia vera existimatio est. At σύνεσις, id est, intelligentia seu perspicacia, facultas quædam cogitationis est, diiudicandi ea quæ à nobis aguntur, quæque in nostra potestate sunt, à prudentia præcepta & excogitata. Et γνώμη, vt autor est idem Aristot. quam sententiam nominauit, est æqui & boni viri iudicium rectum: cuius officium est rebus perceptis diiudicatisque nonnihil quandoque ex æquitate addere, & personarum, rerum, modorum atq; causarum habito delectu, omnia discernere ac determinare. Itaque prudentia, harum rerum omnium præceptrix est & magistra, propterea quòd finem vltimum, suapte

natura expetendū sibi proponit, actionesq; & media ad fruitionē propositi finis pertinētia & vtilia ostendit. Cui bona cōsultatio quasi adiutrix accedit. Hanc subsequitur perspicacia, quæ prudentiæ præcepta & inuenta percipit, perceptaq; rectè diiudicat. Demū succedit sententia, quæ non solum deliberata diiudicat, sed ea in meliusquandoq; trāsfert, quæq; perperā cōsultata sunt, & reprehensionē incurrere possunt, corrigit & emendat. De his prudētiæ partib. multa mihi dicenda essent, si perfectā earum naturā vellem explicare: sed quia non arbitror pertinere ad nostrum institutum, plura de his dicere quæ ab Aristot. grauiter & copiose sexto Ethic. sunt disputata, ea tantū attingenda duxi, quæ necessaria essent ad cognoscendam naturam prudentiæ.

Cognita natura & essentia prudentię, facile apparet qua ratione ipsa à cæteris animi habitibus tum vniuersis, tum singulis distinguatur. Ac primū quidem differt ab iis qui in intellectu cōtēplatiuo positi sunt: quia prudentia diiudicat bona & vtilia humana quæ pro diuerso hominū genere, & dissimilibus vitæ institutis mutantur. Habitus contemplatiui considerant res quæ non opinione, sed natura constant, easque

perpe-

perpetuas & æternas, quæ nunquam alterantur & mutantur. Vnde recte Ariſtot. 1. Ethic. inquit: Τὰ δὲ καλὰ καὶ τὰ δίκαια περὶ ὧν ἡ πολιτικὴ σκοπεῖται, τοσαύτην ἔχει διαφορὰν καὶ πλάνην, ὥστε δοκεῖν νόμῳ μόνον εἶναι, φύσει δὲ μή. τοιαύτην δέ τινα πλάνην ἔχει καὶ τὰ ἀγαθὰ διὰ τὸ πολλοῖς συμβαίνειν βλάβας ἀπ᾽ αὐτῶν. ἤδη γάρ τινες ἀπώλοντο διὰ πλοῦτον, ἕτεροι δὲ δι᾽ ἀνδρείαν. hoc eſt: *Honeſta autem & iuſta, de quibus ciuilis diſciplina diſputat, tantam differentiam, tantamque varietatem in ſe continent, vt lege ſeu inſtitutione vel opinione, non natura eſſe videantur. In bonis etiam talem quandam diſsimilitudinem ineſſe propterea patet, quod multi ex iis quæ bona exiſtimant, damno afficiantur: quippe cùm non pauci extiterint, qui vel ob diuitias, vel ob fortitudinem fuerunt interfecti.* Itaque multa apud nos iuſta & honeſta cſſe putantur, quæ apud alios & iniuſta ſunt, & grauiſſimis pœnis ac ſuppliciis, qui talia agunt, puniuntur.

A ſcientia quoque pari ratione diſtinguitur: quia ſcientiæ finis eſt cognitio; prudentiæ, actio. Deinde quæ ſciuntur, ſunt vniuerſalia; quæ aguntur, particularia

& indiuidua: propterea prudentes consultant de rebus particularibus & scientes cõtemplantur vniuersalia. Ex quo loco soluitur problema, quo quæritur, *cur pueri & adolescentes scientiæ habitu præditi esse possint, prudentiæ vero non possint.* Quod ideo accidit, quia prudentia tractat negocia indiuidua & particularia, in quibus locum habet, & maximè valet experientia, quæ non nisi multarum rerum peritia, & longo tempore acquiritur; scientia resolutione generis subiecti, & cognitione passionum comparatur, quæ breuis est, & breui tempore addisci potest. Pueri ergo nõ possunt esse prudentes, quia carent rerum experientia, quæ longissimo tempore nobis ingeneratur. Rursus, prudentia non est intellectus, quia hi duo habitus sunt rerum contrariarũ & oppositarũ; nam intellectus est habitus primorum principiorum, & prudentia rerum vltimarũ, quæ in actione cernũtur. Id tamen vtriq; cõmune est, quod quemadmodũ principiorũ nulla reperitur demõstratio, ita neq; actionũ & rerũ particularium, quarum est prudentia & intellectus. Sed principia idcirco non demonstrantur, quia per se nota sunt, & ipsorum cognitio melior est, quàm ea quæ per demon-

mõstrationem habetur. At indiuiduarum demonstratio propterea esse nequit, quia deterioris sunt naturæ, quàm vt comprobari valeant. Iam verò eadem prudentia differt à sapientia, quia vincitur dignitate & præstantia, à sapientia: etenim sapientia contemplatur subiectum nobilius & excellentius & firmiori vtitur cognoscẽdi ratione quàm prudẽtia: cõtemplatur enim substantias illas ab omni materia abstractas, Deum videlicet, & mentes cælestes. prudentia bona tantum humana consectatur, quæ deterioris naturæ sunt, quam illa. Et quemadmodum sapientiæ cognitio firma est & immobilis & certa, ita prudentiæ peritia instabilis est & incerta, perpetuoque mutatur alteraturque. Præterea multa sunt & varia prudentiæ genera, propter diuersa bona & contrarios fines, qui ab omni animantium genere diuersimodè expetuntur; Sapientia vna est, & eadem tantum; quia res quæ sapientiæ subiiciuntur, semper eodem modo eueniunt. Quinimo in eadem specie animalis, hominis videlicet, varietate quandoque hæc bona & vtilia, rectaque insuper ratio, vt nuper dixi, distinguuntur. Huc accedit, quòd prudentia diiudicat bona humana, de quibus

homines ſolent conſultare & deliberare; ſapientia, diuina, quæ Ariſtoteles δαιμόνια appellat. Cuius rei ſignum eſt, quod Anaxagoram & Thaletem ſapientes, & non prudentes appellare conſueuimus, propterea quod ignorant ea quæ ſibi conducunt. Nam cum in cognitione eorum quę hominum ingenia excedũt, occupati ſint, commoda vitæ & vtilitates negligant, idcirco ſuperuacua, & admiranda, & difficilia, & diuina cognoſcere dicuntur. Superuacua, quia non conferunt ad commoditates & vſus vitæ: admiranda, quia excedunt communem hominum cognitionem: difficilia, propterea quod labore ac multo ſtudio opus eſt, antequam ea quis percipere poſſit: diuina autem ſeu δαιμόνια, quia animum quaſi à corpore, cui addictus eſt, cogitatione ſeducentes, cum diis verſari videntur, eorumque naturas animo perluſtrare atque intueri. Hęc autem ſunt ſupra hominem, & non pertinent ad naturam prudentiæ. Præterea finis ſapientiæ cognitio eſt & contemplatio: prudentiæ, conſultatio, deliberatio, & actio ipſa. Denique prudentia, ratione & experiētia nititur, quia eſt habitus actiuus:

quin-

quinimo experientia primas partes ſibi vẽdicat in viro prudente: quoniam (vt inquit Ariſtot.) experientia plus valet in actione rerum, quàm ratio. Sapientia in ſola cogitatione cernitur, quæ experientia vel nunquam, vel certe raro indiga eſt. Porro autem prudentia, neque opinio eſſe poteſt: quia qui opinatur, nil agit; ſed qui prudens eſt, agit quidpiam. Et opinio vera vel falſa dicitur; actio prudentiæ, bona vel mala. Rurſus prudentia ſuapte vi non decipitur, quia nititur recta ratione, quæ falli nequit: opinio ſua ſponte quandoque errat & labitur in comprehenſione rerum. Sed fortaſſe quid quantumque à prioribus animi habitibus diſtet, iam eſt cognitu & perceptu facillimum; ab arte vero quomodo diſtinguenda ſit, non ita cuiuis obuium & manifeſtum, quia ars & prudentia habent vicinam naturam, & ſunt genere coniunctæ; quandoquidem referuntur ad conſultationem, cuius antea partes eſſe ſtatuimus. Verùm ſi quis ea omnia, quæ ſuperiori loco à nobis diſputata ſunt, diligenter intuebitur, magnum profecto horum habituum inueniet diſcrimẽ; etenim prudentia, eſt rerum agendarum; ars, efficiendarum. Et quemadmodum prudentiæ ſi-

nis est ipsa actio bona; ita artis, opus. Præterea prudentia est virtus, ars virtus non est; nam prudentiam, & viros prudentes laudamus, imperitiam & imperitos vituperamus. Atqui laus propria virtutis est, quemadmodũ honos, artis & scientiæ. Deinde, artis virtus esse potest, prudentiæ virtus esse nequit; quia virtutis virtus non reperitur. Virtus autem artis seu artificis est, artificiose & prudenter in rebus efficiendis versari, & quasi prouidere, ne quandoque in actione, vel negligentia, vel vitio rerum, peccet. At vir prudens non peccat, sed sequitur rectam agendi rationem, cuius virtus alia esse non potest. Iam vero qui in arte peccat, maiori venia dignus esse iudicatur, quàm qui prudentiæ & cæterarum virtutum habitu præditus, data opera fallitur, errat ve. Denique omnes animi habitus obliuioni tradere possumus, prudentiæ nõ possumus; quia & artes & scientiæ vel longo temporis interuallo, vel febre cæterisq; morbis (vt de quibusdam traditum est) extingui possunt, planeq; in homine aboleri. Huc accedit, quod ex cæteris habitibus nõ semper operamur, ex prudentia perpetuo agimus; quoniam prudentia iuncta est cum appetitu, qui cum ab homine seiungi

non

non possit, semper ab ea dirigitur in bonū: appetitus enim semper agit in homine, qui vt recta & vtilia expetat, indiget recta ratione, quæ modum & occasionem præscribat appetendi bona, & fugiendi mala. Quapropter cùm homo extra tempus, extraq; ipsū bonū, itemq; sine actione & affectu, in hoc vitæ spacio, quibus omnibus prudentia diiudicatur, esse nequeat, certè necessarium est vt semper homo aliquid agat, ex qua perenni actione semper augetur, minimeq; extinguitur habitus prudentiæ: quia obliuionis causa, oritur ex intermissione actionū, vt in Ethicis scripsit Aristot. Atq; hæc quidem sunt, quæ de natura horum quinq; habituum dicēda esse existimaui, vt ex eorum cognitione, ad quem Iurisprudentia referenda esset, facilè cuique innotesceret. Etenim hanc ego ex sententia veterum philosophorum, vniuscuiusque propositæ quæstionis veram dissolutionem semper esse iudicaui, in qua natura & vis termini prędicati & subiecti, cōmentatione quadam explicaretur: ea enim cognita, facilè intelligi potest quid cuiq; rei insit, aut non insit.

Capvt XI.

Iurisprudentiam non esse habitum cognoscendi aut efficiendi, sed agendi, & prudentiæ partem.

COgnita natura omniū animi habituū, reliquū est vt eodem ordine, eadēq; via inquiramus ad quem Iurisprudentia commode reducatur quod quidē neq; inuentu, neq; factu est difficile. Iurisprudentiā igitur aut ad cognitionē, aut actionē pertinere necesse est. Sub cognitione, opinionem quoq; comprehendi volo. Sed ad cognitionem referri nequit: quia Iurisprudētiæ finis nō est cognitio, seu contemplatio, sed potius quędam actio, quæ posita est in deliberando & consultando. Atqui cognitio nihil aliud est quàm separatio, & discretio veri à falso: Iurisprudentia non distinguit verum à falso, sed bonum à malo, iustum ab iniusto. Deinde, qui quidpiā cognoscit, id sibi cognoscit; at qui cōsulit, & sibi & aliis videtur consultando consulendoq; prodesse. Rursus, iustitia non est cognitio & scientia, vt Socrates opinatur: at Iurisprudentia est habitus iustitię, iustitiæ inquam politicæ, quam Iureconsultus nititur conseruare atque custodire.

ſtodire. Huc accedit, quod officium ſcientis & cognoſcentis ſit, rerum naturas atq; proprietates per ſuas cauſas comprehendere ac contemplari Iurisperitus non tantum contemplatur iuſti & iniuſti naturã, ſed actione in Repub. tuetur ac defendit, id quod vtile eſſe recta ratione cognouerit. Iam vero ſi eſt habitus cognoſcendi, erit ſcientia, aut intellectus, aut ſapientia, aut opinio Sed ſcientia eſſe non poteſt; quia ſcientia verſatur circa res quæ natura conſtant, æternas atq; perpetuas: Iurisprudentia circa contingentes corruptioni generationique, quæ in noſtra poteſtate ſitæ ſunt, obnoxias Neque intellectus, propterea quod intellectus eſt habitus percipiẽdi prima rerum quæ ad demonſtrationem referuntur, principia: Iurisprudentia eſt rerum vltimarum, ipſarumq; actionum quæ ſenſu, non ratione & intelligentia percipiuntur. Quod ſi neq; ſcientia eſt neq; intellectus, multo minus ſapientia eſſe poterit: quia ſapientia eſt habitus ex ſcientia & intellectu compoſitus. Sed à quo remouentur partes, ab eodem quoq; remouetur totum. Iurisprudentia ergo ſapientia eſſe nequit. Neq; etiam opinio, quia opinio eſt rerum earum quæ tũ à natura, tũ earum quæ à nobis efficiuntur, itemque earum

quæ ſunt, vel non ſunt: atqui Iurisprudentia nō eſt habitus percipiendi illa quæ à natura fiunt, ſed diiudicandi actiones quæ ab hominibus proficiſcuntur. Ex his patet Iurisprudentiam non eſſe habitum cognoſcēdi, ſed conſultandi atque deliberandi. Porro autem conſultamus, aut de opere efficiendo, aut agendo tantùm. Si de opere efficiendo conſultamus, ars eſt: ſi de agendo, prudentia. Iurisprudentia igitur aut ars eſt, aut prudentia. Sed ars eſſe non poteſt, principiò, quia nomen huius diſciplinæ non indicat eſſe artem, ſed prudentiam quandam iuris & iuſtitiæ: quia videtur eſſe quædam cuſtodia & conſeruatio iuſtitiæ: atqui iuſtitia conſeruatur recta ratione, quemadmodum & reliquæ, tum per ſe, tum ad alterum relatæ virtutes. Recta ratio nil aliud eſt quã prudentia, cuius partem Iurisprudentiam eſſe neceſſe eſt. Rurſus, non efficit aliquod opus, ſed agit tantùm, quia eius finis, eſt actio bona: quoniam actione diſcernit æquū ab iniquo, licitum ab illicito: tuetur totius reipub. incolumitatem tranquillitatemq;, conſeruat ciuium concordiam, eaq; omnia facit, quæ bonæ actionis nomine continentur. Nam vt quælibet ars habet proprium & particularem aliquem finem, cuius gratia quip-

quippiam efficit: & propriam materiā, circa quam efficiendo expoliendoq; versatur, veluti sutoria circa corium, ex quo calceos: statuaria circa lapides, ex quibus statuas, & ædificandi ars circa ligna, ex quib. domum (quæ vel ad voluptatem vel ad corporis tutelam omnia pertinent) efficit: ita Iureconsultus non voluptates, non priuatas corporis aut fortunę, sed totius adeo humanæ societatis bona consectatur: quia versatur in ciuili societate, in qua felicitatē, cuius gratia omnis societas constituta est, nititur cōseruare custodireq;. Eadem faciunt legislatores, qui de omnibus quæ Rempub. continent, leges sanciunt: quia Iureconsulti & legislatores, vt suo loco manifestius ostendam, eadem tractant: tractant, inquam, actiones iustas & iniustas, legitimas atq; illegitimas, quibus vel pręmia & honores, vel pœnas & supplicia decernunt. Sed hoc interest, quod Iureconsultus à legislatore pręcepta, diligenti prudentiq; interpretatione explicat, quæq; ab eodem propter temporis & casuum perpetuam varietatem omissa sunt, ex similibus iisdemq; casibus adiungit, mentemq; adeo legislatoris ipsarumq; legum perspicuè aperit. Iam vero non tantum materia & fine ars à Iurisprudentia di-

ſtinguitur, ſed etiam tota natura ac definitione: quia ars eſt habitus recta ratione efficiendi opus, hoc eſt, addendi & auferendi & tranſmutandi materiam. Iuriſprudentia nihil mutat, nil addit adimitve materiæ in qua verſatur, quia actio eſt res carens materia; atque ob id, eſt iuſti & iniuſti, boni & æqui, quod in actionibus cernitur, ſeparatio atque diiudicatio: quoniam non ſat eſt Iureconſulto quid æquum aut iniquum, licitum vel illicitum ſit cognoſcere, ſed eo ipſo actione frui. Tuetur ergo Iureconſultus iuſtitiam politicam, virtutũ omnium præſtantiſſimam ac nobiliſſimam, quę ſuo ambitu cæteras omnes continet complectiturque: nam hæc iuſtitia eſt finis & ſcopus Iureconſulti, quem cùm aſſequitur, ab omni actione quieſcit; quia fruitur proprio bono, quod antea expetebat; & præter hanc actionem nil, vt quidam arbitrati ſunt, relinquitur. Etenim ſi quis contendat tranquillitatem Reipublicæ (quæ opus aliquod eſſe videtur, & ſimilis eſſe ſanitati, quæ à medico corpori humano inducitur) poſt actionem Iuriſconſulti etiamnum permanere ac relinqui, illi reſponderem, tranquillitatem Reipub. comitari actionẽm Iureconſulti, nõ per ſe, ſed ex accidenti, velut vmbra conſe-

qui-

quitur corpus, & felicitatem voluptas; nam primo & per se expetitur à Iureconsulto iustitia, quam sequitur tranquillitas, vt aliquod accidens.

Capvt XI.

Conciliatio veterum Iurisconsultorum super Iurisprudentia genere.

EX his manifeste patere arbitror, Iurisprudentiam non esse artem aut scientiam, sed virtutem potius, & prudentiæ partem; quod cum veteres Iureconsulti animaduertissent, hanc disciplinam nonnunquam artem, interdum scientiam nuncuparunt, artis & scientiæ nomen latius nuncupantes: vt hac ratione planè indicarent, Iurisprudē tiam neq; ad artem propriè, neque ad scientiam reduci posse; & proinde tum artem, tum scientiam pro habitu quodam animi, multis præceptionibus, iisq; ad vitæ commoditates, vtilibus, & ad vnum aliquem finem tendentibus, constantem, recta ratione actiuum, conceperunt. Ex quo id liquido constat, grauissimè eos errare, qui Iurisprudentiam ad artem aut scientiā propriè conceptam, referre conantur, cum quid

ars aut sciētia sit, vel omnino nō intelligāt, vel non rectè quid sentiant, explicent: nisi fortè artis voce pro ordine ac methodo docendi vtantur, quod etiam nos libēter concedimus: siquidem existimamus hanc disciplinam non minus quàm cæteras artes, ordine ac methodo conscribi atque doceri posse. Hanc ego arbitror esse veram Iureconsultorum ac philosophorum de natura Iurisprudentiæ sententiam, ipsique adeo veritati rerum consentaneam: est enim perspicua & facilis, denique doctissimorum virorum iudicio & autoritate comprobata. Verum hæc res multo apertius intelligetur, si id quod secundo loco propositum erat, explicabitur.

PRIN-

PRINCIPIORVM IVRIS LIBER II.

CAPVT I.

De duabus prudentiæ partibus, priuata & communi.

CVM in priori libro breuiter expositum sit, qua ratione Iurisprudentia ad naturam prudentiæ referatur, itemq; quid sit ars, quid scientia, quidq; sapientia & intellectus, denique quid opinio & consultatio; ordo deinceps postulare videtur, vt id quod secundo loco propositum erat, eadem methodo explicemus, atqueadeo ad quã prudentiæ partem ipsa pertineat, scientifice ostendamus. Etenim cùm non simplex sit & vniformis, sed multiplex & varia prudentiæ natura, distinguenda ea est, atq; in sua quasi membra partienda, vt cognitis iis, facile id quod quæritur, possit intelligi. Nam quemadmodum non satis est Physiologo, cognoscere quod homo animal sit, aut corpus: &

medico, quod febris sit affectio pręter naturam aut morbus ex intēperie; sed etiā, qualeanimal sit, hoc est, quod rationis particeps eiusdemve expers; aut morbus ex intemperie humida, vel calida, vel frigida, vel sicca scire omnino est necessarium; ita futuro Iurisconsulto non multum vtile erit intelligere, Iurisprudentiā, prudētiam esse, nisi qualis ea sit, & ad quam prudentię partem referatur, diligentissime percipiat atq; cognoscat. Quandoquidē perfecta vniuscuiusq; rei scientia, ea demum esse iudicatur, quæ ad infimas vsq; species, ipsaq; indiuidua & particularia, cognitione progreditur, vti diuinus noster Plato, artifices ab vlteriori inuestigatione iubebat cōquiescere; indiuidua enim infinita sunt, & infiniti nulla potest esse comprehensio. Prudentia igitur (vt autor est Aristot. 6. Ethic capite octauo) alia est absoluta, alia σχετικὴ, seu relata. Absoluta est, quæ ad vnum tantum, & ad priuatum hominem pertinet; relata, quæ ad plures, non ad seipsum refertur. Absoluta, breuioris doctrinæ gratia, priuata nunc à nobis; relata, communis dicatur. Dicitur autem prudentia priuata, illa quæ cuiq; priuato homini, bona malave, vtilia & inutilia, cōmoda & incōmoda vitæ, cognoscēdi, diiu-

diiudicandi, adipiſcendi fugiendiq; viam commonſtrat; vnde virtus quædam animi abſoluta, minimeq; ad alterū relata appellatur; hoc eſt (vt ſignificantius dicam) in ſocietate non ſpectatur; ſed intra hominis animū abſolutius, quia regit moderaturq; inferiores animæ vires, iram videlicet atq; cupiditatem; quæ ſi rectæ rationi obediunt, proprias, vt ſæpe antea dixi, ſortiuntur perfectiones, hæc quidem temperantiam, illa fortitudinem. contra quas diſtinguitur hęc virtus prudentia, eſtque earum princeps ac moderatrix; quandoquidem præſcribit rectè agendi ordinē, oſtenditq; quid, quomodo & quantum & quo loco, & quo denique tempore ſint appetenda bona, & declinanda mala; ex qua obedientia, vnio ſeu conſenſus & harmonia quædam, harum trium animæ partium gignitur, quæ *iuſtitia* nuncupatur; nō illa, quæ ad alterū refertur, atq; in ſocietate cernitur, ſed quæ hominis & animæ eſt propria. Hęc igitur prudentiæ ſpecies omnib. hominib. (naturaliter tamē affectis) tributa eſt à natura, vel ſaltem ipſius quædam particula; quādoquidē homo natura ſua, eſt animal ſagax, prouidū, plenum rationis & conſilii, quo ſe, vitam corpusque tuetur, declinatq; ea quę nocitura videntur,

omniaq; ea pręparat (vt Tullii verbis vtar) quæ ad bene beateq; viuendum sunt necessaria. Hanc ob causam Iamblichus antiquissimus philosophiæ magister, prudentiam *oculum mentis & animæ* appellauit, propter similitudinem quandam, quam cum corporeis oculis obtinet. Etenim vt oculi corporis ꝓpterea à natura homini donati sunt, partim vt variarum rerũ aspectu, scientiam earum quæ cæteris sensibus percipi nequeunt, sibi comparet, partim vt ea quæ corpori noxia aut vtilia sint, diligenti ac prouida adhibita animaduersione inspectioneque, rationi hoc terrenum domicilium inhabitanti significet, ac plane denunciet: ita prudentia cæteris omnibus animæ eiusq; partium virtutibus non vtitur tantum, sed & ordinem ipsis, modum occasionemq; recte quidpiam agendi efficiendive commõstrat. Est ergo hæc prudẽtia, vt nuper dixi, virtus quædam absoluta, quæ in animo tantum hominis cernitur, nec cum vlla adiectione spectatur. Altera vero prudentiæ pars, quæ ad plures refertur, ipsa quoque *prudentia* & *virtus* appellatur, sed non simpliciter, & absolute, sed eorum respectu ad quos refertur, quorumque commodis ac vtilitatib. seruit: quoniam non in homine, sed omnino in socie-

societate quadam hominum inter se cernitur. quam necessariarum rerum, earumque quæ ad vitę commoditatem, societatis conseruationem iucunditatemq;, ad facultates rerum atq; copias, ad opes, ad potentiã, quibus & se & alios iuuare possint, vtilia sunt, præparatione inuestigationeq; conseruare atq; custodire nititur. N. q; tamen re & subiecto (vt verbis Aristot. vtar) à priori differt, sed ratione & habitudine tantũ & materia in qua versatur. Etenim vtriusque virtutis idem planè & simile est officium, idem finis, eademq; penitus forma. Officiũ, quia vtriusq; est rectè consultare de rebus, easque diiudicare, atq; facta dictave emendatione indigentia, corrigere & emendare. Finis, quia vtraq; id quod homini optimum & vtilissimum in actione esse perspexerit, ratiocinando coniectari approbareq; solet. Forma quoq; non distinguuntur hæ virtutes, propterea quod vtraq; recta ratione, tãquam fundamento proprio nititur: quinimò recta ratio est eorum essentia & substantia. Differunt tamen ratione, & rebus subiectis, & propterea sunt habitus diuersi. Nam qui per se prudens est, propria suaq; commoda & incommoda expendit; at prudens ex adiunctione, aliena, & ad societatem aliquam

pertinentia. Quandoquidem perinde se habet prudentia ex adiunctione, ad simplicem & absolutam, ac tota virtus, ad iustitiam illam legitimam: est enim vtraq; (vt autor est Aristot.) re eadem, ratione autē diuersa: nā vt ad alium refertur, iustitia dicitur; vt vero habitus est animi perfectus, & quidā cōsensus omnium animi virtutū, simpliciter tota *virtus* appellatur. Simili rationis modo, felicitas vnius hominis, & societatis alicuius, 1. Ethic. eadē esse dicebatur, propterea quod vtriusq; finis est idem, bona videlicet actio, & secundum virtutē: at hęc plurib. cōmunis est, illa vnius tantum propria. Et propterea prudētia cōmunis videtur esse præstantior atq; nobilior quàm priuata, quia plurib. vtilitatem affert. etenim bonū quo cōmunius est, eo præstātius quoq; est. Neq; vero hoc loco audienda est sententia vulgi, ab Euripide in Philoctete recitata, quæ profitetur illā solūmodo verā esse, & proprie dici posse prudentiā, quę & priuata est, & in animo tātum cernitur: alteram illā, in societate spectatam, aut πολυπραγμοσύνην esse, aut φιλοπραγμοσύνην: videtur enim communis prudentia, ea quę alterius sunt, quæq; ad se nō pertinent, quærere: quod sane proprium est hominis curiosi; curiositas autem semiuitiis,

ab omnib. ſcriptoribus, atq; id quidē rectè, adſcribitur. Nam præter quam quod falſa & erronea eſt hęc curioſitatis deſcriptio, etiam reprehenſione non vacat id quod inquit, alienæ tantum vtilitati ſtudere ex adiunctione verum prudentem. Eſt autem *Curioſitas*, ſeu, vt Gellius vertit, *multarū rerū aggreſsio*, teſte Plutarcho, φιλομαθεία ἀλλοτρίων κακῶν, id eſt. *ſtudium cognoſcendi aliena mala*, & aliena quidem priuata. At enim prudens ex adiunctione, quiq; ſocietatem cuſtodire conſeruareq; nititur, primum pridē ea quæ publica ſunt, queq; ad communem vtilitatem cōmoditatemq; referuntur, expendit, atq; de iis conſultat: quādoquidem tuetur Rempub. aut familiam bonis conſiliis, rectaq; adminiſtratione pœnarū ac præmiorum. Deinde etiā de priuatis aliquouſq; rebus deliberat: quia quod publicè omnib. bonum eſt & vtile, id etiā ipſi, velut ſocietatis vniuerſæ parti, vtile eſſe neceſſe eſt. Quare iure optimo reprehendit Ariſtot. hanc vulgi opinionem, vtriq; ex æquo prudentię nomē competere, exactiſſimè demonſtrans: quinimo Politicam illi (vt nuper dixi) & ciuilem longe eſſe præſtantiorem priuata. Iam vero altera ſine altera eſſe non poteſt, propterea

quod homo ſuapte natura genitus, & in lucem editus eſt. ad colendam ſocietatem, ſine qua vel omnino non viuere, vel certe cōmodè viuere nequit: quandoquidem vt alibi ſcribit Ariſt. citra ſocietatem viuere aut omnino diuinū ſit, ſupraq; hominis naturam: aut certè feritatis & agreſtis cuiusdam inhumanitatis indicium, quodve in bruta quidem animātia cadat; quippe quæ ſi perpetua ſocietate priuentur, aut temporis ac ſolitudinis tædio citius conſumantur, aut certè infeliciſſime viuant. Ex quo efficitur, vt abſolutè quis prudēs eſſe, actionesq; prudētiæ exercere nequeat, niſi vel in domo ſeu familia, vel in ciuili ſocietate id faciat: ita quidē vt neq; priuata ſine cōmuni, nec communis ſine priuata cōmode conſiſtat. Præterea qua ratione quis de proprio bono rectè iudicabit, niſi illud cum publica vtilitate coniūctum intellexerit? quod vt intelligat, vniuerſali ſanè huic prudentia opus eſt. Deniq; prudentia, ſine longa eorum quæ vidimus, quæq; audiuimus, experientia cōparari nequit; & experientia ſine ſocietate nō acquiritur: quare alteram alteri coniunctā eſſe neceſſe eſt, itaq; copulatā, vt à ſe inuicem auelli non valeant. Hinc ſoluitur problema propoſitū ab Ariſtot. ipſiusq; interpretibus:

Cur

Cur cum pueri & iuuenes non sint prudentes, sapientes tamē artiumq; mathematicarū periti, simi aliqui habeantur? quę disciplinę omnes, etsi non minorem ingenii ac mentis exercitationē requirant quam prudētia, facilius tamen ac citius à pueris percipiuntur. Et ratio in prōptu est: quia prudētia sine experientia acquiri nequit, quæ non cadit in pueros: etenim ea opus habet longissimo tēpore, liberoq; à perturbationib. animo, pueri verò cum nō diu vixerint, etiam animum variis cupiditatum ac libidinum motib. irretitum implicatumq; obtinent, itaq; prudentes esse nō possunt. Verū hęc quęstio etiā superiori loco proposita est ac dissoluta.

CAPVT II.

De speciebus prudentiæ communis.

QVæ igitur prudentia sit cōmunis, quæque priuata, iā satis perspicuè apparet. Restat aūt quęrendum quotuplex rursus vtraq; sit; cōstat enim nō simplicē earum esse naturā, sed omnino cōpositā atq; diuiduā. Sed priuata in alias amplius partes seu species nō diuiditur, sed in sua indiuidua tātū; cōmunis verò multiplicem patitur partitionē, maximè ex earū rerū differentia ad quas

refertur,&quib.in reb. sese,suūq; officiū exercet. Refertur aūt tum ad familiā, tum ad ciuitatē & Rempub. propterea quod vel familiæ vel ciuitatis curā gerit,earumq, commoditates vtilitatesq; cōsectatur. Prior *œconomica*, posterior *ciuilis prudētia* appellatur.

Capvt III.

De prudentia œconomica.

FAmiliaris igitur rei & œconomica prudentia est, quæ in re familiari ac domesticis negotiis cernitur, in administratione familiæ, ipsiusq; partium mutua quadā & concordi societate inter se conspirantiū vtilitatem versans. Etenim domus,& familia vniuersa, ex multis componitur partibus, quarum vnaquæq, propriam (siquidē rectè & secundum naturā omnia administrētur) sortitur perfectionē; quam primo ac per se contēplari,ipsaq;actione frui,nititur prudēs ac diligens familiæ gubernator. Componitur autem primaria quidē ratione domus, ex duabus, iisq; minimis ac simplicissimis partibus,possessore & possessione,quemadmodum & reliquæ omnes societates,quæ interea cōsistunt,dum quodā imperio, certaq; quadam administratione coërcentur con-

conſeruanturq; Sed .n. vt proprium poſſeſſoris officium eſt, rectè & vtiliter imperare, iubere, mãdataq; ac præcepta præſcribere: ita rei poſſeſſæ eſt parêre, ac mãdatis fideliter obſequi: quæ quidẽ adminiſtratio propriè imperium δεσποτικὸν, ſeu *herile*, quo dominus ſeruo imperat, nuncupatur, & à ciuili (quod πολιτικὸν appellãt) diſtinguitur. Poſſeſſor aũt eſt dominus, vxor, liberi; ſed non eadẽ ratione: nam alio modo parentes, alio liberi imperant; quinimò liberi parentibus quoq; ſubditi ſunt, & quaſi medium locum inter poſſeſſorem remq; poſſeſſam ſibi vendicant; quippe cum partim pareant, & partim imperent: pareant, inquã, parentibus, imperent autem ſeruis & rei poſſeſſæ, & (vt Imperator ait) *viuo quoq; patre quodammodo domini exiſtimentur*. Sed tamen non eodem modo ſuis parẽtib. ſubduntur, quo ſerui ſuis dominis: quãdoquidẽ imperium dominorum in ſeruos, herile, parentum in liberos, ciuile & πολιτικὸν, aut certe regiũ appellatur. Et queẽadmodum in priori, domini tantum commoditates vtilitatesq; quæruntur, ita in hoc non tã parentib. quam liberis proſpicitur: quicquid .n. parẽtes laboris ac negocii ſuſcipiũt, quicquid agũt, & ſui &

liberorum gratia ſuſcipere agereque exiſti-
mantur. Quemadmodum igitur inter eos
qui imperant, magnũ inuenitur diſcrimen,
ita quoq; inter ea quę parẽt, nõ exiguæ ſunt
diuerſitates ac differentię; quandoquidẽ res
poſſeſſa, aut eſt animata, aut inanimis. *Inanimis*, mobilis vel immobilis; *animata*, aut
brutũ, aut ratione præditum animal, vt ſeruus. Itaq; prudentia œconomica ſeu rei familiaris adminiſtrandę ratio, naturã harum
partiũ cõtemplanti, facile inueſtigari ac intelligi poterit, ſi quidẽ duos vniuerſales ante oculos ſibi quis figat ſcopos; alterum, vt
exactiſſimè cognoſcere, qua habitudine atq;
relatione, hę familię vniuerſæ partes, ad ſeſe mutuò ſint affectæ; alterũ, vt actiones cuiuſq; partis, ad quas à natura quælibet facta
eſt, diligentiſſimè inquirere cõtendat: quas
certè omnes, ex propriis inſtrumentis & naturalib. organis, facilè ac ſine labore adinueniet. Etenim ex his duob. fontibus, non ſolum vniuerſa domus adminiſtrandæ ratio,
ſed etiã tota Iuris ciuilis legumq; peritia depromi poteſt. Neq; tamen hoc loco exiſtimandũ eſt, prudentiam œconomicã, ſolius
domini propriam, cæteraſq; familiæ partes,
omni recta & ſecundum rationẽ agendi vi
deſtitutas eſſe ac planè orbatas; ſed maximè
eam

eam ad dominũ tanquam architectũ, & totius huius societatis moderatorẽ ac principem primo ac per se, cuius ex nutu cætera omnia dependeant, pertinere. Quãdoquidẽ vniuscuiusq; partis, propria & peculiaris est virtus, & ꝓpria ad obeundũ opus suũ, recta, à natura vel institutione cuiq; agendi concessa ratio. Itaq; prudentiæ rei familiaris vis primò omniũ spectatur inter virũ & vxorẽ; hæc .n. prima & maximè secundũ naturã est societas; siquidem commune animantiũ omnium est, coniũctionis appetitus, procreandi causa, ac simile sibi producendi, per qđ quasi perpetuo viuere expetunt, quod sine maris & fœminæ cõmixtione fieri non potest; vt non tantũ secũdum naturã, sed necessaria quoq; sit huiusmodi cõiunctio. Verũ inter marem & fœminã hoc maxime interest, quòd mas veluti caput est ac princeps fœminę, quemadmodũ & totius societatis, atq; idcirco nobilioris præstantiorisq; originis, & ad cõmoditates vtilitatesq; vitę perspiciendas aptissimus, maximèq; idoneus. Quẽ sequitur mulier vt ἀντίρροπος, vt Aspasia apud Xenophontem inquit. Maris ergo & fœminæ officia, autoritas, rectaq; regendæ & administrandæ familię ratio, primum quidem à facultatib. naturalib. cuiq; à na-

tura cōceſſis (vt antea dixi) petēda ſunt. Finxit.n. natura hominē, vt bene cōſtituta domo, non tam ſtabilitate ac ædificii firmitate ſed & cœli tēperie, opportunaq; habitātium commoditate prouiſa, iisq; quæ tum ad cōſeruationē vitæ, tum ad incōmodorum quę extrinſecus quandoq; accidere ſolēt, defenſionē pertinent, præparatis ac diligenter cōſtitutis omnib. principio ſui propagationē, vt perpetuo viuere poſſit appetat, hunc quidem in alio, illam vero ex alio; quam quidē ſobolis propagationem, ſtudiumq; cōiunctionis huius etſi cum cæteris omnib. animantib. habeat cōmune, tamen multa in his ipſis inueniūtur diſcrimina: quādoquidem vt alia lōgius ab immanitate & feritate abſunt, eo prudentia quoq; magis participant. Quædam enim ſine vllo diſcrimine aut habito delectu coeunt, inſtinctu tātum naturæ ad hoc incitante; veluti quæ animalia efferatiora ſunt; quædam etiam ſocietatis & mutui auxilii gratia ſibi coniungūtur, vt mutua ope & cuſtodia ſeſe adiuuent atq; tueātur: quod in cicuribus & prudentiorib. beſtiis licet intueri, vt formicis & apibus, quę futuri memores, cibum colligunt, ſuiſque loculis inferunt & recondunt, recōditas opportuno tempori reſeruāt. Verum in ho-

mine-

mine excellentius atq; diuinius id apparet, vtpote qui non propugnationis tantũ causa explendiq; desiderii gratia societatem hanc naturâ expetat, sed etiã vt cõmodè & tutò, minoriq; cum molestia vitã transigat, &, vt Aristot. inquit, τῷ εὖ εἶναι συνεργὰ ἀλλήλους ᾖ. Bene igitur viuere, consequẽtia cernere, futura non ignorare, facilè totius vitæ cursum videre, ad eamq; degendã præparare res necessarias, solius hominis, quo à brutis differt, proprium est. Cõmoda aũt huius vitæ tum in animi, tum in corporis, tum etiam in fortunæ bonis posita sunt; quæ certe omnia ad perfectam absolutamq; requiruntur societatem. Sed animi bona vt præstantiora sunt cæteris, ita à diis immortalib. petuntur. vnde rectè viri prudentes & œconomi, de diis immortalib. leges initio sibi constituendas, & pro quotidianis muneribus ac beneficiis, quibus homines ab iisdem afficiuntur, debitam gratiam referendam, ad hęc victimas & sacrificia, qualia illi à nobis requirunt, piè offerenda arbitrantur. Enimuero inter corporis & fortunæ bona, illud sanè præcipuũ est, vt in cõiunctione & societate hac talẽ vxorem quisq; sibi deligat, quę ad virtutis vsum perduci, bonisq; moribus imbui possit. Maxima verò ea q̃ in mulierib. reqritur *tem-*

perantia: cuius pedissequa solet esse *pudicitia & modestia*. Rectè enim Hesiod⁹ inquit, Παρθενικὴν δὲ γαμεῖν, ἵνα ἤθεα κεδνὰ διδάξῃς. Diuersitas nanq; morum, nequaquam ad societatem apta est. Eadem Aristot. libr. 1. Oeconom. confirmat, dicens: ὥστε δέοι ἂν τὰ περὶ τὴν τῆς γυναικὸς ὁμιλίας οἰκονομῆσαι καλῶς. τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ, ποίαν τινὰ δεῖ ταύτην εἶναι παρασκευάσαι. id est: *Quare oportet ea quæ ad conuersationem & societatem vxoris pertinent rectè disposuisse, hoc est, prouidisse vt talis sit, qualis esse debeat.* Imbuuntur autē his rebus fœminæ, partim admonitione & precibus, partim bonis consuetudinib. interdū etiam correctione seueriori, aut etiam tolerantia & humanitate quadā, præcipuè illæ, quæ nō natura aut volūtate in vitia procliues sunt, sed casu animiq; perturbatione, sui oblitæ officii, peccant. Proximū ab his est, vt opera & munera cuiq; obeūda, in quasdam veluti classes ordine distribuantur, quidque faciendum cuiq; sit, præscribatur, vt & vir & fœmina ex æquo in studium & curam rei familiaris summo studio nitantur: quod Xenophon pulchrè in Aspasia nobis scriptum reliquit. Ipse quidem vir sedulo omnia quæ ad vitæ cōseruationem, cōmoditatem,

tem, vtilitatemque necessaria sunt, acquirat; illa vero labore parta & acquisita, rectè dispenset. Ad quæ officia rerum parens Natura vtriusque tum animum, tum quoque corpus finxisse formasseque videtur; alteri enim corpus durum, robustum, patiens frigoris atque laboris, ad ea quæ foris essent obeunda; alteri molle, infirmum ac debile, ad ea quæ domi agenda, concessit. Animus quoque alterius ita affectus est, vt domi malit esse: alterius, vt foris. Itaque ex his omnibus facilè quis intelligere poterit, quænam sit natura & vis prudentiæ rei familiaris, quæ in prima hac, viri nimirum & vxoris societate, cernitur. Altera verò societas, & secunda prudentiæ pars in liberis consistit; ex quorum diuersa ad parentes habitudine, diuersa quoque prudentiæ documenta oriuntur: horum enim alia ad parentes, alia ad liberos spectant. Parentes educationem & institutionem liberis cæteraque necessaria vitæ præsidia debent: qui spectant in eos solos, neque aliud vllũ possunt habere profugium. Liberi parentib. quorum beneficiis maximè obligati sunt, officium, animique gratitudinem. Nam (vt Aristoteles inquit) parentes, valentes adhuc animo & corpore, imbecillos suo la-

bore atque industria fouere debent, vt mox imbecilli ob senium facti, ac laboribus fracti, eadem à filiis expectent. Instituuntur autem liberi, totaq; insuper familia, tribus potissimum rebus: rationibus, legibus, cōsuetudinibus & exemplis. Rationes enim & cohortationes, consilia & sermones, docent, induntque desiderium, ac iuuentutē ad virtutē incitant. Leges partim metu deterrentes, eos à vitiis coërcent; partim honoribus & præmiis allicientes, inuitant. Consuetudines autem & studia & exempla, animum formant & accendunt ad officium, ad æmulationem rerum honestarum, de qua Hesiodus præclare loquitur: denique ad actiones omnium virtutum. Quæ quidem omnia in honesto, vtili & iusto cōuenire decet, aut saltem duobus, ita tamen, vt primum locum occupet honestas, alterum iustitia, tertium vtilitas. Huius ergo societatis præcepta vniuersa, cùm pro naturalium facultatum ratione & modo, tum pro diuersa ad se mutuo habitudine, traduntur. Vltima ac postrema societas est, quæ ad rem possessam pertinet, quæ quia tantum paret (est enim omnino alterius, possessoris nimirum) idcirco ex alterius præscripto viuit, nulla vel sane exigua pruden-

prudētię particula indigens. Inanimata enim res, & muta poſſeſſio, quia ratione & mente vacat: itemq; animata, ſed quæ ratione caret, brutorumq; eſt animantium, nullis omnino prudentię pręceptis reguntur; ſoli ſerui, maximeq; hi qui nō laborib. ſed curandæ familiæ deſtinati ſunt quadātenus eius munere, vt Ariſtot. primo Politic. cap. 8. ſcribit, donantur, vt dominorum præcepta & iuſſa facilius capeſſant; ipſorumque voluntatibus libentius obtemperent. Porrò autem animatæ poſſeſſionis, ad bruta animantia pertinentis, varia reperiuntur diſcrimina; quædam enim ſunt manſueta, quædam fera & agreſtia; veluti quæ in aquis, aëre & terra capiuntur. Manſueta tum ad vſum, tum ad fructum, tum ad veſcendum accommodantur. vſum, vt ad vecturam, equi; venationem, canes; culturam terræ, boues. Fructum ea prębent, quæ lac, lanam & pelles ad corpora veſtienda, reliquaq; ſimilia ſuppeditant, vt oues; quorum etiam animalium magna ex parte, victu & cibo vtimur. Inanimata quoq; poſſeſſio, non eſt vniformis & ſimplex, ſed alia quidem ſecundum naturam, alia præter naturam, alia medium locum obtinere cōſpicitur. Quæ pręter naturam eſt, ea

propriè ad acquiſitionem nummorum, & nummulariam pertinet; quę mercaturam, quam ἐμπορείαν, *cauponariam*, quam καπηλίαν, *fœnerationem*, quam τοκισμὸν, & *mercenariam*, quam μισθαρνίαν Ariſtoteles appellare ſolitus eſt, continet. Eſt autem maximè præter naturam, quia extenditur in infinitum: pecuniæ enim appetitio infinita res eſt, nullis concluſa terminis, minimeque omnium ad tuendam ſocietatem idonea. Sed enim poſſeſſio illa omnium optima eſt, quæ naturalibus vſibus ſuccurrit, & ad comparationem rerum in vita neceſſariarum, quibus omnis ſocietas continetur, eſt idonea: talis autem eſt ipſa agricultura, illarumque rerum deinde quęſtus, quæ ex terra proueniunt, ceu metallorum, vt auri & argenti fodiendi, & lapidicinæ, & ſyluæ cęduæ; quæ quanquam non omnino pręter naturam ſunt, tamen non ita humaniter fiunt atque agricultura; cum in metallis fodiendis, terræ velut parenti, ac rerum omnium genitrici, afferantur manus, eius viſcera fodiendo; in agricultura autem fodiatur benignius, quippe cum iuſta nec iniurioſa ſit huiuſmodi foſſio, neq; violenta, ſed mitis & pia, quæ neque inhu-

mani-

maniter, neque ab inuitis extorqueatur. Hucaccedit, quod natura omnis educatio à matre eſt: quare & hominib. à terra, quũ terra hominum pecudumque parens & educatrix exiſtat. Adde, quod plurimum prodeſt, tum ad robur & vires corporis, tũ ad fortitudinem animi: quandoquidem & corpora robuſtiora facit per tolerantiam laboris, & animos reddit imperterritos firmosque aduerſus imminentia atque impendentia belli pericula, propter exercitia perpetua tuendi ac defendēdi res proprias, quæ vtplurimum neq; munitionibus, neque propugnaculis coërcentur, ſed omnibus periculis, hoſtiumque irruptionibus ſunt expoſitæ, cum cæteræ artes omnes nõ ad viriles labores, ſed muliebrem & effœminatam ſedulitatem ſint comparatæ. In harum ergo rerum curam, prudens paterfamiliàs non minimam ſuæ diligentiæ, induſtriæ atque prouidentiæ vim collocare, iisque adhibere nititur, vt non ſolum qua ratione hæc ſingula comparentur commodè, intelligat, ſed etiam quomodo rectè cõſeruentur, cognoſcat: denique vt ſingula rectè diſpenſentur, ſuisque vſibus accommodentur, ſtudioſe prouideat: etenim nulla quærendi eſſet vtilitas, niſi quæſita quo-

quę commodè conseruarentur, & suo loco suisq; temporibus in opportunos familiæ vsus, ratione & iudicio expenderentur. Propterea rectè Ouidius inquit:

Non minor est virtus quàm quærere parta tueri:
Casus inest illis, hic erit artis opus.

Hæc de rei familiaris prudentia, quam Aristoteles tum in libris Oeconomicis, tum in Politicis, doctè ac copiose explicat, dixisse sufficiat.

CAPVT IV.
De Prudentia ciuili.

COgnita natura prudentię œconomicę, ciuilis explicationẽ aggrediamur necesse est; quæ, quanquam in maiori iã versatur societate, eaq; perfecta, & nullo indiga, quam *Ciuitatem* appellamus, ex iisdem tamen propemodum principiis, iisdemque ferè membris cõstat, quibus domus. Est autẽ & ipsa quidem, propter varias, ac diuersas partes, varia & multiplex: quandoquidem Respub. aut legibus, aut recta rerum gerendarũ administratione necessario conseruatur. Recta administratio in deliberando, & consultando, & iudicando posita est.

Prio

Prior *legalis*, altera *delib r tiua*, tertia *iudicialis* vocetur. Legalis prudentia eſt, quæ legib præeſt: cuiusofficium in condendis optimis atq; vtiliſſimis ciuitati legibus, quæ tum ad mores ciuium, tum ad vrbis ſitum accommodatæ ſint, cernitur. hæcq; ab Ariſtotele ἀρχιτεκτονικὴ appellatur, quoniã totius ciuitatis incolumitatem reſpiciẽs, ſola imperat, ac veluti peritiſſima nauis gubernatrix puppi inſidens, manu clauum tenet, quid agendum ſit, quidve omittendũ, præſcribens vetansq;, omnibusq; inferioribus artib. & ſcientiis, quæ ad conſeruandam ſocietatem hãc pertinent, imperans: etenim (vt Ariſtoteles primo Ethic. inquit) & quas ſcientias artesque in ciuitate eſſe deceat, oſtendit: & quales, & quouſq; vnumquemque diſcere oporteat, commonſtrat. vnde non immeritò *architectonica* appellatur, & *prudentia vniuerſalis*; quia nihil agit, ſed tantum rationem agendi præſcribit vt architectus. Altera vero ciuilis prudentiæ pars ab eodem Ariſtotele particularis, & nomine generis πολιτικὴ nuncupatur, quæ propriè agit, inq; rerũ adminiſtratione agẽdarum, vt prior illa in vniuerſalib. verſatur: verſatur inquã in actione rerũ particulariũ,

quia exequitur ea quæ à legibus præcipiuntur. Et propterea hi soli ciuitatem administrare dicuntur, legislator autem regulas & præcepta recte& iuste viuendi tantum præscribere. Neque vero ad rem pertinet, quod legislatores quandoque ad Reipub. gubernacula vocantur: ea nanque si suscipiunt, non vt legislatores id faciunt, sed quatenus magistratus gerunt; quia accidit legislatori agere, perinde ac musico albescere, aut architecto quandoque manibus artem exercere. Est igitur legislatrix facultas architectonica, & princeps; politica vero seu ciuilis, ministra & famula eiusdem. Atque hæc quidem prudentię pars, magistratus, eorumque qui Rempub. administrant, est propria; etenim hi agunt proprie, eaque omnia quæ leges iubent, exequuntur; vnde etiam *custodes legum* appellantur. Exequuntur autem præcepta legum, aut deliberando & consultando, aut iudicando. Deliberando quidē, cùm de vtilitatibus publicis, ac Reip. commoditatibus, tranquillitateque ciuium consultant. Iudicando vero, cum bene & modeste se gerentes, honoribus ac præmiis afficiūt, immodestos autem legumq; contemptores & ciuilis societatis perturbatores, pœna insti-

inflicta coërcent. Porro omnis consulta-tio, vt Aristot. primo Rhetoric. lib. inquit, de quinque potissimum rebus instituitur; aut enim de quæstu, aut de bello & pace, aut de custodia ciuitatis, aut de iis quæ in-uehuntur & euehuntur, aut de legibus de-liberatur; quarum rerum consideratio o-mnium ad Magistratum pertinet, cuius of-ficium est, Rempub. administrare, saluam & incolumem, vt leges præscribunt, con-seruare. Ex quo perspicuum est, legislatri-cem facultatem longe præstantiorem esse ciuili prudentia, ac perinde se ad illã quem-admodum architectus ac princeps ad suum subditum ac ministrum habere.

CAPVT V.

Iurisprudentiam, neque legalem, neque politicam esse prudentiam, sed me-diam inter vtranque.

POsitâ hac diuisione prudentiæ, facilè iam inuentu est, ad quam ipsius par-tem Iurisprudentia sit referenda; quando-quidem neque ad vniuersalem illam neq; ad particularem simpliciter & absolutè re-duci potest; sed mediæ videtur, & inter v-tranque ambigentis, naturæ, atque adeo

vtriusq; particeps esse. Nam ad νομοθετικὴν, hac potissimum de causa referri nequit, quia legislatoris proprium officium est leges ciuitati condere; at Iureconsultus leges non condit, nisi ex accidenti id fiat. Deinde legislator tractat vniuersalia & θέσιν, nil agens, sed quid agēdum sit præscribens; Iureconsultus vero particularia & ὑπόθεσιν, propterea quod non solum generatim naturam legum contemplatur, sed etiam actiones in ciuili societate efficit: quandoquidem præcepta à legislatore præscripta, ad causarum disquisitionem & cōsultationem accōmodat. Rursus omnifariā à legali disciplina separari non potest: quoniā legislatores & Iureconsulti habent idem genus subiectum, candemq; materiam, leges videlicet, actionesque ciuiles ac legitimas. Huc accedit, quod vterque totius Reipub. conseruationem incolumitatemque conseruare atque custodire nititur. Iam vero neque ad ciuilem prudentiam simpliciter & per se reducitur; quandoquidē huius officiū est, ea exequi quæ à legislatore sunt constituta, ac circa particularia & indiuidua tantùm cogitare deliberareque. Sed Iurecōsultus omnium legum naturam facilè per se contemplari potest, neque exequi

quitur ea quæ à legislatore sunt præcepta, tantumque de iis quę accidunt, consultando deliberat, quidve in omnibus actionib. faciendũ is iusserit, dilucidè ostendit. Quare necessario hinc coll gitur, Iureconsultum medium locum sibi vendicare, & vtriusque naturam ac prudentiam participare. Statuendum igitur est, legislatorem esse optimum condendarum legum autorem ac principem; Iureconsultum earundem peritum interpretem; Magistratum diligentissimum prædictarum executorem. Verùm id quoque inter Iureconsultum & legislatorem nonparum interesse existimandum est, quod legislator rationem omniũ legum nouit veram & immediatã & proximam, vnde etiam rectè ἐπιστήμων appellari posset; Iureconsultus, non proximã & necessariam, sed potius probabilem, & coniecturis verisimilibus constantem, vt πεπαιδευμένον rectius quàm scientificũ nuncupare liceat, quod etiam ipsius nomen attestari videtur. *Iurisperiti* enim à peritia nominantur, quæ nil aliud est quàm solertia quędam, probabiliter rem inuestigandi ac cognoscendi efficiendique, quæ à vera scientia, & causarum proximarum cõpre-

hensione multum differt. Atque hoc est quod Aristoteles primo De partibus animalium nobis scriptum reliquit, inquiens; *In omni scientia, & in omni disciplina, quæ ordine scilicet & modo procedit, siue nobilioris sit ordinis, siue ignobilioris conditionis, duos habitus esse posse; quorum alter rei ipsius sit scientia, cum videlicet ex veris & immediatis procedit causis, vniuersam ipsius essentiam declarantibus: alter vero peritia quadam, quæ ex vniuersalioribus ac probabilib. possit de qualibet re suam ferre sententiam, & perspicaciter & apposite iudicare, ratione adiuncta, vtrumne recte, an secus, in medium sint adducta facta ve.* Itaque Iureconsultum *peritum artificem* nuncupamus; legislatorem vero *scientificum* & *intelligentem*. Concedimus insuper medias ipsi partes inter legislatorem & magistratum politicum, ita quidem, vt quantum præstantia vincitur à legislatore, tantum cognitione iusti & iniusti superet magistratum.

CAPVT VI.
De dignitate & præstantia Iurisprudentiæ.

EX superiori disputatione dissoluitur facile, hactenus diu multumq; in scholis

de

de præſtantia ac dignitate Iurisprudentiæ agitata controuerſia, qua quæri ſolet, *nobilitatene medicinam, cæteraſq; diſciplinas anteuertat.* Nemini enim dubium eſt, habitus animi actiuos, eorũq; quorũ finis actio eſt, præſtare habitibus factiuis, qui opus aliquod actione efficiunt; idq; duab. potiſſimum de cauſis, cum quia circa nobilius verſantur ſubiectũ, & in præſtantiorem magiſque expetibilẽ deſtinãtur finem. Nam quẽadmodum Ariſt. primo de Anima, inquit, *ſcientiæ & habitus dignitas trib. potiſsimũ ſolet æſtimari rebus: genere ſubiecto, fine & modo demonſtrandi: ideoq; ſcientiam ſcientia præſtantiorem eſſe, quæ nobilius habeat genus ſubiectum, aut melioris gratia finis ſit adinuenta, aut certiori vtatur genere demonſtrationis.* Quæ ſi vera ſunt, neceſſario efficitur Iuriſprudentiam dignitate finis & generis ſubiecti reliquis omnibus artibus præſtare; neque ſolum artibus, ſed etiã aliis habitibus, qui in actione conſiſtunt. Fine equidẽ cæteris artib. præſtat, propterea quod Iuriſprudentiç finis eſt ipſum bonũ ſimplex, ſummũ & extremum, quod per ſe tantũ expetitur, & ad quod cætera omnia tanquã ad perfectiſſimum & vltimum aliquod referuntur. Hic porro finis, eſt ipſa felicitas, quæ in ſo-

cietate humana ſpectatur. Sed artes vniuerſæ quanquam & ipſæ bonum aliquē finem expetant, is tamē non ſimpliciter bonus eſt, ſed cum adiunctione; quinimo earum finis, eſt pars & portio ſummi illi' boni, quo fruitur Iureconſultus: vt, artis ædificandi finis, eſt ipſa domus; texendi, pannus; medicinæ, ſanitas; quæſtuariæ, pecuniæ: quæ omnia etſi bona ſint, non ſimpliciter tamen talia ſunt, ſed ad felicitatē illam referuntur, quā Iureconſultus nititur conſeruare atq; cuſtodire: quæ non ex corporis tantum, ſed etiā animi & fortunæ bonis conſiſtere, rectè aliàs fuit demōſtratum. Iam vero genere ſubiecto alias artes à Iuriſprudentia longe ſuperari, quis non videt? quippe cum earum ſubiecta aut corpora ſint, aut res corporeæ; Iuriſprudētiæ vero longè diuinius quiddā, homo videlicet, quatenus ratione præditus eſt, eaque in ſocietate hac, & ciuili communione vtitur; quam Iureconſultus omnib. virtutum generibus, maximè vero ea quæ ad iuſtitiam pertinet, inſtructam ornatāq; efficere conatur: quorum profectò nihil artes efficiunt per ſe, ſed per accidens tantum: contingit enim conſeruato corpore, animū quoq; conſeruari. Quemadmodum igitur Iuriſprudentia artibus præſtat, ita quoque cæte-

cæteros habitus qui in actione cernuntur, longo post se interuallo relinquit. Etenim ciuilis facultas omnium aliorum habituum regina est & princeps, vt Aristot. in Ethicis copiose disputauit: quia & scientiis & artibus, itemq; potentiis & facultatib. præcipit, earumq; gubernatrix est & domina; nec solum illis imperat, sed iisdem quoque vtitur, perinde vt architectus præcipit vtiturq; suis ministris Sed sapientiæ non ita imperat, vt cæteris artibus: quandoquidē sapientia prꝑstantior & dignior est prudentia ciuili, cum ratione partis in qua posita est, tū quia prudentia refertur ad sapientiam tanquam ad caput omnium habituū ac facultatum. Atque idcirco si prudētia & ciuilis facultas iubeat, ac sapientiæ prꝑcipiat, attamē dignior propterea non est: quādoquidē & medicina præcepta tradat de cōseruanda sanitate, melior tamen ea non sit, neq; theologia Deo. Itaq; vt aliqua scientia & ars sit domina & princeps cꝑterarum artium, necessarium est duas concurrere conditiones: primo quidē, vt præcipiat alicui sciētiæ & facultati, vt architectus ministris: deinde vero, vt illa vtatur Quod si hæc vera sunt, itēq; illud, Iurisprudentiā ciuilis facultatis esse quandā partem, qđ antea probatū est, certe necessario

conficitur, Iurisprudentiam cæteras artes &, ſcientias omnes quæ in actione cernuntur, finis ac ſubiecti generis nobilitate ſuperare atque antecellere. Ex his igitur perſpicuum iam eſſe arbitror, quomodo Iurisprudentia ars ſit appellanda, & in quo artium genere ſit collocanda.

PRINCIPIORVM IVRIS LIBER III.

CAPVT I.

Quem ordinem inter cæteras diſciplinas Iurisprudentia ſibi vindicet.

CVM in ſuperiori diſceptatione multis atq; perſpicuis rationibus, Iurisprudentiam nõ artem propriè, aut ſcientiam, ſed prudentiam eſſe cõfirmatũ ſit, & ad quam eius partem referẽda, ſatis perſpicuè, vt arbitror, oſtenſum; deinceps non ſine cauſa quærendũ eſſe exiſtimo, artificioſe ne & via quadã, quam Græci μέθοδον appellant, tradi ac doceri poſſit; an vero (vt pleriq; opinantur, iique non indocti) ſola experientia comprehen-

hendatur, neq; certa ratione, vt cæteræ disciplinæ, circunscribi valeat. Est enim hæc controuersia, sicut aliæ non paucæ, à plerisque huius nostri temporis eruditis Iureconsultis, minus tamen methodi & ordinis prȩceptionib. eruditis, attentata; à nullo tamē, quod sciam, adhuc perfectè explicata. Verūenimuero quia hæc difficultas antea cōmodè neq; explicari, neq; dissolui potest, quam de fine & genere (vt nostri loquuntur) subiecto Iurisprudentię, ipsiusq; docendi ordine (quib. quasi fundamentis hæc disceptatio nititur) nonnihil dicatur, idcirco eam ad finem huius operis, ne eadem sępe iterare ac repetere necesse sit, tractandam suscepi: cognita enim integra perfectaq; Iurisprudētię natura, facile quoq; id quod nūc quærimus, intelligetur. Dicā interea de ordine doctrinæ, & collocatione huius artis, seu ciuilis prudentiæ, vt quisq; perspectū habeat, quē locū inter cæteras eiusdem ordinis disciplinas ea sibi vendicet: quoniā cognito hoc ordine, non solùm quę disciplinæ ad veram & solidam, non vmbratilem & fucatam eius cognitionem aspirantibus, cōparandæ sint, sed etiam à qua (siquidē rectè, & vt ipsa rerum postulat natura ac veritas doceatur) initium sumendum sit, ex hac commenta-

tione perſpici poterit Maxima enim & certe cuiusq; rei potiſſima, vt Plato noſterq; I. C. teſtantur, pars principium eſt, à quo ſi quis vel minimum aberrarit, eum in infinitos & inextricabiles errores incidere neceſſe eſt. Sed vt planius & apertius res intelligatur, vtar inſtrumēto reſoluendi, quod aptiſsimū eſt ad inueniēdas artes & ſciētias, & ad quæſtionum quæ dubitationē habent diſquiſitionē ſummopere neceſſariū. Nemini ergo dubium eſt, Iurecōſultum verſari in cognitione ipſarum legum, & notitia actionum humanarum atq; ciuilium quæ vel legibus fieri iubentur, vel iisdem prohibentur; quēadmodum & legislator, qui ratione tantum à Iurecōſulto, vt antea oſtenſum eſt, diſtinguitur. Ex qua hypotheſi, duplex ſeſe nobis offert quęrēdi ac inueſtigandi modus; quorū alter ad actiones, alter ad leges pertinet. Siue igitur ab actionibus, ſiue à lege exordiū reſolutionis ſumas, in eadem principia decumbes: actiones enim & leges ita ſibi ſocietate coniunctæ ſunt, vt alterum ſine altero explicari nequeat; ac proinde neceſſariū ſit, vno eorum in ſuas cauſas, principia atq; elementa diducto, alterū pari rationis modo in eadem diſſolui. A lege ergo, ipſiusque notione, ſumamus exordium.

Lex, vt Marcus Tullius interpretatur, à legendo dicta est Latinis: Græcis, *à suũ cuiq; tribuendo*: nam vt hi æquitatis, sic illi delectus vim in lege ponũt. Proprium tamen vtrunq; legis est: deligũtur enim ea, quę æqua sunt & iusta; & lex nihil aliud est quàm iustorum iniustorumque distinctio, ad illam antiquissimam & rerum omnium principẽ expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quæ supplicio improbos afficiunt, & defendunt ac tuentur bonos. Æquũ igitur & iustum quiddam lex est, quaꝑpter & bonum, & bonum quidem homini necessariũ; quia lex, est perfectio & quoddam vinculum, quo custoditur vita & societas hominis, & coniunctio hominum inter se, perinde ac sanitate cõseruatur corpus, & virtute animus. Et quẽadmodum corpus humanum sanitatis causa, & animum virtutis gratia, omnibus à Natura datum hominib. parente rerum esse constat, ita hominem ab eadẽ natura, ad colendam societatem factũ, eiusque conseruandæ gratia in hanc lucẽ æditum productumq; esse, perspicuum est ac manifestum. Cuius quidem rei firmissimũ argumentum est, & quotidiana rerum, vitęq; omnis magistra, experiẽtia, quę nõ tãtũ homines, sed ne bruta quidẽ animãtia, si-

ae ſocietate & perpetua ad ſe inuicem vitæ conſuetudine, cõmode viuere poſſe atteſtatur: & principia illa, quæ omnis cõmunitatis & ſocietatis ſunt quaſi perpetuum quoddam & indiſſolubile ligamentum, ratio, inquam, & oratio: quibus adiuncti ſunt tanquam ſatellites ac nuncii quidam, ipſi ſenſus; figura inſuper corporis habilis, & apta ingenio humano moderatio vocis: deniq; omnes illæ rerum præſtantiſſimarũ ſcientię artesq; innumerabiles, quę omnia cõciliant inter ſe homines, coniunguntq; eos naturali quadã ſocietate, ſine qua, vt Tullius ait, ipſorũ vita infinitis calamitatibus ſubiecta, morti magis quã vitę ſimilis eſſe cenſetur. Porro autem omnis ſocietas, cum aliquorũ, eorumq; inter ſe conſentientiũ ſocietas ſit, in multitudine ſpectatur: neq; enim ad cõſtituendam ſocietatem, vnus vel alter ſufficere poteſt, ſed omnino neceſſe eſt multas eſſe partes, & quaſi membra, ex quib omnis ſociata multitudo veluti quoddam corpus coaleſcat, conſtituaturq;. Et quemadmodũ partes in corpore humano variæ ſunt ac diuerſæ, nec inter ſe tantũ certo quodã & conſtanti ordine compactæ, ſed etiam ad totius integritatẽ conſtituendam, inter ſe conſpirantes conſentientesq; à natura coagmentatæ:

tatæ; ita hæc societas atq; cõmunitas ex variis collecta hominũ ordinibus, ac dignitatum officiorumque distincta varietatibus, admirãdo ordine, ac pulcherrimo quodam connexu, vnita componitur, ac perinde vt harmonia quędam, ex tẽperatione grauiũ, acutarum & mediarum vocum concinnatur; eademq; tantisper conseruatur, dũ certa atq; laudabili rerum omniũ administratione gubernatur, ac pereunte & dilabente ea; illico dissipatur atq; dissoluitur: & vt semel dicam, quemadmodũ ex multorũ concordia, omnis societas conciliatur, ita ex eorundem dissensione ac discordia, eadem cõmunio diuellitur ac dissipatur. Itaq; vt hæc societas quamdiutissimè & firmissimè constaret. neq; constituta iam & coalita statim rursus dissolueretur, prudentissimæ matrifamilias naturæ; non satis fuit hominem ad hanc societatem incundã colendãq; fabricasse, sed etiam operæpretium erat quędam instrumenta ac vincula, quib. ea conseruari atq; custodiri posset, hominibus ad hãc natis, largiri atq; suppeditare; quippe cum omnia, siue duo vel plura sint, ad cohærendũ tertium aliquod requirant, & quasi nodum vinculumque desiderent, quo se concordi quadam amicitia & mutua charitate com-

plectantur. Sed vinculorũ id est aptissimum atq; pulcherrimũ, quod ex se atq; de his quę astringit, quam maximè vnũ efficit. Id optimè assequitur *ἀναλογία*, hoc est, comparatio, seu proportio, quæ maximè in iustitia cernitur, cuius gratia omnis societas instituitur.

CAPVT II.

Cognatarum Iurisprudentiæ artium inuentio.

PORro autem omnes naturæ, quæ nõ solitarię sunt, neq; simplices, sed cum aliis coniunctæ, atq; proportione quadam connexæ, tum rectè conseruantur, cum aliquis principatus iis inest, à quo cætera tanquam à principe & duce aliquo dependent, cuiusq; nutu atq; imperio gubernantur: quod quidem in hoc amplissimo theatro, quod *mundum* appellãt, itemq; in paruo illo, qui ipsius magni quoddam est simulachrũ, licet euidenter cognoscere ac intueri, quibus inest quædam vis præcipua, ac principatus, quod ἡγεμονικὸν Græci vocant, quo nihil in quoq; genere nec potest, nec debet esse pręstantius. Etenim in magno illo mũdo, in quo omnes quotidie versamur & viuimus, vnum vide-

mus esse principem, vnumq; magistratum præstantissimum, optimum, sapientissimū atq; potentissimum, quem *Deum* appellamus, cuius perpetuo nutu atq; prouidentia, vniuersum cœlum, terra, maria, & quæ in his continentur animalia, stirpes, plantæ, & quicquid tandem in toto orbe est gignitur, genitumq; sua bonitate alitur atq; conseruatur. Idemq; in paruo mundo, quem philosophi *hominem* appellāt, reperitur, in quo animus corpori, & in animo mēs cupiditati & iræ, tanquā rex, imperare, creditur; cuius tranquillitatē & harmoniam tantisper permanere ac durare videmus, donec imperio mentis dominanti, inferiores animæ vires obsequūtur. Quod si à superiorib. illis naturis, ad inferiores vltimasq; procedere volumus, eadē certe, aut superiorib. similia adinueniemus: nā & in bellua quiddā simile mētis est, vnde oriuntur motus, rerūq; appetitus: ex quo accessus ad res salutares, à pestiferis recessus. Et in arborū quoq;, & earū rerū quę gignuntur à terra, radicib. inesse principatus putatur. Quod ergo in cęteris reb. omnibus, quę societate quadā coniūctę sunt, reperitur; id in præstantiss. ac nobiliss. generis humani natura, eiusq; societate ac cōsuetudine, multo pri' existere credendū est,

eamq; ſicut & cæteras res & animalia vniuerſa, ab vno aliquo ſummoq; duce, rectè & ſapienter gubernari atq; cuſtodiri exiſtimãdum, vt ſapienter Homerus dixit:

> Οὐ μέν πως πάντες βασιλεύσομεν ἐνθάδ' Ἀχαιοί
> Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω.

Quinimo quo hæc ſocietas & cõmunio hominũ inter ſe, cæteris ſocietatib. longè præſtantior & nobilior eſt eo quoq; principatũ eius omnium optimũ, omniumq; rerũ nobiliſſimũ atq; præſtãtiſſimũ eſſe neceſſe eſt. Porro aũt is optimus eſt magiſtratus, maximeq; ad conſeruandã ſocietatem idoneus, qui potiſſimũ ſubditos ad felicitatẽ perducere, eosq; ad tranquillitatem & iuſtitiã reuocare, atq; in ea quãdiutiſſime retinere poteſt atq; cõſeruare. Vnde fit, vt iuſtiſſimũ, optimum & æquiſſimũ magiſtratum eſſe neceſſe ſit, eundemq; ſyncerũ atq; incorruptũ ab omni vitio, animiq; perturbatione ſolutum ac liberũ, qui neq; ſeductione aut fraude fallatur per ignorantiam, aut odio, vel nimia indulgentia vim Reipubl. inferentibus, & ſocietatis ciuilis perturbatorib. aſſentiatur, neq; vlla occaſione, aut vtilitatis ſpe, è iuſtitiæ ſemita ad iniuſtitiæ diuerticula

flexio-

flexionesque pertrahatur, ſed vt Euripides inquit;

Τοῖς μὲν δικαίοις ἔνδικος, τοῖς δὲ αὖ κακοῖς
Πάντων μέγιστος πολέμιος, κτ᾽ χθόνα.

Quam ſentētiam Themiſtius philoſophus ſequutus, illum principatus & imperii nomen verè gerere exiſtimauit qui auro inexpugnabilis, rationem ducem in omnibus rebus ſequatur, libertatem exerceat, virtutem laudet, contumaciam & inhoneſtas vitæ actiones odio ac pœna perſequatur. Huc quoque pertinet quod apud Plutarchum legitur, Thebis iudicum imagines abſque manibus, & ſupremi iudicis oculos conniuētes videri, eo quod iuſtitia nec manibus capiatur, nec hominum vultu flectatur.

Verùm non ſatis eſt hunc magiſtratum iuſtum eſſe, ſed eum prudentia quoq; & ſapientia reliquis antecellere oportet. Qua enim ratione ſocietatis commoda vtilitatesque perquirere, incommoda vero eiusdem euitare poterit atque depellere, & pro dignitate ſeu meritis, præmia & honores bene ſe gerentibus ciuibus diſtribuere, pœnasque inobedientibus infligere, denique à vitiis malisque impendentibus ſiue pru-

dentiæ præceptis institutisq; coercere? cuius profecto ea vis est, vt nec iustitia, nec reliquarum virtutum vlla, sine ipsius præsidio incolumis consistere queat. Ad hæc, vt tranquillitas in societate ac Repub. conseruetur, & vnumquodque ad propositum finem perducatur, omnino potentia opus est; quia potentia veluti manus iustitiæ est, sine qua nulla actio rectè obiri potest. Denique vt ad cuiusq; vtilitatem commodè benigneque ea quę geruntur, conducant, clementia & humanitas magnopere prouidet. Etenim vt turpe est pastorem oues suas odisse, & pecorib quæ tueri debet, infensum esse; ita in magistratu seueritas, sine humanitate adiuncta, omnino est vituperanda. Nec ineptè Demosthenes multos regum ac principum sine mente, imperitos statuarios imitari inquit, qui colossos ita demum putant magnos videri, si multum diuaricantes, distentos & hiantes fecerint: nam & illi principes grauitate vocis, asperitate vultus, difficultate morum, & conuersandi aspernatione, magnitudinem ac seueritatem imperii exprimere se existimant. Ex quo satis patère arbitror, quatuor hæc necessario ad omnem principatũ requiri, cumque & iustum, prudentem, potentem

tem ac clementem esse debere, qui rectè aliis velit imperare.

Quid est autem, non dicam in homine, sed in omni cælo atq; terra ratione, qua cętera sunt omnia expertia, melius atq; præstantius? quid sapientius? quid potentius & benignius? quæ cum adoleuit, recta ratio, & ritè sapientia nominatur; hæc ita constans & firma est, sibique semper similis, vt nec amore nec inuidia patiatur se ab honestate atque iustitia vnquam abduci; quam qui sequuntur, *iusti* & *sapientes* appellantur: eademque tantam vim, tantamq; insitam potestatem continet, vt pertinacissimos hominum animos, efferatasq; & barbaras mentes, ad virtutis cultum etiam inuitos quandoq; pertrahat, & à vitiis ac vitæ turpitudine, sceleratissimos atque flagitiosissimosquosque suo robore auocet absterreatq;. Hæc sola hominum cœtus primum congregare, societatesque, si experiētiæ credimus, colligere, easdemq; collectas & iam constitutas, conseruare atque custodire cœpit; quam quæ sequutæ sunt societates, quamdiutissimè viguerūt, & ab omni perturbatione incōcussę atq; illæsę perstiterūt. Neque vero benignitate atque clementia rationem vacare arbitrandum est; quippe

cum bruta animantia ex eo efferatiora & immaniora sint & habeantur, quod hac ipsa careant; cuius cum quædam ex iis vel minimam particulam adipiscuntur, mitiora fiunt & humaniora; vt canes, & reliqua huius generis non pauca, quæ nos domestica appellamus; à quarum natura longissimè absunt leones, vrsi, apri, & quæ his sunt similia. Ac proinde inter homines eum quoque maxime humanum, liberalem, iustum & sapientem esse videmus, qui refrænatis ac domitis animi affectibus atque perturbationibus, in actionibus vitæ cum potest licetque (possumus autem omnes semper) rectam rationem tanquam ducem sequitur; à qua si abducitur, in infinita incommoda & errores inextricabiles incidit. Recta ergo ratio dux est, & magistratus, & vinculum huius societatis, ad quam nati sunt homines à natura; quæ tantisper salua & incolumis permanet, dum eidem paretur & obtemperatur. Porrò autē recta ratio nihil aliud est, quàm ipsa lex: quia ratio, est ipsius legis forma & essentia; quemadmodum anima & mens, est forma corporis. & proinde nomen quoque non temere, vt Plato ait, lex menti ac rationi proximum obtinuisse creditur; quippe cum

νόος mentem ac rationem, νόμος vero legē significet, sine qua nec domus vlla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum genus vniuersum stare, nec rerū natura, nec ipse mundus potest: hæc enim præest, præscribitque recta & vtilia, & coniuncta atque consentanea naturæ, & vt Chrysippus ait, tam diuinarum quàm humanarum rerū omnium regina est, non solùm rebus honestis turpibusque præsidens, sed etiam principatum ac ducatum tenens, & per hoc regulam prę-scribens iustis simul & iniustis, vtpote quæ animantibus natura ad colendam societatem idoneis facienda iubeat, prohibeatque non facienda. Vtramque vocem Cicero expressit: *Lex* (inquit) *illa quam dii humano generi dederunt, est ratio mensque sapientis.* Idem præclarè scribit, *Legem magistratui, populo magistratum praesse: vereque dici posse, magistratum esse legē loquentē, legem autē magistratum mutum.* Neque ab re olim præstantissimi illi ac celeberrimi, Minos, Lycurgus, Solon, Græcorum legislatores fecisse videntur, qui suas quas populo condebāt leges, in tria numina, *Iouem*, inquam, *Solem* & *Mineruam* retulerunt: etenim cum Sol, quia Planetarum dominus est, potentiam, Iupiter clementiam, Minerua sapientiam significet, legibus hæc tria, quarum

præclarè inquit Cicero; *vt corpora nostra sine mente, sic ciuitas sine lege, suis partibus & neruis, ac sanguine & membris, viuere non potest.* Legum ministros magistratus, legum interpretes iudices, legum deniq; seruos omnes esse: nam his aut oppressis aut neglectis, nihil esse quod suum quisq; possit dicere, nihil certum habere, nihil quod liberis suis se relicturum sperare possit. Bene & Papinianus, *communem Reipub. sponsionem:* & Lycophron Sophistes, *pactū quoddam consentientium inter se ciuium* appellauit. Ex qua commentatione id effici constat, eum qui vel leges societati ac Reipub. bonas & salutares constituere, vel eas commodè & vtiliter interpretari velit, totius Reipub. naturam, partesque ipsius & earum officia viresq; exactissimè prius ac penitus discere atque cognoscere oportere. Itaque sæpissimè admonet Plato, legislatori principio omnium tenendum esse, ac diligenter peruestigandum, Reipub. statum: cognoscendas communitatis vniuscuiusq; partes, discendos mores, ac probandos animos & ingenia ciuium; ea denique perlustranda omnia, quæ vel ciuili societati prodesse, vel eidem obesse possunt: quod quidem non ratio tantum, sed & cæterarum

artium

artium ſcientiarumque omnium præcepta planiſſimè demonſtrant. Nam vt à minimis notiſſimiſque incipiam, quę ars aut vilior aut abiectior eſt, ad vſus tamen hominum vtilis & accommodata, quam paſtorum & bubulcorum? quorum tamen ea eſt circa equorum, ouium, boum, caprarum culturam fœturamque peritia, tantaq; paſtionis, medicationis atque educationis ſcientia, vt ſine perfectiſſima rerum omnium, naturæ, inquam, morum, proprietatum, cæterarumque rerum comprehenſione ac diſciplina, nullum in bonum paſtorem aut bubulcum euadere poſſe fateantur. Quid de agricultura dicemus? an ne agricolam illum eſſe putabimus, qui terræ illius quã arare nititur, aut inſtrumentorum quibus ipſi ad agriculturam opus eſt, aut ſeminum leguminumve atque frumentorum quæ mandantur terræ, naturam, genera, viresque & facultates, item quo tempore vnũquodque horum parandum, quomodoq; & quantum, & quo loco, & quid vbique ſerendum ſit, nunquam cognouerit? Certè ne cytharœdi quidem & muſici, ſine cognitione chordarum inſtrumentorumque, recte & ſuauiter vnquam lyram, temperatione vocum acutarum, grauium & me-

diarum cōcinnabunt; nec pictores sine notitia colorum ac lineamentorum, artificiose pingent; neque coqui suaui obsoniorum seu condimentorū præparatione palatum vnquā delectabunt, nisi quæ dulcia, quæq; amara sint, quomodoq; hæc inter se misceri & temperari, & temperata commodè, quas vires facultatesque sensui inprimere possint, longa experientia ac labore didicerint. Sanè si vilioribus & ignobiliorib artibus prætermissis, in nobiliores præstantioresq; scientias ac disciplinas, & cum nostra Iurisprudentia maiorem similitudinē atq; comparationem habentes, oculos cogitationesq; nostras dirigamus, nullā profecto earum omniū, sine generis sui subiecti cōtemplatione, aut materiæ in qua versantur, cuiusq; actiones & passiones cognoscunt, scientifica præcepta seu theoremata præscribere posse adinuenimus. Quapropter & geometra, qui quantitatis continuæ passiones propriasq; eius affectiones, quas Græci πάθη vocant, contemplatur, eas non nisi cognita prius quantitatis natura, partibus ac differentiis, ex quarum varia habitudine & ἀναλογία præcepta constituuntur, methodo inuestigatis, adinueniet, ac

de

de proprio genere subiecto demõstrabit. Et astronomus qui eandem quantitatem, sed mobilem considerat, per quam cæli ac syderum motus, autoremq; diei ac noctis & mensium & annorũ inspicit, sine totius huius egregię & nobilissimæ machinæ, quam cælum appellamus, structura, eiusq; & partium, locorum & regionũ contemplatione, nihil quicquam de multiplici syderũ motu, varioq; partium vsu, facultate actioneq; disputabit. Ad cuius rei confirmationem facit, quod & geometrę & astrologi, simpliciterque aliæ artes ac disciplinæ omnes, initio suorum librorum, priusquam ad theorematum demonstrationem se accingant, loco principiorũ generis subiecti, eiusque partiũ, definitiones seu descriptiones, variasq; & multiplices earũ diuisiones subiiciunt: vt, quid sit punctum, quid linea, quid superficies, quid corpus, quid triangulum, quid quadratum, & id genus reliqua; ex quibus primis atque necessariis principiis scientificas tandẽ demonstrationes cõcludunt. Eademq; in physicis, iisque artibus quæ in naturæ consideratione positæ sunt, inueniuntur. Etenim vt motionũ ac mutationum omnium οὐσίαν & affectiones & differentias inueniant, prius corporis

physici prima principia atque elementa, ex quibus superiora pendent oriunturque, diligenter inquirunt. Sanè & medici, qui sanitatis conseruandæ morbique profligandi præcepta tradunt, eodem docendi & medicandi ordine vtuntur. Vt enim prȩstantissimum ac nobilissimũ hoc bonum corporis commodè adipiscantur, totius corporis sectione quam ἀνατομὴν vocant, adhibita, compositionis & fabricæ rationem oculis & ratione perlustrant, & naturã, quãtitatemque & qualitatem, conformationem, figuram, omnium denique partiũ situm, vsum, actionesque, & agendi patiendiq; facultates, sedulo ac studiose inuestigant. Iam vero omnes illȩ disciplinȩ ac facultates, quæ non in cognitione, sed in actione positæ sunt, & prȩcepta de moribus vitaque formanda tradunt, iisdem legibus, eodemque progressu ac docendi ordine vtuntur. Etenim vt quid virtus ipsa sit, & quotuplex ea sit, & quæ sint eius prima principia, & causa ex quibus ipsa gignitur, intelligant, initio de subiecto cui inhæret, hoc est anima humana disputationem instituunt: qua in suas partes viresque & potestates deducta, facile quæ morum & honestatis prima origo sit, intelligitur. Hanc inuesti-

inuestigandi & inueniẽdi in disciplina morum, viam & methodum, obseruauit Plato, & ante illum Socrates, & nonnulli alii, qui de his præcepta cõscripserunt; quos sequutus Aristoteles, multo doctius, copiosius, & maiori artificio de iisdem elaboratum opus posteris reliquit. Vnde primo lib. Ethicor. capite vltimo, diligenter monet, vt qui scientiam de moribus tractare, vel rempub. gubernare & capessere instituũt, prius de anima ejusq; viribus, itemq; de repub. & ciuitatis ciuiumq; natura & partibus, vnde omnis officiorum & totius reipub. administratio oritur, studiose inquirant; idq; aptissime exemplo à medicorum curandi ratione desumpto ostendit. Vt enim qui ex arte (inquit) curare & corporibus mederi volũt, & singulorum & totius corporis naturam cognoscere debent, vt naturali eorum constitutione perspecta scire possint, quid ipsis contigerit, quantumque à naturali statu ac pristina habitudine exturbata fuerint, atq; ita accommodatis remediis ad pristinũ statum ipsamque sanitatem reuocare; ita eos qui in animæ virtutib. ac moderatione reipub. cognoscendis elaborãt, animæ humanæ ciuilisque societatis constitutionem, de cuius cura ac conseruatione agunt, exactis-

ſime diſcere atq; intelligere neceſſe eſt; atq; eo quidem magis, quo ciuilis diſciplina lõge melior eſt medicina, eademque honoratior. Rurſusq; primo lib. Rhet. ſic loquitur: *Nec minus vero diligentia atq; opera impẽdendum eſt, cum de ſanciendis legibus & conſtituendis agitur, quia ſalus reipub. in conſtituendis legibus poſita eſt. Quamobrem primum noſſe oportebit, quot ſint reipublicæ ſtatus & formæ, deinde quæ cuiq; conferant, atque conducant; tum demum ea cognoſcere, quib. quæque deleri euertiq; poſſit, ſiue illa nimium prouehentia & proſpera videantur eſſe, ſiue aduerſi plane atque contraria.* Et paulo poſt: *Vtile vero eſt ad componendas leges, non ſolum perdiſcere, quæ reipub. inſtitutorumque formæ expedierit ætate maiorum, & in noſtra ciuitate, ſed etiam noſſe, quæ apud alias quoq; nationes, & quæ quibus locis congruere & conuenire videantur.* Ex quibus colligi poteſt, ferendis ſciendisque legibus vtiliſſimum eſſe, peragrare orbẽ, & leges intueri omnes, quibus aliȩ gentes & nationes vtuntur; in conſiliis deliberationibusve plurimum valere notitiam rerum geſtarum, quæ ab autoribus hiſtoriarum commendatæ ſunt literis. Multoq; præclarius Politic. quarto, capite primo, ſcribit, leges cum his conſiderandas

eſſe,

esse, quæ optimæ sunt, & vnicuique gubernationi conueniunt; esse enim leges omnes ad rempub. accommodandas, non autem rempub. ad leges. Esse etiam rempub. institutionem ciuitatis circa magistratus honoresque publicos, quæ quomodo eos impartiri conueniat, & in quo potestas autoritasq; summa debeat consistere, & quis sit finis cuiusq; societatis, edoceat. Leges autem earum varias reperiri, per quas modus reipub. gubernandæ significatur, secundum quas debeant illi, qui magistratus gerunt, imperare, & transgressores earum prohibere. Ex quo liquido constare, necessarium esse differentias & numerum tenere singularum rerumpub. iis qui leges cōdere volunt. Neq; enim fieri posse, vt eædē leges vtiles sint paucorū potentiæ, ac popularib. omnibus; siquidem plures sint, & non vna popularis potestas, neq; vna duntaxat paucorum potētia. Quo ergo docendi discendiq; ordine hæ artes ac disciplinæ, eodem quoque cæteræ omnes vtuntur, suique generis subiecti, materiæque propositæ, in qua versantur, naturā ipsiusque partes ac differentias prius contemplātur, quam ad sequentium theorematum ac problematum demonstrationem se conuertant. Cuius rei causæ ac rationes neces-

dentiæ præceptis inſtitutisq; coercere? cuius profecto ea vis eſt, vt nec iuſtitia, nec reliquarum virtutum vlla, ſine ipſius præſidio incolumis conſiſtere queat. Ad hæc, vt tranquillitas in ſocietate ac Repub. conſeruetur, & vnumquodque ad propoſitum finem perducatur, omnino potentia opus eſt; quia potentia veluti manus iuſtitiæ eſt, ſine qua nulla actio rectè obiri poteſt. Denique vt ad cuiuſq; vtilitatem commodè benigneque ea quę geruntur, conducant, clementia & humanitas magnopere prouidet. Etenim vt turpe eſt paſtorem oues ſuas odiſſe, & pecorib quæ tueri debet, infenſum eſſe; ita in magiſtratu ſeueritas, ſine humanitate adiuncta, omnino eſt vituperanda. Nec ineptè Demoſthenes multos regum ac principum ſine mente, imperitos ſtatuarios imitari inquit, qui coloſſos ita demum putant magnos videri, ſi multum diuaricantes, diſtentos & hiantes fecerint: nam & illi principes grauitate vocis, aſperitate vultus, difficultate morum, & conuerſandi aſpernatione, magnitudinem ac ſeueritatem imperii exprimere ſe exiſtimant. Ex quo ſatis patere arbitror, quatuor hæc neceſſario ad omnem principatũ requiri, eumque & iuſtum, prudentem, potentem

tem ac clementem esse debere, qui rectè aliis velit imperare.

Quid est autem, non dicam in homine, sed in omni cælo atq; terra ratione, qua cętera sunt omnia expertia, melius atq; præstantius? quid sapientius? quid potentius & benignius? quæ cum adoleuit, recta ratio, & ritè sapientia nominatur; hæc ita constans & firma est, sibique semper similis, vt nec amore nec inuidia patiatur se ab honestate atque iustitia vnquam abduci; quam qui sequuntur, *iusti* & *sapientes* appellantur: eademque tantam vim, tantamq; insitam potestatem continet, vt pertinacissimos hominum animos, efferatasq; & barbaras mentes, ad virtutis cultum etiam inuitos quandoq; pertrahat, & à vitiis ac vitæ turpitudine, sceleratissimos atque flagitiosissimosquosque suo robore auocet absterreatq;. Hæc sola hominum cœtus primum congregare, societatesque, si experiētiæ credimus, colligere, easdemq; collectas & iam constitutas, conseruare atque custodire cœpit; quam quæ sequutæ sunt societates, quamdiutissimè viguerūt, & ab omni perturbatione incōcussę atq; illæsę perstiterūt. Neque vero benignitate atque clementia rationem vacare arbitrandum est; quippe

cum bruta animantia ex eo efferatiora & immaniora sint & habeantur, quod hac ipsa careant; cuius cum quædam ex iis vel minimam particulam adipiscuntur, mitiora fiunt & humaniora; vt canes, & reliqua huius generis non pauca, quæ nos domestica appellamus; à quarum natura longissimè absunt leones, vrsi, apri, & quæ his sunt similia. Ac proinde inter homines eum quoque maxime humanum, liberalem, iustum & sapientem esse videmus, qui refrænatis ac domitis animi affectibus atque perturbationibus, in actionibus vitæ cum potest licetque (possumus autem omnes semper) rectam rationem tanquam ducem sequitur; à qua si abducitur, in infinita incommoda & errores inextricabiles incidit. Recta ergo ratio dux est, & magistratus, & vinculum huius societatis, ad quam nati sunt homines à natura; quæ tãtisper salua & incolumis permanet, dum eidem paretur & obtemperatur. Porrò autẽ recta ratio nihil aliud est, quàm ipsa lex: quia ratio, est ipsius legis forma & essentia; quemadmodum anima & mens, est forma corporis. & proinde nomen quoque non temere, vt Plato ait, lex menti ac rationi proximum obtinuisse creditur; quippe cum

νόος mentem ac rationem, νόμος vero legē significet, sine qua nec domus vlla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum genus vniuersum stare, nec rerū natura, nec ipse mundus potest: hæc enim præest, præscribitque recta & vtilia, & coniuncta atque consentanea naturæ, & vt Chrysippus ait, tam diuinarum quàm humanarum rerū omnium regina est, non solùm rebus honestis turpibusque præsidens, sed etiam principatum ac ducatum tenens, & per hoc regulam præscribens iustis simul & iniustis, vtpote quæ animantibus natura ad colendam societatem idoneis facienda iubeat, prohibeatque non facienda. Vtramque vocem Cicero expressit: *Lex* (inquit) *illa quam dii humano generi dederunt, est ratio mensque sapientis*. Idem præclarè scribit, *Legem magistratui, populo magistratum praeesse: vereque dici posse, magistratum esse legē loquentē, legem autē magistratum mutum*. Neque ab re olim præstantissimi illi ac celeberrimi, Minos, Lycurgus, Solon, Græcorum legislatores fecisse videntur, qui suas quas populo condebãt leges, in tria numina, *Iouem*, inquam, *Solem* & *Mineruam* retulerunt: etenim cum Sol, quia Planetarum dominus est, potentiam, Iupiter clementiam, Minerua sapientiam significet, legibus hæc tria, quarum

descriptione omnis societatis moderatio continetur, inesse debere arbitrati sunt. Aristoteles quoq; in Polit. scribit, multò vtilius esse parêre optimis legibus, quàm optimo viro, quod in iis τὸ παθητικὸν non sit, hoc est, quod neque perturbationibus animi, neque motibus concitatis, vel ad iram, vel ad cupiditatem, aut amorem, vt hominum animi, flectantur: & qui legem Reip. imperare iubeant, eos ipsum Deum præficere videri; qui autem hominem, belluam præesse velle; quippe cum libido talis sit, quæ etiam viros optimos ad iniustitiam, ad odiũ atque fauores incitare posset. Et Plato νόμον θεῖον & θαυμαστὸν appellat. Quo Cicero respectans, leges expressas esse dicit ad principem omnium rerum naturã, & à numine deorum tractam rationem. Et Homerus à Ioue datas leges ad nos manasse: οἵ τε θέμιστας πρὸς Διὸς εἰρύαται, &c. sunt enim stabiles, perpetuæ, æternæ, & ab omni cupiditate liberæ, siue scriptæ illæ sint, siue non scriptæ: & hæ, aut summa illa, quæ diuina mens est, æterna prohibendi imperandique sapientia, siue quæ proximè hanc attingit, in humana mente lucens recta agendi ratio: & hæc, siue lex naturæ sit, siue

ex huius fonte manãs æquitatis iudicium, siue quæ consuetudine recepta est, bene viuendi disciplina. Lex ergo, vt ex hac commentatione liquet, vinculum est & custos atque princeps humanę societatis; quapropter & perfectæ societatis; hæc enim aut pars est, aut certè altera societatis differentia: & quod alicui toto conuenit, id quoq; totius parti conuenire necesse est. Sed enim perfecta societas ciuitas est, propterea quod, vt Aristoteles primo lib. Politic. inquit, ea nihil aliud est, quàm ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος. ἡ δὴ πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας· γινομένη μὲν οὖν τοῦ ζῆν ἕνεκεν, οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν. Legem ergo vinculum & principem, & summum ciuitatis magistratum esse necesse est. Vnde rectè, mea quidem sententia, Martianus ex Demosthene & Chrysippo legem descripsisse videtur, cum ait, *Legem esse cui omnes homines parère debeant, multis de causis; tum præcipuè, quia est inuentum quoddam & munus deorum, decretum prudentium hominum, consultorum inconsultorumque flagitiorum emendatio, conspirätis deniq; ciuitatis conuentum, ad cuius præscriptum ciues omnes vitam instituere debeant*. Et nõ minus

præclarè inquit Cicero; *vt corpora nostra sine mente, sic ciuitas sine lege, suis partibus & neruis, ac sanguine & membris, viuere non potest.* Legum ministros magistratus, legum interpretes iudices, legum deniq; seruos omnes esse: nam his aut oppressis aut neglectis, nihil esse quod suum quisq; possit dicere, nihil certum habere, nihil quod liberis suis se relicturum sperare possit. Bene & Papinianus, *communem Reipub. sponsionem:* & Lycophron Sophistes, *pactū quoddam consentientium inter se ciuium* appellauit. Ex qua commentatione id effici constat, eum qui vel leges societati ac Reipub. bonas & salutares constituere, vel eas commodè & vtiliter interpretari velit, totius Reipub. naturam, partesque ipsius & earum officia viresq; exactissimè prius ac penitus discere atque cognoscere oportere. Itaque sæpissimè admonet Plato, legislatori principio omnium tenendum esse, ac diligenter peruestigandum, Reipub. statum: cognoscendas communitatis vniuscuiusq; partes, discendos mores, ac probandos animos & ingenia ciuium; ea denique perlustranda omnia, quæ vel ciuili societati prodesse, vel eidem obesse possunt: quod quidem non ratio tantum, sed & cæterarum

artium

artium ſcientiarumque omnium præcepta planiſſimè demonſtrant. Nam vt à minimis notiſſimisque incipiam, quæ ars aut vilior aut abiectior eſt, ad vſus tamen hominum vtilis & accommodata, quam paſtorum & bubulcorum? quorum tamen ea eſt circa equorum, ouium, boum, caprarum culturam fœturamque peritia, tantaq; paſtionis, medicationis atque educationis ſcientia, vt ſine perfectiſſima rerum omnium, naturæ, inquam, morum, proprietatum, cæterarumque rerum comprehenſione ac diſciplina, nullum in bonum paſtorem aut bubulcum euadere poſſe fateantur. Quid de agricultura dicemus? an ne agricolam illum eſſe putabimus, qui terræ illius quã arare nititur, aut inſtrumentorum quibus ipſi ad agriculturam opus eſt, aut ſeminum leguminumve atque frumentorum quæ mandantur terræ, naturam, genera, vireſque & facultates, item quo tempore vnũquodque horum parandum, quomodoq; & quantum, & quo loco, & quid vbique ſerendum ſit, nunquam cognouerit? Certè ne cytharœdi quidem & muſici, ſine cognitione chordarum inſtrumentorumque, rectè & ſuauiter vnquam lyram, temperatione vocum acutarum, grauium & me-

diarum cōcinnabunt; nec pictores sine notitia colorum ac lineamentorum, artificiose pingent; neque coqui suaui obsoniorum seu condimentorū præparatione palatum vnquā delectabunt, nisi quæ dulcia, quæq; amara sint, quomodoq; hæc inter se misceri & temperari, & temperata commodè, quas vires facultatesque sensui inprimere possint, longa experientia ac labore didicerint. Sanè si vilioribus & ignobiliorib artibus prætermissis, in nobiliores præstantioresq; scientias ac disciplinas, & cum nostra Iurisprudentia maiorem similitudinē atq; comparationem habentes, oculos cogitationesq; nostras dirigamus, nullā profecto earum omniū, sine generis sui subiecti cōtemplatione, aut materiæ in qua versantur, cuiusq; actiones & passiones cognoscunt, scientifica præcepta seu theoremata præscribere posse adinuenimus. Quapropter & geometra, qui quantitatis continuæ passiones propriasq; eius affectiones, quas Græci πάθη voçant, contemplatur, eas non nisi cognita prius quantitatis natura, partibus ac differentiis, ex quarum varia habitudine & ἀναλογία præcepta constituuntur, methodo inuestigatis, adinueniet, ac de

de proprio genere subiecto demõstrabit. Et astronomus qui eandem quantitatem, sed mobilem considerat, per quam cæli ac syderum motus, autoremq; diei ac noctis, & mensium & annorũ inspicit, sine totius huius egregię & nobilissimæ machinæ, quam cælum appellamus, structura, eiusq; & partium, locorum & regionũ contemplatione, nihil quicquam de multiplici syderũ motu, varioq; partium vsu, facultate actioneq; disputabit. Ad cuius rei confirmationem facit, quod & geometrę & astrologi, simpliciterque aliæ artes ac disciplinæ omnes, initio suorum librorum, priusquam ad theorematum demonstrationem se accingant, loco principiorũ generis subiecti, eiusque partiũ, definitiones seu descriptiones, variasq; & multiplices earũ diuisiones subiiciunt: vt, quid sit punctum, quid linea, quid superficies, quid corpus, quid triangulum, quid quadratum, & id genus reliqua; ex quibus primis atque necessariis principiis scientificas tandẽ demonstrationes cõcludunt. Eademq; in physicis, iisque artibus quæ in naturæ consideratione positæ sunt, inueniuntur. Etenim vt motionũ ac mutationum omnium οὐσίαν & affectiones & differentias inueniant, prius corporis

physici prima principia atque elementa, ex quibus superiora pendent oriunturque, diligenter inquirunt. Sanè & medici, qui sanitatis conseruandæ morbique profligandi præcepta tradunt, eodem docendi & medicandi ordine vtuntur. Vt enim pręstantissimum ac nobilissimũ hoc bonum corporis commodè adipiscantur, totius corporis sectione quam ἀνατομὴν vocant, adhibita, compositionis & fabricæ rationem oculis & ratione perlustrant, & naturã, quãtitatemque & qualitatem, conformationem, figuram, omnium denique partiũ situm, vsum, actionesque, & agendi patiendiq; facultates, sedulo ac studiose inuestigant. Iam vero omnes illę disciplinę ac facultates, quæ non in cognitione, sed in actione positæ sunt, & pręcepta de moribus vitaque formanda tradunt, iisdem legibus, eodemque progressu ac docendi ordine vtuntur. Etenim vt quid virtus ipsa sit, & quotuplex ea sit, & quæ sint eius prima principia, & causa ex quibus ipsa gignitur, intelligant, initio de subiecto cui inhæret, hoc est anima humana disputationem instituunt: qua in suas partes viresque & potestates deducta, facile quæ morum & honestatis prima origo sit, intelligitur. Hanc

inuesti-

inueſtigandi & inueniẽdi in diſciplina morum, viam & methodum, obſeruauit Plato, & ante illum Socrates, & nonnulli alii, qui de his præcepta cõſcripſerunt; quos ſequutus Ariſtoteles, multo doctius, copioſius, & maiori artificio de iisdem elaboratum opus poſteris reliquit. Vnde primo lib. Ethicor. capite vltimo, diligenter monet, vt qui ſcientiam de moribus tractare, vel rempub. gubernare & capeſſere inſtituũt, prius de anima ejusq; viribus, itemq; de repub. & ciuitatis ciuiumq; natura & partibus, vnde omnis officiorum & totius reipub. adminiſtratio oritur, ſtudioſe inquirant; idq; aptiſſime exemplo à medicorum curandi ratione deſumpto oſtendit. Vt enim qui ex arte (inquit) curare & corporibus mederi volũt, & ſingulorum & totius corporis naturam cognoſcere debent, vt naturali eorum conſtitutione perſpecta ſcire poſſint, quid ipſis contigerit, quantumque à naturali ſtatu ac priſtina habitudine exturbata fuerint, atq; ita accommodatis remediis ad priſtinũ ſtatum ipſamque ſanitatem reuocare; ita eos qui in animæ virtutib. ac moderatione reipub. cognoſcendis elaborãt, animæ humanæ ciuiliſque ſocietatis conſtitutionem, de cuius cura ac conſeruatione agunt, exactiſ-

ſime diſcere atq; intelligere neceſſe eſt; atq; eo quidem magis, quo ciuilis diſciplina lõge melior eſt medicina, eademque honoratior. Rurſusq; primo lib. Rhet. ſic loquitur: *Nec minus vero diligentia atq; opera impẽdendum eſt, cum de ſanciendis legibus & conſtituendis agitur, quia ſalus reipub. in conſtituendis legibus poſita eſt. Quamobrem primum noſſe oportebit, quot ſint reipublicæ ſtatus & formæ, deinde quæ cuiq; conferant, atque conducant; tum demum ea cognoſcere, quib. quæque deleri euertiq; poſſit, ſiue illa nimium prouehentia & proſpera videantur eſſe, ſiue aduerſa plane atque contraria.* Et paulo poſt: *Vtile vero eſt ad componendas leges, non ſolum perdiſcere, quæ reipub. inſtitutorumque formæ expediterit ætate maiorum, & in noſtra ciuitate, ſed etiam noſſe, quæ apud alias quoq; nationes, & quæ quibus locis congruere & conuenire videantur.* Ex quibus colligi poteſt, ferendis ſciendisque legibus vtiliſſimum eſſe, peragrare orbẽ, & leges intueri omnes, quibus aliæ gentes & nationes vtuntur; in conſiliis deliberationibusve plurimum valere notitiam rerum geſtarum, quæ ab autoribus hiſtoriarum commendatæ ſunt literis. Multoq; præclarius Politic. quarto, capite primo, ſcribit, leges cum his conſiderandas

eſſe,

eſſe, quæ optimæ ſunt, & vnicuique guber-
nationi conueniunt; eſſe enim leges omnes
ad rempub. accommodandas, non autem
rempub. ad leges. Eſſe etiam rempub. inſti-
tutionem ciuitatis circa magiſtratus hono-
resque publicos, quæ quomodo eos impar-
tiri conueniat, & in quo poteſtas autoritasq;
ſumma debeat conſiſtere, & quis ſit finis cu-
iuſq; ſocietatis, edoceat. Leges autem earum
varias reperiri, per quas modus reipub. gu-
bernandæ ſignificatur, ſecundum quas de-
beant illi, qui magiſtratus gerunt, impera-
re, & tranſgreſſores earum prohibere. Ex quo
liquido conſtare, neceſſarium eſſe differen-
tias & numerum tenere ſingularum rerum-
pub. iis qui leges cōdere volunt. Neq; enim
fieri poſſe, vt eædē leges vtiles ſint paucorū
potentiæ, ac popularib. omnibus; ſiquidem
plures ſint, & non vna popularis poteſtas,
neq; vna duntaxat paucorum potētia. Quo
ergo docendi diſcendiq; ordine hæ artes ac
diſciplinæ, eodem quoque cæteræ omnes v-
tuntur, ſuique generis ſubiecti, materiæque
propoſitæ, in qua verſantur, naturā ipſius-
que partes ac differentias prius contemplā-
tur, quam ad ſequentium theorematum
ac problematum demonſtrationem ſe con-
uertant. Cuius rei cauſæ ac rationes neceſ-

fariæ multæ aliæ afferri possunt; inter has tamen hæc est pręcipua, quod affectiones & passiones & συμπτώματα & actiones, simpliciterq; quæcunq; res consequuntur, iisque hærent vel accidunt, è subiecto principium sui ortus trahunt, vel à partibus eiusdē subiecti, eorundemq; mutuo respectu & habitudine oriuntur, aut saltem ad hæc omnia referuntur. Itaque quicquid cognoscit mathematicus vel philosophus, quantitatis vel corporis cognoscendi causa facit; quicquid efficit medicus, corporis gratia efficit; quicqd agit moralis vel ciuilis philosophus, animi & ciuitatis causa agit: omnis deniq; actio & contemplatio, ad materiam subiectā, tanquam ad scopum vnicum dirigitur ac deriuatur. Ac proinde rectè monet Aristot. libr. primo Analyt. post. in omni scientia ac disciplina genus subiectum prius esse cognoscendū, non tantum quod in rerum natura sit, sed etiam quid sit, quemadmodū & prima demonstrationis & artis principia, antequam ad pręcepta sequentia progrediamur. Ex quibus omnibus id iam demonstratum esse arbitror, legislatori, ipsiusq; ministro Iureconsulto, ciuitatis ac reipub. cognitionem non tantum esse vtilem, sed etiam necessariam, sine qua neque bonas & salutares

reipub. leges præscribere, neq; latas recte, & ad commodum ciuium interpretari possit. Itaque vtrique tota huius societatis fabrica & compositio perlustranda est, ac partium numerus, & qualitas rerum atq; conditio: itemq; partium omnium habitudo & ἀναλογία, qua ad se inuicem referuntur, est penitus discutienda discendaq;. Et quoniam aliud quidem est in ciuitate vel in domo, & in corpore humano, quàm in structura ædium (in qua etiam numerus partium, qualitas, quantitas, demum & compositio spectatur) vbi partes non ociosæ sunt, sed actionem & vsum quendam obtinent, certè & de harum vsu actioneq;, quæ ex cuiusque partis natura, ingenio, institutioneq; & aptitudine cognoscuntur, considerandum est. Ac postremo, qua ratione hæc omnia in suo vigore & statu conseruari & custodiri possint, & siquidem aliqua à sua naturali integritate cõstitutioneque recessisset, quomodo ad pristinam constitutionem sit reuocãda ac reducenda. Atque hæc quidem contemplatio omnis ad politicum, ciuilemque administrationem spectat, cuius legislator eiusq; interpres Iureconsultus, maxima & potissima pars sunt. Porro autem omnis ref-

pub. & ciuitas, est quædam societas, eaque perfecta, atque ex variis partibus ad felicitatem ciuiumq; inter se retinēdam tranquillitatem necessariis composita; quarum varia compositio atq; ἀναλογία seu comparatione ea continetur, corpusque humanum quadam similitudine in partium numero, earumque constructione imitatur. Partes enim corporis humani duorum sunt generum: aliæ sunt primæ, quæ & simplices & homogeneæ, ceu *simi'a es* appellātur, quod partis & totius idem sit nomen; aliæ secūdę, quę compositę & heterogeneæ, cuius partes totius nomine non continentur, à philosophis & medicis dicuntur. Priores sunt, veluti caro, neruus, os, vena, arteria & id genus reliqua: posteriores, vt caput, pes, brachium, lingua, digitus, &c. vt enim carnis pars caro nerui neruus, ossis os, venę & arteriæ partes, venæ & arteriæ dicuntur, ita brachii vel digiti vel capitis & pedis partes, totiusque circunscriptione ac nomine minime continentur. In repub. ergo & in omni bene cōposita ciuitate similis sanè partiū ratio obseruatur: etenim aliæ sunt simplices & primæ, aliæ ex his compositæ. Compositæ, vt domus & vicinia, quæ partes dissimilares & organicas similitudine imitantur. Sim-

plices

plices, vt maritus, vxor, liberi & possessio; quæ similes & homogeneas, ex quibus priores illæ gignuntur. Neq; enim domum & viciniam, pro lignea aut lapidea illa structura, vicorumq; amplitudine & via solū concipimus, sed iis quæ inhabitantium cōmoda & conuenienti multitudine, rebusq; vtilibus & ad bene beateq; viuendum necessariis ac opportunis sunt instructa. Porro autem has esse veras & proximas cuiusque reipub. partes, non tantum ipsa experiētia, sed & ratio cōmonstrat: recteq; ab Aristot. ciuitas lib. 1. Oeconom. descripta est, esse multitudo domorum, agro & pecuniis sufficienter abundans ad bene beateq; viuendum. Quod ex eo manifestū esse inquit, vt si compotes horum omnium esse nequeant homines, statim societas contracta dissoluatur. Disciplina ergo quæ his partibus compositis præest, domusq; naturam, partesq; singulis cōseruare custodireq; nititur, œconomice, quod rei familiaris curā gerat, appellatur. Ex quo id liquido patet, rem familiarem priorem esse & tempore & generatione republ. cum & opus & pars ipsius sit reipub. quemadmodum & disciplina œconomices, disciplina reip. Quod si igitur domus reip. ac disciplina œconomica ciuilis ac rei-

pub. ſcientiæ pars eſt: eiusdemq; artificis opus & officium eſt, totius & partium naturã facultatesq; cõtẽplari; nulli ſane dubiũ eſt quin futuro legislatori aut politico, totius rei familiaris ſtatus, eiusq; diſciplinæ ratio atq; cognitio habenda ſit. Rurſusque, quoniam, vt nuper dixi, res familiaris eiusq; ſcientia republ. prior eſt, certe neceſſario eius quoq; cognitio, reipub. & ciuitatis notitiam antecedere debet. Ex quo efficitur, vt & legislator, ipſiusq; interpres Iureconſultus, & ſimpliciter quicunque ad reip. gubernacula vocatur, non niſi bene cognita re familiari eiusque adminiſtratione, rectè ſuo officio fungi poſſit. Atq; præclare dici ſolet, neminem rem pub. rectè gubernare poſſe, qui rei familiari ac propriæ domui prius imperare non didicerit. Iam verò vt ex multitudine domuum & familiarum conficitur ciuitas, ita ex perſonis & rebus, domus. Et quemadmodum felix & beata tum efficitur ciuitas, cũ & ſingulæ domus & familiæ omnes, ita ſunt conſtitutæ comparatæq;, vt ad totius felicitatem conſtituendam tranquillitemq; conſeruandam ſint idoneæ & opportunæ; ita & domus, quæ perſonis & rebus conſtat, non niſi adhibita conuenienti cura ac diſciplina, nunquam conſtare, aut cõſer-

uari

uari poterit. Perinde enim in his se res habet, ac in corpore humano, quod tũ demum sanum appellare consueuimus, cum singulę eius partes sanæ sunt; ita & rempubl. & domum felicem & tranquillam non nisi eam dicere licet, cuius etiam singulæ partes tales sunt. Finge enim aut domus & familias, aut personas in domo, ita esse dissolutas atque perturbatas, vt neq; habeatur ratio imperãdi nec parendi, nulla sit officiorum & auxiliorum cõmunitas, nulla consuetudo vitæ, itaq; permixta & confusa omnia, vt neq; legibus, neq; doctrinis, bonisve consuetudinibus locus sit vllus, sed aut vi, aut metu, aut dolo, malisve artibus gerantur omnia: quis tandem reipub. aut domus, quam felicẽ appellare possis, status futurus erit? Finge rursus omnes corporis humani partes, aut saltem aliquas ex his, mala intemperie, aut alio quouis morbo ita infectas, vt ad totius vsum parũ vel nihil conferant, anne sanum id dicere quisquã poterit? Sanè vt tum ęgrotare aliquem dicimus, cùm vel minima eius pars vel particula morbosa est; sanũ autem non nisi tum, cùm rectè valent, suoq; officio funguntur partes omnes: ita rempubl. aut domũ eam infelicem & perturbatam appellamus, cuius aliqua pars vitiosa est; econtrà

beatã & tranquillã, cuius membra inter se consentiunt & conspirant, eaq; ratione singula administrantur, & geruntur omnia, vt vnum quoddam omnes, & variæ illæ videantur esse partes, eadem velle & sentire omnia. Itaq; vt ad rei familiaris administrationem Oeconomice, ita ad cuiusq; priuatę personæ institutionẽ doctrina de morib. quę *Ethice* appellatur, adinuenta est: ea enim in omni actione, quid honestum, quid vtile, quid fugiendum, quidve expetendum & sequendum sit, demonstrat, eademq; & actionum humanarum prima principia inuestigat, & honestatis & vtilitatis causas & rationes inquirit, & inuentas iã examinat & perpendit, examinatas legislatori & ciuili philosopho subministrat. Vnde non sine ratione ab Aristot. *po:issima politicæ seu ciuilis facultatis pars, vel principiũ primò magnorũ Moral.* appellatur: cum enim nullus in reb. ciuilibus quippiam laude dignum efficere queat, nisi prius qualitate aliqua præditus, honestiq; appetens sit: & honestum esse nihil aliud sit, quam virtute præditum esse, eiusq; contemplatio ac moderatio ad ethicũ pertineat; proculdubio ciuilem & politicum moralis philosophiæ præceptis, priusquam ad domus vel reipub. administrationẽ studium

dium suum conuertat, imbutum esse oportet, quippe cum totius cognitio ex partium notitia habeatur. Quod si ergo disciplina de moribus pars & principium est ciuilis facultatis, tum quia bonos ciues reip. & ciuitati subministrat, tum quia veras honestatis & vtilitatis rationes perquirit, & actionū humanarum ac ciuilium principia & opportunitates ostendit, omnium deniq; rerum occasiones & momenta perpendit, necessario colligitur, legislatori & cuiq; politico viro, siue Iuris, iusti & iniusti notitiam (quod proprium est Iureconsulti) profiteatur; siue iustitiā, vt magistratus, administret & tueatur, huius moralis disciplinæ scientiam nō solum esse vtilem, sed etiam quam maximè necessariam, atq; in hunc modū studio iuris & iustitiæ coniunctam, vt est oculus corpori & mens animo. Nam vt corpus sine oculo videre, aut animus sine mente verū cernere non potest, ita nec legislator aut I.C. sine notitia actionum & virtutum, causas & principia legum rectè & sine errore intueri potest. Atque hoc est quod Vlpianus ait, *Iustitiam nos colere, quia boni & æqui notitiam profitemur, æquum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu pœnarum, verum etiam præmiorum*

quoq; exhortatione efficere cupientes; & veram (ni fallor) *philosophiam, non simulatam affectantes.* Veram eam appellat, quæ non in ociosa iusti & iniusti contemplatione, sed in actione, quæ ad vsus vtilitatesque hominum dirigitur, quæq; ex veris iustitiæ fontibus & non simulatis oritur, consistit. Itaq; initio statim primum iuris præceptum esse monet, *vt honestè viuamus*: honestè autem viuere nihil aliud est, quam secundum virtutem viuere; cuius honestatis causas rationesque aperit ethicus Huic sententiæ in De legibus libro subscribit etiam M. T. Cicero, qui Iuris præcepta & initia ex intima philosophia repetita repetẽdaq; esse censet; eosq; qui aliter Iurisprudentiam docent, litigãdi potius quam iustitiæ vias tradere arbitratur. Quæ sententia vera est, & veterum Iureconsultorum scriptis consentanea.

CAPVT III.

Iurisprudentiam sine notitia præcedentium facultatũm cognosci non posse.

POsita ergo atq; constituta hac resolutione, duo iam manifesta sese pronunciata nobis offerũt: quorum primũ ad id spectat, vt quem ordinẽ nostra Iurisprudentia inter cæte-

cæteras eiusdem generis artes ac disciplinas sibi vendicet, intelligamus. Alterum cô pertinet, vt quæ artes atque scientiæ futuro Iureconsulto discendæ sint, perspectum habeamus. Vtrunque profectò vt plurimum continet delectationis, ita veram huius artis & non simulatam scientiam affectanti, summopere cognitu est vtile ac necessariū. Quod igitur ad primum attinet, id sine cōtrouersia statuendum est, Iuris ciuilis disciplinæ cognitionem sine politices, œconomices & ethices notitia haberi minimè posse, tum quia hæ disciplinæ sunt partes & principia Iurisprudentiæ, tum quia suppeditant rationes & causas actionum, & honestatis fontes aperiunt. Res autem tum cognoscere (vt Aristot. primo Phys. ait) arbitramur, cum earum causas, principia & elementa cognoscimus. Quod si sunt principia, vt ex resolutione demonstratum est, necesse profectò est eadem esse priora; priora (inquam) ordine doctrinæ, hoc est, prius necesse est ea doceri ac cognosci, ipsa Iurisprudentia. Ita enim natura comparatum esse videmus, vt in omnibus tū rebus, tum scientiis & artibus, quæ vltima sunt in cognitione & resolutione, priora sint in actione & compositione, & contrà: resolutio

enim & compositio (vt in posteriori huius operis parte dicam) contrario itinere progrediuntur: prior, à fine ad principia prima excurrit inueniẽdo; posterior ab iisdem inuentis, docendo & componendo ad extremum & vltimũ finem progreditur: quod in rebus artificiosis licet satis euidenter intueri, vt in arte ædificãdi: artifex enim qui domum ædificare instituit, prius naturam eius contemplatur, quàm ad operationem se accingat. Itaque initio, contemplando mente atq; animo, scopum seu finem cuius rei gratia ædificaturus est, concipit, conceptumque in prima sua principia dissoluit. Ædificaturum enim se idcirco arbitratur, vt ab aëris intemperie, vẽtorum & imbrium, caloris & frigoris, cæterarumque rerum extrinsecus adiacentium incommodis, se suaque omnia defendere ac tueri possit. Proposito hoc scopo, inquirit eius principia & causas, quibus eundem actione postea adipiscatur; ac primùm quidem, nullam rem id commodius præstare posse, quam tegumentum, ratione & experientia cognoscit. Sed quia tecti seu tegumenti moles per se consistere, eoque cui firmè ac solidè innitatur, carere non potest, idcirco fulcimentis & parietibus ad sustinendum opus esse intelli-

telligit. Iam vero quia & parietes tum per se, vt iniurias omnes arcere valeant, multum firmamenti & virium habere debent, quod nunquam vlla vi labefactari, locove vnquam dimoueri possint, tum præter hęc grauissimam ac ponderosam tecti molem constanter sustinere, idcirco fundamētum & basim, quæ totam hanc machinam ac domum sua firmitudine sustineat, necessario requiri animaduertit. Sed vt eadem basis apta sit & commoda ad sustinendam molem, diutissimeq; cōseruetur, & immobilis permaneat, fossionē terræ, in qua quasi radices more plantarum agat, cuique firmissime hęreat, vtilem ac necessariam esse, hoc quasi syllogismo ac ratiocinatione colligit. Fossio ergo est vltimus finis & extremus huius contemplationis & resolutionis, quæ postmodum in actione, hoc est, in ipsa ædificatione fit primum principium; quemadmodum initium contemplationis fit vltimus & extremus finis in actione & compositione, in quem dirigitur, & in quo quiescit artificis operatio. Etenim initio ædificator molitur telluris fossionem, deinde iacit fundamenta futuri operis, mox struit parietes, tandem parietibus imponit tectum, quo imposito, assecutus est suum

finem, nimirum custodiam ab inclementia & iniuria aeris & cæli. Eadem inueniendi & docendi ratio in cæteris artib. ac disciplinis reperitur; quinimò quicquid inuenitur vel docetur artificiose, hoc est, non temerè, sed cum ratione, id omne hac via inuestigari necesse est. Est enim hic modus inueniendi perpetuus ac necessarius, qui nunquã fallit, sed semper dirigitur ad veritatem, quem ipsa adeo natura in componendo imitatur: siquidem natura, vt Aristoteli placet, propriè non dicitur inuenire; inuentio nanq; est quędã ratiocinatio, & ratiocinatio cognitio; at natura nõ cognoscit, etiãsi propter finem aliquẽ certum ac determinatũ agat semper. Hunc quoq; inueniendi in disciplinis & tradendi modum, tota seruauit & imitata est antiquitas. Et Aristot. vniuersæ philosophiæ, tam actiuæ quàm contemplatiuæ præcepta, eodem adinuenit, & adinuenta tradidit.

Legem ergo & actiones ciuiles, in quib. legislator & Iureconsultus versantur, resoluendo & ratiocinando, tandem ad eam facultatem deuenimus, quæ mores eorũq; principia contemplatur, tanquam ad extremum terminum: à quo veluti principio, in docendo & discendo componendoq; rursus

ſus auſpicamur, & ab ea ad œconomicen, ab hac ad politicen, deniq; ab his omnib. ad Iuris ciuilis cognitionem progredimur; quę diſciplinæ finis eſt, & quaſi terminus ſuperiorum artium ac diſciplinarum, ad quem referuntur. Sit ergo hoc firmum & perpetuum pronunciatum, *Iuris ciuilis ſtudium vltimum inter has artes ſibi vendicare locum, tumque rectè & magno cum fructu doceri ac tradi, ſi priores illæ ſcientiæ, tanquam prima eius principia & elementa, præcedant.*

CAPVT IV.

Contra leguleios qui Philoſophiam à ſtudio Iuris ciuilis diſtrahunt, breuis diſceptatio.

QVo in loco ſeſe multorum hoc noſtro tempore Iurecōſultorum inſignis error & imperitia ſatis detexit. Pleriq; enim Iurisprudentiæ ſtudium ita à philoſophiæ cognitione diſtrahunt, vt nihil commune iis aut ſimile eſſe opinentur, planè exiſtimantes rem eſſe ocioſam & inutilem, non tantum eius diſciplinæ, ſed & aliarum artium præcepta, quorum maximus eſt vſus, memoria comprehenſa habere. Ad con-

firmationem sui erroris adducunt breuitatem huius nostræ vitæ causantur magnitudinem, longitudinẽ & difficultatem disciplinæ, queruntur numerum Interpretũ & commẽtariorum; & quod magis ridiculum est, existimant vna eademq; opera Ius ciuile & cæteras disciplinas, ex vno eodemque scripto addisci posse, ita quidem, vt qui leges recitare possit, illicò bonus Grammaticus, insignis poeta, eloquentissimus orator, acutissimus dialecticus, &, vt quibusdam etiam videtur, geometra & naturalis philosophus ex eadem schola prodeat: satius itaque esse, vt quod per pauciora remedia fieri potest, per plura & longiora ne efficiatur. Alii vero etsi philosophiæ cæterarumque artium præstantissimarum vsum non ignorant, moderatius tamen id fieri volunt, tantumq; studium, tamq; multam operam ponendam in eo non arbitrantur, satis nos officio nostro fecisse arbitrantes, si primoribus, vt aiunt, labris hæc attigerimus, & more apum optimos quosq; flores ex infinitate illa decerpserimus. Sed philosophiæ quidem vituperatorib. quorũ longè maior est error, facilè respõderi, aliis nõ æquè potest Quid enim ineptius excogitari aut dici à quoquam potest, quàm mole,
magni-

magnitudine, numero, confusione librorũ, & Interpretum, artis & scientiæ æstimare velle difficultatem, breuitatem atque longitudinem? Neque enim ex artifice ars, sed ex arte artifex iudicatur; cæteroquin fieri posset, vt artes etiam nobilissimæ præstantissimęque vitio artificum essent ignobiles ac turpissimæ. Multi profecto qui artem medendi profitentur, interdum homines sanare volentes, eos imperitia sua potionibus occidunt; an propterea ars medica, suis laudibus fraudanda est? Multi naufragium negligentia & nauigandi inscitia committunt, an idcirco ars ea nauigandi vituperabitur? Sanè plerique Iuris ciuilis præcepta nullo ordine, nullaque via & methodo cõscribi ac doceri posse arbitrantur, atque ita etiam docent, an propterea id artis vitio, quæ ex se pulcherrima est, tribuendum existimabimus? Tenenda ergo est differentia & discrimen inter hæc, quantumq; ars & artifex inter se communicent vel dissentiant, diligenter perspiciendum. Disciplinæ enim ex se, & suapte natura non sunt longæ, etsi altera lõgior & difficilior est altera; quia cognitione theorematum & preceptorum constant, quæ non sunt infinita, sed numero aliquo comprehensa, & certa

atque definita; quorum cognitioni & comprehensioni satis vita sufficit, eiusq; respectu breuis non est. At vero vsus & exercitatio artis vt difficillima est, ita quoq; est longissima, atque vnius hominis vitæ longitudine, propter infinitas circunstantiarum varietates perplexitatesq; commodè haberi non potest. Iam vero quod ex vno eodemque iure ciuili, reliquarum artium præcepta disci posse opinantur, quid obsecro aliud est, quam cælum terræ miscere, artium ac disciplinarum fines, scopos, præcepta, temerè & sine ratione confundere, atque ex multis diuersis & disparatis scientiis, quinimo ex infinitis rebus planeq; cõtrariis, vnum quid facere? Quis enim ignorat, aliud esse Latinè scribere & loqui, scientificè & probabiliter in vtramq; partem de quacunque proposita quæstione disserere posse; & aliud, iusti & iniusti notitiam, numerorum vel humani corporis cognitionem habere? Scientiæ nanq; & artes omnes ita inter se differunt, quemadmodum & res & materiæ quas contemplantur, & fines, ad quos diriguntur: fierique non potest vt vna eademq; ars diuersas rerum naturas cognoscat. Multæ etiam sunt, quæ etsi res non contemplentur, nec quippiam

agant,

agant, vsum tamen adhæc præstant, suntq; veluti instrumenta & organa, sine quibus neq; cognoscere rerum naturas, neq; quippiam commodè efficere possumus; veluti sunt omnes illæ artes, quæ sermonis orationisque ac docendi modum tractãt. Sed- enim neque illud quidem semper verè dicitur, *frustra fieri per plura, quod per pauciora fieri potest:* multa enim sunt, quæ commodius & citius lõgiori via assequimur, quàm breuiori; quæ si difficilis & obscura est, inepta est ad discendum & agendum. Titius enim (exempli gratia) si in forum ire decreuerit, vel regia via, quæ longior fortasse aliquot passib. est, sed plana alioquin & mũda; vel cõpendio aliquo aspero & lutoso, eò proficisci potest; certè (nisi mentis compos non sit) longiorem & cõmodiorem eliget, citiusq; quam si breuiorem & intricatam ingressus fuisset, ad destinatum locum perueniet. Similis est ratio in scientiis & disciplinis, quæ sibi ita sunt affines & connexæ, vt multæ sine aliarum cognitione, aut omnino, aut certè commodè haberi nõ possint. Est enim quędam iis similitudo & cognatio, cum corpore humano ipsiusq; partibus, qua mirum quẽdam in modum inter se conspirant & consentiunt, alteraque

alteri vſum mutuumque auxilium prȩſtat, vt ſeparatæ ac diſiunctæ, officio omni atq; actione ſua priuentur. Denique memini non paucos à præceptis philoſophię abhorruiſſe, quod à pleriſque incultè ſatis & barbarè ea conſcripta eſſe conſpicerent; quibus ego quoque aſſentior, dummodo grauiores ſcriptores, de iiſdem rectè & copioſe diſputantes, non contemnant. Qui vero noſtrum philoſophiæ ſtudium non in totum reprehendunt, ſi remiſſius & moderatius agatur, in eo recte mihi facere videtur, quod (vt ego arbitror) hominum animos à reb. non vtilibus, ſed ſpinoſis & non multum vtilibus, quæ in quibuſdam philoſophorum ſcriptis continentur, auocantes, eos ad honeſtiora & ad vitę vſum conferentia prȩcepta hortantur. Eſt enim modus ſeruandus in perdiſcendis diſciplinis, ſtatuendusque ſcopus aliquis, ad quem rationes omnium noſtrorum ſtudiorum dirigantur, cum fieri nequeat vt in omnibus ex æquo excellas, ſatisque ſit eatenus vnamquanq; diſciplinam attigiſſe didiciſſeq; quatenus rei neceſſitas poſtulare videatur. Eſt etiam diſcrimen aliquod ſeruandum in omnibus diſciplinis: quædam enim plus delectationis, quædam plus neceſſitatis in ſe habent.

Quę

Quæ necessariæ sunt & vtiles, non tantum degustãdæ, sed & penitus perdiscendę sunt; quales sunt eæ, quæ omnibus communes sunt, suumq; vsum omnibus præstant, vt ars differendi, & scribendi, & loquendi, quę sunt veluti instrumenta & manus, quibus scientiæ & disciplinæ omnes tanquam reb. necessariis vtuntur. Itemque illæ quæ viciniores sunt, & similes & cognatæ, & vt philosophiaiũt, *subalternata*: veluti, medico magis in naturali philosophiæ parte laborandum est, quam in morali; & Iureconsulto in hac magis quam naturali: quia vt medicus principia sui subiecti, itemque rationes & causas à naturali mutuatur, ita Iureconsultus à morali & ciuili. Eademque similitudo & cognatio in cæteris disciplinis inuenitur. Artes vero ac disciplinæ quę non ita necessariæ sunt, sed plus delectationis & exercitii continent, etsi planè omitti non debeant, leuius tamen attingendæ sunt, cum fieri nequeat, vt omnes eodem fructu, pariq; vtilitate addisci possint. Nam & in his id vitandum est, ne nimis magnũ studium multamq; operam in res obscuras atque difficiles conferamus, easdemq; non necessarias; vt in astrologia, vel in geometria aliqui faciũt: multi in diale-

cticis, plures in cognitione vtriusq; sermonis, Latini & Græci. Quæ omnes artes quanquam laudabiles sunt, & nonnullæ earum summopere necessariæ, earũ tamen studio à proposito abduci contra omnem rationem est. Sed philosophię quidem vituperatoribus, iisque qui difficilem quandam temperantiam postulant in reb. præclaris & honestis atque etiam necessariis, quæ admissæ coerceri neq; possunt, neque debent reprimi, satis iis libris respondebimus, quos de sectis Iurecõsultorum inscribemus. Ex his iam satis patêre arbitror, quis & qualis sit ordo lectionis huius nostræ Iurisprudentiæ; adhæc, quæ disciplinę ipsam necessariò doctrinæ ordine antecedant; denique quæ ad ipsius cognitionem vtiliter adhiberi possint ac debeant, si modo perfecta & non fucata eius notitia desideretur.

PRIN-

PRINCIPIORVM IVRIS LIBER IV.

CAPVT I.

De genere subiecto Iurisprudentiæ.

COgnito doctrinæ & lectionis ordine, ratio deinceps postulare videtur, vt proximius ad Iurisprudentiæ naturã explicandam accedamus. Natura autem artium ac disciplinarum omnium, duabus potissimũ solet æstimari rebus; genere subiecto, seu materia in qua ars & sciẽtia versatur, cuiusq; affectiones & passiones quælibet earũ contemplatur aut efficit: & proprio fine, ad quẽ omnis effectio vel contemplatio dirigitur, omniaq; quę in arte aut disciplina docentur præcepta, referuntur. De genere igitur subiecto & materia Iurisprudentiæ dicendum est; quam facile adinueniemus, si ea quæ superiori loco à nobis posita constitutaque sunt, diligenter, vt par est, perpenderimus.

Atque id quidem initio citra omnem controuersiam, quod & sæpe antea dixi, statuendum est, vnum idemq; esse & legislatoris & Iureconsulti genus subiectum: quippe cũ alter ab altero, non scopo, qui vtrique vnus est, sed ratione & σχέσει tantùm differat; ac legislatoris proprium officium sit, proposita sibi iustitia, leges in repub. salutares & vtiles condere; Iureconsulti verò, easdem commode & ad subditorum ac ciuium trãquillitatem atq; concordiam tuendam, accõmodatè interpretari. Qui igitur ea de quibus leges feruntur & statuuntur, cognouerit, is etiã qua in re vtriusque actio versetur, quæq; vtriusq; materia subiecta sit, intelliget: quippe cùm vtriq; habitus sit quidam, vel leges rectè cõdendi, vel easdem bene interpretandi, & ad ciuium vsum vtilitatemque accommodandi. Itaq; lex, vt nuper dixi, est vinculum humanæ ac ciuilis societatis, eademque conseruatrix iustitiæ, cæterarumq; virtutum omnium, quæ in hominũ vitæq; consuetudine reperiuntur. Conseruatrix, inquã, iustitię est, quia societati ciuili, tanquam supremus aliquis rex & magistratus imperat, præscribens iusta, recta & vtilia, iis qui parent & imperant, vetansq; ac prohibens horum contraria; bonos & modestos

dectos ciues præmiis ad virtutem alliciens, malos inflicta pœna à vitiis deterrens atque coercens: vt non immeritò à Cicerone dictũ ſit, *magiſtratum eſſe legem loquentē, & legem eſſe magiſtratum mutum & tacentem.*

Quum ergo legis officium ſit, imperare honeſta, iuſta & vtilia. ac prohibere horum contraria, efficitur vt de actionib. lex quidpiam ſtatuat, easve contempletur. Iuſtum enim & iniuſtum, honeſtum & inhoneſtũ, bonum ac malum, in actionibus cernitur; quippe cum boni & mali, iuſti & iniuſti homines, ob actiones bonas vel malas, iuſtas & iniuſtas ita denominentur, ſimpliciterque virtus & vitium in actione quæ vel laude vel vituperio digna eſt, conſiſtit. Lex ergo de actionibus fertur, in quibus quid honeſtum & inhoneſtum, quid iuſtum & iniuſtum ſit, aperit. Quapropter & legislatorem & Iureconſultum, qui leges condere aut interpretari nituntur, eaſdem contemplari neceſſe eſt.

CAPVT II.

Species actionum.

SEd.n. actiones ſunt multiplices & variæ, ideoq; diuidendæ ac diſtinguēdæ. Quę-

dam nanq; sunt rerum animatarũ, quædam inanimatarum. Actiones rerum inanimatarum sunt, quę tũ à simplicium, tum compositarum rerum facultatibus natura insitis, oriuntur; veluti, ignis dicitur calefacere, aqua & aër humectare, terra frigefacere, Magnes lapis ferrum attrahere; quæ actiones omnes, huiusq; generis reliquæ propè infinitæ, pendent à suis principiis naturalibus, quas δυνάμεις appellant, quia à natura rebus ingenerantur. Hæ ergo actiones, quia bonæ aut malæ propriè, iustæ vel iniustæ, neque sunt, nec dicuntur, ad nullam legem referuntur, neque de iis quidpiam statui à legislatore potest, quippe cum neque societatem hominum tueri, neque etiam lædere possint.

Actiones vero rerum animatarum, aut sunt propriæ earum quæ ratione vtuntur, aut communes cum iis quæ ratione carent. Ratione vtentium, vt hominum; carentiũ, vt brutorum: facultas enim & actio generandi, nutriendi, augendi, concoquendi, attrahendi, expellendique, itemque appetendi, respuendi, simpliciterq; omnes eæ quas tum vitales, tum naturales appellant, communes sunt hominibus cum brutis animãtibus, quæ ratione minimè regũtur, sed na-

tura!

tura: ideoque in potestate & arbitrio nostro positę non sunt. Vnde fit, vt neque lege prohiberi, neque iuberi, nemoque bonus vel malus, iustus aut iniustus, ab his appellari possit. Quare superest, vt solæ illæ actiones quæ in potestate nostra sunt, & hominum propriæ à legislatore considerentur; quippe cùm ex his iusti & iniusti, boni & mali homines dicantur, laudenturq; ac vituperentur, iisq; societas ciuilis custodiri, eademve lædi dissiparique valeat. Sedenim hæ actiones, quę in nobis positæ sunt, & à nobis proficiscũtur, aut spontè, aut inuitè fiũt. Sponte fieri dicuntur, quæ sine vi, iudicio & studio ac voluntate nostra geruntur. Inuite fiunt, quę contra voluntatem per vim & imperium, vel ignorantiam & inscitiam perpetrantur. Ignorantia duplex est, altera iuris, altera facti. Hæ actiones omnes, bono & malo, honesto ac inhonesto diiudicantur, hominesque ab iisdem, boni vel mali, laude vel vituperio digni censentur, ideoq; his vel præmia vel supplicia à legislatoribus eorumque legibus proponuntur. Vt enim rectè factis beneficia & fructus, ita peccatis pœnæ & reprehensiones debentur. Vnde rectè Demosthenes legem sic definiuit: *Lex est, cui omnes obtemperare conuenit, cum ob*

alia multa, tum vero maxime, eo quod lex omnis inuentum ac munus deorum est, consultum prudentium hominum, coercitio eorum quæ vel ſponte vel ignorantia delinquuntur, communis ſponſio ciuitatis, ad cuius præſcriptum omnes qui in ea repub. ſunt vitam inſtituere par eſt. Porro autem eędem actiones, quæ à nobis ſponte aut ignorantia geruntur, duobus modis cōcipi poſſunt; aut ſimpliciter, abſolutè & per ſe, hoc eſt, intra hominem, quatenus mente cogitantur tātum neque in opus prorumpunt; aut verò relatione quadam ad alterum, quatenus exeūt in opus, ciuilemq; ſocietatem & communitatem reipubl. lædere poſſunt, eandemve cuſtodire. Plurimum enim inter has intereſſe credendum eſt; quippe cum multi animo & cogitatione intemperantes, adulteri, auari, audacesq; & iniuſti reperiantur, metu tamen pœnarum, quæ à legibus proponuntur, perterrefacti, animo cogitata proferre, factoq; vitium mentis deducere non audent: ac proinde de his actionibus, etſi laude vel vituperio dignę ſint, leges nō ſunt ſolicitæ, propterea quod ciuilem ſocietatē neq; lædunt, neq; conſeruant; ipſaq; lex nihil aliud ſit, quam vinculum huius ſocietatis & reipub. quæ partes omnes concordi a-

mici-

micitia inter se connectit. Quapropter rectè Vlpia. noster dixit, cogitationis pœnam neminem pati, si, vt rectè Interpretes annotāt, cogitationē nihil sequatur, quod alteri noceat. Quanquā vero legib. hæ actiones non contineantur, tamē ad alterius artificis præceptiones referūtur, qui quid in his laude vel vituperio dignum sit, ostendit; pertinetque proprie hæc cōsideratio ad eam philosophię partem quæ de moribus tractat, vitæq; priuatæ moderationem institutionemq; profitetur: ea enim nō crassa tantū, quæq; oculis manibusq; percipiuntur hominis vitia, præceptis institutisq; vitę corrigit, sed multo magis latentia animi mētisq; peccata expellit, & affectibus cæterisq; tum animi tū corporis perturbationibus cōmodè mederi docet. Perinde igitur se habet politicus & legislator ad philosophū moralem, quemadmodū medicus ad physiologū; & vicissim, vt physiologus ad moralem, ita medicus ad legislatorem vel Iureconsultū. Medicus .n. hominem sanum eum esse pronunciat, qui omnes actiones corporis & animi, vitales inquā, naturales animalesq; ita affectas atq; dispositas habet, vt nullum in his manifestum incōmodum sensu percipi, lęsiove aliqua insignis, membri functionē impediens,

atque definita; quorum cognitioni & comprehensioni satis vita sufficit, eiusq; respectu breuis non est. At vero vsus & exercitatio artis vt difficillima est, ita quoq; est longissima, atque vnius hominis vitæ longitudine, propter infinitas circunstantiarum varietates perplexitatesq; commodè haberi non potest. Iam vero quod ex vno eodemque iure ciuili, reliquarum artium præcepta disci posse opinantur, quid obsecro aliud est, quam cælum terræ miscere, artium ac disciplinarum fines, scopos, præcepta, temerè & sine ratione confundere, atque ex multis diuersis & disparatis scientiis, quinimo ex infinitis rebus planeq; cōtrariis, vnum quid facere? Quis enim ignorat, aliud esse Latinè scribere & loqui, scientificè & probabiliter in vtramq; partem de quacunque proposita quæstione disserere posse; & aliud, iusti & iniusti notitiam, numerorum vel humani corporis cognitionem habere? Scientiæ nanq; & artes omnes ita inter se differunt, quemadmodum & res & materiæ quas contemplantur, & fines, ad quos diriguntur: fierique non potest vt vna eademq; ars diuersas rerum naturas cognoscat. Multæ etiam sunt, quæ etsi res non contemplentur, nec quippiam

agant,

agant, vſum tamen adhæc præſtant, ſuntq; veluti inſtrumenta & organa, ſine quibus neq; cognoſcere rerum naturas, neq; quippiam commodè efficere poſſumus; veluti ſunt omnes illæ artes, quæ ſermonis orationisque ac docendi modum tractãt. Sedenim neque illud quidem ſemper verè dicitur, *fruſtra fieri per plura, quod per pauciora fieri poteſt:* multa enim ſunt, quæ commodius & citius lõgiori via aſſequimur, quàm breuiori; quæ ſi difficilis & obſcura eſt, inepta eſt ad diſcendum & agendum. Titius enim (exempli gratia) ſi in forum ire decreuerit, vel regia via, quæ longior fortaſſe aliquot paſſib. eſt, ſed plana alioquin & mũda; vel cõpendio aliquo aſpero & lutoſo, eò proficiſci poteſt; certè (niſi mentis compos non ſit) longiorem & cõmodiorem eliget, citiusq; quam ſi breuiorem & intricatam ingreſſus fuiſſet, ad deſtinatum locum perueniet. Similis eſt ratio in ſcientiis & diſciplinis, quæ ſibi ita ſunt affines & connexæ, vt multæ ſine aliarum cognitione, aut omnino, aut certè commodè haberi nõ poſſint. Eſt enim quędam iis ſimilitudo & cognatio, cum corpore humano ipſiusq; partibus, qua mirum quẽdam in modum inter ſe conſpirant & conſentiunt, alteraque

alteri vſum mutuumque auxilium prçſtat, vt ſeparatæ ac diſiunctæ, officio omni atq; actione ſua priuentur. Denique memini non paucos à præceptis philoſophię abhorruiſſe, quod à pleriſque incultè ſatis & barbarè ea conſcripta eſſe conſpicerent; quibus ego quoque aſſentior, dummodo grauiores ſcriptores, de iiſdem rectè & copioſe diſputantes, non contemnant. Qui vero noſtrum philoſophiæ ſtudium non in totum reprehendunt, ſi remiſſius & moderatius agatur, in eo recte mihi facere videtur, quod (vt ego arbitror) hominum animos à reb. non vtilibus, ſed ſpinoſis & non multum vtilibus, quæ in quibuſdam philoſophorum ſcriptis continentur, auocantes, eos ad honeſtiora & ad vitę vſum conferentia prçcepta hortantur. Eſt enim modus ſeruandus in perdiſcendis diſciplinis, ſtatuendusque ſcopus aliquis, ad quem rationes omnium noſtrorum ſtudiorum dirigantur, cum fieri nequeat vt in omnibus ex æquo excellas, ſatisque ſit eatenus vnamquanq; diſciplinam attigiſſe didiciſſeq; quatenus rei neceſſitas poſtulare videatur. Eſt etiam diſcrimen aliquod ſeruandum in omnibus diſciplinis: quædam enim plus delectationis, quædam plus neceſſitatis in ſe habent.

Quę

Quæ necessariæ sunt & vtiles, non tantum degustādæ, sed & penitus perdiscendæ sunt; quales sunt eæ, quæ omnibus communes sunt, suumq; vsum omnibus præstant, vt ars differendi, & scribendi, & loquendi, quæ sunt veluti instrumenta & manus, quibus scientiæ & disciplinæ omnes tanquam reb. necessariis vtuntur. Itemque illæ quæ viciniores sunt, & similes & cognatæ, & vt philosophiaiūt, *subalternata*: veluti, medico magis in naturali philosophiæ parte laborandum est, quam in morali; & Iureconsulto in hac magis quam naturali: quia vt medicus principia sui subiecti, itemque rationes & causas à naturali mutuatur, ita Iureconsultus à morali & ciuili. Eademque similitudo & cognatio in cæteris disciplinis inuenitur. Artes vero ac disciplinæ quæ non ita necessariæ sunt, sed plus delectationis & exercitii continent, etsi planè omitti non debeant, leuius tamen attingendæ sunt, cum fieri nequeat, vt omnes eodem fructu, pariq; vtilitate addisci possint. Nam & in his id vitandum est, ne nimis magnū studium multamq; operam in res obscuras atque difficiles conferamus, easdemq; non necessarias; vt in astrologia, vel in geometria aliqui faciūt: multi in diale-

cticis, plures in cognitione vtriusq; sermonis, Latini & Græci. Quæ omnes artes quanquam laudabiles sunt, & nonnullæ earum summopere necessariæ, earũ tamen studio à proposito abduci contra omnem rationem est. Sed philosophiæ quidem vituperatoribus, iisque qui difficilem quandam temperantiam postulant in reb. præclaris & honestis atque etiam necessariis, quæ admissæ coerceri neq; possunt, neque debent reprimi, satis iis libris respondebimus, quos de sectis Iurecõsultorum inscribemus. Ex his iam satis patêre arbitror, quis & qualis sit ordo lectionis huius nostræ Iurisprudentiæ; adhæc, quæ disciplinæ ipsam necessariò doctrinæ ordine antecedant; denique quæ ad ipsius cognitionem vtiliter adhiberi possint ac debeant, si modo perfecta & non fucata eius notitia desideretur.

PRIN-

PRINCIPIORVM IVRIS LIBER IV.

CAPVT I.

De genere subiecto Iurisprudentiæ.

COgnito doctrinæ & lectionis ordine, ratio deinceps postulare videtur, vt proximius ad Iurisprudentiæ naturã explicandam accedamus. Natura autem artium ac disciplinarum omnium, duabus potissimũ solet æstimari rebus; genere subiecto, seu materia in qua ars & sciẽtia versatur, cuiusq; affectiones & passiones quælibet earũ contemplatur aut efficit: & proprio fine, ad quẽ omnis effectio vel contemplatio dirigitur, omniaq; quę in arte aut disciplina docentur præcepta, referuntur. De genere igitur subiecto & materia Iurisprudentiæ dicendum est; quam facile adinueniemus, si ea quæ superiori loco à nobis posita constitutaque sunt, diligenter, vt par est, perpenderimus.

Atque id quidem initio citra omnem controuersiam, quod & sæpe antea dixi, statuendum est, vnum idemq; esse & legislatoris & Iureconsulti genus subiectum: quippe cũ alter ab altero, non scopo, qui vtrique vnus est, sed ratione & σχέσει tantum differat; ac legislatoris proprium officium sit, proposita sibi iustitia, leges in repub. salutares & vtiles condere; Iureconsulti verò, easdem commode & ad subditorum ac ciuium trãquillitatem atq; concordiam tuendam, accõmodatè interpretari. Qui igitur ea de quibus leges feruntur & statuuntur, cognouerit, is etiã qua in re vtriusque actio versetur, quæq; vtriusq; materia subiecta sit, intelliget: quippe cùm vtriq; habitus sit quidam, vel leges rectè cõdendi, vel easdem bene interpretandi, & ad ciuium vsum vtilitatemque accommodandi. Itaq; lex, vt nuper dixi, est vinculum humanæ ac ciuilis societatis, eademque conseruatrix iustitiæ, cæterarumq; virtutum omnium, quæ in hominũ vitæq; consuetudine reperiuntur. Conseruatrix, inquã, iustitię est, quia societati ciuili, tanquam supremus aliquis rex & magistratus imperat, præscribens iusta, recta & vtilia, iis qui parent & imperant, vetansq; ac prohibens horum contraria; bonos & mo-

destos

destos ciues præmiis ad virtutem alliciens, malos inflicta pœna à vitiis deterrens atque coercens: vt non immeritò à Cicerone dictũ sit, *magistratum esse legem loquentẽ, & legem esse magistratum mutum & tacentem.*

Quum ergo legis officium sit, imperare honesta, iusta & vtilia. ac prohibere horum contraria, efficitur vt de actionib. lex quidpiam statuat, easve contempletur. Iustum enim & iniustum, honestum & inhonestũ, bonum ac malum, in actionibus cernitur; quippe cum boni & mali, iusti & iniusti homines, ob actiones bonas vel malas, iustas & iniustas ita denominentur, simpliciterque virtus & vitium in actione quæ vel laude vel vituperio digna est, consistit. Lex ergo de actionibus fertur, in quibus quid honestum & inhonestum, quid iustum & iniustum sit, aperit. Quapropter & legislatorem & Iureconsultum, qui leges condere aut interpretari nituntur, easdem contemplari necesse est.

CAPVT II.

Species actionum.

SEd .n. actiones sunt multiplices & variæ, ideoq; diuidendæ ac distinguẽdæ. Quę-

dam nanq; sunt rerum animatarũ, quædam inanimatarum. Actiones rerum inanimatarum sunt, quę tũ à simplicium, tum compositarum rerum facultatibus natura insitis, oriuntur; veluti, ignis dicitur calefacere, aqua & aër humectare, terra frigefacere, Magnes lapis ferrum attrahere; quæ actiones omnes, huiusq; generis reliquæ propè infinitæ, pendent à suis principiis naturalibus, quas δυνάμεις appellant, quia à natura rebus ingenerantur. Hæ ergo actiones, quia bonæ aut malæ propriè, iustæ vel iniustæ, neque sunt, nec dicuntur, ad nullam legem referuntur, neque de iis quidpiam statui à legislatore potest, quippe cum neque societatem hominum tueri, neque etiam lædere possint.

Actiones vero rerum animatarum, aut sunt propriæ earum quæ ratione vtuntur, aut communes cum iis quæ ratione carent. Ratione vtentium, vt hominum; carentiũ, vt brutorum: facultas enim & actio generandi, nutriendi, augendi, concoquendi, attrahendi, expellendique, itemque appetendi, respuendi, simpliciterq; omnes eæ quas tum vitales, tum naturales appellant, communes sunt hominibus cum brutis animãtibus, quæ ratione minimè regũtur, sed natura:

tura:

tura: ideoque in potestate & arbitrio nostro positę non sunt. Vnde fit, vt neque lege prohiberi, neque iuberi, nemoque bonus vel malus, iustus aut iniustus, ab his appellari possit. Quare superest, vt solæ illæ actiones quæ in potestate nostra sunt, & hominum propriæ à legislatore considerentur; quippe cùm ex his iusti & iniusti, boni & mali homines dicantur, laudenturq; ac vituperentur, iisq; societas ciuilis custodiri, eademve lædi dissiparique valeat. Sed enim hæ actiones, quę in nobis positæ sunt, & à nobis proficiscũtur, aut sponte, aut inuitè fiũt. Sponte fieri dicuntur, quæ sine vi, iudicio & studio ac voluntate nostra geruntur. Inuite fiunt, quę contra voluntatem per vim & imperium, vel ignorantiam & inscitiam perpetrantur. Ignorantia duplex est, altera iuris, altera facti. Hæ actiones omnes, bono & malo, honesto ac inhonesto diiudicantur, hominesque ab iisdem, boni vel mali, laude vel vituperio digni censentur, ideoq; his vel præmia vel supplicia à legislatoribus eorumque legibus proponuntur. Vt enim rectè factis beneficia & fructus, ita peccatis pœnæ & reprehensiones debentur. Vnde rectè Demosthenes legem sic definiuit: *Lex est, cui omnes obtemperare conuenit, cum ob*

alia multa, tum vero maxime, eo quod lex omnis inuentum ac munus deorum est, consultum prudentium hominum, coercitio eorum quæ vel sponte vel ignorantia delinquuntur, communis sponsio ciuitatis, ad cuius præscriptum omnes qui in ea repub. sunt vitam instituere par est. Porro autem eędem actiones, quæ à nobis sponte aut ignorantia geruntur, duobus modis cōcipi possunt; aut simpliciter, absolutè & per se, hoc est, intra hominem, quatenus mente cogitantur tātum neque in opus prorumpunt; aut verò relatione quadam ad alterum, quatenus exeūt in opus, ciuilemq; societatem & communitatem reipubl. lædere possunt, eandemve custodire. Plurimum enim inter has interesse credendum est; quippe cum multi animo & cogitatione intemperantes, adulteri, auari, audacesq; & iniusti reperiantur, metu tamen pœnarum, quæ à legibus proponuntur, perterrefacti, animo cogitata proferre, factoq; vitium mentis deducere non audent: ac proinde de his actionibus, etsi laude vel vituperio dignę sint, leges nō sunt solicitæ, propterea quod ciuilem societatē neq; lædunt, neq; conseruant; ipsaq; lex nihil aliud sit, quam vinculum huius societatis & reipub. quæ partes omnes concordi amici-

micitia inter se connectit Quapropter recte Vlpia. noster dixit, cogitationis pœnam neminem pati, si, vt rectè Interpretes annotāt, cogitationē nihil sequatur, quod alteri noceat. Quanquā vero legib. hæ actiones non contineantur, tamē ad alterius artificis præceptiones referūtur, qui quid in his laude vel vituperio dignum sit, ostendit; pertinetque proprie hæc cōsideratio ad eam philosophię partem quæ de moribus tractat, vitæq; priuatæ moderationem institutionemq; profitetur: ea enim nō crassa tantū, quæq; oculis manibusq; percipiuntur hominis vitia, præceptis institutisq; vitę corrigit, sed multo magis latentia animi mētisq; peccata expellit, & affectibus cæterisq; tum animi tū corporis perturbationibus cōmodè mederi docet. Perinde igitur se habet politicus & legislator ad philosophū moralem, quemadmodū medicus ad physiologū; & vicissim, vt physiologus ad moralem, ita medicus ad legislatorem vel Iureconsultū. Medicus .n. hominem sanum eum esse pronunciat, qui omnes actiones corporis & animi, vitales inquā, naturales animalesq; ita affectas atq; dispositas habet, vt nullum in his manifestum incōmodum sensu percipi, lęsio ve aliqua insignis, membri functionē impediens,

oculis cerni poſſit. Ægrotum vero illum, in quo perſpicuum euidensq; apparet actionis impedimentum, ita quidem, vt leuis aliqua humorum, aliarumve rerum mutatio ſenſum effugiens, ad ſanitatem conſtituendam, morbumve inducendum ſufficere nõ videatur. At Phyſiologus qui occultas rerũ naturas rimatur, non ad inferiores corporis ſenſus ſe demittit, ſed ratione duce cauſſas rerum omnium quæ gignuntur, exactiori modo perquirit, & ſanitatem vel morbum non ex actione corporis, ſed potius eius cõſtitutione metitur; ſanumq; hominẽ eum demum eſſe opinatur, qui exactiſſimam in partibus ſimpliciorib. maximeque conſtantem obtinet temperiem; in compoſitis autem, quas organicas appellant, perfectam, nulloque vitio, quod ſenſu, ſed ne ratione quidem cerni poſſit, deprauatam compoſitionẽ. Par eſt ratio legislatoris & moralis philoſophi; etenim legislator ipſiusque interpres Iureconſultus, non de omnibus actionibus loquuntur, ſed de iis tantum quę manifeſte ſocietatem reipub. corrumpunt aut cuſtodiunt; neque eos iuſtos iniuſtosve, temperantes aut intemperãtes eſſe pronunciant, qui ſolo conſilio animiq; propoſitione ea cogitant, niſi quoq; aliquis actus

accesserit, qui reipub. aut prodesse aut obesse possit. Vnde Tryphonius fugitiuum esse ait, non eum qui solum fugiendi consilium à domino susceperit, licèt id se facturum iactauerit, sed qui in ipso facto fugæ, vitium mentis deduxerit. Nam & furem, & adulterum, & aleatorem, quanquam alia significatione ex animi propositione cuiusque sola dicere quis posset, etiam hunc qui nunquam inuito domino rem alienam subtraxerit, qui nunquam alienam matremfamiliàs corruperit, si modo eius mentis sit, vt occasione data, id cõmissurus sit, tamen oportere hæc crimina, assumpto actu intelligi; & ideo fugitiuũ quoque & erronẽ, non secundum propositionem solam, sed cum aliquo actu sumi oportere. Dissimilis est ratio in philosopho morali, qui & ipse rationem modumque recte viuendi & agendi præscribit, sed tamen non eodem modo quo legislator: quandoquidem vt hic exteriores actiones moderatur, ita ille interiores quæ in animo sunt perturbationes & affectus sensum minime incurrentes compescit, ac ratione diiudicat,

CAPVT III.

Ciuiles actiones esse propriam materiam iuris.

ACtiones ergo ad quas legislatorum & Iureconsultorum placita dirigũtur, *ciuiles* nuncupabimus, quod in ciuitate & repub. & omnino in quadam societate, hominumq; cõmunitate spectētur. Porrò autem actiones ciuiles, de quibus nunc loquimur, duorum sunt generum. Vnum genus est earum quæ sæpe & plurimum fieri solent, & quotidie accidunt: alterũ, earum quæ nunquã aut raro. Quæ sæpe fiunt, certò definiri ac præceptis comprehendi possunt; quæ raro eueniunt, quum indefinitæ & indeterminatę sint, in nullam artificis disciplinam, vllamve doctrinam præceptionemq; incidunt: quapropter neq; de his legislatores leges condendas existimarunt. Rectè igitur Theophrastus inquit, Iura constitui oportere in iis quæ ἐπὶ τὸ πλεῖστον, non in his quę ἐκ παραλόγου (sic enim, & mea quidem sententia, rectius Pandectæ Florentinæ habẽt) accidunt. Et Paulus, τὸ γὰρ ἅπαξ ἢ δίς, παραβαίνουσιν οἱ νομοθέται. Et Celsus, ex iis quæ forte vno aliquo casu accidere possunt, iura

non

non constitui. Nam ad ea potius debere aptari ius, quæ & frequenter & facile, quam ad ea quæ perraro eueniunt. Quod ita accipiendum est; de aqua pluuia ius constitui oportet, quæ vt plurimum cadere solet, non etiam de lapidibus pluuiis, qui nunquã aut semel tantùm ceciderunt. quod si sæpius præter hominum opinionem lapidibus vel auro, aliáve re inexpectata pluere inciperet, leges nouas de his ferri oporteret. Itaq; quia contractus, maleficia, successiones, bella, itemq; huius generis prope infinita frequẽter ac sæpenumero accidunt, ideo de his leges statui oportuit. Ideoque ridiculæ sunt glossarum & doctorum quæstiones ac solutiones hoc loco propositæ, de homine, qui cum testatus decedit, & ab inferis rursus reuertitur, aut decapitatus vitæ restituitur (quod etsi semel tãtum euenit, amplius tamen non potest) an ad possessionẽ suorum bonorum admittatur; alięq; nõ paucę, quas breuitatis causa vt inutiles & ociosas omitto. Huc pertinet Solonis illud dictum, cuius meminit Cic. in oratione pro Rosc. Amerino. Is enim cum interrogaretur, cur nullum supplicium constituisset in eum qui parentem necasset: respondit, *se id nemin:ẽ factu- rum putasse*. Sapienter fecisse dicitur, cum de

eo nihil sanxerit, quod antea commissum non erat, ne non tam prohibere, quam admonere videretur. Quod si quid eiusmodi, quod antea nũquam euenerit, accidat, profecto noua Principis constitutione decretove, aut interpretatione legum, quæ ad similes casus latæ sunt, opus est, quemadmodum recte Imperator Iustinianus in præfatione Pandect. constitut. 3. sic loquitur: *Sed quia diuina res quidem perfectissima sunt, humani vero iuris conditio in infinitum decurrit, & nihil est in eo quod stare possit perpetuo (multas etenim formas edere natura nouas deproperat) non desperamus, quadam postea emergere negotia, qua adhuc legum laqueis nõ sunt innodata. Si quid igitur tale contigerit, Augustum imploretur remedium: quia ideo Imperialem fortunam rebus humanis Deus praposuit, vt possit omnia, qua nouiter cõtingunt, & emendare & componere, & modis ac regulis competentibus tradere: & hoc non primum à nobis dictum est, sed ab antiqua descendit prosapia, cum & ipse Iulianus legum & edicti perpetui subtilissimus conditor, suis libris hoc retulerit, vt si quid imperfectũ inueniatur, ab Imperiali sanctione hoc repleatur. Et hoc non ipse solus, sed & diuus Hadrianus in compositione edicti & senatusconsulto, quod* eam

eam sequutum est, hoc apertissimè definiuit, vt si quid in edicto positum nō inueniatur, hoc ad eius regulas, eiusq; coniecturas & imitationes possit noua instruere autoritas. Hæc Iustinianus. Id tamen animaduersione dignum esse arbitror, quod glossa ac Dd. non perpendunt, voces has, *Sæpe* & *raro*, bifariā posse dici; aut simpliciter & absolutè, sine collatione ac similitudine; aut respectiuè & relatiuè, ad alterum eiusdē, vel diuersi generis. *Absolutè euenire* dicimus, quod indies accidere solet: vt, aquam pluuiam cadere, hominem mori, & quæ his sunt affinia, quorum vsus est quotidianus. *Absolutè raro fieri* dicitur, quod semel aut bis tantum euenit, aut euenire potest; vt, fœminam vno partu septem filios edere; hominē mortuum resuscitari, quod in Lazaro factum legimus; vel lapides pluere, cæteraque huius generis. Hæc ergo omnia dicuntur absolute raro vel sæpe fieri, quia ad nullā rem certam definitamque referuntur. Alia ratione dicitur quid sæpe fieri respectiuè; veluti cum duas res conferimus, quarum vtraque euenire quandoque solet, sed altera magis quàm altera, vt vox *Sæpe*, comparationem significet: veluti cum dicimus, sæpe homines intestatos mori, comparatione

facta, ad eos qui testatò moriuntur. Plures enim ab intestato, quam testatò occidunt. Huc pertinet illud, cùm quæritur à Paulo Iureconsulto, ex quota parte interim hæres existat, qui posthumum cohæredem habere potest, cum fieri possit, factumque quandoque sit, vt quatuor pariter puellæ à matrefamilias natæ sint: & non leuibus autoribus traditum sit, quinquies quaternas enixam Peloponesiam, & multas Ægypti vno vtero septenas: sed & tergeminos senatores cunctos Romam habuisse Horatios; Læliumque vidisse in Palatio liberam mulierem, quæ ab Alexandria perducta esset vt Hadriano ostenderetur, cum quinque liberis, ex quibus quatuor eodem tempore enixa dicebatur, quintum post quadragesimũ diem. Quid ergo? prudentissimè inquit, *Iuris autores medietatem quandam secuti sunt, vt quod fieri non raro admodum posset, intuerentur*: id est, quia fieri poterat vt tergemini nascerentur, quartam partem filio superstiti assignauerunt. Quem locum vt non intelligunt interpretes, ita hac nostra distinctione facillimè explicatur. Tergeminos nanque nasci, etsi per se & suapte natura raro accidere solet, sæpe tamen euenire dicitur, si cum eo conferas, quod se-
ptem

ptem aut quinque vnico partu naſcantur: itaque de his quæ vel ſuapte natura, vel ſaltem in ſuo genere, quoad eius fieri poteſt, & relatiuè ſæpe euenire ſolent, leges ferendas Iuris autores exiſtimarunt. Ex his iam (vt breuiter omnia ea quę fuſe diſputata à nobis ſunt, colligamus) manifeſtum eſſe arbitror, proprium legis, ipſarumque autoris ac interpretis genus ſubiectum, & materiam in qua verſantur, nihil aliud eſſe, quàm actiones humanas, quæ in noſtra poteſtate vt fiant, aut non fiant, poſitæ ſunt, quæque vi vel ignorantia cōtrahuntur, & vt plurimum euenire ſolent, & ciuiles & legitimæ ſunt; vel ſi magis ſuccinctè rem nominare libet, actiones, ciuiles Iureconſulti & legislatoris materiam eſſe ſtatuendum eſt. Hæc enim differentia addita actioni, complectitur ſua vi ac poteſtate priores omnes, ipſamq; materiam legis diſtinguit à cæteris artificib. omnibus, qui actiones rerum contemplantur. Porro autē ne quis hìc decipiatur, actiones ciuiles non eas intelligi volo quę in iudicio exerceri ſolēt, quas Imp. nihil aliud eſſe inquit, *quā iura perſequendi in iudicio, ea quæ ſibi debētur*: ſed ſimpliciter oēs act', & negocia humana ac ciuilia, ſiue in iure, ſiue

in facto consistant, quæ in hominum inte[r] se tuenda societate spectantur: vt sunt contractus, tutela, possessio, dominium, exhæredatio, vsucapio, præscriptio, & in vniuersum omnes causæ, de quibus legibus quidpiam cautum esse intelligitur. Etenim *actionis* nomē, vt glossa & interpretes in Inst. tit. de actionibus annotāt, ad multas significationes extenditur. Quandoque enim pro accusatione criminali ponitur; quandoque pro iure agendi & persequendi in iudicio; quandoq; quod δίκην appellant, pro administratione; itemque pro causa, vt sensit Io. Platea, sed non recte, vt ibi perfuse notatur: & pro administratione seu πρᾶξις, vt Cicero: quos ego habui omnium mearum actionum monitores. Itemque pro pronunciatione, quam ὑπόκρισιν vocant. Cic. in Orat. Est enim actio quasi corporis quædam eloquentia, cum constat è voce atque motu. Itemq; pro oratione scripta, vel historia, vt Ciceronis in Verrem. Et Quintil. lib. 7. Cuius actionem equidem solam in hoc tempus emiseram. Quandoq; etiam dicitur defensio, & δικαιολογία, siue oratio pro causę defensione, au[t] alicuius rei dequa agitur. Cic. Q. Valerio: Actionem meam C.

Cęsar

Cæsar primo suo consulatu lege in Agraria comprobauit. Sumitur quoque interdum actio, pro beneficii accepti, verborum grata redditione: vt Cicero pro Planco: *Quãquam gratiarum actionem à te non desiderabam.* Et generaliter tandem pro omni operatione, atque actu, siue animi sit, siue corporis: vt Cic. libro primo Offic. *Virtutis enim laus omnis in actione consistit.* Qua ratione à nobis hoc loco etiam concipitur, & à legibus, de his earumque iuribus præcipitur. Iura enim aut ab actionibus gignũtur, aut ad easdem vt fines referũtur. Actio ergo legitima & ciuilis esto verum Iurisprudentiæ ac legislatoris genus subiectum ac materia, quam contemplantur.

CAPVT IV.

Contra leguleios, qui auctoritatibus omnia comprobant.

VErum vt res euidens alioquin per se, manifestior fiat, conabor hanc meam de Iurisprudentiæ subiecto sententiam, nõ tantum rationibus philosophicis, sed etiam Iureconsultorum autoritatibus comprobare, ne illud mihi fortasse à quoquam obiici possit, turpe esse sine lege loqui, quod

pleriq; legulei faciūt, qui neq; momēta rationū, neq; quib. quoq; loco vtendum, satis intelligunt. Vt enim semper cū necesse est, reique natura, de qua disputatur, postulat, sine lege quidpiam pronūciare aut statuere periculosum minimeq; decorum est: ita quælibet præcepta ac pronunciata legibus demonstrare velle, ridiculum est, planeq; ociosum. Seruanda nanq; est diligens & artificiosa docendi ratio, ne iisdem rationibus ex eadem disciplina assumptis, eiusdem scientiæ vel artis theoremata & principia comprobare velle videamur; quæ sanè præceptio accuratè & prudenter ab Aristotele primo posteriorum Analyt. tradita est; quam qui non sequuntur, grauiter errant, tum quia demonstrationum genera confundunt, tum quia eadem faciunt notiora & ignotiora, tum deniq; quia disciplinarum præcepta finesque & limites, quibus constringuntur omnes, perperā inuoluūt, ac res superfluas easdemq; inutiles & superuacaneas miscent, necessarias interim inscitia prætermittentes. Quæ docēdi ratio quia peculiaris est multis hoc nostro tempore Iureconsultis, paululum à re proposita digressi, quātum in se vitiositatis leuitatisq; contineat, ostendemus. Ac primum

mum quidem. vt à notiſſimis&manifeſtiſſimis exordiar,quis eſt tam omnium diſciplinarum ignarus,ac ſciẽtiarum expers,qui non artes omnes,earumque præcepta, ſuis propriis finibus, quas tranſgredi vitioſum eſt. circunſcriptas & quaſi circũuallatas intelligat? Quod vel hinc colligi poteſt,quod neque phyſicus ſua theoremata & pronunciata,quę in natura dubitationem habent, ex aliarum artium propoſitionibus, ſed ex propriis; nec mathematicus ex Iurisprudentiæ aut phyſicæ axiomatibus; neque aliarum ſcientiarum vlla, ex alienis ſua demõſtrare nititur: quippe cum media, quorum beneficio extrema coniunguntur, eiuſdem naturæ & ordinis cum extremis eſſe debeant,ſi vera,& non apparens demonſtratio eſſe contendat. Itaque mathematicus mathematicis,phyſicus phyſicis,medicus medicis, moralis moralibus mediis, ad nectendas propoſitiones concluſionibus, vtetur. Quod ſi idipſum ita eſt, vt certè eſt,quam ridicula eſt eorum tradendi Iurisprudentiam ratio, qui cæterarum diſciplinarum non tantum præcepta legislatorum autoritatibus confirmant, ſed ne vllam quidem ſentẽtiam, interdum etiam ne vocem quæ legislatoribus cognita, aut

lege comprobata non sit, proferre audent? egregiè se suo officio functos existimantes, si non columnas, non paginas, sed terniones, ac nisi quandoque tædium lectori allaturos se putarent, longissimos libros, Doctorum & legum non necessariis citationibus & autoritatibus repletos conscribant; ociosi & indocti hominis iudicium, ab omni recta ratione, cuius potissima in doctrina laus est, alienum. Quid enim definitio Dialecticorum, genere & propriis differentiis cõstans, vera & necessaria? An medicorum regula, *Cõtraria contrariis curari*, perpetua non erit, nisi lege aliqua, aut opinionibus multorum Doctorum confirmetur? An, *contrariorum eandem esse disciplinam*, falsum? vel, vt semel dicam, an tota argumentandi ratio nulla futura est, nisi aut Vlpiani aut Pauli Iureconsultorum doctissimorum responso comprobetur? Vitanda profecto est hæc disciplinarum confusio, & reprimenda atque castiganda insignis & impudens hominum audacia, ne bene cõstituti artium fines, temerè aliorum imperitia misceantur, & adolescentum ingenia rudia adhuc & imbecilla, perplexitate ac confusa rerum omnium multitudine, ab honestissimo proposito deterreantur, re-

rumq;

rumq; per se facillimarum comprehensio-
ne fraudentur. Alterum est vitium, quod
plerique; in rebus manifestis, nullaque de-
monstratione aut confirmatione indigen-
tibus, inutiliter eas legum & doctorum vi-
rorum autoritatibus confirmando, insi-
stunt. Cùm enim omnis demonstratio
ad obscurarum rerum explicationem adhi-
beatur, frustra illi laborant qui res notas,
nullaque dubitatione implicatas, euoluere
aperireq; contendunt. Sunt autem quæ-
dam nota per se & suapte natura; vt quæ ex-
posita sunt sensibus; videlicet, ignem cale-
facere, & quæ omnium hominum animis
à natura insitæ atque impressæ sunt noti-
tiæ, quas ἐννοίας κοινὰς & ἀξιώματα Græci
appellant, cuiusmodi sunt, *Contraria con-
trariis curari: Vim vi repellere licere.*, & quæ
his sunt similia. Quædam autem nota qui-
dem sunt & manifesta, non per se, & suapte
natura, sed positione tantum; tum quia in
qualibet arte quasi presupponuntur esse ar-
tifici cognita & concessa, tum quia ex eius-
dem artis vel scientiæ theorematibus de-
monstrari non possunt. Huiusmodi est ge-
nus subiectum artis, eiusdemque finis &
principia prima, ex quorum cōnexione de-
monstrationes conficiuntur. Vt enim me-

dicus non nititur probare ſanitatem eſſe finem, nec corpus humanum eſſe ſubiectum ſuæ artis, vel quantitatem continuam geometra, aut ciuilis & politicus rempub. ita neq; legislator vel Iureconſultus de actionibus ciuilibus & iuſtitiæ conſeruatione quidpiam dubitant, ſed hæc tanquam cõceſſa artis ſuæ principia ſumentes, leges de actionibus ciuilibus ad æqualitatem illam iuſtitiæ tendentes condunt, vel condita iam interpretantur. Vel ſi quidpiam de genere ſubiecto aut fine propoſito diſputant, id non ex propriæ artis, ſed aliarum ſcientiarum, quæ ipſam antecedunt, ſumunt. Cum enim theoremata ac præcepta artis, ex eiuſdem artis vel ſcientiæ principiis demonſtrentur, fieri profecto nequit, vt eadẽ principia ex iiſdem concluſionibus cõprobentur; cęteroquin principia nõ eſſent principia, quia non eſſent prima; & cõcluſiones eſſent notiores principiis, & ſic eadem notiora & ignotiora; deniq; daretur progreſſus in infinitum, quia principiũ eſſet principii, quod ab omni ſenſu & ratione abhorrens eſt & alienum. Vt ergo ſeruetur recta docendi in diſciplinis ratio, quædam citra demonſtrationem ſumenda ſunt, quædam ſine probatione admittenda non ſunt. atq;

ineptè

ineptè illi faciunt, qui non nisi rebus magna legum infinitate conclusis, fidem adhibent.

CAPVT V.

Demonstratio generis subiecti Iurisconsulti.

HIs ita breuiter expositis, ad propositum reuertamur, & qua ratione actio ciuilis & legitima, propria Iurecõsulti & legislatoris materia sit, demonstratione tũ philosophica, tum legali ostendamus. Aristoteles itaque omnis philosophiæ princeps, in libro Analyt. posteriorum, quatuor res ad generis subiecti alicuius scientiæ naturam necessarias esse (& recte id quidem mea sententia) arbitratus est: principia nimirũ, partes, & passiones seu proprias affectiones, quas πάθη & συμπτώματα Græci appellant: denique vt omnia illa quæ in disciplina, cuius subiectum esse ostenditur, ad illud tanquam primum quoddam principium referantur, ita quidem, vt quicquid artifex moliatur, agat vel contempletur, id totum eius rei gratia fecisse videatur. *Principia* appello, tum sua elementa quæ insunt, qualia sunt, materia

& forma: tum suas causas, quæ non insunt, vt efficiens & finis. *Partes* eas voco, quas nostri dialectici *species*, barbari *partes sub. e-ctiuas*, quod generi subiectæ sint, nominant. Passiones autem, propriæ sunt affectiones, seu propria accidentia, quæ de genere subiecto eiusque partibus demonstrātur. Principia ergo in omni disciplina cognitu sunt necessaria, quippe cū ex his demonstrationes nectantur, ex iisque propriȩ passiones oriantur. Sed hoc interest, quod non omnis ars vel disciplina, omnia principiorum genera contemplatur; quædam enim artes his omnibus coniunctim, quȩdam duobus, quædam vno tantum vtuntur. Physicus nanque & materiam & formam primam, & efficiens & finem cognoscit. Metaphysicus efficiens primum, & formam primam. Mathematicus solam formam, vel vt alii volunt, huic adiunctam materiam, sed intellectione formatam. Moralis philosophus, itemque Iureconsultus, & simpliciter omnes ii qui reipubl. vel moribus præsunt, præcipuè finis rationem habent, interea tamen causam efficientem & materialem non negligentes. Quinimò omnis demonstratio quæ in his facultatibus nectitur, ex fine vel effici-

vtplu-

vt plurimum peti ſolet: quia omnis actio alicuius boni gratia fit, & à fine diiudicatur. Propriæ autem affectiones ideo ſunt in diſciplina neceſſariæ, quia ex his generi ſuo & partibus eius adiunctis, demonſtrationes colliguntur: in ſcientiis quidem, vt generis ſubiecti ac paſſionum natura cognoſcatur tantum; in artibus verò & habitibus animi actiuis & factiuis (vt ita dicam) vt modus agendi efficiendive inueſtigetur; vt in mathematicis affectionem propriam triãguli, ſcientiæ & cognitionis gratia demonſtramus; in medicina paſſiones corporis, vt eas vel præſentes propellamus cuſtodiamusve, vel abſentes reuocemus. Eadẽq; ratio eſt in Iure ciuili, & diſciplina morali: in his enim affectiones animi, & reipub. actionũ ve ciuiliũ, nõ ideo contemplamur vt cognoſcamus tantum, ſed vt vel vitioſas fugiamus, vel bonas & laudabiles imitemur. Recteq; dixit Ariſtoteles in fine decimi libri Ethic. οὐκ ἔστι· ἐν τοῖς πρακτοῖς τέλος τὸ θεωρῆσαι ἕκαστα, καὶ γνῶναι, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ πράττειν αὐτά, οὐδὲ δὴ περὶ ἀρετῆς ἱκανὸν τὸ εἰδέναι, ἀλλ᾽ ἔχειν καὶ χρῆσθαι, πειρατέον, ἢ εἴπως ἄλλως ἀγαθοὶ γινόμεθα. Verba enim ſola, & ſolæ diſputationes, bonos & ciuiles reddere nos non

possunt, nisi actio & vsus quoque accesserit.

Partes insuper & species generis subiecti ad hunc potissimum vsum cognoscuntur, vt ex iis præcepta ac theoremata constituãtur. Denique non satis esset hæc decenti ac conuenienti methodo ac ratione inuenisse, nisi ad vnum aliquem finem, vnumve principium referrentur omnia: quæ enim aliter fiunt aut cognoscuntur, dissoluta prorsus sunt, nec sibi inuicem hærent. Itaque vt omnia coniuncta sint in disciplina, ordoq; & series præceptorum cõstans & æquabilis habeatur, nihilque sit redundans aut superuacaneum, necessariũ omnino est genus subiectum, doctrinæ, vt philosophi aiunt, esse adæquatum; hoc est, omnia quæ in arte aut scientia traduntur, ab illo tanquam rege & supremo principe dependere, & ad vnũ extremum finem referri. Has quatuor res, ad omne genus subiectũ necessarias, in eo quoque, quod nos Iurisprudentiæ subiecimus, reperiri, satis apparet: quippe cùm & principiorum, & partium, & passionum rationẽ habeat, & omnia præcepta ac theoremata in vnam actionem ciuilem, tanquam receptaculum quoddam referat. Versatur enim hæc operatio ciuilis & politica in materia

teria quadam, eaque aut re, aut persona, aut tertio quodam, quod ex horum relatione & habitudine, vt deinceps dicam, oritur: materia enim ex qua aliquid fit, non est huius instituti, sed refertur ad res naturales & artificiosas, de quib. non loquimur. Nec solum contemplatur hanc materiam Iureconsultus; sed etiam causas efficientes, finales & formales. Efficiētes quidem, vt naturam & rationem ciuilem, à quib. tanquā fontibus homines ad agendum impelluntur. Finem verò, vt iustitiam ac trāquillitatem reipub. Forma seu formale principium reducitur ad finem, perinde ac in reb. naturalibus, vbi finis & forma in idem redundant. De partibus ac specieb. actionis, nihil est quod dicam, cum eius sint prope infinitę; vt, tutela, cura, vsucapio, præscriptio, obligatio, iudicii persecutio, & quæcunq; tandē actionis nomine continentur. Passionesquoq; & proprietates eius à Iureconsulto considerantur, cùm & quę, & qualis, & quanta, & quo tempore, & quo loco quęlibet suscipienda sit, demonstratur. Tandem quid obsecro in toto Iure ciuili, tam amplo atque vasto pelago, disputatur, quod nō vnam actionem respiciat, ad eamq; referatur? Nā cùm omne ius aut personas, aut res, aut actiones iudicia-

rias contineat, nihil profecto in his inuenire licet, quod non ad actionem ciuilem pertineat: nam & qua ratione personæ custodiendæ, sibi inuicem iungendæ, separandęve, & quæ his sunt similia, in prima Iuris parte, quæ ad personas spectat, traditur. Et quomodo res vel acquirendæ vel amittendæ, in secunda, quæ ad res pertinet, docetur. Et in tertia, quæ actiones & quales in iudicio intentandæ vel omittendæ: quomodoque vel personarum, vel rerum iura nobis sunt conseruanda, copiosè disputatur: vt omnia, nostræ actionis ciuilis nomine comprehendātur; recteque dici possit, actionem legitimam seu politicam, vel si mauis, acta & facta politica, esse propriam materiā seu genus subiectum, quod Iureconsulti & legislatores contemplantur. Eadem sententia confirmari potest multis ac prope infinitis rationibus, ex media Iurisprudentia desumptis. Nam vt definitiones illas legis, quæ vel solæ nostram hac de re sententiam tueri possunt, superiori loco recitatas, omittam, audiamus loquentem Vlpianum Iureconsultum, qui sic inquit: *Ius est ars boni & æqui, cuius merito quis nos sacerdotes appellet.* Iustitiam nanq; colimus, boni & æqui notitiam profitemur, æquum ab iniquo separan-

rantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu pœnarum, verũetiam præmiorum quoque exhortatione efficere cupientes, & veram (nisi fallor) philosophiam affectantes. Bonum autẽ & æquum, licitum & illicitum, iustum atq; iniustum, in quibus obsecro rebus cernuntur, quam in dictis factisve hominum? quæ si bona & honesta sunt, laudantur; si mala & inhonesta, vituperantur, metuque pœnarum coercentur; atque in vniuersum, vt virtutes, ita & vitia in actione consistunt. Idem scribit, tria esse Iuris præcepta, veluti tria omnis iustitiæ principia ac fundamẽta, ad quę omne ius reducatur: *honestè* nimirum *viuere, alterum non lædere, ius suum cuique tribuere.* Quibus sane omnes virtutis partes, & vniuersas vitæ nostræ actiones est complexus: vita enim hæc nostra ciuilis & politica, non ociosa & inanis est, sed tota in actione rerum honestarum & vtilium atque contrariarum fuga & abstinentia posita est. Quapropter rectè Modestinus *legis virtutem esse ait, imperare, vetare, permittere, ac punire.* Et Cicero: *Omnis lex iubet, aut vetat: iubet ea quæ facienda sunt, prohibetq; contraria, permittit licita, punit illicita, quæ omnia ad moderandas hominum actiones, quibus societas & hu-*

ius vita consuetudo coalescit contineretur que, referuntur. Tandemque Vlpianus, totum ius aut in acquirendo, aut in communi seruando, aut in minuendo cõsistere testatur; aut enim hoc agitur, quemadmodum quid cuiusq; fiat, aut qua ratione quis rem suam, vel ius suum conseruet, aut quomodo alienet, vel amittat Ex quib. sanè omnib. multisq; aliis, quæ consultò prætermitto, luce meridiana clarius apparet, nostram de materia genereque subiecto legum ac Iurisprudentiæ sententiam, non tantum veterum Iureconsultorum opinioni, sed ipsi adeo rerum veritati esse conformem atque consentaneam.

CAPVT VI.

Opinionum contrariarum refutatio.

PORRO autem hoc in loco non immerito quis à me quærat qua ratione actio legitima & ciuilis, seu facta dictaq; hominũ politica, statuantur propria materia Iuris, cum Imperator statim ab initio suarum Institutionum, & Paulus I.C. *l. 1. de statu hominum*, omne ius quo vtimur ad tria pertinere, personas nimirum, vel res, vel actiones, dicat; quæ sententia si vera est, & ab omni nõ tantum

tum antiquitate recepta, sed etiam à nostræ ætatis Iureconsultis vno ore comprobata, quo tandem pacto cum nostra consentire atque conuenire poterit? Hæc obiectio etsi speciosa est, tamen nihil in se continet difficultatis; quinimò si diligentius à nobis excutiatur, planè cum nostra hac de re sententia cónspirare, idemque sentire inuenietur. Quandoquidẽ illi facilioris doctrinæ gratia perspicuitati rerum studentes, partes huius generis subiecti, quod actiones esse diximus, loco materiæ & subiecti posuerunt: omne enim, vt nuper dixi, genus subiectum, habet proprias partes seu species, quę in vno genere conueniunt, & de quib. pręcepta atq; theoremata in disciplinis cõstituuntur. veluti in scientia naturæ, corporis partes sunt quædã simplices, quædam cõpositæ; & hæ rursus varię ac multiplices, vt in physicis docetur. Et in disciplina de moribus, cui⁹ materia est homo, eius partes sunt anima & corpus; animæ aũt, vis intelligẽdi, vis irascendi & cõcupiscendi. Eadẽ ratio est in cæteris artib. ac sciẽtiis omnib. vt in illis, ac nostro Iure ciuili, in quo partes & species actionis politicę sunt personæ, res & actiones: sunt inquã partes, nõ simpliciter & p̃ se cõsideratæ (quomodo .n. persona aut res per se specta-

ta, operationis actionisve partes esse pos-
sent?) sed in quadam relatione & compa-
ratione, quatenus ad se mutua habitudine
referuntur, & ex his hominum inter se con-
tractus & συναλλάγματα proficiscuntur. Ita-
que legislator non de re, vt res est, nec de
persona vt persona est, leges statuit: est e-
nim hæc contemplatio alterius artificis, qui
eorum naturas ac principia contemplatur;
sed quatenus res aut acquiruntur, aut con-
seruātur, aut amittuntur. Itemq; de perso-
nis disputat quatenus possident, vsucapiūt,
tutelā curamve gerunt, seruiunt aut domi-
nātur. deniq; de actionibus, quib. inter se p-
sonæ vel de rebus, vel de dignitate harum,
quę omnia vel acquirere sibi, vel cōseruare,
vel amittere possunt, vel cōtra nō possunt,
cōtendūt: hoc .n. pacto omnia vno actionis
nomine continētur: & personæ, res & actio-
nes, sunt quasi fundamenta, ex quibus ne-
gotia ciuilia, operationesq; & actus homi-
num inter se, gignuntur. Quandoquidem
negotium aut respicit personas, & constituit
ius personarum; aut respicit res, & hinc o-
riuntur præcepta de rebus; aut vtrumque,
cum videlicet personæ vel inter se vel de re-
bus contendunt, & ex hoc oritur ius de a-
ctionibus. Habentque hæc omnia inter se
hunc

hunc ordinem, vt priores quidem sint personæ, ex quibus subiectis res veluti scaturiũnt: ex rebus ipsis personisque rursus actiones emanant. Verbi gratia, persona est, dominus, seruus, maritus, vxor, tutor, pupillus. Inter hæc iam nunc quædam cõmercia & συναλλάγματα deprehenduntur, vt inter dominum & seruum: hic enim seruire, ille vero imperare visitur. Parique ratione inter vxorem & maritum, tutorem & pupillum, non tantum commercia quæ ad ipsorũ personam spectant, sed etiam res quæ intercedunt reperiũtur, ex quarum permutatione necesse est actiones oriri, atq; ita ad iudiciũ procedi, vt hic quidem accusetur, quod mala fide rẽ domini vel pupilli gesserit, ille vero contra vim & iniuriam defendatur. Et hac ratione Iustinianus personas, res & actiones considerauit, nõ simpliciter & absolute, sed quatenus in ciuili societate spectantur; & ex earum mutua comparatione, omnes actiones, omniaq; dicta ac facta scriptave ciuilia atque legitima scaturiunt, oriunturque. Atque huic quidem nostræ sententiæ adstipulantur omnes iuris interpretes, qui opinionem Accursii non tantum in Institutionib. de iure personarum, sed & in Pandect. de statu hominum, in quib. locis triplex hæc iu-

ris materia proponitur, sequuntur: vbi manifestè, rei & personæ nomine non simpliciter, sed quatenus acquiruntur, amittuntur, conseruanturve, Imperatorem cæterosque Iureconsultos vsos fuisse cõprobant. Rectèq; Vlpian. de regulis Iuris, *res nomen tam late patêre dixit, vt etiã eius appellatione & causa & iura contineantur:* quem tamen locum alii aliter interpretantur.

Neq; vero me latet, quorundã hac de re aliter loquẽtium ac scribentiũ opinio, qui Iustiniani Imper. & Pauli Iureconsulti, triplicẽ iuris in personas, res & actiones partitionẽ, aliter atq; nos accipiunt, eamq; sic interpretantur, vt omnis iuris disceptatio vel cõtrouersia, aut de persona alicuius sit, aut de rebus, aut de factis eius & actis; actionesque à Caio & Paulo Iureconsultis, non eas quibus ius nostrum in iudicio persequimur, sed simpliciter pro dictis factisve hominũ, quæ συναλλάγματα Aristoteles appellat, & in cõtractus & delicta diuidit, accipi existimant. Atque hãc suam opinionem iis potissimum argumentis confirmari arbitrantur, quod actiones quibus res nostras in iudicio persequimur, in rebus intelligãtur, & ad res propriè referantur, propterea quod omnis actio ex persona vel re ortum habeat, vicissimque

in

in rem vel personam dirigatur. Itaq; falsum esse hanc enumerationem, *personæ*, *rei* & *actionis*, cum pauciora sint, & plura dicantur; satisq; esse si bipartita proponatur diuisio, vt omne ius aut *personarum* sit, aut *rerum*, cum actiones istæ forenses in rebus nostris annumerentur. Adhæc, quod si cui actiones, cum eiusmodi sint, dignæ videantur, quæ inter principes Iuris partes numerentur, nihil causę videri cur nō & obligationes & iudicia eodem loco ponamus: illæ enim procedunt & producunt actiones, iudicia sequuntur eas, & ad exitum perducūt. Sed hæc quidem sententia mihi non satis probatur, multas sanè ob causas: ac primum quidem, quia non cōmuni tantum omniū Dd. atq; interpretum, rectè hac de re scribētium opinioni, sed etiam Iustiniani Imper. Pauli & Caii Iureconsultorum verbis planè aduersatur. Iustinianus enim cū initio suarum Institutionum, ius omne aut ad personas, aut ad res, aut ad actiones pertinere dixisset; & primo libro personas, secundo res, & deinceps tertio, vsq; ad sextum titulum quarti, copiam, conseruationem, & amissionem, ac simpliciter omne genus contractuum explicasset, vltimum tandem tractatum sic orditur: *Superest vt de actionibus*

loquamur. Actio autem nihil aliud est, quam ius persequendi in iudicio, quod sibi debetur. Ex quo dicendum est, rerum appellatione, contractus etiam omnes, & delicta, ex iisq; descendentes obligationes comprehēdi debere. atq; id hanc rationem, quam illi non satis expendunt, habet: quia Iureconsulti & legislatores, vt nuper dixi, de rebus vt res sunt nō cōsultant, sed quatenus acquirūtur aut amittuntur, aut conseruantur, ex iisque homines aut res sibi inuicem obligantur: omnia enim hæc κατ' σχέσιν & comparationē accipienda sunt: omnisque rerum diuisio ad id tendit, vt quo pacto singulæ nostro dominio subiiciantur, aut alienentur, aut conseruētur, perspicuè ostēdatur. Et quanquam rei appellatione quandoque actiones contineantur, tamen id perpetuum nō est: quod & Accursius & alii omnes Interpretes sentiunt, sententiam Pauli & Imperatoris Iustiniani comprobantes. Ideoque vera est eorum enumeratio, neq; aliqua vitiosa redundantia laborat, cū actionis nomen pressius ibi accipiatur, & contra personas atque res distinguatur. Cur autem actiones, & nō obligationes, quæ actiones producunt, aut iudicia, quæ easdem sequūtur, in suprascripta diuisione enumerentur, multæ possunt

affer-

afferri rationes. Nam denominatio alicuius rei fieri solet, aut à præstātiori, aut à notiori, & ab ea quandoque quod maximè in aliquo excellit. A præstantiori quidem, vt cum res omnes naturales à forma denominantur, etsi habeant adiunctam materiam, quæ est altera substantiæ pars; quia forma dat esse rei, & materiam illustrat & perficit. A notiori, vt cum Socratem philosophum dicimus, & non Socratem Sophronisci filium: quia quod philosophus sit, plures fortasse quàm quod Sophronisci filius, vel econtrà, intelligunt. Ab eo quoq; quod in quauis re potentius atq; excellentius est, denominatio sumi solet; veluti cum dicimus, rem esse acidam vel frigidam: quanquam enim habeat aliquid adiūctum dulcedinis vel caliditatis, tamen quia alterum præpollet alteri, & qualitate sua obscurat qualitatem alterius, ab eo quoque denominatur. Sic ergo in proposita questione, etsi obligatio, actio & iudicium ad idem referri dicantur, eundemque scopum respicere, quia actionum mater sit obligatio, eandemque sequatur iudicium, tamen manifestior est natura actionis quàm obligationis, & à reb. ac personis magis distincta. Est quidem manifestior obligatione, pro-

pterea quod est effectus obligationis, & effectus sunt notiores sua causa, quemadmodum filius est notior sua matre: omnes enim homines filios esse scimus, at matres non illicò cognoscimus. Est etiam actio magis à re & persona dissita quàm obligatio: quia res & personas statim sequuntur commercia & obligationes, iisq; perpetuò inhærent: at actiones non semper, sed tum demum, cum persona inter se de rebus, vel earũ dignitate & officio contendunt. Quoniam ergo actiones longius dissitæ sunt à rebus ac personis quàm obligationes, merito aduersus eas diuiduntur. Neque refert quod his non opponantur, vt diuisionis lex requirere videtur; species enim speciebus non opponuntur, sed differentiæ differentiis: vt, homo non pugnat cum boue, sed rationale cum irrationali. At hæc diuisio in species facta est, non in oppositas differentias. Quod autem actiones & non iudicia connumerentur inter principes Iuris partes, nõ mirum cuiquam videri debet: quippe cum iudicia, actionum causa sint inuenta atque instituta; cessante enim actione, cessarent profecto iudicia. Cum ergo sola actione, tanquam satellite & ministra tutissima, nos nostraq; omnia, aduersus vim & iniu-

iniuriam & fraudes aduersariorum tueamur, nil absurdi res in se continet, si iis quæ vel ipsam pariunt, vel eam sequuntur, quęque eius gratia inuenta sunt, præponatur. Satis enim est in his disciplinis, quæ exactā methodi & scientiæ rationē ac demonstrationem non admittunt, ita singulas quasque partes adinuenisse collocasseq; quatenus inconstans atque mutabilis rerum natura, & circunstantiarum varietas patitur. Sed hæc disceptatio quia à nostro proposito, qui breuitatem affectamus, est aliena, in locum cōmodiorem excutienda reiiciatur. Ad rem igitur reuersi dicimus, actiones seu facta hominum legitima & politica, esse propriam materiam, propriumque Iureconsulti & legislatoris genus subiectum.

CAPVT VII.

Dubitationis de materia Iurisprudentiæ resolutio.

VErū enimuero hoc in loco meritò quis ambigat, qua ratione actiones legitimæ seu ciuiles esse possint materia seu genus subiectū Iurisprudentię, cū omnis artis atque disciplinæ, siue in cognitione siue

actione posita ea sit, vnum tantum quod habeat, genus subiectum reperiatur; quapropter effici videtur, vt aut actiones solas, aut id quod legitimum est, materiam Iuris esse statuere oporteat. Sed alicui hunc in modum dubitanti, responderem non duo, sed vnum quid actione legitima indicari: etsi enim duæ sint voces, eandem tamen & vnam rem constituunt, quæ vno nomine seu voce exprimi nequit. Neque enim absolutè actio à Iureconsulto, aut id quod legitimum ac ciuile est cõsideratur, sed quatenus hæc duo ad se inuicem referuntur, & quatenus actio qualitatem hanc, legitimũ videlicet, habet. Idque in cæteris scientiis ac disciplinis penè omnib. inuenitur. Nam Musica numeri naturam contemplatur, at non simpliciter, sed quatenus ad harmoniam aptus est. Et physicus, corpus quatenus mobile: geometra quantitatem, vt immobilis est, & motione caret. Et vt semel dicam, quodlibet genus subiectum propria notatur differentia, qua à cæteris artium subiectis differt. Atque id est quod Aristoteles dixit, solam metaphysicam, seu primam philosophiam esse ἀνυπόθετον, nõ tantum ratione principiorum, sed etiam ratione generis subiecti: hæc enim sola sua habet

bet

bet principia, quæ ab aliis comprobari non possunt, sed sunt simpliciter prima, & genus subiectũ simplicissimũ, Ens videlicet quatenus ens est. Aliæ vero scientiæ ac disciplinæ omnes, non tantum principia eorũq; demonstrationes mutuantur à metaphysico, sed etiam genus subiectum; quia earũ subiecta, vt ille ait, per additamenta fiunt: veluti mathematicus enti addit quantum, & fit materia mathematici: physicus enti adiungit motum, & arithmeticus quanto discretũ: & sic aliæ omnes adiuncta differẽtia propria sibi sumunt subiecta. Quandoque etiam fit, vt duæ scientiæ nõ distinguantur ratione sui subiecti, nisi addatur differentia, quæ eas disiungat; veluti physicus & medicus considerant ambo corpus, sed alter naturale, alter humanum, & sanabile, & ægrotabile. Et arithmeticus & musicus contemplantur naturam numeri, sed hic quatenus harmoniam & consonantiã efficit, ille quatenus ad res numerandas aptus est. Par profecto est ratio in nostra Iurisprudentia, iisque quę huic sunt proximę atque cognatæ scientiæ. Nam & disciplina de moribus, quæ moralis, & ratio administrandæ familiæ, quæ *œconomice* dicitur, & facultas instituendæ ac regendæ ciuita-

tis, quæ *politice* appellatur, actionum humanarum, dictorum factorumq; sunt studiosæ, & de his præcepta, ad vitæ commoditatem vtilia tradunt, sed non eadem ratione. *Ethice* nanque actionum priuatarũ rationem habet, & quid in his laude vel vituperio dignum sit ostendit. *Oeconomice*, familiæ atque domus actiones præceptis moderatur. *Politice*, totius ciuitatis mores ciuiumq; facta contemplatur. Tãdemque Iurisprudentia, quæ politicę potissima profecto pars est, eiusdẽ ciuitatis, ciuiumq; eam inhabitantium actiones, quatenus lege vel prohibentur vel iubentur, considerat, quidq; in his iustum vel iniustum, legitimum vel illegitimum sit perquirit. Hæc enim differentia addita actioni quæ antea erat communis multis, nunc efficitur peculiaris & propria Iureconsulti, quâ à cæteris eiusdem ordinis disciplinis distinguitur. Generi ergo si adiuncta sit differentia, efficitur species; quæ quandoque vno nomine exprimi potest, quandoq; non potest: veluti si animali iungatur rationale, homo gignitur; at in scientiis id raro vsu venire solet, sed vtplurimũ duabus genus subiectum exprimitur vocibus. Sed rursus quęrat aliquis: Si omne genus subiectum pro-

pria

pria notatur in disciplinis differentia, vt nuper demonstratum est, cuius nam contemplatio potior sit in arte: veluti in Iurisprudentia, actionisne, an eius quod legitimum est: & in medicina, corporisne an sanitatis. In hac controuersia multis in eam sententiam adducor rationibus, vt existimem, Iureconsultum primo & per se, considerare id quod legitimum est, seu leges; secundo loco, ipsas actiones. Et medicum primo ac per se sanitatis rationem habere, deinde corporis. Etenim cum duæ aut plures res cadunt in contemplationem alicuius scientiæ, quarum alteram ponimus esse in alia disciplina vel scientia perspicuam ac demonstratione manifestam, alteram vero vt ignotam disquirimus, profecto id primo ac per se cognoscere expetimus, quod etiam inquirimus atq; inuestigamus. Scientiæ nanque artesque singulæ ea quæ nota sunt non inuestigant, quia illa iam cognita habent, ac animo possidēt artifices, & quæ possidemus, non quærimus; ignota vero quia non tenemus, ideo quærimus, vt tandem inueniamus. Actiones autem earumque vis & natura, in lib. De moribus & Repub. iam explicata est, ideoque cognita non inuestigatur, In iis enim quæ

ipsarum sint principia & causæ efficientes, voluntas nimirum & electio, copiose explicatur: & quæ ipsarum forma, vt quid, quãtum, quomodo, vbi, & quo tempore, & cuius rei gratia agendum sit, ostenditur. Iureconsultus ergo primo & per se, id quod legitimum est, hoc est, actiones quatenus lege definiuntur, contemplatur. Aristoteles quoque omnis philosophiæ princeps, recte 4. Diuinorum, id præcipuum in aliqua disciplina locum tenere attestatur, ad quod omnia quæ in ea traduntur præcepta atq; theoremata, primo ac per se referũtur. Leges ergo, & id quod legitimum est, primaria ratione à Iureconsulto consideratur. Iam vero & philosophi naturales corporis cognitioni per accidens, motus autem primò ac per se incumbunt: & medici corporis, propter sanitatem rationẽ habent; quapropter & Iureconsultos eosdem artifices imitari par est. Huc accedit, quod differentia addita subiecto habet rationem formæ, qua vt res separantur, ita illa scientię distinguuntur. Quod autem rem à re distinguit, id magis vnicuiq; est proprium; actio enim non diuidit Iureconsultum ab ethico, œconomico vel politico, sed legitimum & ciuile tantum, & modus considerandi has a-

ctiones,

ctiones, quatenus videlicet legib. deſcribũtur. Denique ſi Iureconſultus conſideraret actiones per ſe & primo, vtique & de earum principiis, cauſis atq; elementis neceſſario diſputaret, quod ſanè negligit, ſed ponit loco principii à philoſopho morali antea demonſtrati. Ex his perſpicuè apparet, actiones ſeu facta dictaque legitima & ciuilia, eſſe materiam & propriũ genus ſubiectum Iurisprudentiæ, de quo omnis Iuris diſceptatio atque controuerſia ſuſcipitur. Neque referre arbitror, an eius loco hominem, quatenus ciuiliter & legitimè agit, ſubiectum ſtatuas: quippe cũ actiones has hominum eſſe conſtet, quorum gratia, vt Imp. ait, omne ius conſtitutũ eſt. Id etiam perſpicuum eſt, Iureconſultos & legislatores de rebus ac perſonis non aliter diſputare ac loqui, niſi quatenus efficiunt aliquid aut patiuntur, & in commercium, permutationem, vſumque hominum ac reip. deducũtur. Hanc ego arbitror eſſe veram de noſtræ Iurisprudentiæ materia genereq; ſubiecto ſententiam, eãq; non tantum rerum veritati, ſed etiam omnium rectè opinantium Iureconſultorum ſcriptis conſentaneam.

PRINCIPIORVM IVRIS LIBER V.

CAPVT I.

Iustitiæ adeptionem esse finem Iurisconsulti.

CVM Ius ciuile materiam & genus aliquod subiectum habere prius demonstratum sit, quodque & quale id sit, satis perspicuè (vt arbitror) ostensum, sequitur vt de ipsius fine, propter quem omnis iurisconsultatio suscipitur, nonnihil dicamus. Nam differunt artes & disciplinæ quæ in actione positæ sunt, à scientiis quæ rerum contemplationi innituntur: quod his finis aut nullus omnino propositus est, aut is non re & natura, à genere subiecto, sed ratione tantum distinguitur: illis autem & finis proprius, ad quem actiones diriguntur, constitutus est, atque tota natura a materia earum separatur. Arithmeticæ nanq; genus subiectum est ipse numerus, physicæ corpus, geometriæ quantitas

titas continua. Finis autem omnium harum disciplinarum, est cognitio suorum subiectorum, quæ ratione, non essentia, a subiecto differt. At medici subiectū est corpus humanū quod a fine eiusdem, sanitate nimirum, tota natura distinguitur. Veluti politicæ materia est respub. quæ a fine, felicitate scilicet, eadem ratione distat. Similis est ratio cæterarum artium ac disciplinarū omnium, quæ non in cognitione veri, sed actione honesta aut vtili versantur. Quis ergo & qualis sit Iurisconsulti finis, ad quem omnis sua deliberatio dirigitur, est inuestigandum: neque solum quis sit finis, sed etiam quæ natura, scopus, & quod officium eiusdem; tum quia hæc tria ita sibi sunt coniuncta atq; similia, vt non facilè a quoquā discerni possint; tum vero quòd a nostris hoc tempore Iureconsultis, aut nūquam, aut sanè non satis perspicuè sint exposita atque declarata. Horum præterea cognitio non tam ad artis ac disciplinę perceptionem & inuentionem est vtilis, quam necessaria; quippe cum ex notione finis, eiusdemque diductione ac resolutione in suas causas atque principia & elementa, omnis disciplinæ partes, præceptaque ac theoremata inueniantur, & ad eundem,

præceptis, quib. ordine cohærent, æstimatur. Ex quo satis apparet, quàm necessaria sit huius finis cognitio, vt qui eam negligat, ad nullius artis scientię constitutionem cognitionemve peruenire queat. Quid ergo de his omnibus, veteres tum philosophi tū Iurecōsulti senserint, conabor breuiter ordine ac via explicare, vsusq; instrumento resoluendi, quod est aptissimum ad problemata rectè & sine errore inuestiganda. Nemini itaque dubium est, omnem finem esse quādam perfectionem : quia finis est quidam terminus & extremū, ad quod omnis actio seu contemplatio dirigitur, & in quo omnis motus tandem quiescit & cessat: quę, cum non assequitur quidpiam, nulla ex parte perfectum, sed rude & inchoatum adhuc esse iudicatur. Ideoq; quilibet artifex qui sibi fabricat notionem finis, is & perfectionis conceptum habeat necesse est. Eiusque rei euidens argumētum esse nobis potest, quod Iurecousulti atque philosophi in constitutione huius vltimi finis, diducti in varias ac multiplices sectas atq; sententias, quoniam concipiebant hunc finem sub ratione perfectionis. Alii enim Iurisprudentiæ finem tranquillitatem reipub. alii iustitiæ (seu vt Cic. inquit) legitimæ & vsitatæ in reb. cau-

ſisq; ciuium æqualitatis conſeruationem; nonnulli deniq; eum in legibus interpretãdis & æquitate populo explicãdis conſtituerunt. Qui quidem omnes fines, ſunt quædã perfectiones, propterea quod ciuilem ſocietatẽ præſentes cuſtodiũt, abſentes vero corrumpunt ac diſſoluunt. Cum ergo præſentes cuſtudiant, retinendos, abſentes aũt lædant, reuocãdos inſtituendosq; eſſe arbitrati ſunt: cõcipitur itaq; finis ſub ratione perfectionis. Omnis aũt perfectio & abſolutio rei eſt quoddã bonũ; imperfectio, vt ita loquar, malum; quod enim perficit, cõſeruat; quod imperfectum eſt, naturã deſtruit. conſeruare aũt vt bonum eſt, ita deſtruere malum. Finis ergo, perfectio atq; bonum, ſunt reciproca: recteq; dixit Ariſtot. bonum eſſe, quod omnia appetunt; quia bonum eſt finis & expetibile, & expetibile eſt finis & bonum. Bonum aũt eſt duplex; alterum, quod primo & per ſe, & propter ſe expetitur; alterum vero, quod propter aliud. Quod primo ac per ſe bonum eſt, id appellamus, quod ſuapte natura non tantum bonum eſt, ſed illud etiã ad quod cętera omnia, quęvel ſuapte natura, vel quadam comparatione bona ſunt, referuntur. Quod vero propter aliud bonum eſt, id eſt quod aut ſummi illius boni gra-

ni gratia expetitur, aut ipsius per se boni est quidam fructus, ipsumq; per se bonum sine medio consequitur. verbi gratia, corporis humani per se bonum expetibile, est ipsa sanitas, quoniam ad hãc omnia reliqua bona referuntur, ipsiusq; sanitatis gratia corpori adesse conspiciũtur. Fructus aũt huius summi boni qui consequitur, est bona & integra corporis operatio, itemq; pulchritudo, robur, bona habitudo, & quæ reliquarũ partium omnium propriæ sunt, & secundum naturam affectiones seu dispositiones, vniuscuiusq; mẽbri constitutionẽ comitantes. Bona quæ sanitatem hanc antecedunt, & ad illam tanquam extremum & vltimum bonum referuntur, illa propriè esse dicuntur, quæ vel sanitatem efficiunt, vel conseruant: veluti sunt, deambulatio, somnus & vigilia moderata, cibus & potio debita, simpliciterque omnia illa quæ habent vim efficiendi, conseruandi sanitatem, vel depellendi contrarium morbum. Eadem bonorum partitio reperitur in vniuersis aliis scientiis, ac disciplinis omnibus quæ in actione positæ sunt, maximeque in iis quæ ciuilem societatem tueri ac defendere nituntur. In hac enim societate est summum quoddam bonum, quod per se, & propter se,

atque etiam primò expetitur, ipsius nimirum æqualitatis legitimæ conseruatio, quæ *iustitia* appellatur. Quicquid enim in libera ciuitate aut repub. geritur, quicquid à legislatore vel Iureconsulto, deliberationis atque consilii suscipitur, id omne iustitiæ gratia, ad quam aliarum rerum vsus commoditatesq; & opportunitates per se ac primo diriguntur, fieri existimandum est. Dixi autē *primo ac per se*. quia finis, & vnūquodque quod absolutè bonum est, non tantū suiipsius gratia & καθ' αὑτό, sed etiam πρώτως, hoc est, primo & ante omnia est expetibile. Recteque monet Aristot. lib. primo post. Analyt. hæc duo non parum inter se differre: quod enim primo expetitur, id etiam per se, & suiipsius gratia expetitur. Sed non conuertitur hæc enunciatio, propterea, quod per se expetibile, maioris est ambitus, quam primo expetibile. Etsi ergo multa per se & suapte natura ab hominibus expetuntur, nihil tamen præter hanc iustitiam & æqualitatem illam in ciuili societate, primo & ante omnia desiderari potest neque debet. Quod autem summum hoc bonum in repub. consequitur, est ipsa ciuium & reipubl. totius tranquillitas atq; concordia: quem-

quemadmodum ipsius sanitatis fructus, est totius corporis decor ac pulchritudo. Quæ iustitiam antecedunt, sunt illius efficientia ac conseruantia, simpliciterq; ea omnia quę tanquam media & instrumenta ad eam retinendam percipiendamque adhibentur.

CAPVT II.

Iustitiæ distributio, & particularis species.

POrro autem iustitiæ (vt Aristot. quinto Ethicorum scribit) duplex habetur species; quarum altera *particularis*, altera *vniuersalis* ab eo dicitur. *Particularis* quidem, quia est pars totius virtutis, & contra cæteras animæ humanæ virtutes distinguitur, atque vel in distributione & recta ac legitima diuisione, vel in commerciis hominum emendandis consistit. Distributione quidem, vt puta honoris, infamiæ, præmiorū, pœnarum, dignitatum, coronationum, atque etiam pecuniæ, vel aliarum rerum, qui inter eos partiri possunt, qui ciuili societate continentur, eiusdemq; vel ciuitatis, vel regni, vel optimatum status, vel censu actæ administrationis sunt participes. In his enim omnibus sæpe contingere solet, vt

non omnes eiusdem rei vel digni, vel indigni habeantur, multique sint qui vel plus quam digni sint vel minus, habeāt. In quibus profecto quadam distributione op⁹ est, vt æqualitas & concordia ciuium conseruetur; atq; ei quidem qui plus reipub. aut ciuitati, consilio, ope, factove cōmodauerit, plus etiā honoris, dignitatis vel præmii: ei vero qui minus, minus etiam earum rerum tribuatur. Consistit autem hæc distributio in quadam comparatione tum personarū, tum rerum inter se, quæ personis tribuuntur, vocaturq; *ἀναλογία* geometrica à mathematicis, quæ propriè in eo spectatur, vt æqualibus æqualia, inæqualibus secundum comparationē inæqualia tribuantur: quemadmodum iniustitia huic contraria, in horum quoque contrariis, vt æqualibus inæqualia, inæqualibus præter conuenientiam dentur inæqualia. Altera huius particularis iustitiæ pars est, quæ contractus commerciaque hominum inter se dirigit, atque ad æqualitatis normam reducit: estque hæc rursus bipartita quidem, vt & ipsi cōtractus seu commercia. Quædam enim commercia quia consensum ex vtraque parte exhibent, spontanea atque *voluntaria* dicuntur; quædam vero quia sine consensu partium fiunt,

inuo-

inuoluntaria appellantur. Spontanea sunt, vt emptio, venditio, mutuatio, sponsio, vsura, depositio, conductio: in his enim omnib. spontè contrahere dicimur. Nā qui mutuat & sponsorem accipit, in eo commerciū facit, quod pro pecuniis sponsionem accipit. Qui item ad dies aliquot aut serui aut iumēti sui operas ad agri cultionem locat, pro eoq; vel nummos vel frumentū vel aliud quippiam accipit, is proculdubio cum altero cōtrahit. Cōtrahit etiā cū alio, qui apud alterū quidpiam deponit, cum pro deposito probitatem ac fidem hominis, apud quem deponit suam rem, quodammodo recipere videatur. Quando igitur in huiusmodi rebus, qui emit quippiam (verbi causa) precii partem dederit, reliquum daturum se promiserit, sed non det tamen, id quod nihil aliud est quàm iniuste agere, tunc emendatrice hac iustitia opus est. Par est ratio, si quis rem depositam nolit restituere, aut vadimonium deserat, aut demū in cæteris omnib. ea non præstet, quæ mutuę cōuentionis obligatione facere præstareve tenetur. Ea autem quæ cōtra voluntatē obuenire solēt, aut ex ignoratione, aut vi quadā inferuntur. Ex ignoratione nobis cōtingunt furta, adulteria, veneficia, lenocinia, seruorū seductiones, dolo

& fraude perpetrata homicidia, falſorum teſtium productiones, quæque his ſunt affinia. Per violẽtiam patimur vincula, mortes, raptus, verbera, oppreſſiones, mutilationes, contumelias atq; conuicia. Siue igitur clandeſtina hæc mala ſint, ſiue vi illata, vbi deprehenſa fuerint, ab emendatrice iuſtitia corriguntur atque emendantur. Sed meritò dubitat Epheſius quinto Ethic. quomodo hęc omnia συναλλάγματα & cõmercia eſſe dicantur, aut quidnam is à quo furto quidpiam aufertur, pro ablato recipiat. Cum enim ea commerciorum ratio eſſe videatur, vt res cum re commutetur, atq; alterum pro altero recipiatur, quid, obſecro, is qui verbera, aut etiam mortem perpeſſus eſt, pro damno recipere dici poteſt? Fortaſſe, inquit, ob eam cauſam συναλλάγματα, hæc appellantur, quod qui furatus eſt, pro furto interdum alia quædam reſtituit, interdum aut flagellis cæditur, aut manibus auribusve, aut oculis priuatur: qua in re eſſe & datio & acceptio quodammodo videtur, in quibus commercandi contrahendique ratio conſiſtit. Nam cum ſurripuerit pecunias fur, aut quidpiam aliud, pro illis pœnam ſoluit. Similimodo qui adulterium commiſit, vel pecuniis vel ſupplicio aliquo mulcta-

ctatus, flagitium luit. Qui item veneno aliquem sustulit, par aliquod damnũ etiam ipse perpetitur. Non aliter etiam qui seduxit seruum, vel necem alicuius dolosè molitus est, simili aliqua iactura scelus perpetratum compensat. An potius dicendum est, nomen συναλλάγματος non ita stricte accipiendum esse, vt nostri Iureconsulti vsurpare solent? sed potius id dicendum ex sententia Aristot. cum res dominum suum mutat; quæ notio omnibus suprascriptis casibus, siue vi, siue ignoratione contrahantur, accommodari potest; & magis ad obligationis seu commercii naturam pertinet: recteq; Græcus Aristot. interpres Ephesius, ait, συναλλάγματα non ea solummodo veteres appellare consueuisse, quæ sponte homines inter sese ex conuentione quadam agunt, verumetiam illa quæ legibus instituta sunt, mutuare & contrahere iubentibus & fortasse inde etiam factum esse vt συναλλάγματα proprie appellarentur, id est, cõmutationes & compensationes, propterea quod in aliorum consociatione non voluntaria & sponte suscepta, sed ex necessaria permutatione conciliata existant: neminem enim aut adulterium committere, conuca-

tione habita cum marito mulieris quam vitiat: aut sacrilegium facere, ex conuentione eius cuius sacra diripit: & quæ his sunt affinia.

Quemadmodum ergo prior iustitiæ priuatæ species in proportione seu cõparatione geometrica, ita hæc posterior in arithmetica, vt Aristoteli placet, atq; id quidem recte, cernitur. Quid autem sit proportio quam ἀναλογίαν appellãt, & quot eius species, breuiter, vt huius virtutis natura intelligatur, dicendum est. Est autem proportio, vt idem Aristot. inquit, rationum æqualitas, in quatuor terminis minimis consistens. Rationem mathematici λόγον vocant, quam Euclides lib. 5. Elementorũ geometricorum, dicit esse duarum eiusdẽ generis magnitudinũ seu terminorum secundum quantitatem, ad sese inuicẽ quandam habitudinem. Exempli gratia: linea bipedalis ad lineam quatuor pedũ certo quodam modo affecta est; subdupla enim eius dicitur. Hæc igitur affectio seu habitudo quam ad se mutuo hæ duæ lineæ obtinent, *ratio* dicitur: quæ autẽ eandem rationem habent, ἀνάλογα dicuntur; veluti quatuor ad duo, & sex ad tria: vt nimirum ἀναλογία nihil aliud sit, quam ratio-

tio-

tionum ſimilitudo, ſeu, vt Ariſtot. earundem æqualitas. Ex quo id conficitur, vt quemadmodum ratio in duobus, ita comparatio ſeu proportio duab. rationibus. quatuorq; ad minimum terminis conſiſtat. Huius proportionis ſeu comparationis plura ſunt genera, quæ ſi quis ſcire cupit, Nicomachi ſcriptoris Græci, vel Pſelli & Boetii ſeu Iordani arithmeticas legat. Quod vero ad præſens inſtitutum attinet, duæ tantum ſunt ſpecies cognitu nobis admodum neceſſariæ, geometrica & arithmetica: illa quidem vt iuſtitiæ diſtributiuæ, hæc vero vt commutatiuę natura intelligatur. Atq; eſſe quidem *arithmetica* dicitur *proportio*, cum terminorum, qui ſeſe inuicem excedũt, differentia eſt eadem quantitate, qualitate verò diuerſa; veluti ſex ad quatuor, & quatuor ad duo, arithmeticam habent proportionem, propterea quod, quantum ſenarius quaternarium, binario nimirum, tantũdem quaternarius binarium ſuperet. Habent igitur hi numeri in differentiis exceſſuum quantitatem æqualem, qualitatẽ vero minimè: ſenarius enim ad quaternariũ ſeſquialterã habet rationem; quippe cum quatuor ſemel & dimidiũ eius, id eſt, duo, cõtinent: quaternarius vero ad binarium conſtat ra-

tione dupla, quia duo bis in quaternario reperiuntur. Arithmetica igitur ratio est, quę vt in quantitate æqualitatem seruat, sic in qualitate inæqualitatem habet atque *dissimilitudinem*. Sed & hæc proportio rursus duplex est, altera continua & altera disiuncta. *Coniuncta proportio* dicitur, vbi vnus & idem terminus, duobus extremis copulatus correspondet; id est, bis sumptus, præcedenti subiectus, & sequenti præpositus, duas rationes subit, veluti in superiori exemplo demonstratum fuit: quaternarius enim bis sumebatur, ac senarium quidem sequebatur, binarium autem præcedebat. *Disiuncta proportio* est, vbi nullus idem terminus, duorum vicē subit, sed omnes sunt separati, semelq; singuli accipiuntur: veluti cum dicimus, quo octonarius senariū, hoc quaternarius excedit binarium: hîc enim semel tam senarius quam quaternarius sumitur. Atque hæc Arithmetica dicitur proportio, quæ in iustitia commutatiua seu emendatiua maxime locum habet, vbi res rebus ac lucra damnis conferūtur, atq; adeo commercia hominum inter se inæqualia, ad æqualitatis normam reuocantur. Nam vt recte Aristot. libr. quinto De moribus inquit, in arithmetica proportione nō digni-

tas,

tas & comparatio personarum sed quantitas damni & lucri & excessuum æstimatur, quæ iudices seu iustitia ad æqualitatem reducunt. Ideoque parum referre putat, probusne vir malum, sua re fraudauerit aut læserit, nobilis an ignobilis furtum aut adulterium commiserit: quippe cũ in nulla lege ita scriptum sit, *Qui nobilem aut principem virũ contumelia affecerit, maiori pœna mulctetur, quam qui improbum vel ignobilem*: sed in vniuersum, *si quis Principem læserit, decem minas soluat, aut patria exulet*: nulla ratione habita, an nobilis vel ignobilis, probus vel improbus is qui læsit, inueniatur. Indeq; fit vt parem personis legislator mulctam irroget, cum apud eum personæ, quæ afficiunt & afficiuntur iniuria, habeantur æquales, solaq; nocumenti ab eo differentia spectetur, ita quidẽ, vt si magna sit læsio, magnam etiam pœnam infligat: si parua, paruam. Quæ Aristotelis sententia non caret dubitatione. Etenim si legislatores non personarum, sed tantum damni & lucri, simpliciterque excessuum rationẽ habent, cur obsecro grauius punitur is qui virum magistratum gerentem percusserit, quàm qui ciuem? vel qui Principem quam plebeium? Eadem refert Aristot. lib. quinto De

moribus, cap. quinto, vbi Pythagoreorum de iuſtitia (haud ſcio quàm rectè) opinionem multis argumentis reprehendit. Pythagorei enim ius ipſum ſimpliciter τὸ ἀντιπεπονθὸς, id eſt, *retaliationem*, vel, vt ſignificantius dicam, *mutuam atq; reciprocam paſſionem* definiebant: quod Ariſtoteli nõ placet, cum nullo modo id ius eſſe videatur, vt ſinguli eadem patiantur quæ ipſi fecerint: verbi cauſa, vt dens euellatur ei qui dentem alteri excuſſerit, aut oculus eruatur ei, qui alterum oculo priuarit: habendum enim eſſe delectum perſonarum arbitratur, ita quidem, vt retaliatio ex dignitate atque conditione perſonarum, vt antea dixi, æſtimationem accipiat. Verum hanc ego (vt Ariſtotelis pace dicã) Pythagoreorum deſcriptionis ſententiam nunquam fuiſſe exiſtimauerim: neque id voluiſſe exercitatiſſimæ mentis homines crediderim, vt eadem ſeu æqualia ſimpliciter ſubeunda alicui cenſerent, quæ feciſſet ipſe, ſed ſecundum tradendi quandam proportionem. Cuius rei coniecturam ex eo facio, quod in tradendis rerum definitionibus plerunque mathematicis vocibus, in quibus tanquã exemplaribus hæc inferiora contineri exiſtimabant, vterentur. Atque idcirco

τὸ ἀν-

τὸ ἀντιπεπονθὸς non simpliciter, & ita crasse, vt Aristoteli visum est, intelligo, pro reciproca nimirum & mutua passione, sed pro tali comparatione, in qua inueniuntur vtrinq; & antecedentes & consequentes rationes: qua ratione etiam ἀντιπεπονθότα σχήματα, sexto geometricorum Elementorum lib. Euclides descripsit. Atque hoc quidem pacto, si quis ipsorum definitionem accipiat, neque reprehensioni subiacet, neque aliqua correctione seu commendatione indiget. Vnde Aristot. non reuera, sed ad speciem (vt sic dixerim) vt sæpe aliàs ipsis contradicit; nisi fortè idipsum reprehendere dicamur, quod non apertas & proprias, sed obscuras inuolutasque atque ęnigmaticas, suo more, adferant rerum descriptiones: quod tamen ex Aristotelis verbis nõ ita facile colligi potest. Est profectò hæc reprehendendi ratio valdè peculiaris Aristoteli, qui in recitandis diiudicandisque veterum philosophorum, maximeque pręceptoris sui Platonis sententiis, solet esse liberior, quandoque etiam iniquior. Hanc in Aristot. verbis contradictionem viderunt etiam interpretes, sed eã non satis explicant. Quidã, n. Aristotelẽ, cum in emen-

datiua iustitia nullam rationem persona-
rum aut dignitatum haberi inquit, de eo
quod vtplurimum euenire solet, locutum
esse arbitrantur & per accidens id fieri vt
magistratus aut honoris aut dignitatis æsti-
matio fiat. Præterea de priuatis tantum
personis eum locum accipi debere: quippe
si quis Principem aut alium senatorem læ-
serit, non ita puniatur tanquam priuatam
personam percusserit, sed quòd vim ipsi rei-
pub. ac magistratui intulisse, non autē per-
sonæ, intelligatur. Auerroes Arabs ideo
grauius puniri arbitratus est, quod talis in-
iuria quę principi infertur, ab intensiori (vt
ipse loquitur) malitia proficiscatur. D. Tho-
mas Aristotelem de pecuniario nocumen-
to, nō personali, locutum esse inquit: in cō-
tractibus enim qui merces tantum respici-
unt, nulla personæ qualitas cōsideratur, sed
lucri & damni excessus tantum; veluti, idē
frumentum non pluris venditur principi
quàm plebeio. At in obligationibus per-
sonam spectantibus, vbi personę læduntur,
illarum quoque dignitatis atque conditio-
nis ratio seruari solet. Rectius quidem sen-
tire videntur, qui omnem iniuriam dupli-
citer æstimari posse aiunt; aut vt reipub. in-
terest, aut vt priuati alicuius, vel certè qua-
tenus

tenus quis eſt priuatus. Quatenus ergo reipub. intereſt ad iuſtitiam referri diſtributiuam, & ſecundum hanc pœnam conſtitui. Si enim in benefactis in rempub. compenſandis ipſi locus eſt, vtique & in malefactis in eandem puniendis, hac vtendū eſt. Contrariorum enim eadem ratio eſſe videtur; & alioquin vtraque ex parte illata quędam conſpiciuntur. Vt vero hominis priuati, vel certè quatenus priuatus, ad emendatiuam ſeu commutatiuam iuſtitiam pertinere exiſtimant. Quæ quidem ſolutiones omnes, mihi (vt ingenuè fatear) non ſatisfaciunt, tum quia Ariſtotelis verba inter ſe repugnantia non conciliant, tum quia noſtrorum Iureconſultorum placitis repugnant. Quis enim ignorat, non tantum eas perſonarum differentias ſpectari quas modo recenſui, ſed etiam, an nobilis ſit aliquis, an ignobilis ſeruus an liber, pater vel extraneus, & in cæteris earum diſcriminib. eodem modo. Ideoque rectè Vlpianus in *l. moris. §. pen. ff. de pœn.* diſcrimina eſſe pœnarum inquit, neque omnes eadem pœna affici poſſe: nam in primis decuriones in metallū damnari nō poſſe, nec in opus metalli, nec furcę ſubiici, vel viuos exuri. parētes quoq; & liberos decurionum in eadem

caussa esse. Et Macer in *l. sequenti*, in seruorum persona ita obseruari, vt exemplo humiliorum puniantur. Ex quibus enim caussis liber fustibus cæditur, ex iis seruus flagellis cædi, & domino reddi iubetur. Et ex quibus liber fustibus cæsus in opus publicum damnatur, ex iis seruus sub pœna vinculorum ad eius temporis spacium flagellis cæsus domino reddi iubetur. Idem rescripsit, quædam delicta pagano aut nullam aut leuiorem pœnam irrogare, militi vero grauiorem. Nam si miles artē ludicram fecerit, vel in seruitutē se venire passus sit, capite puniendum Menander scribit. Atque Callistratus in *l. Capitalium, §. & vt generaliter. eod.* omnia admissa in patronum, patronive filium, patrem, propinquum, maritum, vxorem, cæterasque necessitudines, grauius vindicanda esse ait, quàm in extraneos. Multoq; præclarius Claudius Saturninus in *l. aut facta. eod.* dicta, scripta, facta atque consilia, quæ iniurias continent, septem modis cōsideranda semper iubet: caussa, persona, loco, tempore, qualitate, quantitate, euentu. atque personam quidem cōsiderandam esse non tantum eius qui fecit, sed & eius qui passus est; aliter enim puniri ex iisdem facinoribus seruos quàm libe-

liberos: & aliter quicquid in dominũ parentem ve ausus est, quàm in extraneũ; in magistratum, quàm in priuatum. Ex quib. facilè perspici potest, non tantum in hac iustitiæ parte quãtitatis delicti aut noxæ, sed & personarum cæterarumq; circunstantiarum quæ enumeratæ iam sunt, rationem haberi oportere. Atque hæc quidem vera sunt omnia in iis contractibus seu obligationibus ferè omnibus, quæ personas respiciunt, & contra voluntatem, aut vi, aut exigua ratione nobis obueniunt, in quibus pœnæ & supplicia locum habent: in his enim non tam iustitia emendatiua, quę primò quidem ac per se, quàm distributiua, sed ex accidenti cernitur, propterea quod omnium circunstantiarũ ratio haberi solet, quæ vel delictum aggrauant, vel mitigant. At in iis quæ voluntate nostra fiunt, vt in venditione, emptione, locatione, conductione, ac simpliciter in proprie dictis contractibus, vbi res vel inter se, aut nummo permutantur, in iis propriè iustitia cõmutatiua seu emendatiua vsurpatur, quæ excessum & defectum, damnum & lucrum ad quandam æqualitatem citra respectum personarum redigit. Quod ad Aristot. loca suprascripta attinet, dicendum est, apud

veteres olim, anteq; nostrorum Iureconsultorum constitutiones, vt in emptione, venditione, locatione & conductione, nullum habitum fuisse personarum discrimen, est probabile: ita etiam nihil inter pulsationē nobilis aut ignobilis, serui aut liberi interfuisse, esse credibile. Quod autem is qui senatorem percussisset, grauiori pœna mulctatus sit, nil mirum est; cum non priuatæ personæ, sed reipubl. toti illata esse iniuria videatur. Sed vt ad id reuertamur vnde digressi sumus, dicimus hanc emendatiuā iustitiam propriè in arithmetica comparatione spectari, in qua Iudicis partes sunt, inæqualitatem ad æqualitatem reducere, cum scilicet ab eo qui plus æquo ab altero accepit, mulcta inflicta lucrum aufert, illiq; qui damnum passus est adiungit. Atq; nomen quidem *damni* & *lucri*, quandoq; impropriè vsurpatur; vt in eo qui noxam aut damnum vulnere vel morte dedit; lucrum accepisse dicitur: qui eadē passus est, damnū. Et simpliciter plus boni & minus mali, Aristot. lucrum, & vice versa, damnum appellat. Inter hæc ergo duo tanquam extrema, medium est ius correctiuū & emēdatiuum, quod excessus ac defectus corrigit, & ad æqualitem reuocat. Cuius rei indicium esse

potest,

potest, quod cum de hoc iure ambigitur, & inter partes de æquitate litigatur, ad iudicem itur. Ad iudicem autem ire nihil aliud est quàm ad ius & ad iustũ ire; esse enim iudex animatum ius videtur, vt Græcè *ius* δίκαιον, & δικαστὴς *iudex* dicitur. Perinde quoque res se habet atque in arte medica. Vt enim in animo medici absolutæ perfectæq; sanitatis notio, amussis quędã & norma est, ad quã, quæ à mediocritate recesserunt corpora examinantur atque corriguntur; ita & in animo iudicis rectæ rationes & notitiæ regula sunt quædam, qua iniusta exploramus, & id quod plus vel minus ęquo est, deprehendimus; fitq; vt qui absolutiores huiusmodi notitias menti infixas habeant, simulq; viri probi sint, ad eos magis cõfugiatur, tanquã verè medii sint, nec in hãc neq; in illã partẽ declinantes. Et Aristot. hinc iudices μεσοδίκους appellatos ait, quasi *mediiuris*, à medio & iure cõposito vocabulo: quoniam qui mediũ consequi potuerunt, ii ius rectè distribuisse videntur: ideoq; & δίκαιον, quasi δίχαιον, hoc est, bipartitum dicitur, & iudex δικαστὴς, quasi διχαστὴς, hoc est, *bipartiens*. Quomodo autem iustũ hoc mediũ sit inter excessum & defectũ, itemque qua

ratione in arithmetica proportione consi-
stat; exemplo à numeris cõtinuis sumpto,
ostendamus. Sumantur tres senarii, hoc
modo, 6 6 6. Primus is sit qui iniuriã
est illaturus, vel plus sibi vsurpaturus; vlti-
mus is qui iniuria est afficiendus, atq; plu-
ris vsurpatione diminuendus; medius vero
iudex, ad quem contendentes illata iniuria
sunt accessuri. Primus igitur senarius, hoc
est, iniuriam inferens, tria ab vltimo iniuria
nimirũ afficiendo auferat sibiq; vsurpet, i-
ta vt nonarius efficiatur: alter vero à quo
detractio facta, ternarius. Qui igitur sibi
tribus arrogatis nonarius fuerit effectus, se-
nariũ, qui est iudex, vno ternione excedet;
iniuria vero affectus, duobus. Nam si tria
ab vltimo senario demãtur, neq; adiungã-
tur primo, vna tantum parte, id est, vno ter-
nione, vt & iudex, vltimum superabit: si
vero adiungatur, duabus, ita quidem vt ad-
ditione facta, eodem modo se habiturus
sit nouenarius, hoc est, pluris vsurpator, ad
senarium, hoc est, ipsum iudicem, quem-
admodum senarius idem iudex ad terna-
rium, hoc est, iniuria affectum, hoc
modo:

Iniuria

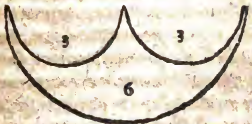
Iniuria affe-ctururs *Iudex* *Iniuria affi-ciendus*

6 6 6

Iniuria afficiẽs *Iudex* *Iniuria affectus*

9 6 3

Exce-dit

Exce-ditur.

Excedit duabus partibus

6 6 3

Si non adiungatur *Excedit vna parte.*

Ex hoc ergo medio quod in comparatione arithmetica consistit, facilè colligere possumus, quomodo excessus ad ęqualitatem sint reducendi, & quid demendum primo termino sit, & tertio adiungendum. Quanto enim medius terminus, id est, senarius superat ternarium, qui est vltimus & iniuria affectus, tantum vltimo quoque addendum est; medius autem, vt dictum est, superat vltimum trib. additis ergo tribus ternario, senarium efficiemus, medioq;

ita æquabimus, qui & ipse senarius est. Rursus, quanto primus, id est, nouenarius excedit medium, excedit autem tribus tantum, id est, tria, de primo detrahendum est, atq; tertio adiungendum, vt æqualis medio euadat, & senarius etiam ipse fiat. Sic ergo vterque numerus vltimus & primus æquales efficiuntur, propter medium, cui vterq; æqualis est. Ex quo perspicuè apparet, ius ipsum emendatiuum, & æquum, atq; etiam iudicem, medii vicem obtinere, regulamq; etiam ac mensuram esse, qua quantum iniuriam facienti demēdum, iniuriaq; affecto addendum, vt æquales euadant, cognoscere optimè valemus. Atque hæc quidem de ea iustitiæ priuatæ parte, quæ emendatiua seu correctiua & commutatiua appellatur, & in comparatione arithmetica spectatur, dixisse sufficiat. Altera iustitiæ priuatæ seu particularis pars, vt antea dixi, *distributiua* dicitur, quæ nihil aliud est, quàm ordinatio in omni vita publica & priuata, iuxta proportionem geometricam, videlicet quâ gradus officiorum & personarum constituuntur, & idoneis aptæ functiones tribuuntur. *Geometrica* vero *proportio* dicitur, cum excessuum ratio seu qualitas, non quantitas, eadem est; vel cum tres aut plures termini

ita

ita collocantur, vt sicut primus ad medium aut sequentem, ita medius aut succedens ad vltimum in qualitate seu ratione respõdeat. verbi gratia: ponantur tres termini. 9. 6. 4. In his quam rationem primus, id est, nouẽ, ad succedentem, senarium nimirum habet, eandem medius, id est, sex, ad vltimũ quaternarium: vtrobiq; enim sesquialtera est proportio, & ratio quidem eadem est; quantitas autẽ qua alter alterum excedit, diuersa: inter nouem enim & sex, tria: inter sex verò & quatuor, duo intercedunt. Est autẽ & hæc proportio duplex, cõtinua & disiuncta. *Continua* est, vbi tres tantum sunt termini, vnus autem & medius bis & pro duobus sumitur, vt in collatione antecedat & sequatur, hoc est, vt in priori comes sit, & in altera dux. Huius exemplum nuper attuli. *Disiuncta* seu discreta proportio est, vbi quatuor termini diuersi habentur, neque vllus bis repetitur: verbi causa, sint 6. 3. 4. 2. In his conspicitur proportio disiuncta: vt enim se habet senarius ad ternariũ, ita quaternarius ad binarium, vtrobique enim est ratio dupla, etsi quantitas excessuum vtroq; loco sit diuersa. In hac ergo comparatione & iustitia habetur ratio dignitatis & meriti personarum, conferunturq; personæ perso-

nis, & res rebus. Nam si personæ sint eiusdem ac paris dignitatis, necessario quoque seruabitur distribu ndarum rerum, honoris puta aut pecuniarum, æqualitas, ita quidẽ, vt id quod vtrique dabitur, nulla ex parte quantitate qualitateve alterius præmium excedat, excedaturve: quæ certe æqualitas inter ciues, aut nunquam, aut certe perquã raro in republ. inuenitur. Cum enim fieri nequeat vt officia, res gestæ, consilia, itemque personæ, ipsæq; adeo dignitates & honores atque præmia, non tantum quantitate, vt sic dixerim, sed & qualitate ac virtute sint inæqualia, in iis profecto comparatione opus est, vt æqualitas respectu personarum atque rerum, non quantitatis, sed qualitatis ac rationis, seruari possit. verbi gratia; sumantur quatuor termini, sit primus Achilles, Aiax secundus, statuaturque Achilles duplo dignior esse quam Aiax: sit preterea tertius nummi octo, quartus nummi quatuor: sicut igitur Achilles ad Aiacem se habet, ita etiam se habent octo ad quatuor. Et quia Achilles duplo est dignior Aiace, munus quoq; Achillis duplo debet esse dignius munere Aiacis. quæ ratio dicitur *alterna*, vbi antecedens cum antecedẽte, quasi subsequente, & subsequens quasi antecedens,

dens, cum subsequente connectitur. Itaque ius huiusmodi inter quatuor minimū intercedit, quæ analogia geometrica vocatur, in qua contingit totum ad totum ita se habere, vt vtrunq; ad vtrunq;, hoc est, vtrunque ad alterum. Semperque id spectatur, vt æqualibus æqualia, inæqualibus secundum comparationem inæqualia quoq; tribuantur. Nam si econtrario in repub. fieret, vt æqualibus inæqualia, & inæqualibus sine proportione æqualia darentur, profecto eueniret id quod Aristoteles scribit, pugnæ nimirum, conuicia atque seditiones, quæ ciuitatem corrūpunt & euertunt: quod ne fiat, in omni vita priuata & publica, gradus negociorum & ingeniorum intelligere debemus, & in quolibet peculiarem virtutem animaduertere, considerare merita, ingenia, mores aliorum, vt suo quenque gradu & loco collocemus. Recteque Plato fecisse videtur, qui in libr. De repub. alios quidem, quos animosiores natura ac robustiores animaduertisset, ad custodiam ciuitatis & ad bella; quos prudentiores & ingeniosiores, ad senatum; quos laboriosiores, ad agriculturam destinauit. atq; sapientissime inter cætera dixit, *optimum reipub. statum esse constitutum geometrica proportione*, additq; hāc

Dei potius beneficio, quàm hominum, in repub inueniri. Ex his duabus iustitiæ priuatæ partib. facile totius natura colligi potest: quam tali descriptione liceat nobis depingere, vt nihil aliud sit hæc virtus, quam πρὸς ἕτερον ἀρετὴ ἰσότητος περὶ τὰ τυχηρὰ στοχαστική. id est, *virtus ad alterum circa fortunæ bona æqualitatem consectans.* Ex qua duo colligi possunt. Primum est, quod in societate hominum inter sese; alterum, quod propriè in fortunæ bonis, vtputa honoribus dignitatibusve, pecuniarum atque rerum commerciis vt plurimum versetur. Sed de particulari ac priuata iustitia fortasse plura quam præsens institutum postulabat, disseruimus: sequitur vt de altera illa, quam vniuersalem appellant, nonnihil dicamus.

CAPVT III.

De iustitia vniuersali.

EST autem iustitia vniuersalis, non ea quidem quæ in debita & æquali honorum vel pręmiorũ distributione, aut etiam contractuum & commerciorum æqualitate atque fide spectatur, sed quæ omnis virtutis est quoddam receptaculum, cuiusque singulæ aliæ virtutes, quemadmodum & prio-

priores illæ, ſunt partes: quam Ariſtoteles *dominam virtutum omnium*, & *reginam* appellat, quod ex ea boni viri abſolutè ſimpliciterq; nominentur: de qua Theognis:

Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶς ἀρετή 'στι.

quod eſt:

Iuſtitia in ſeſe virtutes continet omnes.

Hæc autem iuſtitia rurſus duplex eſt; altera abſoluta: & altera relata, quæ quod in ſocietate & repub. ſpectetur, *politica* appellatur. *Abſoluta* iuſtitia dicitur omnium animæ virtutum comprehenſio, & totius animæ quædam rectitudo. Vt enim ſanitatē quandam & ſingularum corporis partium & totius animalis, quæ à priori diuerſa ſit, ita & ſingulas animæ partes ſeu vires, proprias obtinere virtutes, & totius quandam eſſe abſolutionem, quæ cæteras partium perfectiones & contineat & ſequatur, vndeq; & ſani & viri boni ſimpliciter dicantur, eſſe neceſſe eſt. Quo in loco merito quis interroget; *Cum totum nihil aliud ſit, quam partes omnes ſimul collecta, quomodo totius alia virtus, extra virtutum partium comprehenſionem conſtituatur? ſatisq; eſſe, vt in quo reliqua virtutes inſint, is & iuſtus habeatur.* Cui dicendum eſt, totum aliud quiddam ratione eſſe, quàm ſuæ ſimul acceptæ par-

tes,etsi partium simulacceptarum affectiones. totius perfectio consequatur.Exemplo nobis esse possunt res artificiosæ: domus enim totũ quid est, cuius partes sunt, ligna, lapides calx,ferramenta,& quæcunq; tandẽ ad eius structuram desiderantur. Verum vt hæc omnia in promptu sint, recteq; affecta sint singula, non quomodocunque tamen compacta & conglutinata domus erunt, sed certa insuper requiritur compositionis ratio, quæ ad vsum & custodiam huius vitę sit accommodata.Eadem mea quidem sententia, de anima licet pronunciare, quæ totum quid est, huiusq; illæ sunt partes,quas superius cõmemorauimus, vis nimirũ intelligendi,irascendi atq; concupiscendi; quę certè non quacunq; inter se cõnexæ & compositæ ratione animam cõstituent, sed certo quodã modo,ipsiusque naturæ maximè conuenienti. Cum ergo anima præter suas partes diuersum quid sit, nil minũ si vt singularum partium, ita totius quædam perfectio,quæ reliquas superiorũ consequatur, & ab illis diuersa sit, statuatur. Hanc ergo totius animæ perfectionem, quam iustitiã vocant, Theages sic definiuit: Συνταγμά ἐι τᾶς ἁρμογᾶς τῶν μερέων τᾶς ψυχᾶς, καὶ

ἀρετὰ

ἀρετὰ τελεία καὶ πανυπέρτατα. id eſt, *coniunctionem concentus animæ partium & virtutem perfectam atq; ſupremam.* Ea enim eſt conſociatio quædam, in qua debitum ſingulis partibus tribuitur, ita vt inferiores obtemperent ſuperioribus & ignobiliores nobilioribus. Hanc deſcriptionem huiuſq; virtútis vim aptiſſimè explicaſſe videtur Plato in quarto libro De republ. quem imitatus eſt Ariſtot. quinto Ethic. his verbis: *Cæterum reuera huiuſmodi certè quid (etiam videtur) iuſtitia eſt, ſed non externa actione conſiſtens, ſed interna, & reuera in ipſo animo, quæq; ad ipſum pertinent, vnamquãq; ſui partem aliena negocia agere non permittentem, neq; quæ in animo ſunt genera ſeu vires, curioſitate ſibi mutuo moleſta eſſe, ſed re ipſa, ſua rectè componentẽ, & ſibiipſi imperantem, & ſe moderantem, ac ſibi amicum redditum, coniungentemque & coagmentantem hæc genera, quæ tria ſunt, tanquam harmoniæ tres terminos ſedulo, netes, hypates, & meſes, & ſi quæ alia inter hæc intermedia ſunt, omnia hæc connectentem, & prorſus ex multis vnum affectum, modeſtum & compoſitum, ſic iam ad agendum accedere, ſi quid agendum ſit, aut in comparandis opibus, aut curando corpore, aut etiam publicis negociis, aut priua-*

tis commerciis, in omnibus his existimantem ac nominantem iustam quidem & honestam actionem, quæ hunc habitum conseruet, simulque efficiat: sapientiam autem eam, quæ huic actioni præsit, scientiam. Ex quibus Platonis, verbis facile huius virtutis vis ac natura cognosci potest: ea enim fit, vt quælibet animæ pars in proprium opus intenta, aliena & ad ipsam minimè pertinentia negligat, itaque cuncta gerantur, vt hæc quidem imperent & præscribant facienda, aut vetent non facienda, illæ vero libenter & modeste superioribus pareant; ex qua administratione non secus ac in cantu harmonia, sic in anima trãquillitas & concordia oritur, quæ iustitia appellatur. In cantu enim fides singulæ proprium edunt sonum: ex quarum inter se mutua contemperatione symphonia & harmonia nascitur, vnusque ex multis veluti contemperatus sonus, qui moderatione & æquabilitate grauium, acutarum & mediarum permixtus, aures mira suauitate perfundit, & animum delectatione afficit. Quam harmoniam Plato per ὑπάτην, μέσην, & νήτην significauit. *Hypate* enim est infima & grauissima vox, quæ quia certa est, regit cæteras, & veluti basis, vnde & nomen

men accepit, cæteras ſuſtinet. Sic rationis iudicium certum eſt, regitque inferiores animæ vires. *Nete* eſt ſuprema & acuta vox, quæ paret, & ſignificat appetitiones voluptatum in cibo & potu; quæ cum longiſſime à ratione abſint, eidem minus obtemperant. Deinde inter has ſunt μέσαι φωναί, quæ ſua mediocritate tum parent tum imperant, grauioribus parentes, acutioribus imperantes, & ſignificant appetitiones cordis, eamque animæ vim quæ θυμοειδὴς, id eſt, *animoſa* appellatur, qua ratio inferiores illos motus compeſcit. Cum ergo ratio ſua virtute, prudentia nimirum, inferioribus duabus viribus imperet, appetitus vero ſeu pars concupiſcendi ſua temperantia atque modeſtia rationi vtilia dictanti & præcipienti paret; animoſa denique altera ſua virtute, modeſtia nimirũ, quã σωφροσύνην appellant, rationi obtemperat; altera vero, quæ fortitudo eſt, cupidineam regit ac moderatur, quidam quaſi cõcentus & harmonia in anima oritur, in qua multæ quidem partes & perfectiones, in vnam vltimam ac ſupremam cõpoſitionem ac perfectionem, multæq; adeo actiones in vnam perfectiſſimam atq; optimam & iuſtiſſimã actionem conſpirant atq; coaleſcunt; atque ſic homo

torus compositus, modestus & iustus redditur. Hæc ergo est breuis & succincta descriptio iustitiæ vniuersalis, quam absolutam, quod animæ tantum vires moderetur, neq; quidpiam aliud propositum habeat, appellaui. Eadem iustitia quatenus ad alium refertur, hoc est, quatenus societatis in consuetudine hominum vinculum est, ac omnibus reipubl. partibus, vt in anima viribus, debitum suum reddit, politica iustitia, seu legitima & vniuersalis quoq; appellatur. Politica, quod ciuilem administrationē sua actione conseruet; legitima, quod legibus obtēperet; vniuersalis, quod omnia officiorum genera comprehendat. Leges enim cum non de fortunæ tantum bonis, in quibus rerum commutatio & contractus versantur, sed de omnibus virtutum actionibus, ad societatis humanæ conseruationem vtilibus ac necessariis præcipiant, fit vt & obedientia erga leges omnium virtutum officia complectatur, quæ obedientia proprie *iustitia* dicitur. Neque tamen (vt rectè Aristoteles admonuit) à priori re & subiecto, sed ratione tantum differt: quatenus enim animæ habitus est, ipsiusq; partium concordia ac virtutum omnium complementum & receptaculum, eatenus iustitia abso-

absoluta: quatenus vero ad societatis ciuilis salutem dirigitur, atq; ad exteriorem vitæ vsum accommodatur, *politica* dicitur: ac perinde se res habet, quemadmodum in intellectu contemplatiuo & actiuo, qui cum substantia & natura vnum sint, actione tamen & vsu differunt: nam cùm ea quæ semper eodem modo sunt, & æterna nuncupantur, contemplatur, contemplatiuus: cum ea quæ in actionem cadunt, & aliter atq; aliter euenire possunt, considerat, & quo pacto cōmodè fieri possint, deliberat, *actiuus* nuncupatur Quãquam vero natura & substantia vtriusq; iustitiæ eadem sit, ratione autem (vt nuper dixi) inter se differant, aliæ tamen & non leues earū præterea reperiuntur differentiæ: hæc enim posterior & politica, videtur esse perfectior absoluta. Quod vt intelligatur, sciendū est, perfectam virtutem trib. modis accipi posse: aut enim dicitur perfecta, quia ipsi vt sit & existat, nihil deest: qua ratione fortitudo, quę recta ratione adhibita, maxima pericula in bellis sustinet, vt & cæteræ omnes virtutes perfectę dici possunt. Perfecta quoq; dicitur esse virtus, quę omnia alia in se cōplectitur: qua significatione absoluta iustitia vniuersalis perfecta nuncupatur, quæ oēs virtutes in

se continet, suoque ambitu comprehendit. Tertio modo dicitur virtus perfecta, non tantum ea quę ad summum est perducta, & reliquas virtutes continet, sed quę perfectissimi est vsus, hoc est, cuius operatio & actio est hominum generi vtilissima; perinde vt medicum aut Iureconsultum perfectū eum appellamus, non qui artis tantū theoremata exquisite perdidicit, sed qui artem dextre exercere, & ad vsum vtilitatemq; vitæ præcepta deducere potest. Hac ergo significatione virtus politica dicitur esse perfectissima, quòd qui ea præditus sit, non tantum secum, sed cum aliis etiam virtute vti recte ac iuste, & ad reipub. ac societatis humanæ conseruationem eā accommodare possit. Et quia ad alterum spectat hæc virtus, ad constituendamq; & conseruandam ciuilem administrationem adhibetur, ab Aristotele omnium virtutum præstantissima, optima, pulcherrima atque difficillima appellatur. Præstantissima quidē, quod ex aliis omnib. perfectè constituta; optima, quod eius vsus sit vberrimus & quālatissime patēs; pulcherrima, quod Venere seu Lucifero stella splendidissima, sit, ꝑpter dignitatis eminētiam, maiori admiratione digna & veneranda. Denique dicitur esse difficillima, propter

vsum m.

vſum & actiones iuſtitiæ, quæ longa experientia, ac multorum & variorum negociorũ tractatione, vt recte obeantur, indigent. Vnde etiam plerunque fieri ſolet, vt multi quidem priuatis in rebus atque domi, animi ſui mores formare, interdum etiã cum vxore ac liberis aliisque domeſticis virtute vti poſſint; ad rempub. vero vel ad officia publica vocati, id propter rerum, negociorum & commerciorum imperitiam, non poſſint. Ex quo intelligi poteſt, longè difficiliorem eſſe in ſocietate quàm apud ſe, virtutis vſum. Quam quidem rem & Biantis illud dictum cõprobare videtur, quod Laertius Pittaco adſcribit, qui magiſtratũ, virum prodere dixit. Qui enim magiſtratum gerit, vel princeps eſt, non ſui, ſed aliorum curam gerit, & in reipub. adminiſtrationem ac ſocietatis curam, quæ longe difficillima eſt, incumbit. Quia ergo hæc iuſtitia ad alterum refertur, ob id alienũ bonum ſola (vt Ariſtoteles inquit) neque eius qui ea præditus eſt, eſſe videtur, atq; omnino eorum, ad quorum vſus vtilitatesq; dirigitur; vt, ſi in principe inueniatur, regni; ſi in optimatibus vel populo, reipub. vtilitatem reſpiciat. Huius virtutis præſtantiam ac dignitatem cum animaduertiſſent.

veteres, eam matrem ac nutricē virtutum, ex qua non tantum omnes gignerentur, sed etiam genitæ custodirentur, appellare consueuerunt. Vnde Polus Pythagoricus Lucanus sic loquitur: *Iustitia inter homines videtur mihi mater & nutrix cæterarū virtutum appellanda: nam sine illa neque temperantem, neque fortem, neque prudentem esse quenquam constat.* Est enim harmonia & concordia totius animę cum concinnitate. Fiet autem eius vtilitas euidentior, si alios habitus considerauerimus, vtpote qui particularem solum sui vsum, & ad vnū quempiam præbeant, iustitia vero vtilitatem in multitudinem, & vniuersas rerum comprehensiones præstat: siquidem in mundo principatum omnem obtinens, prouidentia vocatur, & harmonia & constitutio generis cuiusdam deorum, qui ipsam ita disposuerunt. In ciuitate autem, pax & æquitas merito nominatur. In domo autem hæc est viri & vxoris concordia mutua. Item famulorum in heros beneuolentia. Dominorum autem erga famulos benigna curatio. In corpore, sanitas & perfectio membrorum. Cæterum in anima est sapientia, quæ per scientiam & iustitiam hominibus comparatur. Cùm igitur hæc vir-

virtus totum ſimul ac partes ſingulas ita moderetur, & in concordia conſtruet, quomodo non mater & nutrix tum virtutum, tum rerum omnium communi iudicio dici deberet? Poſſem proferre multa antiquiſſimorum ſcriptorum præclariſſima huius virtutis encomia, quibus eius nobilitatem, dignitatem ac præſtantiam præ cæteris celebrare nunquam deſierunt, niſi res eſſet manifeſtior, & per ſe ſatis nota. Illud potius videndum eſt, quæ huius virtutis ſit tradita ab iiſdem deſcriptio, vt cognita ipſius natura, quiſnam Iureconſulti ac legiſlatoris ſcopus ſtatuendus ſit, intelligatur.

CAPVT IV.

Vtrum iuſtitia reliquas virtutes in ſe contineat vt genus, an vt totum.

SEd opportune hoc loco ſeſe nobis offert non leuis, verum vtilis & ad propoſitum noſtrum accommodata quæſtio, quæ ex ſuperiori iuſtitiæ deſcriptione naſcitur. Cũ enim ſæpenumero dictum ſit, Iuſtitiam vniuerſalem eſſe omnium virtutum perfectiſſimam, quod reliquas omnes (vt Theognis inquit) in ſe complectatur, meritò

ambigitur, qualis sit complexus & comprehensio, generisne, an totius. Videtur autem hæc res esse dubia ac controuersa, neque enim genus ceterarum virtutum iustitia esse videtur, propterea quod generis nomen ac definitio omnib. speciebus vniuoce, hoc est, secundum naturam attribuitur; at iustitiæ vniuersalis nomen, non ita propriè de aliqua virtute particulari, vtputa fortitudine aut prudentia, aut aliaquauis enunciaueris, multoque minus eiusdem definitionem his attribueris: quippe cum multi fortes esse possint, iusti tamen minimè idcirco inueniantur. Adde quod perfectissima virtute esset aliqua perfectior: si enim iustitia vniuersalis est perfectissima, cuius definitio attribuitur fortitudini, aut alteri virtuti, quæ ab eadem est diuersa, certe & fortitudo vel alia quæuis erit perfectissima; & sic dabitur perfectius perfecto, idemq; erit perfectum & imperfectum, sibique contrarium & repugnans, quod fieri non potest. Præterea ablata specie alicuius generis, nō aufertur propterea genus; veluti ablato boue, vel leone, nihilominus manet natura animalis, quæ in homine, cæterisque seruari potest speciebus; at ablata vna virtute, iustitia quoque auferetur. Cum enim

nim virtutes sese sequantur, vt ab Aristotele in lib. De moribus ostenditur, atque altera sine altera haberi perfecte non possit, fit vt vna alteram & constituat & perimat; aut si non sese sequantur, prudentia tamen ablata reliquæ peribunt, & iustitia & virtus auferetur: natura enim omnium virtutum in recta ratione cernitur; recta autem ratio nihil aliud est, quàm ipsa prudentia. Quod si quis dicat, iustitiæ vniuersalis nomen de particulari quoque dici, ac propterea genus esse posse, is non animaduertit ὁμωνύμως & æquiuoce id fieri, nō autem vniuoce, quod proprium generis est. Iam vero neque totum quiddam iustitia & virtus esse videtur, quia eius duplex habetur ratio: aliud enim est totum, quod similium, aliud quod dissimilium partium appellatur. *Similes partes* illæ dicuntur, quæ & totius nomen & descriptionem sibi vēdicant: vt caro: carnis enim partes, & caro sunt & dicuntur; sic ossis ossa, quæque his affinia sunt & cognata. *Dissimiles partes* dicuntur, quæ & nomen & descriptionem diuersam à suo toto obtinent: veluti manus & pes dicuntur partes dissimiles ipsius corporis seu hominis; rursusque caro & neruus, pedis vel capitis: neque enim caro caput aut pes dicitur, quē-

admodũ neq; neruus. Virtutes ergo partes iustitiæ similes esse non possunt, quia tum nomine tum descriptione non solum à suo toto, sed etiam inter se differunt. neq; dissimiles, quia altera ab altera dependêre, neq; totum absente harum vlla amplius constare posse cernitur, quod ex sententia Aristotelis sexto Ethic. cap. vlt. nuper dictum est. Quod si quis neque partes totius. neq; species generis, neque etiam voces multiplicis dictionis esse contendat, sed ambigentis naturæ inter genera ac voces homonymas, eius videlicet quæ ab vno & ad vnum dicuntur, cuius rationis & decem prædicamenta sunt, quæ *Entia* appellantur, & ipsa anima, quæ de rationali & vegetatiua hoc modo enunciatur, is in alias multoque plures incidat necesse est difficultates. Nam in his quæ ab vno & ad vnum dicuntur, prius & posterius inuenitur; vtputa substantia prior est accidente: at in virtutibus res aliter se habet, vbi altera prior altera non est, sed simul omnes: adde quod sublato vno, alterum in illis non aufertur, vt ablato accidente, non tollitur Ens aut substantia; sed sublata vna virtute, tollitur etiam tota, & singulæ eius partes, cum sola harum nulla per se neque haberi, neque cogitari possit,

possit, sed necessarium sit, vt qui prudentiam adeptus est, cæteras quoque adipiscatur. Quod si virtutes, species, vel partes iustitiæ non sunt, efficitur vt neque iustitia vt totum in partibus, aut vt genus in specieb. reperiatur, multoq; minus in earumdescriptione aut definitione. Sed neq; in iustitia sunt, vt forma in materia; quia forma est perfectior materia: at iustitia est perfectior virtutibus. Neq; etiam sunt in iustitia tāquam in fine; quia iustitia non est finis virtutum: virtutes enim per se expetuntur, & sunt per se fines: at quæ ad finem referūtur, ob aliud expetuntur. Nullo deniq; eorum quæ in aliquo esse dicuntur modo, in iustitia contineri videntur: vt ex his quæ iam dicta sunt facilè appareat, quàm non leue sit huius difficultatis nodum dissoluere. His tamen non obstantibus, dicendum arbitror, virtutes omnes, in iustitia & virtute simpliciter, tanquam partes similes in suo toto contineri: virtutes enim omnes similes inter se sunt & cognatæ, quia reguntur ratione recta, quæ nunquam abesse potest, sed eas ita coniungit, vt qui vnam earum perfectè adeptus sit, omnes alias possidere deprehendatur: qui autem omnes habet, is quandoq; secundū temperantiā, quandoq;

secundum fortitudinem, ex eodem habitu agere dicitur, cum in iis in quibus temperantiæ aut fortitudini locus est, pariter omnibus agat. Eodem enim modo se habet in virtutibus animique habitibus, atq; in naturæ rebus: vt enim ex variis ac diuersis ad mixtionem coeuntibus humoribus, vnum tamen similarium partium totum, vtputa caro aut os, generatur, ita cum virtutes subiectis in quibus sunt & obiectis in quibus versantur, inter se differant, vnum tamen totum similium partium constituunt: quod propter diuersitatem earum rerum quas tractat, diuersa quoque nomina sortitur, ac nunc quidẽ fortitudo, si in bello labores ac pericula sustineat; si in cibo & potu moderatè se gerat, temperantia; si in contractibus æqualitatem seruet, iustitia appellatur. Vnde fit, vt quemadmodum virtutis, ita & iustitię nomen omnibus tribuatur. Huic nostræ sententiæ adstipulari videtur Zeno, qui iustitiam non malè definiuit, esse prudentiam in suum tribuendo cuiq;, in accipiendo temperantiam, in perpetiendo fortitudinem; qua definitione omnes virtutes vni iustitiæ contribuit. Zenonem sequitur Menedemus Eretriensis, teste Plutarcho, qui negabat plus vna virtute

tute

tute esse, sed eam diuersis quandoque nominibus appellari: vt vestis & penula, ensis & gladius eiusdem rei sunt nomina. Quæ virtus aut non potest vno nomine, aut debet appellari iustitia: ea enim iubet vt legibus obtemperemus. Leges autem viro forti, modesto, liberali & prudenti, vt Aristoteles ait, prȩscribunt quid facere debeat: neque vlla est honestatis pars, quæ earum vi & præceptis non comprehendatur. Iam vero si omne honestum legitimum dicitur, & legitimum quoque est iustum: neq; vlla virtus quæ non iusta sit, siue in commerciis, siue aliis vitæ actionibus cernatur, deprehendi poterit. Quod si cui hæc nostra de iustitiæ partium natura durior videbitur esse sententia, is mediam viam eligat, ipsumque totum, partim similium, partim dissimilium partium statuat; similiũ, quatenus forma sua, hoc est, recta ratione & prudentia conueniunt; dissimilium, quatenus propter diuersa obiecta diuersis nominibus appellantur.

CAPVT V.

Iustitiæ definitio explicata.

SEd de his satis: ratio enim postulat, vt quȩ huius virtutis à veterib. philosophis

nostrisque Iureconsultis tradita fuerit descriptio atq; definitio, breuiter explicemus. Aristoteles ergo Ethic. lib. quinto, eam esse dicit, *ex qua homines volunt aguntq; ea, quae iusta sunt.* quae definitio non naturam & substantiam iustitiae explicat, sed potius eius vim & proprietatem. Cicero *notationem*, Aristoteles & Galenus ὑπογραφὴν seu ἔννοιαν, id est, descriptionem & notionē appellant, quae ex notis & manifestis nobis, solet constitui. Cum ergo ea quae sensib. exposita sunt, vtpura actiones & effectus, nobis notiores sint causis & principiis rei alicuius, merito Aristoteles eam ex actione & v seu effectu interpretari voluit. Simili descriptione vsus est in lib. decem prędicamentorum, vbi qualitatē esse dixit, ex qua quales esse dicimur; quia compositum notius est suo abstracto. Quod autem adiecit in definitione, volunt aguntque, id sane han rationem habet: quia non satis est, vt lib. 2 De moribus traditum fuit, actionem quo quo modo probam studiosam ve edi, quae que virtutis speciē prae se ferat, vt quis propterea vir bonus ac virtute praeditus sit & habeatur, sed eā à recta rationis iudicio & cognitione, liberoq; animi arbitrio & vo

lunta-

luntate profectam esse oportet. Cùm enim fieri aliquando possit, vt quis vel metu coactus, vel vi compulsus, aut etiam ex ignoratione, actionem iustam & laudabilem facere possit, nec tamen illico iustitiæ habitũ adeptus, iustusque dicendus esse videatur, nisi etiã sciens & spõte id fecerit, quod proprium est virtutis. Recte enim (mea quidem sententia) Theages inquit, tria esse vniuersę virtutis principia, cognitionem videlicet, potentiam & arbitrium. *Cognitio* est vis, qua res contemplamur & iudicamus. *Potẽtia* vero, animi velut robur quoddam, quo negocia suscipimus, atque in iisdem constanter perseueramus. *Arbitrium* autem tanquam manus animæ quædam, quibus incitamur & agitamur, resque arripimus. Quemadmodum ergo scientia & artes, facultate atque cognitione, ita virtutes propriè voluntate & arbitrio distinguuntur. Atque hæc de notione. Essentialis autem huius virtutis definitio ab eodem Aristotele in lib. De virtutibus traditur, vbi sic inquit: Δικαιοσύνη δέ ἐστιν ἀρετὴ ψυχῆς, διανεμητικὴ τοῦ κατ᾽ ἀξίαν. id est, *Iustitia est animæ virtus, quæ suum vnicuique pro dignitate & merito distribuit.* Quã defi-

nitionem imitatus est noster Cicero, qui habitum animi, communi vtilitate seruata, suam cuique tribuentem dignitatem, id est, quo quisque dignus est, quodve ei debetur lege, cum a tribuendo vnicuiq; quod suum est, Græci νόμον appellent, esse dixit. Quibus definitionibus congruit ea quam Vlpianus tradidit, qui sic ait: *Iustitia est cõstans & perpetua animi voluntas, ius suum vnicuique tribuens.* Quæ quidem definitio quia partim a quibusdam reprehenditur, partim a nostris Glossatoribus non rectè intelligitur, explicanda breuiter & succinctè nobis est, & quo pacto cum Aristotelis & Ciceronis conueniat, perspicue ostendendum. Aristotelis definitio, vt & reliquæ duæ quæ iam allatæ sunt, proprio cõstat genere, ac propriis suis differentiis. Genus enim in definitione, est ipsa *virtus*, seu perfectio: quæ sequuntur, loco differentiarum adiecta sunt. Harum autem duplex est ratio: altera enim earum à subiecto in quo consistit virtus, altera ab actione seu officio sumitur. Vt enim reliquæ virtutes omnes in parte aliqua animi, sic hęc sola in tota anima, cuius, vt Theages inquit, concentus quidam & harmonia est, cernitur. Porrò virtutis officium est, pro dignitate

tate & merito suum cuiq; largiri ac distribuere. quod sane non ita arcte, sed maxime cõmuniter & vniuersaliter intelligendum, vt non tãtum de honorũ ac dignitatum distributione, quod particulari illi iustitię, distributiuæ nimirum, τῇ ἐν τοῖς συναλλάγμασι διορθωτικῇ, id est, emendatrici seu commutatiuæ opponitur, loquatur, sed potius vt eam animæ rectitudinẽ atq; perfectionem significet; qua sit, vt primo quidem in homine tantũ vnicuiq; parti tribuamus, quãtum dignitas eius postulat, rectaq; ratio tribuendum censet; vel, vt significantius dicã, ita omnes animæ humanæ partes, certa quadã & cõcordi administratione gubernẽtur, vt iis quæ suapte natura ad imperãdum factæ sunt facultatibus, vim imperãdi, quæque facienda sint, iubendi, nõ facienda prohibendi; iis vero quæ ad parendum factæ, recta præcipienti rationi modestè parendi obsequendiq; voluntatem tribuamus. Deinde vero sic cõpositis ac præparatis animis, societatem huius ciuilis vitæ & coniunctionem hominum inter se ex æquo diligamus ac tueamur, ita vt semper suũ cuiq; tribuamus, neminẽ lædamus; rectãq; & legitimã æqualitatem non tantum in distributione præmiorum ac pœnarum, sed etiam fidem

ac æquitatem in commerciorum & contractuum, omniumq; adeo officiorum & vtilitatum generibus, constantes ad salutem & patriæ felicitatem propagandam seruemus. Eandem propè vim habent posteriores illæ, Ciceronis dico & Vlpiani, definitiones. Sed hoc interesse videtur, quod hæ magis iustitiæ politicæ, quæ in hominum societate & repub. versatur, ac propria est Iureconsultorum & legislatorum; illa vero iustitiæ absolutæ, quæ partium animę concordia quędam est, conuenit. Sed & eo inter se differũt, quod Aristoteles genus iustitiæ proximum, virtutem nimirum, Cicero & Vlpianus remotius habitum esse tradiderunt: neque enim constans & perpetua voluntas aliud quid est aut significat, quam habitum; nisi quod voluntas aut vis quædam est & potentia quæ ex habitu fluit, nobisque notior est, aut certè ipsius habitus subiectum. Duplex enim videtur esse voluntas, altera quæ habitum sequitur, altera quæ eundem antecedit: & proprie ad appetitum refertur, ex quo deliberatio seu cõsultatio & electio, quæ omnium actionum sunt principia, oriũtur. Siue igitur tu hãc vel illam voluntatem accipias, nihil incommodi hæc definitio continebit, cum constans & perpetua volunta[s]
descri[...]

descriptio habitus sit, ac propriè iustitiæ tribuatur, quippe quę (vt multis iisq; nō indoctis videtur) potissimum in volūtate posita sit, quæ tamen res non parū est controuersa, cum alii virtutibus moralibus appetitū sensitiuum, alii voluntatem, alii nōnunquam aliud, pro subiecto statuant; nisi forte quis voluntatem etiam quendam appetitum esse dicat, nomēq; appetitus vniuersalius accipiatur, & dicatur de eo qui rationem sequitur, & proprie voluntas nuncupatur; & de eo qui sensum, & propriè nomine generis *appetitus* vocatur: cuius sententiæ Aristoteles in libro De anima fuisse videtur, cum inquit: *Voluntas enim appetitus est quidam: at cùm motus fit per rationem, & per voluntatem etiam fit, at appetitus absque ratione manet*, &c. Atque hoc in loco non satis possum mirari, quid Rhodolpho Agricolæ, homini alioquin eruditissimo, in mentem venerit, quod hanc nostri Vlpiani recte traditam definitionem, vt plerasq; alias, lib. 2. Dialecticarum Instit. conetur reprehendere; quam ego non tantū non reprehēdendam, sed laudandam potius existimo, quod & dialecticorum præceptionibus, & Iureconsultorum scopo maxime sit cōueniens atque consentanea. Dubitat enim Accursius,

ſed ſatis ineptè, quomodo iuſtitia poſſit eſſe conſtans ac perpetua voluntas, cum non ſemper iuſtus recta & iuſta agat, ſed quãdoque fallatur. Huic quęſtioni ita ſatisfieri poteſt, vt conſtantem & perpetuam voluntatem hîc accipiamus, non eam quæ nunquã, ſed perquàm raro labatur, & vt plurimum id quod honeſtum & iuſtum eſt expetat. Vt enim nunquam errare ſolius Dei, ita perquam raro, artificis munus eſt. Adde, quod ſi vir bonus & iuſtus quandoq; ab æquo deficit, non tamen ob id voluntas & habitus animi tollitur, quippe cum vel ob errorem, vel ignorationem, vel incertitudinem & inconſtantiam rerum quis labi ac decipi poſſit, voluntatem tamen iuſte & bene agendi non amittat, ſed ad ſe rediens erratum corrigat, rectaque ratione peccatum emendet. Quod ſi etiam id eueniat, vt ipſam adeo voluntatem bene agendi mutare incipiat, dicendum quoq; erit, iuſtitiam in eo non obſeruari, atq; idcirco conſtantem eſſe ac perpetuam voluntatẽ, vt quandiu in homine fuerit, ipſe quoq; ſecũdum hanc affectus ſit. Si ita accipiantur, nihil incommodi habebunt. Quod autẽ de iuſtitia diuina, & concreta & abſtracta nugantur interpretes, id partim à propoſito alienum eſt, partim etiã veri-

veritati minimè consentaneum. Atq; hæc quidem de natura iustitiæ, eiusque diuisione in vniuersalem ac particularem seu priuatam, dixisse sat sit. Quanquam non me latet, & aliam huius apud philosophos partitionem reperiri, in eam nimirũ quæ simpliciter & absolutè iustitia dicitur, quæque in animo hominis cernitur, & in repub. quę politica; & in eam quæ cum adiunctione, herilis nimirũ, patria vel maritalis, quod inter seruum & dominum, aut parentes & liberos, aut vxorem ac maritum spectetur, appellatur. Quæ quidem omnes iustitiæ superioris illius partes quædam esse conspiciuntur, ita quidẽ vt verè dici possit, potissimam iustitiæ diuisionem, ac summam eam esse, vt alia quidem totam virtutem, alia partem tantum virtutis, vt puta fortitudinem, temperãtiam, aut herilem, aut maritalem æquitatem respiciat, complectaturve.

CAPVT VI.

Vniuersalem iustitiam finem esse Iurisconsulti.

IVstitia ergo particularis, vt ex su piori disputatione liquet, absolutè & primo ac per se, bonum non est, propter quod extremum

& vltimum omnia expetantur; quippe cũ virtutis tantum pars sit, quæ reliquas non complectatur. Vnde etiam fit, vt neque finis, neq; vltima perfectio ciuitatis, aut societatis humanæ esse possit; perfectio enim vltimum quoddam bonum est, quæ citra multarum virtutum adminiculum nō habetur. Quod si ciuitatis & reipub. perfectio non est, neq; legislatoris & Iureconsult', qui reipubl. summum bonum conseruant, ac tuentur, finis aut scopus esse vnquam poterit. Quod autem summa reipub. perfectio citra cumulum virtutum consistere nō possit, ex eo ostenditur, quod perfectio ciuitatis est felicitas ipsa, cui' gratia omnes omniũ hominum societates congregantur, ad quã omnes leges & consuetudines diriguntur, cuius in repub. cōseruandę ac tuendæ causa, cōsilia, deliberationes actionesq; ciuiles atq; politicæ vniuersæ, tum à magistratu, tum à populo, suscipiuntur, geruntur que; hanc ita exoptant omnes, ita admirantur cuncti, vt sine ea, non tantum non commode, sed ne viuere quidem se posse arbitrentur: econtra vero, & se & suos tantisper incolumes ac beatos existimant, quoad eius beneficio & subsidio adiuuantur atque proteguntur. Porro autem, vt rectè Aristot. De moribus, & in

& in lib. Politicorum. & Plato in lib. de Repub. & legibus, sæpissime admonent, felicitas humanæ vitæ trib. videtur constare necessariis partibus, sine quibus homines societatem inter se neque tueri, neque etiam commode viuere possunt. Sunt autem hæc tria bonorum genera, externa nimirũ, corporis & animi; quæ omnia felici homini, vt beatus dici possit, adesse debet: nemo enim felicem illũ esse dixerit, qui nulla parte fortitudinis, aut temperantiæ, aut prudentiæ, aut iustitiæ præditus, etiam circumuolitantes (vt Aristot. inquit) muscas timeat, aut ita intemperans ac dissolutus inueniatur, vt edendi ac bibendi extrema cupiditate flagrans, vim & iniuriam manumve charissimis etiam inferat; deniq; tam stultus & rerum omnium ignarus sit, vt vel puerum vel insanum moribus imitetur. Eademq; inuenitur ratio in reliquis duobus bonorum generibus. Quis enim homo, quæve societas seu respub. beata dici potest, cui nõ tantum earum rerum quæ ad splendorem & magnificentiam pertinent, sed etiam necessariarũ, quæ ad victum attinent, abundantia ita deest, vt neque se tueri, neq; alios iuuare commode possit? aut quæ tales nutriat ciues, qui tam imbecilles animo & corpore inuenian-

tur, vt neque suæ reipub. limites tueri, neq; etiam externam insidiantium vim repellere, interdum etiam quãdo opus est bello alios lacessere valeant? Profectò vt hęc omnia adesse felici homini ac ciuitati debere in cõfesso est, ita de quantitate & excessu atque moderatione harum rerum ab hominibus tantum ambigitur. Pleriq; enim tum se demum verè beatos fore arbitrantur, si propositis vtcunq; cæteris virtutũ generibus, infinitam pecuniæ ac diuitiarũ vim consequuti fuerint; eamq; felicissimam rempubl. esse existimantes, quæ ad opes, ad potentiã eorum leges & consuetudines omnes diriguntur, sit comparata atque instituta. Ex quo fit, vt eiusmodi non virtutes externis bonis, quod tamen deberent omnes, sed potius externa bona virtutibus conseruent, atq; vt semel dicam, scopus & finis in externarum rerum copia & abundantia iis propositus est. At enim qui sic de felicitate statuunt, grauiter ex Aristotelis & Platonis sententia errare videntur: experientia nanque & quotidianus vitæ vsus, eos qui moribus & virtute quantum fieri potest, in homine præditi sunt, fortunæ autem bonis mediocriter ornati, ostendit feliciori ac tranquilliori vitæ genere frui, quàm eos qui externis bonis af-

fluentes, virtute aut omnino carēt, aut eam non ita serio complectuntur. Sed & recta insuper ratio faciendum id præcipit semper, vt ea quæ digniora sunt & vtiliora, & ad quę cætera referenda sunt omnia, in omni vitæ genere leuioribus anteponantur. Externa autem hominis bona cum instrumenti loco habeantur, ad virtutes earumq; actiones vsum tantum sui præbent: vnde etiam fit, vt quemadmodum in cæteris rebus, quæ vtiles tantum sunt, excessus earum vel noceat habenti, vel nihil prosit; ita virtutes & bona animi quæ & honesta sunt, & per se expetuntur, quanto magis augentur, tanto etiam homini magis vtilia sint. Itaque in bene constituta repub. diligenter Plato & Aristot. monent, id in primis spectandum esse, vt horum omnium quæ ad huius vitæ felicis vsum necessaria & vtilia sunt, nihil desit; deinde, vt earum rerum quę iam adsunt delectus instituatur, ita quidem, vt nō omnia vno habeantur loco, sed ea præponantur cęteris omnibus, quæ & honesta sunt & vtilia, & per se expetenda; illa vero sequantur, quæ vtilia tantùm sunt, & aliorum gratia queruntur. Semperq; cô nostra consilia dirigenda sunt vniuersa, vt quo animus est dignior corpore, eo quoque eius bonorum ac

virtutum maior quàm cæterarum rerum delectus atque ratio habeatur. Vt non immerito sæpe & grauiter Zeno dicere solitus sit, decorandas esse vrbes non preciosis ornamentis, sed inhabitantium virtutib. Et Pythagoras eam tandem omnium ciuitatum optimam esse statuerit, quæ bonorum virorum multitudine repleta sit. Aristoteles quoq; lib. Polit. secundo, cap. nono, hac potissimum ratione leges & rempubl. Carthaginensium reprehendit, quod primã curam opum in deligendo magistratu, non virtutis habuerint, ac ciuitatem non ad virtutis, sed pecuniarũ studium conuerterint; ex quo factum postea est, vt maximi quique magistratus, imperium, & belli ducatus, totaq; adeo respubl. vel ciuitas venalis reddita fuerit. Porro autem vt inter priora bonorum genera, ita quoq; inter animi bona atq; virtutes non paruum interest discrimẽ: nam quemadmodũ partes aliquæ aliis sunt nobiliores atq; præstantiores, ita & earum virtutes se habeant necesse est. ac proinde rectè monet Plato, fortitudinem ad temperantiam, temperantiam ad prudentiam, hęc autem omnia ad vnam in mente & ciuitate iustitiam referri oportere. Cum ergo scopus omnis societatis ac reipubl. finis, vt ex supe-

ſuperiorib. patet, felicitas ſit, ipſaque adeo beatitudo: beatum autem eſſe nihil aliud ſit, quam bene agere; ac fieri nequeat, vt qui bona non agant, bene agant; nullaq; bona actio ſine virtute atq; prudentia cæteriſq;, fortitudine puta & iuſtitia & temperantia, habeatur, neceſſe profecto eſt, vt qui reipub. curam eiusq; adminiſtrationem rectè inſtituere deſiderant, huius felicitatis ac virtutũ omnium, quæ vno iuſtitiæ cõplexu cõprehenduntur, rationem habeant, ipſamq; ſibi tanquam vltimũ quendam ſcopum conſtituant: in quem quicquid deliberationis & actionis & conſilii ſuſcipiunt, intuentes, ciuilem ſocietatem ac remp. hac ratione tueantur. Atqui & legislatores & Iureconſulti quid aliud obſecro ſpectant, quid aliud efficiunt moliunturq;, niſi vt hanc inter ſe hominum ſocietatem tueantur? vt reipub. concordiam ac tranquillitatem cuſtodiant? quã qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno, coercent: eoq; diriguntur inſtituta, conſuetudines, reſponſa, decreta, leges denique omnes, vt huius felicitatis & iuſtitiæ, omniũ deniq; virtutũ in rep. nomen ſaluũ & incolume retineatur, quãtũq; fieri poteſt, promoueatur. Cũ ergo vna virtutis pars felicitatẽ neq; homini afferre poſſit, neceſſario ef-

ficitur, neq; ciuitatis neq; legislatoris aut Iurecõsulti vltimus & extremus scopus, quẽ intueatur, esse possit. Quapropter rectè Plato in lib. de Legib. Lycurgi & Minois leges tacitè reprehendit, quod non tam ad virtutem simpliciter, quã ad bellicam virtutem latæ fuerint; neq; ciuium tranquillitatem atq; iustitiã, quam Martis cultum respexerint. Cum enim leges eò potissimũ dirigengæ sint, vt id quod ab omnibus ciuibus maximè omnium expeti solet ac debet custodiant atq; præcipiãt; pugna verò & victoria cum malorum laborũq; plena, non propter se quidem optanda sit, sed eligenda potius propter pacem, tutamq; vitæ tranquillitatẽ; fieri profectò nõ potest, vt ciuitas & respub. felix ac beata dicatur illa, quæ non ad virtutis, sed belli vsum sit instituta; quemadmodum nemo ita exoptat viuere, vt in perpetua contra morbos pugna victoriaque versetur. Quare legislatori id curæ esse debet, ne studia pacis ad bellica, sed contrà, bellica potius ad pacis commoda officiaq; referat; pacẽ verò ad liberũ & tranquillũ reip. statũ. Eadem scribit Arist. septimo lib. Polit. cap. secundo, his verbis: Sunt etiam qui aliis dominari, & tyrannicum reipub. modũ, solum putant esse beatũ. Et in quibusdã ciuitati-

tatibus hic est finis legum, vt finitimis dominentur. Itaque cum pleraq; constituta passim, vt ita dixerim, iaceant apud plurimos, tamen si quid vnum leges respiciunt, id coniectant omnes vt ciuitas dominetur. Sicut in Lacedæmone & Creta, ad bellum ferè ordinata est disciplina iuuentutis, & legum multitudo. Præterea apud gentes omnes quæ cæteris præualere possunt, huiusmodi laudatur honoraturque potentia; ceu apud Scythas & Persas, & Thraces & Gallos. Quibusdam enim leges sunt, ad huiusmodi prouocantes virtutem; vt apud Carthaginenses ferunt, ornatum annulorum accipere, pro numero expeditionum in quibus militauerint. Fuit etiam quandoque in Macedonia lex, eum qui nullum hostem interfecisset, capistro cingi. Apud Scythas vero non licebat solennibus epulis pateram circumlatam accipere ei, qui nullum occidisset hostem. Apud Hiberos quoque pugnacem gentem, tot obeliscos erigere circa sepulchrum mos est, quot homines ex numero hostium quis necauerit. Et alia apud alios sunt huiusmodi complura, legibus aut moribus constituta. Atqui videtur forsan nimis absurdum esse, si quis cōsiderare velit, an hoc propositum debeat

esse eius, qui legibus instituit ciuitatem, prouidere videlicet vt illa dominetur finitimis & nolentibus & inuitis. Quomodo enim id ciuile, aut lege sanciendum, quod ne legitimum quidem est? neque enim legitimum, nō solum iustè, verum etiam iniustè dominari. Nam imperium obtinere licet etiam non iure. Atqui nec in aliis scientiis ita fieri videmus. Neq; enim medici neq; gubernatoris est, vel persuadere ægrotis, & nautis, vel vim afferre. Sed plerique tamen videntur existimare, ciuilem disciplinam nihil aliud esse quam dominari; & quod in seipsos fieri nollent, hoc in alios facere non erubescunt. Ipsi pro se iustitiam quærunt, pro aliis vero nulla eis iustitię cura est. Hoc autem absurdum, nisi tales sint natura, vt alter dominari debeat, alter non. Quod si est ita, non est conandum omnibus dominari, sed illis duntaxat qui vt pareant apti sunt: sicut neque homines venari ad mensam vel sacrificium, sed illud quod venabile est. Est autem venabile omne animal quod suapte natura ferum est, & esui aptum. Enimuero fieri potest vt sit ciuitas vna seorsum per seipsam beata, videlicet si gubernetur rectè. Nam potest esse sita in loco penitus separato, & legibus

vti

vti laudabilibus: cuius reipub. constitutio neque ad bellum, neq; ad superandum hostes sit idonea. Patet igitur quod rei bellicæ studia bona sunt existimanda, sed non vt finis supremus, sed gratia illius. Studiosi autē legumlatoris est cōsiderare vrbem, ac naturam hominum, & omnē aliam societatē vitæ laudabilis, quo quantum fieri potest, participes sint felicitatis. Differentia tamen erit in quibusdam constituendis: & hoc pertinet ad eandē disciplinam quæ est de legibus ponendis: videre, si qui sint finitimi populi, qualia erga quales exercenda sint, & quemadmodum cum singulis conuersandum. Hæc Aristot. de illis ciuitatibus, quarum leges non ad virtutem totā atque iustitiam, sed ad eius partem, fortitudinem nimirum ac bellicum robur conditæ erant, eo in loco disseruit, easque iure optimo reprehendit. Quomodo autē cæterarum virtutum vsus & vtilitas in repub. & societate necessario desideretur, his verbis eleganter sanè & copiose eodem libr. cap. decimoquarto aperit. Hoc vtique legumlatori intuendum laborandumq; est, vt boni viri efficiantur, & per quæ media & exercitia, & quis tandem optimæ vitæ finis existat. Diuersæ autem sunt par-

tes animæ noſtræ; altera enim ſuapte natura ratione prædita eſt, altera quidem per ſe ratione prædita non eſt, rationi tamen obtemperare poteſt. Quarum partium virtutes diximus eſſe illas, à quibus vir bonus denominatur. Sed enim in vtra iſtarum finis ſtatuendus eſt? An qui ita diuidunt hęc vt nos facimus, quomodo ſtatuendum id ſit, minimè dubitant? Semper enim id quod deterius eſt, melioris gratia exiſtit, vt in iis quæ tum ab arte, tum a natura fiunt, videre eſt. Melius autem atque præſtantius id eſt, quod rationem habet, quam id quod ratione caret. Poſſumus autem, vt & aliàs facere ſolemus, dupliciter id partiri. Eſt enim ratio alia quæ ad actionem dirigitur, alia quæ ad contemplationem. Eadem ergo ratione & hanc partem diuidere oportet, & actiones his eodem modo correſpondere: ac neceſſe eſt eas actiones, quæ meliores ſunt, ſuapte natura, magis expetẽdas eſſe iis qui hæc conſequi poſſunt, aut omnia, aut illa duo. Semper enim id cuique maximè expetendum eſt, cuius potiri eſt ſummum. Diuiſa eſt autem vita in negocium & ocium, bellumque & pacem. Et eorum quæ aguntur, quædam ſunt neceſſaria & vtilia, quædam honeſta. In quibus

omnibus idem delectus faciẽdus est,& partibus animæ,& earum actionibus, ita quidem vt bellum gratia pacis, negocium autem gratia ocii, necessaria denique & vtilia causa honestorum expetantur. Ad cuncta igitur hæc legislatorem respicere par est, ad partes nimirum animę,&ad illarum actiones, præcipueque ad ea quæ meliora sunt, & fines. Eodemque modo & circa vitam atq; rerum diuisiones solicitum esse oportet, vt & in negocio & bello versari quis possit, ac necessaria & vtilia agere; præferenda tamen semper est pax & ocium, & honesta vtilibus. Itaque ad hæc tanquam ad signum,&pueritia aliæque ætates quæ disciplina indigent, dirigendæ sunt. Nam qui nunc Græcorum populi rectè gubernari videntur, ac legumlatores qui eas respub. rectè instituêre, illi neque ad optimum finem videntur respexisse, neque ad omnes virtutes suam disciplinam legesq; direxisse, sed violenter declinauerũt ad eas virtutes quæ videntur vtiles, & ad quæstum parandum faciunt. Eademque ratione posteriores quidam scriptores, eandem suam esse sententiam declararunt. Laudantes enim Lacedęmoniorum rempub. commendant legislatoris propositum, quod omnia ad po-

tentiam & ad bellum direxerit; quæ & ratione refelli possunt, ipsoque adeo facto & experientia refutata iam sunt. Vt enim plurimi hominum dominari latè cupiũt, quoniam ea ex re multa proueniunt fortunæ commoda; sic Thibron admirari laudareque videtur Lacedæmoniorum legumlatorem, omnesq; alii qui de illorum repub. scripserunt, quod propter exercitationẽ eorum ad pericula, multorum sibi imperium cõparauerint. Atqui patet, quod cum hoc tempore non imperent Lacedæmonii, nec felices amplius essent, nec legumlator eorum bonus. Præterea illud ridiculũ quoq; est; si permanentes in legib. eius, nulloque impediente illis legib. vti, amiserunt ipsum beneviuere. At hi nõ rectè sentiunt, neq; de imperio, ad quod respexisse legislator videtur, iudicant: nam imperare liberis hominib. melius est, quam seruis, atq; magis cũ virtute coniunctũ. Præterea non ex eo ciuitas felix existimãda est, neq; legislator laudandus, quod vincere docuerit, & finitimis dominari: hęc enim sine maximo damno effici nõ possunt, propterea quod aduersus etiã proprios ciues, qui id poterit, aget, ac ciuitati suę dominari conabitur. Qua in re Lacedæmonii Pausaniã accusant, licet

in

in tanta dignitate constitutum. Nec sane aliqua huiusmodi ratio aut lex ciuilis est, neque vtilis neque vera: ea enim quæ & priuatim & publice optima sunt, legumlatorē inducere oportet in animos hominū. Neq; rerum bellicarum exercitiū ob id meditandum est, vt in seruitutem immerentes adigantur, sed primùm, ne ipsi aliis seruire cogantur; deinde, vt imperium quærant gratia vtilitatis subditorum, nō autem dominationis causa; tertio, vt iis dominentur qui seruire digni sunt. Quod autem oporteat legislatorem operam dare, vt eius studium circa res bellicas aliasq; restitutiones, ad ocium & ad pacem referatur, id attestatur, quod pleræque huiusmodi ciuitatum bellum gerentes tantisper custodiuntur donec dominationem adeptæ sunt, vbi tum demum concidunt. Splendorem enim veluti ferrum, per pacem amittunt. Causa huius mali est legislator, qui non ita instituit, vt in ocio quiescere ac stare possint. Hæc Aristoteles de rep. Lacedæmoniorum refert. quæ pacis artibus, quibus per philosophiæ cognitionem, luxum, auaritiam, ambitionem, quæ vitia multoque his plura plerunque ociū solent comitari, vitarent minimè docta fuerat. Ideoq; cum ad bella gerenda

præcipue à legislatore instituta esset, factū est, vt cum in ocio & pace, amissa priori vitæ cōsuetudine, cœpisset viuere, degenerarit atque corrupta sit, ac non solum exterorum, sed etiam propriæ ciuitatis imperium amiserit. Quod etiam Romanis accidisse fertur. Nam cum sub Augusto, Tiberio, Caio, Claudio, Nerone, aliisq; partum imperium pacem illis constituisset: conuersis belli artibus, quibus Romani assueuerant, ad ocium, luxus, ambitio, ciuilia denique bella consequuta sunt, quibus rerum gestarum monumenta, atque clarissima tādem respub. labefactata est, quod nimirum magis belli quàm pacis muneribus instituta ab initio esset. Quæ incommoda cum cognosceret Scipio Nasica, vir suo tempore longè prudentissimus, Carthaginis euersionem populo Romano dissuasit, ne eorum imperium ad bellum natum & educatum, aut ocio periret per luxum, aut in se, sublato externo hostis metu, arma conuerteret. Rectè ergo ac sapienter monet Aristoteles, legislatori non tam ad belli, quam pacis tempora respiciendum esse, vt & foris & domi feliciter ac beatè ciuitas viuere possit. Quem imitatus est noster Imperator Iustinianus, qui *Imperatoriam maiestatem*

non

non solum armis decoratam, sed & legibus armatam esse oportere ait, vt vtrunque tempus, & bellorum & pacis, recte possit gubernari: & Princeps Romanus non solum in hostilibus præliis victor existat, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellat: & fiet tam Iuris religiosissimus, quam victis hostibus triumphator maximus. Qua ratione autem & in pace & in bello legislatoris munus & officium sit, non vnius, sed omnium virtutum rationem habere, Aristoteles hisce verbis aptissime ostendit, sic inquiens: Cum ergo idem finis esse videatur, publicè & priuatim hominibus; & eandem definitionem esse necesse sit, viro optimo & optimę reipub. manifestum est oportere virtutes eas, quæ ad ocium pertinent, illi inesse. Finis est enim, vt sæpe diximus, belli, pax; negocii, ocium. Sunt autem vtiles ad ocium & quietem virtutes, quarum opus in ocio est, & quarum in negocio. Oportet autem multa negocia nobis existere, vt liceat in ocio esse. Quapropter temperatam ciuitatem esse oportet, ac fortem & patientem: nam vt est in prouerbio, *Nullum ocium seruis*. Qui vero nō possunt fortiter pericula subire, serui sunt inuadentium. Fortitudine igitur & constan-

tia opus est ad negocium, philosophia ve
ad ocium. Temperantia autem & iusti
in vtroque tempore sed magis in pace &
cio. Nam bellũ quidẽ ipsum cogit homin
esse iustos ac tẽperatos. Fortunæ autẽ pr
speræ fruitio, & ocium cum pace, petula
tes magis efficit. Multa igitur iustitia, mu
taque temperantia indigent hi qui in op
mo statu constituti videntur, & in fruiti
ne omniũ rerum, quæ beatos facere puta
tur; veluti si qui sunt, vt Poetæ tradunt
beatorum insulis: maxime enim hi phi
sophia, & temperantia, & iustitia indiger
quanto magis ociosi sunt, in abundan
talium bonorum. Qua igitur de causa b
ta & studiosa futura ciuitas his indigeat v
tutibus, manifestum est. Turpe est eni
non posse frui bonis, sed in negociis q
dẽ & bello, viros probos videri, in ocio
tem & pace seruiles. Quamobrem op
tet (non quidem vt Lacedæmoniorum
uitas) virtutem exercere. Illi enim non
ab aliis differunt, quod non existiment
dẽ esse maxima bona quæ cæteri, sed qu
acquiri ea putent ex vna aliqua virtu
Quod igitur maiora sint hæc bona, qu
ea quæ belli, & fruitio harum virtutum
quod istarum gratia, cætera omnia, ma
fest

festum ex his est. Ex his satis apparet, felicitatē ciuitatis& reipub, non in vna virtutis parte, sed in tota spectari oportere. Cum enim id conandum sit, vt omni tempore sibi similis eodemq; in statu permaneat, tēpus autem & ocii & negocii existat, profecto vtriusq; ratio habenda erit ita, vt & illæ quæ ciuitatem in ocio seruant virtutes, & quæ eandem in bello non euertūt, inter ciues exerceantur seruenturque, hac adhibita moderatione, vt quemadmodū suscipiuntur à nobis bella ob eam causam, vt in pace viuatur, ita quoque virtutes eæ quę ad belli vsum conducunt, ad pacis & tranquillitatis commoda referantur. Huc pertinet quod Serinus scribit, Persarum reges ante sacrificia de pietate disserere, antequam bibant, de temperantia; pugnaturos vero, de fortitudine. Hanc eandem fuisse sententiam Platonis nostri, ex diuisione illa partium liquet, cuius in lib. De repub & legibus, non vno loco mentionem facit; eumq; sequitur Aristoteles. Etenim Plato, & ante illum Hyppodamus Pythagoreus, omnē ciuitatem in tres præcipuos ciuium ordines diuisam esse arbitrati sunt; & vnum quidem esse bonorum ordinē publica negocia administrantium; alterum ex viris

robuſtis conſtare; tertium ex illis, qui res ad victum neceſſarias ciuitati afferre atq; ſuppeditare poſſunt. Primum βυλευτικὸν, id eſt, *conſiliarium* appellant: ſecundum ἐπίκυρον, id eſt, *auxiliarem*: tertium vero βάναυσον, id eſt, *mechanicum*. Ac priores quidem duos, vitam liberam degere oportere; tertium, victum labore quærere aiunt. Deinde, conſiliarium optimum eſſe, mechanicum deteriorem, auxiliarem medium. Item conſiliarium imperare, mechanicum parêre, auxiliarium vtrunque facere. Quam quidem reipub. partitionem Plato ex animæ humanæ conſtitutione, cuius natura repub. prior, mutuatus eſt: anima enim, vt ſæpe antea dixi ex ſententia Platonis, tres habet vires; intelligendi nimirum, cui prudentia tribuitur; iraſcendi, cui fortitudo & modeſtia; concupiſcendi, cui temperantia. Quæ vires ita aptè ſibi connexæ ſunt, vt in iis quoddam appareat imperium, quo aliæ alias ſua vi ac facultate regant, illę vero pareant. Ratio enim ſua prudentia, & vires iraſcendi & concupiſcendi moderatur: hæ viciſſim rationi recta dictanti libenter obſequuntur; ſed non eodem modo: nam cupidinea pars ſemper paret, quia longius à ratio-

ratione recedit, ac brutorum naturam imitatur. Irascendi autem facultas, partim quidem rationi paret, quatenus impetum & feruorem animi modestia compescit; partim vero imperat, quatenus iubente eadem ratione, appetitiones illas immoderatas fortitudine sua coercet ac refrænat. Non secus igitur rempubl. tribus his partibus earumq; virtutibus constare illi arbitrati sunt; magistratum nimirum, qui quid agendum sit, consiliis definiat, deq; rebus & salute totius ciuitatis diligenter cōsultet, suaq; prouidentia ac sapientia solus reipub. gubernacula regat, præscribens recta & vtilia, vetāsque horum contraria, iniusta & inutilia. Et militibus, qui robore virium, animositate & audacia præditi ciuitatis salutem ac concordiam manu tueātur, atque pericula belli, & iniurias quæ ab externis hostibus inferri solent, fortiter à capite reip. propellant. Et mechanicis, qui partim labore agriculturam exercendo, in regionis cultu occupati, partim inueniendis exercendisque artibus & commoditatibus destinati, partim etiam peregrinationib. propter mercaturam dediti, quæ in ciuitate quidem abundantia in exteras regiones euehat, aliaque aliunde in patriam conuehat, omnia quæ ad huius

vitæ neceſſitatem, & ad voluptatem cōmo-
ditatemq; & victus & amictus pertinent, ſe-
dulo quærant ac importent. Atqui & magi-
ſtratus imperare cæteris poſſit, prudentia
certe opus eſt, quę cum nihil aliud ſit, quam
recta ratio, ea quæ facienda ſunt aut non fa-
cienda, ſola oſtendere poteſt. Mechanicus
autem ordo, ne vel nimium ea quæ ad vo-
luptatem vel luxum reipub. faciant, conſe-
ctetur, iisq; operam det, temperantia indi-
get, vt mediocritate quadam contentus vi-
uat. Deniq; militum & propugnatorū mul-
titudo, vt inſidiantium hoſtium impetus
animoſe reprimat, nec imminentia pericula
metuat, fortitudine; vt vero ciuiū ſuorum
diſcordias placide componat, manſuetudi-
ne & clementia præditus ſit neceſſe eſt. De-
niq; vt ſingulæ iam enumeratæ partes pro-
priam & particularē virtutem, ſi reſpub. ſal-
ua & incolumis futura eſt, requirunt, ita in
his omnibus iuſtitia & æqualitas diffuſa ſit
oportet, quæ reliquarum virtutū omnium
quaſi regina, in omni actione tum magi-
ſtratus, tum propugnatorum, tum etiam
mechanicorum cernatur, atque non ſecus
harum reipub. partium virtutes, ac ſanitas
totius corporis omnium eius partium ſani-
tates, vel vna harmonia omnium aliarum
ſidi-

fidium sonos ęquabili ac decora iuris mode-ratione complectatur.

Eadem scribit Aristot. septimo Polit. vbi de natura reipub. & quales in ciuitate oporteat esse ciues, docet: vult enim eos nõ tantum corporis, sed etiam animi viribus esse præstantes Animi quidem, vt artes ad vitam vtiles ac necessarias excogitare; corporis vero, vt libertatem suam aduersus aliorum impetus tueri valeant. Quapropter & ciuitates Græcorum ea potissimum laude dignas existimat, quod solæ præ cæteris his virtutibus maxime ornatæ esse videantur, ac respub. bonis legib. recteq; institutas possideant. Nam quæ frigidas regiones incolũt gentes, vt Europam, animoq; abundant, ingenii vero & artificii parum habeant, etsi libertatẽ suam tueantur, disciplinam tamen reip. difficulter recipere, ac finitimis dominari minime posse inquit: rursusq; eas quæ Asiam incolunt, ingenio & arte abundare, sed animositate destitui, & ob id parêre dominantibus, & seruire semper. At Græcorum genus, quod mediam regionem locorũ sortitum sit, sic etiam amborum esse participem: nam & animosum & ingeniosum esse; hincq; fieri, vt non solũ in libertate degere, & disciplinam reipub. optime recipere,

ſed&vnius reipub. cōſtitutionem ſortitum, imperare omnibus poſſit. Quam equidem laudem concedamus Ariſtoteli,& ſuis Græcis, qui in recitandis ac decantādis propriis virtutibus, ſolent, vt multis aliis in rebus, quandoq; eſſe profuſiores ac leuiores. Porro autem vt ſuperiores illæ reipub. partes inter ſe coniungi ac vniri, ita & earum omnium virtutes tribus potiſſimum rebus cuſtodiri poſſe, priſci illi philoſophi ac legislatores arbitrati ſunt; doctrina nimirum, & rationibus, bonis conſuetudinibus ac legibus. Ariſtoteles naturam, conſuetudines, & rationē numerat; ſub qua & leges comprehendit & diſciplinam. Putat enim homines naturâ aptos naſci debere ad ſocietatem huius vitæ, & virtutis vſum, quemadmodum & cętera animalia, quæ partim naturam ducem ſequuntur, vt efferatiora illa; partim etiam conſuetudinem adhibent, vt quæ diſciplinę capacia ſunt, vt elephanti, equi, canes, & nonnulla in volucribus; at homo ſolus pręter naturam & conſuetudinem, rationę & intelligentia regitur, & iuſti,& iniuſti, veri & falſi cognitione mrationemq; habet. Rationes ergo docent, induntq; deſideria, vt Hippodamus ait, ad virtutem incitantes: leges partim metu deterrētes coercent, partim

tim

tim honoribus & præmiis allicientes inuitant. Cõsuetudines autem & studia, animũ formant, & quasi cereum fingunt, naturali habitu ob assiduam actionẽ imbutum. Atque vt virtus tribus ex causis promouetur, metu nimirum, cupiditate atq; pudore, ita metum incutere lex potest, pudorem consuetudines: bonis enim moribus imbutos turpe quid admittere pudet. doctrina vero desiderium parit; reddita enim rei causa, animum allicit attrahitq;, maxime si cũ adhortatione vel admonitione iũcta est. Quocirca hæc tria eô diriguntur omnia, vt non tantum reipubl. partes singulas, sed earum quoque virtutes vniuersas, moderẽtur tueanturq;. Ex quo fit, vt quemadmodum totius reipubl. felicitas non in vno aliquo honestatis genere consistere, ita neq; ipsis legibus, quæ rempub. continere, ac felicitatem eius tueri & custodire debẽt, vna aliqua virtutis pars, scopus propositus esse possit. Rectè ergo Plato Syracusanis leges eas accipiendas suasit, quæ non ad quæstum & diuitias & cupiditatem animos eorum conuerterent, sed quæ ad omnia bonorum genera spectarent; atq; inter hæc tria, animam dico, corpus & pecuniam, animæ virtutẽ preciosissimam efficiant; secundam vero cor-

poris animę virtute inferiorem; tertium ac postremum pecuniæ studium quod corpori simul & animæ inseruiat. Quas quidem hæc efficientes leges seu constitutiones, optimas futuras esse, ac rempub. iis vtentem reuera beatam ac felicem fore existimauit. Hinc quoq; est quod libros illos decē, quos de Republica formanda conscripsit, non de Republ sed de iust.tia & iusto inscribi maluit, totamq; adeo ab initio disputationem ab ea virtute exorsus est, eam vt arbitror ob causam, quod nimirum omnem actionem tam publicam quàm priuatam, non ad copiam, non ad potentiam, non ad victoriam, sed ad ipsam omnium virtutum matrem ac reginam iustitiam referendam esse putauerit. Quæ quidem iustitia, omni sublata perturbatione, expulsisque contentionum impedimentis ciuium animos, ipsumq; adeò ciuitatis ac reipub. statum vniuersum pacatissimum atq; felicissimum reddit, ita quidem, vt non tantum inter se beatè ac tranquille viuant ii qui in eadē ciuitate versantur, sed etiam ad inuestigationē veri, & Dei optimi maximi cultum paratiores promptioresq; reddantur. Atq; hoc quidem de vltimo & extremo, & reip. & legislatoris fine seu scopo, veteres philosophi nobis scriptum relique-

liquere. Quorum ſapientiſſimorum homi-
num placita noſtri quoque Iureconſulti le-
gumque interpretes ſecuti ſunt, qui eadem
ratione non de vna aliqua virtutis aut vitii
parte, ſed de omnibus iis quę reipub. ſtatum
aut conſeruare aut lædere poſſunt, leges ſa-
luberrimas ſanxerunt, ipſamq; iuſtitiã vni-
uerſalem virtutemq; vniuerſam, ſcopũ ſua-
rum conſtitutionum eſſe profeſſi ſunt. Vn-
de Vlpia *in l. iuſtitia.* ait, iuris præcepta hæc
eſſe *honeſte viuere, alterum non lædere, ſuum
cuiq; tribuere.* ad quæ tria præceptorum ge-
nera, omnes profecto leges, inſtituta, cõſue-
tudines ac principum ſanctiones dirigũtur.
Quorum primum quidem omnem virtutis
vſum complectitur, omnesque vitæ noſtræ
honeſtates, qua, vt Cicero inquit, quatuor
illę virtutes continentur, nec eius vlla actio-
num noſtrarum, ſiquidem laudabilis & ho-
neſta futura ſit, expers eſſe poteſt: hoc enim
monet vt fortiter, temperatè, benigne, co-
miter, moderate, manſuete, vere, & omni o-
mnino virtuti congruenter nos geramus, &
quęcunq; tum philoſophorum pręcepta, tũ
rectæ rationis iudicium iubent, operib. no-
ſtris præſtemus, aut fugiamus. Atque hoc
maxime præceptũ ad priuatæ ac proprie vitę

moderationem valere videtur, quēadmodum reliqua duo in societate ac communitate ciuili hominumq; inter se potissimum spectantur, quorum alterum quidem cum in delictorum correctione positum sit, neminem videlicet vt lędamus, vetat; alterum in rerum contractarum fide, & officiorum exhibitione cernatur, vt suum cuiq; tribuamus, iubet. Alterum autem *non lædere*, ita late hoc loco accipiendum est, vt nō solum sub sese eam quam Gręci vocant ὕβριν, id est, ignominiam & contumeliam, quæ hominis existimationem & famam imminuit, sed etiam βλάβην, quæ ad externa bona refertur, & corporis oblæsionem spectat, vt verbera, vulnera, cædes, furta, rapinæ & quę his sunt affinia, comprehendat. Tertium quoque, quod *vnicuiq; suū tribuamus*, præcipit, id vniuersæ iustitiæ ac vitæ politicæ naturam continet, atque ita latè accipiendū est, vt superius in definitione dixi: quod non animaduerterunt hoc in loco interpretes. Neq; illorum sententia mihi probatur, qui hæc duo præcepta re coniuncta asserūt, vt alterum altero contineatur. Etsi enim is neminem lędat qui suum cuiq; tribuit, non tamen illico qui neminem lædit, suum cuique

que tribuit; ac proinde, alterum non lædere, non tam ad iustitiæ politicæ habitum, quàm ad iniustitiæ fugam pertinet: quam latiori quandoq; vocis significatione, vt Aristoteles in Rhetoricis scribit, iustitiam appellare solemus: quemadmodum Horatius noster stultitię inopiā sapientiam esse monstrauit, his verbis: *Sapientia prima est, Stultitia caruisse.* Quapropter scitè Aristot. lib. 5. De moribus, capite 1. ait, leges de omnibus honestatis ac virtutum generibus præcepta præscribere, eius habita ratione, vt præsentis status ciuitatis felicitati ac saluti consulat. In populari enim statu communem omnium vtilitatem spectare; in optimatum administratione, id quod optimis quibusq; vtile est; in repub. verò, quod confert iis qui in magistratu sunt. Ad hæc iubet, inquit, omnis lex, & quid viro forti agendum sit, ne videlicet ordines deserat, ne fugiat hostes, aut abiiciat arma; & quid tēperanti, ne committat adulteriū, ne cōtumeliose se gerat; & quid mansueto, ne aliquē verberibus afficiat, aut maledicat; & quid iusto, vt neminem lædat, suum cuique tribuat, ne aliena bona, mala fide possideat, neminemq; suo iure defraudet. Ac de cæteris quidem virtutum generibus tum vniuersis, tum singu-

lis, eodem modo ſanciunt boni legislatores, hæc quidem iubendo, illa autem vetando. Et vt ſemel dicam, hoc ſpectant leges, hoc volunt, incolumem eſſe ciuium coniunctionem; quæ cum citra officiorum & virtutum communicationem conſiſtere nequeat, eos qui illam dirimunt, morte, exilio, vinculis ac damno coercent. Conſtituunt autem optimas ac ſalutares reipub. leges, non eam ob cauſam, vt ipſarum naturam, cauſas proprietatesq; tantum cognoſcant, ſed vt ciuium ac reipub. vtilitati ac ſaluti conſulant: ad hanc enim tanquam ſcopum collimantes, exercere iubent virtutes, hisq; contraria vitia prohibent. Quod ſi quis hæc, quæ à nobis ratione demonſtrata ſunt, oculata fide cognoſcere deſideret, is legat veterum Imperatorum ac Iureconſultorum leges, quas nos *Ius ciuile* appellamus, multoq; prius quas XII. *Tabularum* vocant, vbi omnem virtutis partem non tãtum leuiter deguſtatam, ſed exactiſſimè ab iis explicatam adinueniet, vt hac in re longiori confirmatione opus non ſit. Legum ergo omnium, quæ bene conſtitutæ ſunt, vltimus ſcopus, ad quem dirigendæ ſunt, eſt virtus vniuerſa, quæ *iuſtitia* appellatur, quę ab Ariſtotele non vno in loco eam ob cauſam legiti-

giti-

gitima, quod videlicet legis anima & mẽs & principium & finis sit, appellatur. Ex quo fit, vt & legislatoris, & I. C. & magistratus, qui illarum custodes & conditores sunt, hęc eadem virtus vltimum & extremum, ad quod & consilia & deliberationes & responsa referantur vniuersa, sit propositum.

CAPVT VII.

Qua ratione I.C. iustitia fruatur.

CVm igitur hæc iustitia ciuilis & politica sit quidã scopus ac perfectio, & quoddam, vt dixi, bonum suapte natura ac per se: bonum autem omne per se sit expetibile, & quod expetibile, habeat vim mouendi & alliciendi ad se, idcirco fit, vt hoc bonum Iureconsultum & legislatorem moueat, & ad se sua bonitate aduocet, ipsumq; is appetat; appetit autem vt acquirat, acquisitoq; fruatur. Quoniam non satis est artifici mẽte gerere hoc bonũ, vel ideã huius summi boni, sed multo magis enitendum ipsi est, vt extra se & in alio adipiscatur ac fruatur. Verbi gratia; ædificator sola domus idea mẽte formata & conclusa, cõtentus nõ est, sed eadẽ extra se cupit potiri, opusq; aliquod, quod inhabitantium commoditatib. inseruiat, ac re-

uera ſit, poſt ſe relinquere. Et medicus non tantum ſanitatis formam animo concipit, ſed expetit quoq; illam extra ſe in alio, vt in corpore humano efficiat & conſeruet, vel amiſſam reuocet. Quoniam ars, vt dicebat Ariſtot. eſt principium externum, vt natura internum, & habitus effectiuus operis in alio. Pari ergo ratione Iureconſulto nō multum vtile fuerit, iuſtitiæ imaginem mente ac intelligentia formatam conceptamque retinere, niſi quoq; extra ſe & in alio, hoc eſt, in ciuili ſocietate, cuius ipſe cuſtos eſt, & ad quam hęc virtus referenda eſt, potiatur fruaturq; : tum vero ob id maxime, quod cum reliquæ virtutes habitusq; fere vniuerſi, in homine potiſſimū ſpectentur, ipſiusq; qui agit, ſint perfectiones; iuſtitia aũt ciuilis ſola ad alterũ, vt ſuperiori loco dictum eſt, referatur, & alienum bonum, ſocietatis nimirum, exiſtat. Expetit itaq; Iureconſult⁹ hanc iuſtitiam, quæ ab idea mentis diuerſa eſt, & huius ſimulachri & exemplaris expreſſa & viua quædam forma, in alio, vt ipſo fruatur : expetere enim alteram illam non poteſt, cum jam mente conceptam habeat; illaq; expetantur cupianturq; tantum, quæ nondum habētur neq; parta ſunt. Quapropter ſi expetit hoc bonum, vt fruatur in alio

(fru-

(fruitur autem legum occasione, quarum ipse custos est) necessario cõcluditur, vt aut ipse leges ciuitati condat, aut conditas iam & constitutas exequatur aut interpretetur. Sedenim neque condere Iureconsultus leges quatenus Iureconsultus, potest, cum ad legislatoris officium pertineat; neq; etiam exequi, quod ad magistratus spectare superiori loco à nobis demonstratum sit: reliquum igitur est, vt adeptio, &, vt ita dicam, fruitio huius iustitiæ legitimæ, ex vera & vtili legum interpretatione, vltimus Iurecõsulti finis statuatur, quo tanquam termino à superioribus sanè distinguitur. Quod autem hic sit vltimus eius & extremus finis, ex eo perspici potest, quia omnis finis, vt Aristoteles inquit, est quoddam extremum, & in qualibet re vltimum expetibile, quò posteaquã artifex sua actione & opere peruenit, agere tum & operari desinit. Sic medicus acquisita sanitate, à medicatione abstinet; & ædificator erecta domo, amplius non ædificat; & legislator conditis legibus, ac Iureconsultus dato consilio, & explicata legis mente, ab actione cessat. Hinc quoq; Iureconsulti nomen à consulendo traxisse videntur, quod æquitatem & iustitiam in repub. rectis consiliis vacantur. Quæ au-

tem hunc vltimum finem consequuntur, fructus & vtilitates potius, quàm fines ipsi, vt multi perperam existimant, iudicandæ sunt; vtputa, tranquillitas & pax societatis, reipublicæ, concordia ciuitatum, & quæ his sunt similia. Non enim omne quod extremum & vltimum est, id illico etiam finis est; quia tria necessario ad constitutionem naturæ alicuius finis requiri videntur. Primũ est, vt is primò & per se expetatur; quia multa expetuntur non per se, sed alterius, finis nimirum gratia. Alterum est, vt cum artifex ad eum actione vel contemplatione peruenit, quiescat; hoc est, sit vltimus & extremus actionis terminus. Tertium est, vt hoc fine à cæteris artificibus, tanquam propria nota ac differẽtia distinguatur. Atenim Iureconsultus non primo & per se expetit tranquillitatem reipubl. sed iustitiam & æquitatem in repub. causisq; ciuilibus, quam nititur in interpretatione legum & dandis consiliis vtilibus & salutaribus conseruare. hanc custodiam iustitiæ & æquitatis sequitur tranquillitas, quemadmodum sanitatem bona habitudo, robur, pulchritudo, color decorus totius corporis, itemq; sanæ & illęsæ actiones. Ex hoc loco satis apparet, non sine causa ab Aristotele repre-

reprehensum fuisse primo De moribus libro Epicurum, qui summum bonum opinabatur esse voluptatem, sed non rectè: voluptas enim sequitur felicitatem hominis, quemadmodum vmbra corpus. quāquam alia quoq; sunt, quæ voluptati vt fini conuenire non possunt, quæ hoc loco prætermitto. Iam vero etsi tranquillitas reipub. vltimum & extremum, quod in ciuitate ciuilique societate desiderari possit, esse videatur, tamen hæc non diuidit actiones Iureconsulti, à cæterorum artificum operib. Nam & magistratus & legislatoris, & militum, & mercatorum actiones sequitur trāquillitas & concordia ciuitatis, & ciuium inter se; vnde manifeste concludi potest, hunc Iureconsulti vltimum finem propositum esse minime posse.

CAPVT VIII.

Officium & scopus Iurisconsulti.

EX hac nostra cōmentatione perspicuum esse arbitror, quisnam verus Iureconsulti sit finis, & quis eius scopus, quodq; ipsius officiū; quæ tria vt non parum inter se differunt, ita à plerisq; aut nunquā, aut certe raro distinguuntur. Finis enim, vt Galē-

nus in lib. De optima secta ad Thrasybulũ refert, nihil aliud est, quam terminus vltimus & extremus, in quo cessat omnis actio, & in quem desinit omnis motus. Scopus autem est, in quē dirigitur actio: & dicitur ἀπὸ τοῦ σκοπεῖν, id est, à speculando & contemplando: quādoquidem ante omnia artifex speculator naturam finis, qui cum aut mente sola concipitur, aut extra mentem proponitur, ita vt in illum omnis actio dirigatur, scopus fit. Deinde scopus propriè, cum res mouetur, & adhuc quidpiam agimus; finis, cum moueri res & artifex agere vel operari desinit, appellatur, iamq; illo, quod aut mente concepit, extra aut intra se; vel quod extra se propósuit, extra quoq; se fruitur. Exempli gratia: Artis certandi cursu scopus est meta, quæ non animo cō-cipitur, sed oculis a cursore proponitur: finis est victoria, quæ consistit in adeptione, seu, vt ita dicam, fruitione huius metæ: hāc enim adeptus, a cursu quiescit. atq; hic finis non re & subiecto, sed ratione tantum a scopo differt: quatenus enim meta proponitur, *scopus* dicitur; quatenus autem acquiritur, *finis*. Verum in arte medendi & ædificandi aliter res se habet; quia scopus medici est sanitas, & ædificatoris ipsa domus. sanitas

nitas inquam non illa, quæ in alio quæritur, aut domus quæ ædificatur, sed notio & idea sanitatis, vel domus mente animoque formata, in quam intuens semper artifex actiones suas in medicatione vel ædificatione regit ac moderatur. Finis autē medici proprius est, frui hac sanitate in alio, vt ædificatoris ædificii extructio; qui certè tota natura & substantia a scopo differt, quia non mentis conceptio, sed res existens extra animum dici potest. Eadem ergo ratione de Iureconsulti & legislatoris & magistratus fine ac scopo statuendum est. Scopus enim his omnibus, vnus propositus esse debet, iustitia nimirum ciuilis & politica, vel eius notio & conceptus animo formatus. Finis autem legislatoris, adeptio huius iustitiæ in repub. ea vtilium legum latione. Iureconsulti, ex recta & legitima earum interpretatione. Magistratus vero ex earum æquabili & iusta executione. Porro autem officium artificis, neq; scopus neque finis est, sed ab his separatum; quandoquidem vt scopum sequitur finis, ita officium actio, veluti facultatem operatio. Rursus, vt scopus antecedit officium, & officium actionem, ita actio finem, fineque tandem omnis actio clauditur ac termina-

tur. Exempli gratia: Oratoris ſcopus eſt perſuaſio; officium vero bene & appoſitè dicere; hoc ſequitur actio, & ex actione naſcitur adeptio perſuaſionis. Sic medici ſcopus eſt ſanitas; officium, omnia medicamenta vtilia & ſalubria, & quicquid ad adipiſcendam ſanitatem vim habet, adhibere; finis, ſanitate in alio frui. Et artis certandi curſu finis eſt victoria; ſcopus ipſa meta; officium, velociter currere. Deniq; Iureconſulti ſcopus eſt iuſtitia; officium, recta conſilia conſulere poſſe; finis, adeptio iuſtitiæ legitimæ, parta & acquiſita ex recta & ſalubri legum interpretatione, ac conſiliorum communicatione. Verumenimuero id hoc loco annotaſſe non inutile eſt, finem alicuius rei apud veteres ſcriptores variis modis, vt Ariſtoteles in Phyſicis libro ſecundo annotauit, concipi ſolere. Etenim aliquando dicitur finis cuius gratia aliquid fit; aliquando, cui quidpiam fit. veluti ædificatoris finis, cuius gratia domum extruit, eſt cuſtodia corporis ab imbre, vento, frigore, caloreque, & cæteris cæli tempeſtatib. cui vero paratur hoc ædificium, eſt ipſe homo. Sic medici finis, cuius gratia medetur, eſt ipſa ſanitas; cui vero, ipſe homo. Atq; Iureconſulti finis cuius gratia de iure reſpõdet,

est adeptio iustitiæ & æqualitatis legitimæ in causis ciuilibus conseruatio; cui hæc iustitia acquiritur, est ipsa respub. & societas ciuilis. Ex his iam perspectũ esse arbitror, qua ratione Iureconsultus à legislatore & magistratu differat, quidq; cum iisdem cõmune habeat: scopus enim omnibus communis est, finis & officium diuersa. Atqui ne quis fortasse hanc nostram de Iureconsulti fine, scopo & officio sententiam ementitam, & à nostro Iure ciuili alienam existimare possit, is præter ipsam rei naturam, quæ rationibus declarata iam est ac confirmata, etiam veterum philosophorum ac Iureconsultorum hac de re loquẽtium audiat consentientes nobiscum opiniones. Plato equidem in lib. de Legib. sexto, frustra leges in ciuitate salutares inueniri opinatus est, si non suum, ad quem conditæ sunt, effectum sortiantur. Etsi enim quidẽ ipsæ per se, quid faciendum aut non faciendũ sit, ostendant, homines tamen ab iis deflectentes, neque vi sua corrigere, neque ad meliorem mẽtem reducere possunt. Idcirco necessarium esse iudicauit in optima repub. custodes quosdam cõstituendos, qui non tantum à legibus præscripta executioni mandare, sed & mentem legislatoris

perſpicuam reddere, quandoque etiam, ſi ita res ferret, eas emendare poſſent, his verbis. A T H. An neſcis idem in hac re, quod in pictorum facultate contingere? illa quippe nullum in pingendis animalibus terminum habere videtur, ſed ſemper inumbrãdo & deumbrando, vel quomodocunque aliter à pictoribus id vocetur, exornare conatur, nec ceſſat vnquam. Non enim poteſt fieri, vt ad pulchriora expreſſioraq; incrementum non habeatur. C L I. Intelligo fermè audiens quæ dicis: nullum enim artis huius vſum habeo. A T H. Nihil tibi obfuit. Sed hac forte nobis allata ſimilitudine ſic vtamur. Si quis pulcherrimum animal pingere voluerit quod non ad peius, ſed & ad melius futuro ſemper tẽpore progrediatur, nonne vides cum mortalis ſit, niſi aliquem artis ſucceſſorem reliquerit, qui ſi quid vel tempore ex animali abolitum fuerit, inſtaurare, vel per imbecillitatem artis ab artifice prætermiſſum, adiicere poſſit, atque ita fulgentius indies animal reddere, laborioſum illud animal pauco tẽpore duraturum? C L I. Prorſus. A T H. An non legislatoris voluntas tibi hæc eſſe videtur? Principio quidem, vt leges ſibi ſufficienter & exquiſitè pro viribus conſeriban-

bantur; deinde procedente tempore & periculo rerum facto putas ne sic amẽtem legislatorem aliquem esse, vt ignoret necessarium esse talia multa sibi relinqui quę emendatione successoris alicuius indigeant, ne peior quidem, sed melior respub. semper ornatiorque efficiatur? CLI. Probabile est: nã quomodo nolle id potuerit? ATH. Quacunq; igitur via poterit, tam re quam verbis, alium siue maiorem siue minorem docebit, quomodo conseruandæ & corrigendæ leges sint, nec vnquam in his dicendis defatigabitur, nisi ad finem perduxerit. CLI. Ita certè. ATH. Nonne id mihi & vobis in præsentia faciendum? CLI. Quid ais? ATH. Quoniam leges laturi sumus, & legum custodes creati sunt, nos autem ad occasum vitæ appropinquamus, & custodes isti nobis iuniores sunt, oportet nos, vt diximus, leges ferre, simulatque hos tam legumlatores quam custodes, quoad possumus, facere. CLI. Quid ni? dummodo id satis fieri queat. ATH. Veruntamen impensius annitamur. CLI. Nihil prohibet. ATH. Sic ergo ad eos dicamus: O amici legum conseruatores, permulta in singulis nos qui leges ponimus, necessario relinquemus, quæ tamen non

parua erunt; imò & rem omnem pro viribus exteriore quadam circumſcriptione ſignificabimus, quàm quidem impleri a vobis oportebit. Quô verò id facturis nobis reſpiciendum eſt, audite. Megillus, egoque & Clinias hæc inter nos ſæpenumero diximus, & probe nos dixiſſe conuenimus, vosque rogamus, vt & indulgere nobis, & imitari quaſi diſcipuli magiſtros velitis, ad ea ipſa reſpicientes, ad quæ legumlatori & cuſtodi reſpiciendum concorditer nos conſentimus. Huius conſenſionis caput eſt, vt homo bonus efficiatur, habens virtutem animi hominis propriam, ſtudio aliquo partam, &c. His verbis diuinus noſter Plato, quod proprium legiſlatoris & cuſtodis legum, quem & magiſtratum & Iuriſperitum eſſe conſtat, officium ſit, ad viuum deſcripſiſſe, & quo omnes hi in gubernanda ciuitate & repub. vt quam feliciſſimè viuat, reſpicere debeant, perſpicue indicaſſe videtur. Nam hoc conandum eſt, & in id omnes animi cogitationes intendendas eſſe vult, vt homines boni, hoc eſt, prudentes, iuſti, fortes, atque temperantes efficiantur. Quod vt adipiſci poſſis, initio legum exactiſſima, quantum fieri poteſt, deſcriptione opus eſt. Deinde quoque ea-

rum, vt ad salutem & concordiam ciuium inter se retinendam conducant, conseruatione atque propagatione. Quid enim, vt ille inquit, iuuaret, multa studio ac diligentia quæsiisse, si eorum quæ iam labore parta &acquisita sunt, nulla esset vtilitas, nulla conseruatio, nullumque eorum incrementum? Atqui & pictores cum pulcherrimũ aliquod animal pingere volunt, non prima illa atque rudi & obscura lineamentorum designatione contenti sunt, sed indies magis atq; magis artificiosa colorũ deumbratione, eorũque adiectione & detractione, imaginem speciosiorem pulchrioremque reddere conantur. Quid est autem in hac tota rerum vniuersitate præstãtius, quid magis secũdum naturam optabilius, quam societas & coniunctio hominum inter se, cuius neque congregandæ, neq; conseruandæ & agendæ terminus vllus reperiri potest? Recte ergo Plato non tantum rempub. bonis ac salutaribus legibus instituendam, sed & in iisdem retinendã atqueadeo omnibus temporibus ad felicitatem promouendam esse existimauit. Cum autem fieri nequeat vt legislatores, ac primi illi ciuitatis conditores cum mortales sint, perpetuo viuant, aut si quã maxime viuãt,

ius tamen ciuibus administrare, legumque præcepta pro dignitate exequi, quandoque etiam constituta in meliorem statum traducere & emendare non possint; idcirco & magistratu, qui iura reddere & præscripta à legislatore ad effectum perducere valeat, & successore aliquo, qui partim nonnulla in prima positione legum peccata & errata vsu & experientia rerum edoctus, emendare atque corrigere, partim vero legislatoris mentem ex æquo & bono ad commoditatẽ reipub. explicare, necessario requiri opinatus est. Vnde recte *Pomponius in tit. de orig. Iuris* ait: Per eos qui iuri dicundo præsunt, hoc est, magistratum, effectum rei accipi; parumq; esse ius in ciuitate esse, nisi quoque sint qui iura reddere possint. atq; constare ius non posse, nisi sit aliquis Iurisperitus, per quem possit quotidie in melius produci. Et Aristot. libr. sexto Polit. scribit, nihil prodesse de rebus iustis iudicia dare aut sententias ferre, nisi quoque sint qui eas executioni mandent: ideoq; νομοφύλακες, id est, custodes legum ac reipubl. tum à Platone, tum à Iureconsulto hi appellantur quod alter constituta à legislatore, sua autoritate ad effectum deducat & executioni mandet, alter mentem legislatoris ex æquo & bono

inter-

interpretetur,& quę omiſſa vel ex ignorantia vel rerum imperitia ab eo ſunt, adiiciat, atq; interdum etiam malè conſtituta corrigenda ſuadeat. Hæc tamen ſingula propterea in ciuitate reperiri manifeſtum eſt, vt ſocietas hominum, atque in hac ipſa, iuſtitia & felicitas, vt Plato & Ariſtot. præcipiunt, conſeruetur, & augeatur ſemper: & ad hanc tanquam ſcopum, referantur conſilia, deliberationes, actionesq; & ſtudia, & inſtituta huius vitæ vniuerſa. Marcus Tullius Cicero, lib. primo De Oratore, apertius Iureconſulti ſcopum & officiū nobis deſcripſit. Scopum quidem, cum inquit, *Iuri ciuili nullum aliud propoſitum eſſe quam legitimæ atq; vſitatæ in rebus cauſisq; ciuium æqualitatis conſeruationem; neq; enim legitimæ æqualitatis conſeruatio aliud quiddā eſt, quam iuſtitia, ad quā omnis legū diſciplina dirigitur. Iuſtitia .n. in æqualitate quadā cernitur, tū arithmetica, tum geometrica: at æqualitas eſt legitima, legitimum autem omne, iuſtum.* Finem verò & officium his verbis: *Nihil profectò clarius eſſe poteſt, quam honoribus & reipub. munerib. perfunctum ſenem, poſſe ſuo iure idem, quod apud Enniū dicit ille Pythius Apollo, ſe eſſe eum, vnde ſibi, ſi non populi & reges, at omnes ſui ciues conſilium expetant:*

Suarum rerum incerti, quos ego mea ope
Incertis certas, compotesq; consilii
Dimitto, vt res ne temere tractēt turbidas.

Est enim sine dubio domus Iurecōsulti, totius oraculum ciuitatis. Testis est huiusce Q. Mutii ianua & vestibulum, quod in eius infirmissima valetudine affectaq; iam ætate, maxima quotidie frequentia ciuium ac summorum hominum splendore celebretur. Eodemq; in libro Iurisconsultum illum esse inquit, qui legum & cōsuetudinis eius, qua priuati in ciuitate vtuntur, & ad respondendum & agendum, & cauendum peritus est. Et in lib. de Legib. Iurecōsultos esse ait, qui cōsuluntur, & respondent de iure, & ius interpretari populo ac respondere solent. Quibus conuenit Stoicorum descriptio, qui legisperitum eum esse volunt, qui legē recte interpretari calleat. His enim omnibus officium ac finis Iureconsulti vere exprimitur: suntq; Ciceronis & Platonis dogmata, nostrorum Iureconsultorum placitis & decretis consentanea. Nam & Vlpian. ius à iustitia appellatum esse ait, quod ius nihil aliud sit, quam ars boni & æqui; & Iuris ciuilis scientia iustitiæ conseruandæ causa inuenta; meritoq; Iureconsultos sacerdotes appellari debere, quod iustitiam colant, boni & æqui

natu-

naturam profiteantur, æquum ab iniquo ſeparantes, licitum ab illicito diſcernentes, bonos non ſolum metu pœnarum, verum etiam præmiorū exhortatione efficere cupientes, & veram niſi fallor philoſophiā affectantes. Quos hîc Vlpia. *ſacerdotes*, eos Imperator conſtit. ſecunda, *optimos reipub. miniſtros, & maximos iuſtitiæ ſatellites* appellat. Vt ergo ſacerdotes Deo opt. max. dicati ad ſacrificia facienda ſunt, ita Iureconſulti iuſtitiæ omnium virtutum reginæ ac principi mancipati, illam quaſi deam colunt, in Iure velut in ſacro quodam & templo eius ſacroſancto verſantur, & reſponſa inſtar Apollinis ſacerdotum dare ſolent boni & iuſti tam ciuilis quam naturalis, honeſti & legitimi naturalis cognitionem profitentes, æquum ab iniquo, & natura & conuentione, iuſtum ab iniuſto diſcernentes; bonos iuſtosque ciues, tam propoſitis virtuti præmiis, vt honoribus, dignitatibus, pecunia, quàm pœnis corporalibus & pecuniariis ad vitia coercenda, efficere cupientes: veram profecto philoſophiam (cuius iuſtitia & felicitas humana ſcopus & finis eſt) nō ſimulatā, & imaginationibus & ſpeculationibus, ſed actionibus dicatam, neq; ad opes, potentiā voluptatesque cōſtitutam, affectantes. Atqui hęc qui-

dem de iure publice respondendi facultas, vt *Pomponius lib. de orig. Iuris*, scriptum reliquit, ante tempora Augusti, non à Principib. dabatur, sed qui fiduciam suorum studiorum habebant, consulentibus respondebant: neq; responsa vtique signata dabant, sed plerunq; iudicibus ipsis scribebant, aut testabantur, qui illos consuluerant. Primus diuus Augustus, vt maior Iuris autoritas haberetur, cōstituit vt autoritate eius respōderent: & ex illo tempore peti hoc pro beneficio cœpit. Et ideo optimus Princeps Adrianus, cum ab eo viri prætorii peterent, vt sibi liceret respondere, rescripsit eis, *hoc non peti, sed præstari solere*: id est, non tantū honeste peti, sed etiam præstari solere; & ideo si quis fiduciam sui haberet, delectari se, populo ad respondendum se præpararet. Idem ergo hoc nostro tempore Iureconsultorum de Iure respondendi officium, eandemque iustitiam illis tāquam scopum propositum esse debere in dandis consiliis, quis non videt? Sed hoc interest, quod veterum illorū Iureconsultornm responsa vim legis habebant, vt Iustinianus annotat, à quibus recedere non licebat; nostrorum verò Dd. sententiæ probabiliter iudici persuadere possunt, cogere non possunt, vt rectè Accursius

in

in *Instit. de iure naturali, gentium & ciuili.* item, *l. 1. C. de Legib.* admonuit. Quinimo omnes quinquaginta Pandectarum libros, ex variis variorum responsorum libris, Imperator in epist. de veteri iure enucleando, collectos atque cõpositos ait. Ex his omnibus veritas nostræ de fine, scopo & officio Iureconsulti sententiæ perspici potest. Statuamus ergo, finem Iureconsulti nullum alium esse posse, neq; vnquam fuisse, quam conseruationem & adeptionem iustitiæ æquitatisque in rebus causisque ciuilibus, ex recta & legitima legum interpretatione, responsioneque oriundam.

CAPVT IX.

Cur non semper fruatur suo fine Iurisconsultus.

SEd hoc loco statim rogauerit quispiam, *qua ratione hic posit esse finis Iureconsulti, cum fieri nequeat, vt semper hac iustitia potiatur, eaq; fruatur, sed quãdoq; ipsa frustretur.* Huic sic interroganti respondendũ esse puto, finem esse duplicem, interiorem & exteriorem. Interior est idea exterioris, in quem quia respicit in actione artifex, *scopus* dicitur. Exterior, cuius gratia quidpiam fit, ap-

pellatur. Fine igitur interiore & scopo nun quā frustratur artifex; illum.n. semper men te conceptū retinet, quia est constans & perpetua voluntas, ius suum vnicuiq; tribuendi. Exteriore fine non semper potiri artifex potest, sed quandoq; à recto aberrat: neq; .n labi nunquā hominis artificis, sed quam raro, opus esse existimatur. Ac præclare Iustin vbi περὶ ἀντινομίας legum loquitur, sic inquit: *Si quid autem in tanta legum compositione, quæ ab immenso librorum numero collecta est, simile forsan rarum inueniatur, nemo vituperandam existimet, sed primum quidem imbecillitati humanæ, quæ naturaliter inest, hoc adscribat: quia omnium habere memoriā & penitus in nullo peccare, diuinitatis magis quam mortalitatis est:* quod & à maioribus dictum est. Atq; idcirco si vel medicus in curandis centum hominibus semel aut iterū, aut I. C. aliquoties respondendo & consulendo peccet, & à proposito scopo aberret, venia digni esse iudicandi sunt, cum quod semel aut bis accidere solet vel accidit, in nulla consideratione haberi debeat. Id tamen animaduertere oportet, artificem suo fine frustrari plerunq; non ratione artis, cuius comprehensio certa est, sed ratione materiæ in qua versatur, aut instrumentorum,

qui-

quibus vtitur; quæ quia mutantur & variant, sua inconstantia ac mutabilitate actionem artificis impediunt. veluti medicus etsi diligentissime omnia quæ ad comparandam sanitatem pertinent, admoueat, attamen sæpenumero vel ægroti vel astantium vitio, vel proprietate corporis, adeptione sanitatis potiri nequit. Quod etiam in ipsa natura locum habet: ea enim non ex semine marē, quod tamen propositū habet in efficiendo animali, gignere potest semper, sed quandoq; vel fœminā vel monstrū eius loco producit; quod quidem accidere videtur propter vitium & culpā materię, quę huiusmodi formæ capax esse non potuit. Sic Orator non semper persuadet, quoniam animi auditorū & iudicū, affectibus, amore vel inuidia præpediti, vel pecunia & honorib. corrupti de rebus nō recte iudicare solent. Itaq; I.C. etsi aliquando suo fine frustratur, nihilominus tamen bonus artifex esse, quia vtplurimum id quod voluit assequitur, iudicandus atq; censendus est. Hanc ego mea quidem sententia, arbitror esse veram scopi, finis atq; officii Iurecōsulti explicationem, eamq; & veterum philosophorum & Iureconsultorum placitis, ipsique adeo rerum veritati conformem atq; consentaneam.

PRINCIPIORVM IVRIS LIBER VI.

CAPVT I.

Varia definiendarum artium ratio.

CVM ars ac disciplina omnis fine quodam vltimo, ad quem pręcepta & theoremata referuntur vniuersa, & materia seu genere subiecto, cuius vel passiones & affectiones contemplatur, vel modum acquirendi & fugiendi eas ostendit, constet; fit vt ex horum duorum consociatione atque coniunctione, eius natura non coalescat tantum, sed etiam perfectè cognoscatur. Cognoscitur autem vnaquæque res, quæ vel ex his definitur, vel in suas partes ac proprietates dissoluitur. Definitur, inquam, ac dissoluitur, quia duo sunt præcipua cognoscendarum rerum instrumēta, definitio & demonstratio; quæ ita inter se differunt, vt res quæ cognoscũtur & queruntur, Cognoscũtur & quę-

quęruntur aut rerum essentię & naturæ, aut earum proprietates. Essentia & natura definitione explicatur; propriæ affectiones, demonstratione de genere subiecto probātur. Bene ergo est, si post generis subiecti & finis explicationē, Iurisprudentia propria sua definitione, vt eius natura exactè perspici, & perspecta in suas partes facilius diffundi ac resolui possit, describatur. Recte enim Cicero, in omni disceptatione, quid vnaquęque res sit, initio aperiendum esse censet, vt non tantum qua de re tractetur, non ignoretur, sed etiam animus ad discendum, perspecta alicuius artis vel scientiæ natura, magis inflammetur. *Omnis ergo definitio nihil aliud est, quàm breuis quadam oratio, qua naturam & substantiam rei alicuius declarat.* Natura & substantia rei, ex causis, principiis, & elementis cernitur; ideoq; omnis definitio ex principiis petenda est. Vt autem aliarum rerum causæ, & materia, & forma, & efficiens, & finis sunt, ex quibus constant, ita artium ac disciplinarum principia sunt genus subiectum vel materia, & finis; atq; ex his etiam definiēdæ nobis sunt earumq; partes inuestigandæ. Hinc colligi potest, varias vnius & eiusdem rei vel scientiæ descriptiones afferri posse. Aliquando enim à ge-

nere ſubiecto vel fine tantum, vel vtroque, fit definitio. verbi cauſa: Artis medicæ genus ſubiectum & materia, in qua modum agendi & acquirendi paſſiones oſtendit, eſt corpus humanū, quatenus ſanitati & morbo eſt obnoxium: finis, ſanitatis acquiſitio, & cuſtodia vitę. Et philoſophiæ ſubiectū eſt *res diuina & humana*, quatenus res eſt; finis *ſimilitudo Dei*, quatenus fieri poteſt; vel, vt Plato inquit, *meditatio & cogitatio mortis*. Rurſus, aſtronomiæ materia in qua verſatur, eſt corp⁹ vel corpora cæleſtia; finis, motus ac mutationis eiuſmodi corporum cognitio. Hæ ergo diſciplinæ omnes tribus modis definiri poſſunt, quorum duo à materia & fine, tertius ab vtriſq; coniunctim ſumitur. A materia & genere ſubiecto; veluti, medicina eſt ars, quæ verſatur circa corpus humanum, quatenus ſanabile & ægrotabile. *Philoſophia eſt diuinarum atq; humanarum rerum, vt res ſunt, ſcientia.* Et *aſtronomia, cæleſtium corporum comprehenſio.* A fine: vt, *medicina eſt ars tuendæ valetudinis ac profligandi morbos.* Et, *philoſophia eſt vel meditatio mortis, vel ſimilitudo Dei.* Et, *aſtronomia eſt ſcientia, quæ contemplatur motiones cæleſtes.* Ab vtroque: vt, *medicina eſt ars tuendæ valetudinis in corpore humano. Philo-*

ſo-

losophia, humanarum & diuinarum rerum scientia, vt habeatur similitudo Dei. Astrologia est ars corporum cælestium, eorumq; motionum cognitio. Sed hoc inter huiuscemodi definitiones interest, quod illæ quæ à solo fine & genere subiecto sumuntur, imperfectæ sunt, neque totam rei naturam & substantiam explicant. Quæ vero ex vtroq; cõposita est, omnibus ex partibus est absoluta, ac plenissime quid res sit, demonstrat.

CAPVT II.

Triplex Iurisprudentiæ definitio.

EX his duob. quasi fontibus, nostræ quoque Iurisprudentiæ deductæ sunt descriptiones: Vlpian. enim *Ius artem boni & æqui* esse dixit, qua finem Iurisprudentiæ complexus est, *Ius* hoc in loco pro Iurisprudentia, & arte Iuris ac iustitiæ accipiendum est: hæc.n. vox, vt notat Paulus Iureconsultus, varias habet significationes. Vna est, cũ id quod semper æquũ ac bonũ est, designat: vt est *ius naturale.* Altera, quum id quod omnibus aut pluribus in quacunq; ciuitate vtile est: vt est *ius ciuile, & ius honorarium.* Prætor quoq; ius reddere debet, etiam cum inique decernit, relatione scil. facta, nõ ad id

quod prætor ita fecit, sed ad illud quod prętorem facere conuenit. Alia quoque significatione ius dicitur *locus*, in quo ius redditur, appellatione collata ab eo quod fit, in eo vbi fit. Nonnunquam etiam ius pro necessitudine dicimus: veluti, est mihi ius cognationis vel affinitatis. Ad hæc & pro facultate & potestate concipitur: quo modo seruitutes prædiorum, actiones, obligationes, hæreditates, iura dicuntur, id est, potestates aliquid faciendi iure factæ: quæ res & in iure consistere dicuntur, quod ius faciat eam potestatem. Sic iure stirpis, iure agnationis, iure gentis, iure patris, iure domini, iure hæredis, iure magistratus, iure pignoris, iure optimo, iure suo, iure alieno quid facere dicimur, quod ius faciat nobis illam potestatem, vel ei cuius iure facimus. Deniq; pro habitu animi & præceptis iustitiæ in artem redactis accipi solet, qua significatione hoc in loco vsus est Celsus & Vlpianus: neq; enim per artem, habitum effectiuum & ποιητικὸν, sed disciplinam, & quæ præcepta ac theoremata ordine ac methodo inter se cohærentia ad vsum huius vitæ vtilia cōtineat, intelligere oportet. Ius enim nil efficiendum, sed agendum tantum præcipit, omnisq; eius consultatio ac deliberatio in

actio-

actione posita est. Iuris ergo genus in definitione est *ipsa ars*; differentiæ & finis, *bonũ & æquum*: his enim ius à cæteris habitibus ac disciplinis distinguitur. Bonum autem & æquum nihil aliud est, quàm iustum & iustitia ipsa, quæ est scopus & mens & ratio legis: Græci vna voce ἐπιείκειαν appellant, quasi quæ omnia moderetur ex præscripto rationis, & de suo iure facilè cedat iustitiæ ac bonitati. Porrò bonum latius patet quã æquum: multa enim bona sunt, quæ æqua non sunt; atque idcirco videtur esse genus ipsius iusti & æqui: vnde etiam omne æquũ est bonum, sed non omne bonum est illico æquum: nam & instrumenta, vt honores, diuitiæ & artes, & res naturales, sunt bona quædam, non tamen dicuntur æqua; quia æquitas propria est ipsius iustitiæ & legis, quæ idcirco dicitur bonum, quod vt illa in æquabilitate & parilitate, ita hoc in facilitate consistit. Est autem propria ipsius legis hæc ἐπιείκεια, propterea quod iusti legibus comprehensi, quædam est interpretatio, & correctio, & emendatio. Nam primum eius munus est, vt legem non ex verbis interpretetur, sed ex eorum qui eam tulerunt, sententia & consilio: quippe cum, vt

Celſus ait, *ſcire leges, non ſit verba tenere, ſed earum vim ac poteſtatem.* quam expoſitionem Iureconſulti *benignam Iuris interpretationem* vocant: Cicero *laxamentum legis*, in oratione pro Cluentio appellat. Celſus: *Benignius leges interpretandæ ſunt*, inquit, *quo voluntas earum conſeruetur.* Huic opponitur dura illa earum interpretatio, quæ verborum anguſtiis, & literarum ac ſyllabarum incluſa angulis, non ad ſalutem & commoditatem hominum, ſed ad ſeueritatem & duritiam producitur: Græcis ἀκριβοδίκαιον, quique hac vtūtur, ἀκριβοδίκαιοι nuncupantur, id eſt, acerbi & maligni Iuris interpretes. de quo Tullius in Officiis: *Exiſtunt etiam ſæpe iniuriæ calumnia quadam, & nimis callida Iuris interpretatione: ex quo illud,* Summum ius, ſumma iniuria, *factum eſt iam tritum ſermone prouerbium.* Terentius *ſummam malitiam*; Columella *ſummam crucem* veteres putaſſe ait. Iureconſulti noſtri proprie *ius ſtrictum* vocant, quod non in æquitate & benignitate, ſed in verborum anguſtiis & exacta illa vocum ac literarum obſeruatione poſitum eſt, & menti ac rationi legis planè eſt repugnans & aduerſarium. verbi gratia: *Lex eſt, qui muros tranſcenderit, capite puniatur.*

niatur. Accuſatur qui in ſummo ciuitatis periculo, tranſcendens murum hoſtem fugauit: hic certe ex ſcripto & verbis legis damnandus videtur, ſed tamen voluntate & ſententia legumlatoris defenditur. Alterũ huius æquitatis ac bonitatis officium, in rerum quæ legi deeſſe videntur, emendatione & additione poſitum eſt. Duplex autem habetur legis correctio & emendatio. Vna eſt, quæ propriè *abregatio* appellatur, cum autoritate magiſtratus, voluntate Principis, ſuffragio legislatoris, quandoque etiam tacito conſenſu omnium per deſuetudinem, vt Iulianus ait, penitus tanquam perniciosa & inutilis tollitur; atque hæc ad æquitatem minimè pertinet, quæ leges nõ ſubuertit, ſed earum mentem tantum ſeruat. Altera emendatio legis eſt, quæ in ſupplendis his quæ legi abeſſe vidẽtur, cernitur. Quod ita accipiendum eſt, *Leges*, inquit Vlpianus, *non in ſingulas perſonas, ſed generaliter conſtituuntur.* Et Iulianus, neq; leges neque ſenatuſconſulta ita ſcribi poſſe ait, vt omnes caſus qui quandoque inciderint, comprehendantur, ſed ſufficere ea quæ plerunque accidunt, contineri: cuius rei ratio partim ex rei natura, partim ex perſona legislatoris pẽdet. rei quidem natura,

propterea quod plura ſunt negocia, quàm rerum vocabula, vt dicit Vlpianus *de præſcript. verb.* & actionum humanarum vis & natura non eodem modo ſe habet ſemper, ſed eſt varia & mutabilis, ita quidē, vt quod ſecundum ſe iuſtum eſt, quandoq; iniuſtū fiat: veluti, reddere depoſitum ſecundum ſe iuſtum eſt, ſed reddere furioſo gladium depoſitum, iniuſtum. Atque incidunt, teſte Cicerone, ſæpe tempora, cum ea quæ maximè videntur digna eſſe iuſto homine, eoque quem virum bonum dicimus, cōmutātur. Hæc ergo negocia quia propter multitudinem circunſtātiarum, loci puta, temporis, perſonæ & aliorum, ſubinde variant ac mutantur, lege ad amuſſim comprehendi non poſſunt: ſatisq; eſt legem generaliter ac ſimpliciter loqui, vt æquitati quæ pro natura & genere actionis omnia tēperet ac moderetur, locus ſit. Perſona vero legislatoris tum in cauſa eſſe ſolet, cum quādoque imprudentia, quandoque voluntate aliquid ipſius legibus prætermittitur. Imprudentia, cum nemo tanto iudicio præditus eſſe poſſit, qui omnia quæ poſſunt accidere, queat præuidere & quaſi diuinare: ſatisque ſit earum rerum genera, quæ plerunque euenire ſolēt, ſimpliciter animaduertiſſe:

tiſſe ac notaſſe. Conſulto denique ac induſtria legumlatores multa omittũt, in quorum deſcriptione & difficilis & infinitus continetur labor, & ſtudium inutile, vt Ariſtot. primo Rhet. tradit: veluti ſi quis non modo deſcribat vulnera, ſed & ferrum, & modum, magnitudinem & genus ferri, quo vulnus eſt illatum: hic ſit infinitus oportet, ſi velit ad extremum omnia perſequi, & operam pręterea luſerit, cum res infinitę, neque enumerari, neq; ſcripto comprehendi vnquam valeant. Quare ſi ratio hęc omnis dubia & incerta, leges autem ſcribere ac ſtatuere ſumma vitæ neceſſitas flagitet, verba earum ſimpliciſſime ac generatim concipienda ſunt, atque ea adhibenda diligẽtia eſt, vt quæ comprehendi lege volumus, idonea voce complectamur, ne quid omiſſum, ad peccandum homines inuitet: aut ita ſtricte & anguſte concludantur ſingula, vt cũ res poſtulabit, non ſit æquitati, non ſit veniæ aut acerbitati locus. Eſt enim cum exacerbationem pœnæ æquitas ipſa poſtulat; eſt cum remiſſionem aut ex toto, aut ex parte deſiderat. Quapropter ab Ariſtotele hæc ἐπιείκεια normæ Lesbiæ comparatur, quæ quod plumbea eſſet, & in omnes partes flexibilis, nõ ad regulam ſuam ſtructuras exi-

gebat ſed cedebat ipſis, & ad lapidis for
ſeſe ſubinde immutabat atq; accommod
bat. Ita pro rerum negociorumq; ciuiliu
natura & conditione, vim legum mutat
quitas, & aptat vnicuiq; actioni congrue
ter, inueſtigans diligenter quo cõſilio, q
animo, quo loco, quo tempore, qua vel o
caſione vel neceſſitate vnumquodq; fac
dictum ve ſit. Quo in loco mihi non re
ſentire videntur illi, qui exiſtimant æq
tatem eſſe clementiam proprie, aut clem
tiæ finitimam, atq; ſeueritati contrariar
æquitas enim ſemper legi coniuncta eſt, ſ
quiturq; eam, ſiue tẽdat ad humanitate
ſiue ad acerbitatem. Sæpeq; fieri ſolet,
ſeuerius quàm lex præſcripſerit, delicta
facinora puniantur; neque iniuſte, ſed i
ſtiſſime & æquiſſime faciant illi, qui pro
atrocitate vel magnitudine pœnas me
untur. At clementia non legi vicina e
ſed eidem contraria; neque iuſtitia innit
tur, ſed à libera voluntate tantùm profic
ſcitur. Vnde illi quoque falluntur, qui cl
mentiã iudici attribuũt cùm hæc ſola Pri
cipis ſit, aut illius magiſtratus qui parẽ ha
bet cum Principe in iudicando poteſtaten
Æquitatis autem ſtudium vtriuſq; eſt. Æ
quitas ergo, ſi id quod res eſt ſpectamus, n
aliu

aliud est, quam recta ratio quæ & *ius naturale*, & *ius gentium* a nostris Iureconsultis appellantur. Vnde Tullius in Topicis inquit: *Æquitas est, quod naturalis ratio persuasit.* Et Paulus Iureconsultus: *Ius naturale pluribus modis dicitur: vno modo quidem, quod semper æquum ac bonũ est, dicitur,* &c. Hoc tamen interest, quod ius naturale per se spectatur, & quid faciendum, aut non faciendum sit, præcipit. Æquitas ex eorum numero est, quæ cum alio conferũtur; quippe cum ad legem referatur, cuius vel emendatio vel interpretatio est; neque vlla æquitas est, quæ alicuius legis æquitas non sit; neque vlla lex est, quæ, vt sic dixerim, alicuius æquitatis lex non sit; perinde vt pater nullus esse potest, vbi filius non sit; vel filius, vbi pater. Lex autem vt duplex est, ciuilis nimirum & naturalis, ita duplicem quoque æquitatem esse necesse est: nam & naturalis illa, quæ *ius gentium* appellatur, æquitate quandoque temperari solet. verbi causa: Ius naturæ præcipit, dictorum omnium fidem præstandam esse; ius gentium ad eos tantum contractus restrinxit, qui & frequentiores sunt, & ad hominum vsus magis necessarii, quos nominatos vocamus: & ad eas conuentiones, quas iam rei

interuectus aliquomodo firmasset. quo quidem iure gentium iudex ita tenetur, vt ab eo discedere, neque contrarium decreto statuere possit. Et lex ciuilis eam stipulationibus vim addit, vt illa obligatum condemnet, nudo pacto constrictū absoluat. Homines tamen omnes æquitas naturalis inuitat, ad conseruationem omnium pactorum & dictorum, siue stipulatione, siue nudo tantum pacto atque simplici promissione contracta sit. Qua ratione & Prætor, qui addixit se pacta seruaturum, dicitur ab Vlpiano secutus naturalem æquitatem. Ex quo facile colligi potest, omnem æquitatem etsi legi adhibeatur, scriptis tamen nūquam comprehendi; vel si quandoque scribatur, æquitatis nomen amittere, non quod iustū id non sit, vel à suæ naturæ proprietate discedat, sed quod nominis vim amittat, quæ in relatione cernitur, perinde vt seruus mortuo domino, nō hominis, sed serui naturam mutat. Quæ ergo in legibus explanandis *æquitas* nominatur, eadem in contractibus *bona fides* appellatur, quæ aut in natura, aut in legibus posita est, de qua Trypho: *Bona fides in contractibus summam æquitatem desiderat*, &c. Ex his patet, ęquitatem nihil aliud esse, quam iustitiam

seu

ſeu ius ipſum, quod in legum, vt recta ratio dictat, interpretatione, earundem ve correctione, & contractibus dictorum factorumque bona fide obſeruandis, cernitur. Probe igitur admonuit Ariſtot. æquitatem nō eſſe a iure & iuſtitia genere diuerſam, ſed ratione tantum differre, quatenus ęquitas iure legitimo perfectior eſt, eiusq; quaſi mēs & ſententia: cuius ſententiam ſi quis exactius intelligere deſideret, libros ab eo De moribus conſcriptos adeat, vbi perfecta eius, ſicut & aliarum rerum ſimilium, natura & proprietas explicatur. Atq; hæc quidem Iuriſprudentiæ deſcriptio ex fine petita eſt, vt nuper dixi.

Altera vero eius quæ genere ſubiecto & materia conſtat, a Iureconſultis, ni ſi fallor tradita non eſt. Poteſt tamen hoc modo commode definiri: *Iuriſprudentiam eſſe habitum quendam, ſeu artem, qua in moderatione actuum & negociorum ciuilium verſetur.* actiones enim & negocia ciuilia, ſunt materia Iuriſprudentiæ, vt ſæpe antea cōfirmatum eſt. Sed vtraque hæc definitio integra non eſt, neque perfectam Iuriſprudentiæ naturam explicat, cum alteram tātum eius partem complectatur. Quapropter Vlpianus exactam proprio genere ſub-

iecto atque fine constantem tradidit descri
ptionem, cum inquit, *Iurisprudentiam esse diuinarũ atq; humanarum rerum notitiam iusti & iniusti scientiam.* In qua quidem de finitione debitus ipsarum partiũ ordo ser uatur, & res per omnia sua membra expli catur. Quid enim aliud hæc ars profitetur, quam cognitionem iustarum & iniustarũ actionum? quæ inde ortum habent, quod intelligamus qua ratione homines sint so ciati diis, & homines ipsi inter se; in quibus tanquam subiectis, quid iustum iniustum que sit, scientia demonstrari, hisque expli catis, fons legum & vtriusque Iuris inueniri potest. Quod Cicero lib. primo de Legib erudite ac luculenter tractauit, inde nimi rum Iurisprudentiæ cognitionem peten dam esse iubens, vt animaduertamus, quo vinculo homines socientur diis, & ipsi adeo inter se. Ex his enim præceptis, & quæ of ficia Deo præstare debeamus, cognoscere & quæ homines hominibus, non plane in telligere. Porro *diuinarum harum atque humanarum rerum cognitionem*, ipsamque hominum cum diis & hominibus coniun ctionem ac societatem, simpliciterq; actio num ex his duobus fontibus descendenti um comparationem seu analogiam, Vlpia

nu

aus aptiſſima voce *notitiam* nuncupauit; quandoquidem omne genus ſubiectum, & materia artis ſeu ſcientię, nō ſcientia demōſtrationis, ſed notitia quadam meliori cognoſcitur, & vt Ariſtot. inquit in libro Analyt. poſteriorum, tanquam notum & manifeſtum ponitur; de quo proprietates ac paſſiones poſtea ſcientifice demonſtrantur, earumque comprehenſio *ſcientia* appellatur. Quod & in Iuriſprudentia locum habet, in qua actiones earumque differentiæ initio ratione diſtribuuntur, & quid iuſtum vel iniuſtum in iis ſit, demum ex veris & politicis cauſis ac rationibus ciuilibus demonſtratione oſtenditur; quarum præceptionū habitus parit ſcientiam. Atq; hæc quidem de natura Iuriſprudentiæ, eius fine ac genere ſubiecto, & docendi ordine; itemq; an ars vel ſcientia, & in quo genere artium habenda ſit, dixiſſe impræſentiarum ſat eſt.

PRINCIPIORVM IV-RIS LIBER VII.

CAPVT I.

Varia doctorum de constituenda iuri[s] arte opiniones.

CVM multæ res non inutiles in Iur[e] ciuili nequaquam satis adhuc expli-catæ sint, tum perdifficilis & perob-scura quæstio est, de methodo atque ordi-ne docendi discendique Iurisprudentiam[:] quæ cum non tantum ad constitutionen[m] perceptionemque omnis artis ac disciplin[æ] vtilis esset, sed & necessaria, factum est v[t] multi, iique non indocti hoc nostro tem-pore Iureconsulti, hac de re multa, sed pa-rum feliciter scripserint: tanta enim est & tam varia sententiarum opinionumq; va-rietas ac discrepãtia, vt vere dici possit, quo[t] capita, totidem fuisse sententias. Pleriq[;] (vt dicam quod res est) in eo errore consti-tuti sunt, vt ne artificiose quidem tradi præ-cepta Iuris posse existiment. Quidam et[si] id fieri posse intelligant, ipsi tamen & d[e] sui[s]

ſuis & aliorum ingeniis in conſtituenda arte deſperant; ac proinde relicta regia & magnifica & plana atq; perſpicua, quæ ordine progreditur via, inueteratam pene, ſed barbaram, perplexam & infinitam ſequuntur docendi ſcribendique conſuetudinem; qui eo grauius quàm priores illi peccant, quod à re, quam & fieri. & vtiliter fieri poſſe ſciũt, tam negligenter abſtineant. Sunt præterea non pauci, qui in infinitate illa cauſarum ciuilium certas quaſdam rerũ claſſes ac principia, artis ſimilitudinem referentia, animaduerterunt, eamq; rem ſi non perfectè, quod difficillimum eſt, vtiliter tamen, & ad ſtudioſorum commoditates & ingenia adiuuanda, vtrunq; accommodate facere aggreſſi ſunt. Huius controuerſiæ cauſam extitiſſe nullam aliam inuenio, quam quod ordinis & methodi vis & natura, eius partes, vſus & officium, itemque res ad conſtitutionem artis neceſſariæ, pleriſq; non ſatis fuerunt cognitæ; quæ ſi omnia homini non adſint, fieri nequit vt de hac quæſtione quæ in dubitationem cadit, certi quidpiam affirmetur aut conſtituatur. Quid enim cęcus de coloribus, aut ſurdus de ſonu iudicabit, cum vterque, & quid color & ſonus ſit, & quot eorum ſint differentiæ, non intel-

ligat? Ac ne architectus quidem,
ri artifices omnes, domum aut c
liam structuram ædificaturus est
quæ ædificii natura, quot eius pa
singularum partium vsus sit, c
cognouerit. Quapropter vt via q
tione, nostra hac de re instituatu
tio, initiò ipsius negocii, de quo c
natura explicanda est, & vtriusqu
prædicati inquam & subiecti, vis
Quæ enim multorum hodie in
dis dubitationibus seu quæstion
tranque partem differendi solet e
tudo, illa non inutilis solummod
peruacanea est, si intra dubitation
terminos cõstituta, vlterius inu
veri non progreditur. Nã & soph
tores probabiliter, etiam non p
natura, contendere & litigare p
rum inuenire, rerumque princip
cernere non possunt; quod tame
si certa & vera docendi ratione
Vnde Aristot. in Metaphysicis, v
pissime admonuit, probabili in v
tem disputatione, obscuritatem
tatem propositæ rei potius indic
libere & sine fuco dissolui. Veru
prudentiæ natura, satis in super

tione à nobis dictum est. De ordine, methodo, ac docendi via, ea afferam quæ ad præsens institutum pertinere arbitrabor; quippe cùm proprios de methodis & ordinibus scribere commentarios, Iurisq; nostri exemplis illustratos, commodiori tempore in animum induxerim.

CAPVT II.

Definitio methodi.

PLacet igitur, quoniam omnis quæstio de methodo futura est, ante definire, quid sit methodus. *Omnis enim*, vt Tullius inquit, *quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, vt intelligatur quid sit id, de quo disputetur.* Sed alicuius rei definitio duplex afferri potest: vna quæ essentiam & naturam, altera quæ proprietates & accidentia explicet. Prior *scientifica*, quod scientiam pariat; & *substantialis*, quod substantiam monstret: posterior, *notio & descriptio*, quod probabilem & rudem quãdam ingerat animo cognitionẽ, appellatur. Sed definitionẽ substantialẽ præcedit notionalis, quę & notior est, & magis euidẽs, atq; hominib. qui recte & animo & corpore valẽt, perspicua. Essentialis & substan-

tialis ab iis tantum intelligitur,
scientiæ præcepta exactè iam a
runt, & alicuius disciplinæ artif
Nemini itaque dubium est, c
lenus medicorum princeps ait
methodo quærere & inuenire,
illi quod fortuito & temere qua
uenitur. Illud aũt temere & fo
ritur, quod sine aliqua via, sine
modo inuestigatur. quapropte
quærere nihil aliud erit, quam v
quodam, seu certa & determinat
ueniendarum, & inuentarum ia
tione & distributione facta, rec
iudicio adhibito, quidpiã indaga
dem vt aliquid in inuestigatione
sit a quo ordiatur omnis inuenti
dum, & tertium, & quartũ, & s
reliqua ordine sese comitentur,
tuo fluant ac dependeant omnia
aliquod mente & cogitatione p
extremum seu vltimum, in quo
dirigantur vniuersa, & in quod
mnis propositæ rei inuestigatio.
methodus nihil aliud sit, quàm
succincta cognoscendi seu faciend
tio, quod ipsius nominis vis satis
potest: videtur enim esse translata

ſtris & Imperatoribus, & quaſi ἔφοδος dici, hoc eſt, compendium & diuerticulum, quo ſolent vti boni & vigilantes Imperatores, cum excubias & cuſtodias in caſtris inopinato & repente occupant, militum ſuorum fidem ac diligentiam exploraturi. Quam rationem ſecuti ſunt philoſophi, ac breuem quandam & compẽdioſam inuenerunt docendi viam, quam ex ſimilitudine hac *methodum* appellarunt, qua res numero prope infinitæ, confuſæ atque diſperſæ, ad certa & definita capita, quę theoremata & præcepta vniuerſalia appellant, redigi, & quadam ratione conglutinari ac conſtringi poſſent, vt earum poſtea haberetur cognitio, quæ antea vel cognitionem omnem fugiebant, vel experientia & vſu comprehendebantur tantum. Vnde Quintilianus methodum vertit, *breue compendium*. Et Theodorus Gaza, *viam ac rationem docendi*. Qui igitur experientia quadam ſeu peritia, quæ tantũ multarum legum cõgerie memorię tradita conſtat, Iuriſprudentiam dici & doceri debere opinantur, illi mea quidem ſententia non recte faciunt, dum neq; inuentioni neq; doctrinæ hunc ordinem neceſſarium eſſe profitentur; experiẽtia enim ſola, ratione & artificio vacat, ſoliusque fortunæ beneficio in

inueſtigatione rerum opus habe
circo qui hunc docendi modum
aut defendunt, fortunæ & rei co
certæ amatores eſſe, eosq; nihil ſ
vnquam comprehendere aut iu
credendum eſt. Alii vero qui in
ueſtigatione rationem ducem ſ
nihilq; quod eius arbitrio compr
ſit, ſtatuunt, ordine & via rectæ ra
ſentanea, à primis & ſimpliciſſin
dam principiis exorſi, ad ſingula
ius artis vel ſcientiæ partium inu
collocationemq; progrediantur,

CAPVT III.

De duplici methodo

ORdo aũt & partium rei aut ſ
cuius collocatio, duplex eſt:
dẽtalis et arbitraria, altera *natura*
tialis. Accidentalis ſeu aduentitia
inconſtans eſt & varia, & pro arbi
que hominis eiusdemq; concepti
ſa. vt enim idem faber lignarius
cator, pro diſſimili mentis concep
lato, alio atq; alio modo fabricat
domum, ſic mens noſtra pro diue
ptione, diuerſos cõſtituit ordines

dos. Quamobrem & in arte medica nõnulli medici, quia mente sua concipiebant atq; cogitabant vniuersalia esse nobis notiora, & ordine doctrinæ præponenda, idcirco de morbis vniuersis siue generatim primo scripserunt, deinde de propriis siue particularibus. Alii vero, vt Auicenna, conuerso ordine vsi sunt, propterea quod mentis conceptionem habuerunt inuersam: animo enim concipiebãt, proprios morbos faciliores esse ad discendum & curandum, vtpote sensibus proximiores & exploratiores. Exorsi igitur à propriis morbis ad cõmunes progressi sunt. Et in nostro Iure ciuili doctissimis viris, vt Cic. lib. I. de Legib. refert, à lege Iuris sciẽtiam proficisci, sed nescio an recte, placuit. Cicero vim legum ab hominis natura repetendam, non Prætoris edicto, aut XII. Tabulis hauriendam putauit; videbat enim honestatis fontes non aliter patefieri posse, quam si quid homini à natura tributum sit, quantam vim rerum optimarum mens humana contineat, cuius muneris colendi efficiendique causa nati, & in lucem editi, quæque coniunctio hominum & deorum, quæ naturalis societas inter ipsos esset, prius explicaretur. Imperator quoq; Iustinianus Ius ciuile traditurus, de personis ini-

tio earumque officio differendum sibi proposuit: quia existimauit, personarum causa ius omne constitutum esse, easq; & res & actiones dignitate lõge superare. Et, vt semel dicam, quicunq; ex recentioribus hoc tempore, quorum quidem videre mihi cõmentarios licuit, de Iuris arte & methodo scribere attentarũt, illi pro diuersa atq; varia mentis cogitatione, eius præcepta in ordinem vnamq; consonantiam redegerũt. Hæc scribendi & inueniendi ratio vt immensa & infinita & incerta, ita vera & propria non est; quia infinitæ sunt hominum conceptiones & sententiæ, atque ob id modi quoq; & ordines docendi infiniti. Naturalis autẽ methodus & ordo is est, qui à natura insitus est rebus, & constans, finitus atque perpetuus est, & vno atq; eodem semper se habet modo, nec ad conceptionem & imaginationem mentis flectitur. hunc ipsa quoq; natura in producendis gignendisq; rebus seruat: quãobrem iure vocatur *essentia & anima rerum* à Platone. Vt enim animal sine anima esse non potest, neq; etiam viuere; sic cognitio rerum sine hoc ordine neq; constare, neque recte doceri potest; quinimo neque dici doctrina aut cognitio debet, sed rectius confusio. Et quoniam ordo est veluti quædam anima

anima

nima & vita, ideo qui sustulerit hunc ordinem, continuo doctrinam rerum sua essentia & quasi vita priuabit. Nam vt Aristot. scribit secundo Phys. omne bonum pendet ex ipso ordine, tum in rebus artificiosis, tum in rebus naturalibus. Artificiosis quidem, quia artifex intuens in res naturales, earũq; structuras perpetuas ac necessarias, ordinem harum accommodat ad suas actiones & opera; quia ars est imitatrix naturæ recte & bene operantis. De hac ergo methodo naturali constanti & finita dicendũ nobis est, quæ sola rerum naturas earumq; proprietates inuenire, recteque inuestigare potest. Alia docendi via, vtraque, illa nimirum quæ experientia sola, aut etiam arbitrario ordine constat, quia incerta, infinita, naturæ rerum repugnans & aduersa est, hoc loco prætermittetur, & commodiori tempore, in eo videlicet libro vbi de tribus Iureconsultorum, empirica, methodica & dogmatica differemus sectis, confutabitur. atque hæc de notione methodi persequamur, modo ipsius essentiam & naturam, quæ cognoscitur ex suis causis atq; principiis, quam sequuntur differentię & proprietates & vsus, de quibus omnibus sigillatim, breuiter tamen & perspicue & methodo disserendum est.

CAPVT IV.

Natura methodi inuestigati

SEntentia est Aristotelis & priscoru
losophorum, hominem ipsum à
eius rei causa natum, & in hanc lucer
esse, vt seipsum, resq; vniuersas qua
gratia productæ & genitæ sunt, ear
vsus commoditatesq;, assidue cont
tur, atque in his supremi opificis pot
ac sapientiam in efficiẽdo, bonitatẽ
seruando, admiretur, vt ex admirati
rapiatur quodam desiderio animiq;
tate imitandi hæc, similisq; genitori
fiat: deinde vero, vt aliis prosit, cõm
tilitates in medium afferat, societat
& coniũctionem hominum inter se
sa & laudabili actione tueatur, sibiq
tantũ vxorem & liberos, sed & amico
pinquos, patriam & rempub. vniuers
niq; humanum genus, quoad eius f
cest, beneuolentia omniq; officioru
mutatione, tum artibus, tum opera t
cultatibus deuinciat atq; coniungat
enim vera & vnica, in quam natura
na tendat, & ad quã facta est, felicitas
titudo, hoc, inquam, est supremum

mum illud, quod omnes nos expetimus, quodque expetere debemus bonum: cuius adipiſcendi gratia, ſola ex tot animantium generibus atq; naturis, participē rationis & orationis, quib cætera omnia ſunt expertia, Natura ipſa fecit hisq; ſenſus tāquam ſatellites attribuit ac nuncios, figurāq; corporis habilem & aptam ingenio humano dedit, ac cum cæteras animantes abieciſſet ad paſtum ſolū, hominē erexit, ad cæliq; vt Tulli⁹ inquit, quaſi cognationis domiciliiq; priſtini conſpectum excitauit; tum ſpeciem ita formauit oris, vt in ea penitus reconditos mores effingeret, & oculos nimis argutos, qui quidē quo animo affecti eſſemus, loquerētur. Itemq; opportunitates, habilitatesq; reliqui corporis, moderationē vocis, orationis vim largita eſt, quæ omnia ad docendū, diſcendū, cōmunicandum, diſceptandū, iudicandū, intelligendūq;, ſunt accōmodatiſſima, & quaſi fundamēta quędā ſciētię; coniungūt & conciliāt homines inter ſe naturali quadā ſocietate, & ad officia mutua, beneuolentiā, amicitiā, familiaritatesq; incūdas, conſeruādas atq; augēdas, nos oēs alliciunt & impellunt. Quā quidē ob rem & Ariſtot. & priores illi philoſophi omnes duplicē philoſophiæ vel ſapientiæ partem, qua felicitas

ac beatitudo hominis describeretu
iusque præceptis illa doceri posset,
ti sunt; alteram quæ scientiæ & co
ni, alteram quæ moribus & vitæ i
ret. Sed enim omnis contempla
scientia, veri intelligendi, actio aute
adipiscendi gratia instituitur; ac co
nis finis veritas est, actionis & offici
Vero autem contrarium est falsum,
dacium; bono, ipsum malum. sæpe
ea quæ vera & bona sunt, nos latean
scura sint, atq; interdum animus s
cti & veri decipiatur. Vnde fit, vt cō
ri nihil aliud sit, quàm discernere a
guere verum à falso: agere autem, a
bonum, & euitare malum. Hæc se
& secretio, est quædam actio & opu
dixerim, rationis & intelligentiæ.
autem actio vt recte ab artifice fiat,
& idoneo opus habet organo seu ins
to. Ideoq; & homo, vt propositam f
citatem adipisci posset, atque sine er
rum cernere, & in ciuili societate re
prauo distinguere, medio quodā in
Medium autem & instrumentum h
aliud est, quam methodus ipsa & h
via & ordine res contemplandi & eff
hoc est, inuestigandi veri, & adipisce

ni. Quod Eustratius Aristotelis interpres secundo posteriorum Analyticorum satis expressisse videtur, cum inquit: τέσσαρες μέθοδοι μέν εἰσιν ἀναγκαῖαι δι' ὧν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς τὰ οἰκεῖα καταλαμβάνει ζητήματα· εὐλυται δὲ ἐν ὧσιν ὁ δεῖ. τῷ νῷ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν τῶν ἀφανῶν εὕρεσιν. Cum enim rerum natura adeo inuoluta tenebris & abscondita sit, vt multi ex priscis illis philosophis, an alicuius rei scientia haberi possit, dubitare ausi quandoque fuerint; tantaque honestarum & inhonestarum actionum varietas, vt quæ maximè videntur digna esse iusto homine, eoq; quem virum bonum dicimus, sæpe commutentur fiantque contraria; necessaria profecto harum methodorum fuit inuentio, vt mens humana, quæ suapte natura facile ad cõtraria deflectere, & labi plerunque solet, in cognitarum difficillimarumq; rerum cognitionem, atq; bonarum fruitionem, facili quodam compendio sine errore perduceretur. Patet igitur methodum nihil aliud esse, quam instrumentum cognoscendi & agendi, quo diiudicamus verum à falso, & bonum a malo. Porro omne instrumentum ex eorum numero est, quę cum alio conferuntur: est enim tum a-

licuius rei, tum artificis instru
que vt instrumētum sine artific
sine instrumento esse non potes
actio siue naturalis siue artifici
no vt obeatur recte, indiget. C
qui hoc instrumento non tātur
eius quoq; est autor, *mēs homini*
quæ ratiocinando & contempla
perpetuo in rebus particularibu
do, in iisdēq; vniuersalia notā
liis indiuiduis applicando, frec
exercitatione habitum quenda
lem sibi parat, quo ordinem r
aduertere, & via quadam earu
tias, progressiones, similitud
militudines, causas, effectus, v
tesq; cernere ac docere potest.
rationalis habitus, ordine prog
thodus dicitur. Et hæc est vera &
ma methodi, ipsiusque differen
liquis omnibus animi habitibu
nimirum, sapientia, intellectu
entia distinguitur; qui omnes
& mentis perfectiones, & hac m
quam proprio instrumento a
Itaque cum hoc habitu ac via r
teri omnes habitus comparent
potest, hunc esse *habitum hab*

cum habitus illi dicantur etiam instrumenta adipiscēdæ felicitatis, sequitur vt methodus sit instrumentum instrumentorum, & methodus methodorum, perinde ac manus dicitur esse organum organorum, quod reliqua organa ac instrumenta, manus beneficio fabricentur. Hinc est quod Cicero methodum, viam ac rationem quandam, id est, viam ratione institutam appellauit. Et Philoponus Aristotelis interpres, ἕξιν ὁδοποιητικὴν μετὰ λόγου, id est, habitum qui sibi viam cum ratione molitur & parat: aliique nonnulli λόγον εὑρετικὸν ἀπὸ τῶν ὁμολογουμένων μετὰ τινὸς ὁδοῦ καὶ τάξεως ἐπὶ τὰ ζητούμενα προϊόντα, id est, *orationem inuentricem à confessis via & ordine ad quæsita progredientem*, esse dixerunt. Quæ quidem omnes suprascriptæ descriptiones, methodi opificem formamque & essentiam in ordine & via ratione instituta positam, declarant. Hęc igitur methodus seu ratio progrediendi adhibetur à mente, ad contemplationem & actionem rerum, hoc est, ad acquirendum habitum scientiæ vel artis. Ars autem & disciplina omnis, duabus ad minimum rebus, in quibus methodi officium versatur, constat, partium nimirum eius inuentione collocationeque, &

earum explicatione. Qui eni
constituere aut docere nititur
quidem partes eius vniuersas
ordine inueniat, inuentasque
collocet necesse est, quemadm
ra disponit in corpore humano
in rebus, initio membra; & ædi
mnas in domo, vel gradus in sc
dem partes ita inter se hæreant
dine sequatur alteram, vnaq; al
cat & gignat semper, donec gen
alicuius natura, & mēbra vniu
hausta atq; dissoluta. Quam
nem alii *ordinem*, alii *doctrinam*
Deinde vero sic collocatas part
tione earum naturam ac vim pr
inuestigando explicet, & in hac
mitetur industriam naturæ a
membra iam genita, sed rudia
adhuc, solet indies magis magi
uere perpolireq;: & ędificator ve
confusam domum vel statuam
atque compositione membror
imatione lineamentorum, pul
dere. Hæc autem partium exp
sus duabus rebus cōstat, via seu
grediendi diiudicandiq; singula
mentis quibus naturæ & prop

differentiæ inueſtigantur ac docētur. Cùm enim rerum naturæ proprietatesque variæ ſint & diuerſæ, & auditorum ingenia diſſimilia, non eodem ſemper modo & via in earum inquiſitione & doctrina vtendū eſt, vt ſuo loco fuſius dicam. Ex hac commentatione apparet, quid ſit methodus, & quot eius inueniantur partes. Methodus ergo nihil aliud eſt, quam habitus mentis, ordine, via, & inſtrumentis conſiſtens, quibus artis, diſciplinæ, actionisque omnis partes inueniuntur, inventæ appoſite collocãtur ac docentur, à recta ratione frequenti vſu & exercitatione comparatus, vt hoc quaſi medio & organo huius vitæ felicitatem in cõtemplatione veri, & adeptione boni poſitam, homo adipiſcatur.

CAPVT V.

Ad quem habitum animi methodus pertineat.

EX qua deſcriptione dubitare quiſpiam poſſet: Cum methodus habitus eſſe ſtatuatur, & habitus animi, vt in prima ſectione dictum eſt, ſint quinque, ſcientia nimirum, ſapientia, intellectus, ars, & prudentia, an ad aliquem iſtorum referri poſſit, an

vero genere diuersus ab his sit. Et breuiter dicendum arbitror, methodum ad sciẽtiam pertinere, quemadmodum & dialecticam. Habitus enim mentis aut habent obiecta necessaria, aut contingentia: contingentia vt ars, & prudentia: necessaria, vt intellectus, scientia & sapientia. Methodus igitur neque ars neque prudentia est, quamuis ars & prudentia methodo vtantur; quia methodus inquirit principia & causas artis & prudentiæ, & theoremata necessaria & vniuersalia, ex quibus postea ars vel prudentia gignitur. Quod si habet obiectum necessarium, erit profecto intellectus, sapientia vel scientia. Non intellectus, quia est habitus primorum principiorum, quæ sine aliqua commentatione comprehenduntur; at methodus ratiocinando atque cogitando acquiritur. Neque etiam potest esse sapientia, quia sapiẽtia est comprehensio rerum maximarũ & diuinarum tantum; at methodus, omniũ. Reliquũ igitur est, vt sit scientia, quia est via ad scientiam, quemadmodum motus ad formam dicitur forma, & via ad generationem generatio. Neque obstat quod eadem methodus dicatur instrumentum: vocatur enim organum & instrumentum relatione facta ad alios habitus,

tus, qui ipsius beneficio comparantur. Sciētia aūt quatenus in se & sua natura consideratur, est habit' circa principia & theoremata vniuersalia ac necessaria, ratione acq̃situs.

CAPVT VI.

De partibus methodi: deq; ordine.

PArtes autem huius methodi, vt nuper dixi, sunt, ordo, via & modus atque instrumenta, de quibus, vt res manifestior fiat, iam dicendum est. Ordo igitur est recta omnium artis vel disciplinæ partium inuentio & dispositio, quam quidam veteres, vt Galenus, & nonnulli recentiores medici, διδασκαλίαν, id est, *doctrinam* appellant; non illam intelligentes magistri vel præceptoris actionem docendi quæ in discipulum transfunditur, & μάθησιν, oppositam habet, sed viam quandam rationalem, quæ in scientiæ partibus vniuersis spectatur & docetur. Quidam neque doctrinam, neque ordinem, sed methodum vniuersalem vocarunt; ea nimirum ratione, quod totius disciplinę partes hac inueniantur ordinē: urve; atq; huic particularē methodum, quā nos superiori loco *instrumen-*

tum appellauimus, quod particulariū theorematum explicationi adhibeatur, vt paulò post dicam, opposuerunt. Siue igitur *ordinem*, siue *doctrinam*, siue *vniuersalem methodum* appelles, non multum laboro, modo quid his nominibus significetur, intelligas. Ego vtar voce *ordinis*, tanquam nostro instituto magis conuenienti. *Ordo* ergo est, vt ad rem redeam, partium vniuersæ artis apta & secundum naturam cōueniens dispositio. veluti in arte disserendi, est prędicabile, prædicamentum, propositio, syllogismus, & demonstratio: his enim partibus vniuersa Dialectica absoluitur; & qui artem hanc inuenire aut docere instituit, hac dispositione vtatur necesse est. Sic in arte ædificandi, est fossio telluris, positio fundamenti, extructio parietum, & cæterarum rerum, & impositio tegumenti seutecti. Rursus in prædicamento Substantiæ, est Cicero, homo, animal, corpus. Et in arte medica sunt elementa, humores, partes similes, & dissimiles. Et in iure ciuili est persona, res, actio. Harum ergo partium series atque distributio, proprie dicitur *ordo*, quē artifex aut in inueniendo aut docendo artem sequitur. Qui quidem ordo nō simplex est & vniformis, sed multiplex & varius;

non

non tamen infinitus, vt multi ineptè sentiunt, sed triplex tantũ; nec in plures vel pauciores funditur species, vt ex natura rei atq; veterum philosophorum autoritate ostendi potest. Nam ordo est in genere relationis, vt ait Aristot. 8. Physicorum, & 8. Metaphys. Est ergo ad aliquid, & habet σχέσιν, id est, habitudinem, seu vt Cicero vertit, comparationem. Itaque quot generum est habitudo partium alicuius artis vel scientiæ, totidem quoq; ordinis species reperiri necesse est. Sed habitudo partium triplex est tantũ, triplex igitur ordo; quandoquidem ad se mutuo referuntur, vel vt posterius ad suum prius, vel vt prius ad suum posterius, vel vt multa ad vnum, veluti caput & principem. Prior *resolutiuus*, secundus *compositiuus*, vltimus *definitiuus ordo* nominatur. Idem ordinum numerus demonstratur ex iis quæ ad perfectam disciplinæ cuiusuis perceptionem necessario requiruntur; quorum quidem primum est, earum rerum quæ discendæ sunt, & ex quibus ars constat, omnium inuentio; alterũ, earum quæ iam inuentæ sunt, apposita ad docendum ac discendum collocatio atque demonstratio; tertium, compendiosa omnium theorematum ac præceptionum

(quam σύνοψιν Græci vocant) quæ memoriæ seruiat comprehensio. Resolutiuus igitur ordo ad inuentionem partium disciplinæ, omniumque præterea theorematum, excogitatus est. *Compositiuus* ad docẽdum inuentus, quæ à priore sunt excogitata, tum inter se, tum cum principiis demõstrationis vi coniungens, & quasi connectens, in scientiæ formam coalescere faciẽs. Appellatur autem hic ordo non tantum μέθοδος συνθετική, sed etiã ἀποδεικτική, quod in hac potissimum demonstratio elucescat, ac primas quodammodo partes obtineat. *Definitiuus ordo*, quem ὁριστικὸν appellant, propter summam breuitatem memoriæ consulit; quippe cum sub vnica ac compendiosa definitione, omnes artis partes spectandas exhibeat, moxque definitione cõprehensas explicet, explicatasque rursus diuidat, ac sic per summa quædam artis capita decurrat semper, donec vniuersa ars prius explicata ac demonstrata, in σύνοψιν redacta fuerit. Huc accedit autoritas priscorum philosophorum & medicorum, qui neque plures nec pauciores ordines reperiri posse scriptis tradiderunt. Galenus in libro quem *Artem paruam* vocant, sic inquit:

quit: τρεῖς εἰσὶν αἱ πᾶσαι διδασκαλίαι τάξεως ἐχόμεναι· πρώτη μὲν, ἡ ἐκ τῆς τοῦ τέλους ἐννοίας κατ' ἀνάλυσιν γινομένη· δευτέρα δὲ, ἡ ἐκ συνθέσεως τῶν κατ' ἀνάλυσιν εὑρεθέντων· τρίτη δὲ, ἡ ἐξ ὅρου διαλύσεως ἣν νῦν ἐνιστάμεθα. id est: *Tres sunt omnes doctrinæ, in quibus ordinis conseruatio intelligitur. Prima, quæ ex finis notione per resolutionem fit. Secunda, quæ in componendis iis versatur, quæ per resolutionem sunt inuenta. Tertia, quæ ex definitionis dissolutione est, quam nunc instituimus.* Huic sententiæ adstipulatur non tantum Plato infinitis in locis, sed & Aristoteles & tota Peripateticorum schola, vt in Ammonii & Simplicii in Prædicaméta, Philoponi & Eustratii in Analytica posteriora Aristotelis cõmentariis, satis abundè licet intelligere. Quinimo quicquid vnquam ab Aristotele, Hippocrate, Galeno cæterisque philosophis ac medicis, de natura rerum, de moribus, de disciplinis disserendi, de sanitate & morbis hominum, scriptis traditum fuit, id omne aut resolutione inuentum, aut cõpositione & definitione est traditum. Ex his autem omnibus, Galenus methodi & ordinis magister solus, totam artem medicã triplici hoc ordine tradidit.

Aristoteles vt plurimum compositiuo v-
sus est, vt nuper dixi ad docendum accom-
modatissimo. Cum ergo non sint plure
neque pauciores quam tres ordines, singu-
los persequar ea breuitate & perspicuitate
quam præsens oratio patitur, a resolutoric
exorsus.

CAPVT VII.
De Resolutione.

RESolutio igitur, quam Græci ἀνάλυσι
appellant, sicut & compositio, est vo
ambigua, atq; idcirco distinguenda, ne no-
minis ambiguitate decipiamur. Etenim
Eustratius ac Philoponus & Alexander i
Commentariis Priorum & Posteriorũ A-
nalyticorum, & Ammonius & Simpliciu
in Prædicamentis, itemque Alcinous Pla-
tonicus in libello περὶ φιλοσοφίας, scribun
resolutionem aliam esse, quæ in cogita-
tione & intelligentia consistat, aliam vero
quæ quod natura fiat, naturalis appelle-
tur; ad quam & organicam, quæ sensu per-
cipitur, referimus. Intelligibilis resolu-
tio rursus est multiplex: est enim resolutio
quædam Categorica, quam prædicamẽta-
lem liceat nũc appellare, cũ nomẽ aliquo

com

compoſitum reſoluimus in ſua Prędicamēta. veluti, Cicero eſt totius & cōpoſiti quædam nota, quæ ſecundum notionem, cogitatione hoc modo in ſimplicia quædam primaque principia diduci poteſt. Nam ipſum & ſubſtantiam quandam, quod per ſe ac ſuapte vi conſiſtat, intelligimus quantitatem omnino aliquam habere, tum quod vnus ſit numero, tum quod certam definitamque habeat corporis magnitudinem. Adhæc & qualitate affectum animaduertimus, cum nimirum eius animus prudentia ac ſapientia, corpus autem ſanitate & pulchritudine ſit præditum. Iam vero & dominus & filius omnino vel etiam pater eſt, atq; idcirco ex eorum numero quæ cum alio conferuntur. Conſimilique ratione & in reliqua Ciceronis notio poteſt reſolui prędicamenta, quæ reſolutio intellectu & cogitatione fit, quod hac ipſa, quæ re & natura ſeparari nequeunt, animo ac mente diſtinguantur. Huic reſolutioni opponitur compoſitio, quæ ex iiſdem principiis ac prædicamentis conſtituitur. Altera intelligibilis reſolutionis ſpecies eſt, quæ vocatur ὁριστικὴ, id eſt, *definitiua*, quæ duplex eſt: aut enim definitionem iam factam in ſua ſoluit principia, genus videlicet ac differentias, vt, ho-

minis definitionem in animal rationale ac mortale; vel in ſuas cauſas, vt materialem, efficientem, formalem & finalem; aut nomen, id eſt, notionis compoſitæ ſymbolū, in ſimplicia quædam & ipſum ſymbola: vt, Iuſtitiam in conſtantem & perpetuam voluntatem, ius ſuum cuiq; tribuentem; & libertatem, in facultatem naturalem faciendi quod cuique libet, niſi iure aut vi prohibeatur. Tertia ſpecies vocatur *ſyllogiſtica*, quę rurſus duplex eſt; aut enim reſoluit ſyllogiſmum in ſuam figuram, aut problema aliquod & quæſtionem in ſua principia, ex quibus poſtea nectitur demõſtratio, quæ & *geometrica* dicitur, & à Gemino *inuentio demonſtrationis* appellatur: ſecundum quam ſignificationem Ariſtoteles poſteriora reſoſolutoria inſcripſit: in iis enim docetur ignotæ alicuius rei principiorum ac cauſarum inuentio, quæ ad demonſtrationem pertinent. Quod enim luna deficiat terræ interiectu, à poſteriorib. ad priora progreſſi cognoſcimus, ac poſtmodum inuenta cauſa ex ea demõſtrationem colligimus. Nam lunam quidem deficere ſenſu comprehendimus, huius autem cauſam cogitatione inquirimus & inuenimus, nimirum oportere aliquid interiectum eſſe, vt deliquium

hoc

hoc causari possit; nihil autem obiici præter terram. Inuenta hac causa regredimur, demõstrationem nectendo hoc pacto: *Cuicunque aliquid obiicitur, deficit: Lunæ terra obiicitur, Ergo deficit*. Prior resolutionis species idcirco syllogistica dicitur, quod iã facta ratiocinatio in sua principia, ꝓpositiones ac terminos, atq; etiã proprias figuras tanquã regulas quasdã artificiosas dissoluatur. Huc referatur cõpendii gratia & illa resolutio, quę est propositionis in suos terminos, prædicatũ videlicet & subiectũ. Quarta resolutionis species orationis statuatur, siue rhetorica illa, siue grammatica fuerit, quo & dictionis tũ solutio tũ cõpositio procũbit. hæc aũt diuiditur in periodos, cola, membra, dictiones, syllabas, literas. Quinta aũt & vltima hui⁹ resolutionis quę intellectu fit, species est, cũ artifex cognitione finẽ alicuius rei, artis vel sciẽtię, itẽq; genus subiectũ, resoluit in simplicia quædã principia & elemẽta, ex quib. res, ars vel scientia, tanquam partib. constituitur. Porro naturalis compositio priorib. his opponitur, neq; cogitatione & intelligentia, sed natura fit; veluti cũ res dissoluuntur in materiã formatã vel informẽ; formatã, vt homo in carnẽ, neruos, ossa; & hæc in humores, & hi in ele-

menta. Informem, vt materiam primam, & formam. Huic resolutioni opponitur cōpositio ea, quæ ex iisdem principiis orditur. Huc referatur organica compositio & resolutio, cuius materia similaria sunt corpora, forma autem vniuscuiusque similaris corporis magnitudo, conformatio, figura, adhæc & certus earum numerus, ac postremo apta omnium coniunctio atque collocatio. Tot modis, ac fortasse pluribus, vt Platonici volunt, ad nostrum tamē institutum parum hoc in loco facientibus, concipitur resolutio. Differunt autem hæ species omnes potissimum rebus subiectis, quę dissoluuntur; ordo autem & modus progrediendi fere vnus & idem est. Etenim omnes à posterioribus ad priora, à compositis & confusis ad simplicia, ab effectibus in suas causas, à fine ad principia, ex quibus vnumquodque constat, progrediuntur; videturque hęc vox resolutionis, translata esse ab his, qui post peregrinationem ad proprios lares reuertūtur: nam qui patria egressi reuertuntur, proprie ἀναλύειν dicuntur. Cum tot modis cōcipiatur resolutio, nos de illa dicemus, quæ est finis & generis subiecti in sua principia, qua omnes artes ac disciplinæ vniuersæ cōstituuntur, earumq; problemata ac præce-

pta

pta inueniuntur. Resolutio igitur hæc seu ordo resolutiuus, à notione finis, vt Galenus ait, ducit initium: nam finis est primũ principium artis, cuius conceptio statuitur in mente artificis, tãquam quoddam bonum; quia finis expetitur, aut quia verum bonum est, aut quia apparens, & specimen boni præ se ferens; & ideo cum sit expetibile, mouet efficientem ad appetendum. Quemadmodum in medicina finis est fruitio sanitatis, & in Iure ciuili iustitiæ legitimæ adeptio: concipitur enim à Medico & Iurecõsulto pro quodam bono, alioqui non expeteretur. Vbi vero hoc bonum, siue huius boni conceptio, mente constituta est, adiungitur suo subiecto seu materiæ in qua reperitur, vt sanitas corpori, & iustitia actibus hominum ciuilibus seu politicis, ex quibus quasi duobus fontibus vniuersæ artis vel sciẽtiæ constitutio emanat. Etsi autem finis istius conceptio & subiecti vna est, tamen in multa, quæ ad hæc referuntur principia & theoremata tantisper dissoluitur, ac singula quæ ad artis seu professionis cognitionem attinent, ordine producuntur inueniunturque omnia, donec ad vltima & extrema peruentum sit elementa, quæ in alia resolui adhuc minime queant, quæque vlteriorem sectio-

nem non admittāt. Quæruntur ergo in hoc ordine, omnia quæ ad finem conducunt; conducunt autē ad finem cognitiones partium ipsius subiecti, & causarum efficientium finis; quoniam finis est veluti forma materiæ subiectæ. Itaque inuestigantur initio principia subiectæ materiæ, veluti in arte medica corporis humani partes, dissimiles, similes, humores, elementa: & in Iure ciuili principia actuum ciuilium, persona, res, quæq; ex his oriuntur actiones; deinceps ipsius finis. Vnde ab Arabibus interdum hic ordo *Quæsitū* nominatur: est enim ille, quē studiose inquirimus, & cuius gratia subimus laborem inueniendi vel docendi artē; finem autem non inquirimus, sed tanquam notum animo possidemus; quia resolutio, vt Aristot. in lib. De moribus inquit, imitatur, vel potius est quædam consultatio: cōsultatio autem nulla de fine instituitur; vt, medicus non deliberat secū, an debeat sanitem tueri, aut morbum profligare: & Iureconsultus non dubitat, an iustitia sit sibi in repub. tuenda, & propellenda iniustitia, sed simpliciter hunc finem tanquam bonum quoddam animo concipit, ea quæ ad illum spectant ordine rectaque ratione inquirit ac resoluit, donec omnia quæ ad fruitionem

huius

huius necessaria sunt adinuenerit. Est enim veluti amussis & regula omnium quæ in arte tractantur, ideoq; per hũc artes nõ solum distinguuntur & separantur, sed etiam constituuntur. Nam artium aliæ tantum in rerũ contemplatione, atq; inuestigatione veri constitutæ sunt, quæ & Græcis (vt Galen. in lib. de Constitutione artis medicæ inquit) θεωρητικαὶ appellantur; in quo genere tota physiologia, cuius finis in rerum naturaliũ scientia positus est, sine vlla corporis actione, consistit. aliæ præter contemplationem, actionem quoq; corporis vel animi, extra animum sese proferentẽ, adiungunt. atq; hæ duplices sunt: aut enim acquirunt aliquid, aut efficiunt; acquirunt, vt ars aucupatoria, venatoria & piscatoria; efficiunt, aut opus post actionem relinquentes, aut nihil relinquẽtes. Quæ opus relinquũt, ποιητικαὶ propriè, id est, factiuæ vel effectiuæ dicuntur, & hæ aut nouum opus efficiunt, vt ædificatoria; aut quod vitium fecit, reficiunt ac reconcinnant, vt ars medendi. Artes quæ nihil post actionem relinquunt, πρακτικαὶ vocantur, vt saltatoria, cantatoria; quo referuntur omnes illæ artes politicæ, ex quarum numero hæc nostra Iurisprudentia est,

Omnium igitur harum artium genera, finis resolutione inueniuntur: vnde Galenus vocat *instrumentum & methodum inueniendi & constituendi omnes artes*: quam quidem methodum testatur nono Therapeutices, se à Platone didicisse. Est ergo resolutiuus ordo, progressus ex notione finis vniuersalis ad principia vltima ipsius artis: nam exacto huiusmodi progressu, statim ars ex notione finis constituitur. Exigitur autem & perficitur per seriem principiorum seu partium, quæ aliquando est simplex, aliquando composita & multiplex. Simplicem manifeste conspicimus in resolutione logicæ contemplationis, cuius finis est cognitio veri; sed veri concludendi & efficiendi opifex est demonstratio: omnis autem demõstratio est quædam ratiocinatio & syllogismus. Cæterum syllogismus consurgit ex propositionib. rursus propositiones ex vocibus simplicib. & hic non datur vltra progredi resoluendo, cum voces sint vltima huius resolutionis & facultatis prima principia. atq; hæc partium series simplex & vniusmodi est. Aliquando vero constitutus finis, per plures ac diuersos ordines resoluitur. verbi gratia: Finis politicæ facultatis sit pax & tranquillitas; resoluamus modo hũc finem

finem in sua principia. Pax igitur quæritur, aut victoria, aut amicitia : & hîc iã finis incipit resolui in duo principia. Rursus, victoria quæritur bello, bellum geritur milite, miles colligitur pecunia. Iam vero pecunia (nunc deflectit à sua simplicitate) pecunia inquam, aut in promptu est aut aliũde quęrenda. Quæritur aut à subditis, tributa vectigaliaq; exigendo, vel mutuo accipiendo, vel dominia ac possessiones oppignerando, vel diuendendo. Quod si his modis pacem quærere non libeat, aliæ attentandæ sunt viæ, quibus ea potiri possit. Cum igitur propositum finem in victoriam & amicitiam resoluerimus, victoriam autem nullo modo, aut certè difficile assequi possimus, ad alteram resolutionis partem, amicitiam nimirum, transeundum nobis est; quæ comparatur aut beneficiis & officiis, aut hosti de iure cedendo; vel id redimendo. Redimetur autem vel pecunia, cuius quærendæ ratio modo exposita est, vel permutatione, vel matrimonio. Hic ergo ordo partium quę ad finem, hoc est, pacem referuntur, vbi habeat multiplicia principia, cuiq; planum fit; & quo vtimur ordine resoluendi vnum finem vnius rei, eundem accommodamus ad resolutionem cæterarum rerum. Nã quem-

admodum multæ & diuersæ sunt artes, ita quoq; varii sunt fines; alii enim aliis propositi sunt artibus, quæ quidem artes solo fine & constituuntur & distinguuntur, vt sæpissimè Galen. nos commonuit. Verum apud Aristotelem, quod ad totam facultatem aut scientiam cognoscendam attinet, nusquam in operibus quæ ad nostras manus peruenerunt, reperitur resolutio; partium autem alicuius artis, multis in locis, vt paulo post dicam: vt in principio lib. Politicorũ, Physicorum 3. & 8. Meteororum lib. 1. & aliis infinitis in locis. Id tamen constat, omnes ab eo artes ordine inuentas esse ac constitutas, quemadmodum & artem medicam à Galeno, qui in libr. De constitutione artis, hanc methodum est secutus. Quemadmodũ autem omnes scientiæ ac disciplinę, ita & artes vniuersæ quę manuum ministerio funguntur, hoc ordine constituuntur inueniũturque. verbi gratia, in arte ædificandi sic resoluimus: Nam artifex primo mente concipit finem domus, sub notione boni; intelligit enim bonũ & salutare esse homini, si à ventis & imbribus, à frigore & calore, cæterisq; tum cæli tum aliarum rerum iniuriis se tueri possit; ex qua conceptione boni mouetur, vt inquirat omnia principia & causas, qui-

bus

bus se aduersus tot mala defendat. videt igitur tegumēto opus esse; quoniam autem tegumentum suapte vi consistere nequit, quia graue omnino est & pōderosum, idcirco sustentacula ac fulcimēta parat, quę tegumentum sustineant. Fulcimenta aūt sunt parietes; quæ cum & ipsæ eius naturæ esse debeant, vt non facile loco moueri, sed contrariis resistere possint, idcirco basi & fundamento nitantur necesse est; at enim fundamenta citra telluris fossionem iaci nō possunt; fossione igitur opus est, quæ est finis huius resolutionis, qua domus partes ac principia sunt adinuēta. In Iure ciuili sic resoluimus: Iuris finis & scopus est conseruatio iustitiæ & æquitatis, vel salus reipub. & priuatorum quies. hæc autem pendet ab executione legum, quę fit à magistratu. executionem antecedit sententia, sententia non nisi in iudicio dicitur: iudicium fluit ex forma agendi, forma ex facultate agendi, hęc ex actione, actio ex obligatione vel quasi, obligatio ex contractu vel quasi contractu, & hi ex dictis factisq;; dicta & facta ex cōsensu, consensus à mente & homine seu persona. Ex his iam manifestum est, quis & qualis sit ordo resolutorius: persequamur modo compositorium.

CAPVT VIII.

De compositione.

COmpositiuus igitur seu compositorius ordo, est progressus cõtrarius resolutorio: nam principiũ vnius, est finis alterius, oriturq; ex habitudine prioris ad suum posterius; quandoquidem vbi desinit resolutio, ibi orditur compositio. & quod primum fuit in destinatione siue resolutione, id vltimum est in effectione seu cõpositione. Quapropter imitatur naturã regiæ viæ, quæ certo quodam tramite à principiis & elementis resolutione adinuentis, ad finem artis nos deducit. verbi gratia: artifex in resoluendo & consultando, concipit bonum esse defendere se & alios ab iniuria ventorum & imbrium, vt nuper dixi: ex qua conceptione finis, mouetur, quia bonum omne est expetibile; mouetur ergo ad inquirenda omnia principia, quæ ad finem conceptum referũtur. Itaq; artifex resoluta ipso fine in tectũ, parietes, fundamenta, & telluris fossionem, deinde sese accingit compositioni; primum terram fodit, deinde fundamenta ponit, tũ vero ducit parietes, postremo imponit tectum, & peracta compositione finem destinatum

natum in ipsa resolutione est consequutus, nimirum defensionem siue tutelam aduersus iniurias cæli; & ita quod primum fuit in inuentione & resolutione, id vltimum & extremum offenditur in compositione & actione & contrà. Quare eodem calle progredimur componendo & resoluendo, solaque habitudine inter se differunt compositio atque resolutio, quemadmodum ascẽsus & descensus scalarum, & concauum & conuexum in circulo. Sed tamen difficilius est resoluere quam componere, quemadmodum difficilius est ascendere quam descendere. Præterea semita compositiui ordinis nota est per resolutiuam; atq; idcirco qui nouit resoluere, idem quoque nouit componere; sed non reciprocatur, quia resolutio & antiquior & difficilior est ipsa cõpositione. Huc accedit etiam, quod vt resolutiuus est aptissimus ad inueniendum, ita compositiuus ad docendum. Et hoc ordine docuit Aristoteles physiologiam vniuersam, hoc est, scientiam rerum naturaliũ: quandoquidem exorsus est a causis ac primis rerum principiis, a quibus deinde ad elementa progressus, ab his ad mixta imperfecta, ab imperfectis ad perfecta, a perfectis ad hominem ipsiusque partes & membra.

Eademque methodo vsus est in lib. De vita & moribus. Nam initio de causis virtutum disseruit, deinde de earum natura, post modum de variis ipsarum speciebus. Et in lib. De repub. primum de simplicibus domus partibus, viro nimirum, vxore, possessione ac liberis disputauit, deinde de domo, mox de ciuitate, eiusque speciebus. Et in lib. De arte disserendi, initio de simplicibus vocibus egit, post hæc de propositione, deinde de syllogismo, ad extremũ de demonstratione, syllogismo topico & sophistico, qui sunt partes ratiocinationis. Galenus quoque & Auicenna artem medicinalem hoc ordine conscripserunt: etenim primo de elementis disputarunt, secundò de humoribus, tertio de partibus similibus, vltimò de dissimilibus, earumque affectionibus. Patet igitur hunc ordinem aptissimum esse ad res tractandas atque docendas; est enim fusior resolutione, quia rerum natura & proprietas latissimè hoc explicari potest. Explicantur autem res commodissimè hoc pacto, si primum quidem earum definitiones producantur, deinde vero ex generis eiusque partium diuisione theoremata inuestigẽtur. Vt enim totũ genus subiectum sibi proprium aliquod accidens &

pecu-

peculiare habet, ita & eius partium quęlibet proprio informetur necesse est. Quod cum de subiecto demonstratur, primaria ex eo conficiuntur theoremata seu præcepta, quę Græci προηγούμενα appellant: cum verò de proprio, subiectum prædicari posse constituitur, ἀντίστροφα. Quod hac potissimum ratione ab autoribus fieri solet, vt intelligamus has esse veras proprietates, quæ cum suo subiecto reciprocantur, ex quibus propria demonstratio gignitur, vt autor est Aristot. primo lib post. Analyticorum, qui has leges, vt & alii, non semper tam anxiè obseruat. Quoniam igitur propriorum & accidentium huiuscemodi cognitio, vt diximus, ad scientiam est necessaria, hæc autem sine medio aliquo inueniri nequeant, idcirco qua ratione inuestigentur, artifici considerandum est diligenter. Ad quam quidem rem plurimum contulerit, post generis subiecti diuisionem, similium ac dissimilium rerum cõsideratio, quam Aristoteles lib. 1. Topicorum inter dialectica instrumenta connumerat, & duo facit, ὁμοίων videlicet σύνοψιν, καὶ διαφορῶν εὕρεσιν. Hippocrates autem in totius artis medicæ prę fatione cõiungit; quod & Plato, cum multis

in locis ſecutus, facit. Simile autem & diſſimile inuenire, niſi adhibitis κριτηρίοις, quas *normas* vocant, non poſſumus. Sunt autem normæ certitudinis, omnibus quidem confeſſæ, mens & ſenſus tanquã fontes; ratio & experientia, tanquam ſcaturigines. Platoni autem & Academicis exactior quædam Critiriorum inſtituitur diuiſio, vt mentem quidem ipſam rurſus diuidant, in mentem quę cum genere idem nomen obtinet, & διάνοιαν: ſenſum autem in ſenſum proprie dictum, & εἰκασίαν. Alii nonnulli hoc modo etiam partiuntur, vt a ſuperioribus auſpicando, primum quidem νοῦν eſſe dicant, deinde διάνοιαν, poſtea δόξαν, hinc φαντασίαν, poſt hæc ſenſum. Quibus nonnulli etiam εἰκασίαν adiiciũt, id eſt, ſimulachri in aquis & ſpeculis perceptionem. Prior tamẽ partitio exactiſſima eſſe videtur, quod reliquas quodammodo continere videatur, & ſubſtantialis ſit, hæc autem ψιλὴ tantum. Sed de his aliàs exactius differendum eſt.

Cæterum rationes quibus propriæ paſſiones de ſubiecto demonſtrantur, aut reſolutiuæ ſunt, aut compoſitiuæ. Reſolutiuę duplices ſunt; aliæ enim deducunt concluſionem

ſionem ad principia iam demonſtrata, aliæ ad ea quæ cum principiis pugnant, & reductiones ad impoſſibile appellantur. Conſtitutiuæ quoque bipartitæ ſunt, non eo quidem modo quo priores, ſed tantum ratione; aliæ enim ex ipſis principiis rem demonſtrant, aliæ vero ex iis quæ per principia antea ſunt comprobata atque demonſtrata. Atque hæc quidem demonſtratio vtraque præcipuum locum habet in hoc ordine compoſitorio, qui eſt aptiſſimus ad docendum. Quod cum imperiti quidam non animaduerterent, exiſtimarunt non tantum compoſitorium, ſed & reſolutiuũ ordinem eſſe demonſtrationem, cum tamen plurimum inter ordinem & ſuum inſtrumentum interſit. Nam demonſtratio eſt abdita in ſuo ordine, quia in ipſo nectitur; & vt demonſtratio, quę profitetur cauſam, quamobrem res ſit, familiaris eſt ordini compoſitiuo, ſic demonſtratio per quã colligitur cauſa vt ſit res, reſolutiuo magis eſt accommodata. In vtroque tamen ordine vtraque ſpecie demõſtrationis indiſcriminatim vti licet, prout rei ſubiectę materia poſtulat.

CAPVT IX.

De ordine definitiuo.

TErtius iam ordo superest, qui *definitiuus* appellatur; frustra enim & quæ discenda sunt inuestigaris, & cognoscendi perdiscendique laborē sumpseris nisi fideli memoriæ, quæ percepta & cognita fuerint, commendaueris. Itaq; tertia restat methodus, quæ memoriæ seruiat, quemadmodū prima inuētioni, secunda perceptioni. Oritur autē illa quidem ex habitudine multorum, ad vnū veluti caput & principiū. Vt enim in bene instituta rep. sunt multi magistratus, vt Consulatus, Tribunatus. Ædilitas, Quæstura, & aliæ eius generis dignitates, ad vnum tamen Dictatorem velut principem referuntur: & vt in exercitu bene instructo omnia officia pendēt ex nutu & potestate vnius Imperatoris, ita in hoc ordine omnes artis partes fluunt ex vnica definitione, & ad hanc tanquam reginam & principem rursus rediguntur. Huius ergo ordinis ratio talis est, vt primum quidem artis seu disciplinæ substantialem ac perfectam definitionem, omnes artis partes sua vi complectentem, subiiciamus; eiusq;

ſusque deinceps diſſolutione ſeu diuiſione proximè producamus membra, quæ rurſus ſimilibus definitionibus includamus; atq; iis rurſus diſſolutis, partium partes ſimiliter diuidamus tantiſper, donec ad ea perueniamus, quæ quòd proximè indiuidua contineant, nullam amplius ſectionem admittunt. Atque in hac quidem explanatione partium, non tantum diuidimus & ſubdiuidimus, ſed etiam reſoluimus cauſas in effectus, & viciſſim effectus in ſuas cauſas, aut proprietates, vtroque genere demonſtrationis, per cauſas veras & immediatas generi ſubiecto ineſſe ſtabilimus. Cum autem cognitæ ſunt partes, tum eas in cõparationem vocamus, & ex comparatione partium, vſus ſiue fructus, quos percipimus, exponimus. Poſtremò argumenta omnia ea refutamus, quæ definitionem traditam infirmare & demoliri valent; errata quoque ex illa definitione tradita oſtendimus. Ad extremum, cuncta quæ explanando in partibus perſequuti ſumus, breui peroratione repetimus, ita quidẽ, vt quicquid molimur & conamur, id omne in vnam definitionem, veluti reginam & moderatricem actionum, contuliſſe videamur. Huius autẽ methodi ſeu ordinis preclariſſi-

mum exemplum apud Galenum quidem extat in lib. Artis medicinalis, quam vulgo *Artem paruam* vocant: & apud Aristotelem in libro De virtutibus; itemque rudis & inchoata quædam eius apud Iustinianum in *lib. Instit.* imago. Et hi sunt tres ordines quibus solent inueniri, doceri ac memoriæ tradi omnes artes & disciplinæ, de quorum vtilitate ac vsu & præstantia multa dicenda essent, nisi propositi huius breuitas aliud postularet.

CAPVT X.

De via & modo inueniendi & docendi res.

PArtibus igitur scientię his ordinibus inuentis atque dispositis, sequitur earum postea explicatio, quæ duabus in rebus cõsumitur, via nimirum seu modo atque instrumentis eas explicandi & tractandi. Via autem seu modus, vt scribit Aristoteles tertio Rhet. nihil aliud est quã ratio recta progrediendi in doctrina, atq; etiam iudicandi. Progressus vero est quidam motus, à noto ad ignotum; hoc est, à rebus nobis notioribus, ad res suapte natura notiores, nobis autem ignotiores. Notiora autem sunt nobis

bis ea quæ sensib. sunt propinquiora & magis conspicua, vt composita, & confusa; ignotiores, vt res simplices, principia & rerum elementa. Seruauit ergo viam seu modũ Aristoteles secundo libro de Anima, vbi ex rebus obiectis & sensilibus progreditur ad ipsos actus, & ab his ad potentias siue vires, à potentiis ad animæ substantiam & essentiam. Idem in libro primo Phys. fecit in inuentione materiæ primæ, & reliquorum principiorum: itemque in libro de Memoria & reminiscentia: nam ab obiecto ad actum, ab actu ad memoriam processit; eodemq; progressu sæpissime vtuntur in decidendis quæstionib. veteres tam medici quã iureconsulti. Modus iudicandi versatur in re & persona. Persona enim non omnis eodem modo doceri & instituit potest; quia auditorũ ingenia omniũ non sunt paria. Sunt quos exemplis tantũ doceri oportet; alii solo sensu ducuntur, & instituti possunt; alii in sola ratione conquiescunt. Res similiter dissimili quoque, sed proprio modo tradũtur: aliæ enim per solam formã siue causam formalem doceri debent, vt res mathematicæ, quę quia intellectu à materia abstrahuntur, & efficiente & fine & materia carent. alię vero per formam & materiam & efficientẽ in-

teritui obnoxiam, vt omnis res naturalis commodissimè per hoc genus traditur: aliȩ per finem, vt res moralis, siue omnis actio quæ dependet ex nostra voluntate, quemadmodum & tota Iuris ciuilis nostri scientia, & omnis res quæ cadit sub contemplationem artificis. Oportet igitur in docendo prænoscere & viam progrediendi, & modū iudicandi naturas rerum, & dignoscendi ingenia auditorum; ex quo apparet, quid sit via & modus.

CAPVT XI.

De instrumentis methodi.

CÆterum nulli vsui essent via&modus, nisi etiam nobis præsto essent instrumenta accōmodata ad docendum; quādoquidem vt admonet sæpe Aristoteles, nulla actio siue corporis siue animi sit, quæ sine instrumento proprio rectè obiri potest. Instrumentis ergo quib. res explicantur & docentur, opus est. Neq; vero eadem esse, vt multi perperam tradunt, existimanda sunt ordines & instrumenta, propterea quòd hęc ordinib. concluduntur continenturq;, quēadmodū ascensus & descensus in scala. Ordo enim, vt sæpius dixi, nihil aliud est, quàm apta

apta & conueniens omnium artis vel disciplinæ partium inuētio, dispositio atq; collocatio, veluti in scala graduū singulorū series& distributio. Instrumenta autē seruiūt explicationi partiū hoc modo dispositarū. Iam vero ordo istarum partium semper est vnus &perpetuus; omnisq; artis dispositio, aut resolutione aut cōpositione aut definitione fit: at modus vtendi hæc instrumenta varius est & inconstans, ita quidē, vt pro diuersis scientiæ partib. aliis atq; aliis semper vtendū sit instrumentis. Ex quo colligi potest, non vnū esse genus horum instrumentorum, sed varium & multiplex; quāquam si diligentius res consideratur, & vnum & plura harum methodorū genera esse adinueniemus. Methodus enim concipi potest pro via & ratione quadā docendi; qua notione vnus tantum erit genere habitus, sub quo multæ species atque differentiæ continētur, qui habitus à philosophis *Dialectica* siue *Logica* appellatur Quod si per methodum, cognoscendi & sciendi modum sub Dialectica cōprehensum intelligamus, proculdubio non vnus, sed multiplex genere habitus statuēdus nobis erit. Sed hęc fortasse minutiora sunt, quā vt fusius tractentur. Id cōstat apud omnes, plura esse instrumē-

torum genera: quot autẽ ſint, a multis ambigitur. Nos, relictis aliorum opinionibus, quid Plato & Peripatetici, qui de hac re & docte & copioſe ſcripſerunt, ſenſerint, paucis explicare conabimur. Itaque cum hęc inſtrumenta ſint cognoſcendi quidam modi, modi autẽ ſciendi ſint multiplices, quot erunt modi, totidem quoque & inſtrumẽtorum & methodorum genera reperiri neceſſe eſt. Rurſus, quoniam omnis cognitio alicuius rei eſt cognitio, & ad aliud refertur, fit vt ex rerum cognitarum differentiis, cognoſcendi quoq; modi & inſtrumẽta intelligantur. Sint ergo hi duo ſcopi & fontes, ex quibus numerus inſtrumentorum depromitur; res nimirum cognitæ, & modus cognoſcendi. Res autem quas cognoſcimus, aut ſunt ſubſtantiæ, aut accidentia. Subſtantiam intelligi volo non eã, quæ per ſe ſubſiſtit, & ſuapte vi nititur, ſed eſſentiam & naturam alicuius rei; & accidens non quod alteri tantum hæret, & ſuapte natura per ſe ſolum in rerũ natura ſubſiſtere nequit, ſed etiam id, quod ad conſtituendam alicuius rei eſſentiam nonnihil conducit. verbi gratia: Trianguli naturam & ſubſtantiam eſſe dicimus, formam & ſtructuram trium ſeſe inuicẽ tangentium linea-

linearum; & stipulationis, verborum conceptionem & interrogationem: quam sequitur conueniens & legitima responsio. Rursus eiusdem trianguli esse proprietatem ponimus, habere tres angulos, duobus rectis æquales; & stipulationis, consentientes inter se ligare & cõstringere, vel simile quippiam. Quoniam igitur res, quas contemplamur, sunt diuersæ & variæ, idcirco etiam varia & diuersa necesse est esse cognoscendi instrumenta. Substantiam enim & naturã alicuius rei ope definitionis inuenimus; affectiones vero demonstrationis beneficio. Atq; hæc quidem duo cognoscendi instrumenta, sunt præcipua, tum quia ex his reliqua scaturiũt oriunturq;, tum quia ad hæc rursus destinantur. Quoniã definitio constat ex genere, proprio, & suis differentiis; genus autem est duplex, summum seu supremum, & infimum; summum resoluendo, infimum diuidendo inuestigatur. Ex quo efficitur, non esse plura neq; pauciora, quam quatuor cognoscendi instrumenta, definitionem nimirum, demonstrationem, diuisionem, atque resolutionem. Idem numer⁹ ex modis cognoscẽdi ostẽdi potest. Sed quia modi cognoscendi opponuntur modis quærendi res, & quæsita notiora nobis sunt

quam cognita, propterea ex numero quærendarum, numerum quoque cognoſcendarum rerum (quod oppoſitorum ratio ac diſciplina eadem ſit) intelligemus. Eorum autem quæ quæruntur, vt Ariſtot. 2. libr. poſt. Analy. ſcribit, quatuor ſunt genera: aut enim quæritur an res ſit, aut quid res ſit, aut qualis ſit, aut propter quid res ſit. Cum ergo quatuor ſint quæſita, totidem quoque modos quærendi & cognoſcendi, itemq; res cognitas haberi dicendum eſt. Prima igitur quęſtio, *an res ſit*, commodiori inſtrumento inueniri quàm reſolutione non poteſt; quia reſolutio, vt ſæpe antea dixi, ſeruit propriè inuentioni, & aptiſſima eſt ad quærenda artium ac ſcientiarũ principia. Altera quęſtio, qua quid res ſit, quæritur, definitione explicatur. Qualis aũt ſit, diuiſione oſtenditur: quia diuiſione partes rerum fuſe proponuntur, & res quę vna eſſe videtur in multa mẽbra & capita diſtenditur. Denique propter quid res ſit, ſola demonſtratio oſtendit: nam hac quæſtione ſola rei cauſa interrogatur; cauſa aũt, vt Ariſtot. eod. lib. inquit, ſcientifica ratiocinatione inuenitur. Cognito numero horũ inſtrumentorũ, de eorum natura dicamus neceſſe eſt. Atq; de demonſtratione & definitione dicam pauca, quoniam abunde

unde de his à Peripateticis & Dialecticis recentiorib. disputatũ est. De aliis duobus, hoc est, instrumẽto resoluendi & diuidendi disseram vberius, quia obscuriora sunt, & à nostris Dialect. nunquã, aut perperã, explicata, aut ad vsum reuocata: vt nõ sine causa à Platone in Philebo dictum sit, *eum qui hac ad vsum reuocare valeat, aut Deum esse, aut Deo quam simillimum.*

CAPVT XII.

De demonstratione.

ITaq; vt à prioribus exordiamur, demonstratio est ratiocinatio vt Aristot. definit, pariens scientiam, hoc est, συλλογισμὸς ἐπιστημονικός. Parit autem scientiam, quia inuestigat causam veram & necessariam, cur subiecto generi aliqua affectio siue passio insit; habetque vim concludendi efficiendiq; veri: quia non solum continet causam conclusionis, sed & rei demonstratæ; hoc est, in causa est cur aliquid concludatur, & cur id quod concluditur, sit verum; nam veritas est finis scientiæ speculatiuæ, quemadmodum practicæ, quæ actiua dicitur, bonum; & habitus factiui, ipsum opus. Siue igitur per causam effectus, siue per effectum causa

dem non perfecta rei scientia, sed probabilis quædam notitia nobis comparatur. Hujus vsus varius est & multiplex: nam primum quidem, vt scientię capaces simus, prius nos idoneos ac instructos efficit; deinde impedimenta & dubia, quæ animũ hominis ligare solent, qua ratione amouenda ac dissoluẽda sint, ostendit; deniq; perite nos in vtranque partem dubitare, & difficultates rerũ ostendere, ac cum hominib. de qualibet re proposita ingeniose & probabiliter colloqui docet. Tertium aũt *rhetoricum*, quod rhetores & oratores eo potissimum vtantur, dicitur; idque nõ iam amplius ad scientiam rei parandam vel ad gymnasian idoneum aut vtile est, sed vulgò tantũ & crassiorib. ingeniis accommodatũ, quibus quouis modo rem aliquã probari cupimus, vt vel officiũ pręstent, vel ab eo quod contra officiũ est, absistant. vel oratio, qua apud iudices, quib. parum fidimus, nec satis peritos, & rerum cognitione instructos putamus, iniuriam à nobis propulsare possimus, & innocentiam aduersus nocentes defendere; aut omnino pulchrum aliquid laudare, aut econtra, id quod turpe est, vituperare. Et hoc quidẽ propositionum genus admodũ, vt Cic. de Oratore scribit, periculosum est, si in virũ aliquem improbũ,

ciuili eſto genus ſubiectum, miles reip. cauſa abſens; affectio aũt damnum ſeu præſcriptio; principium ſiue axioma communis illa regula, *Abſentiã à repub. neq; ſibi neq; alteri damnoſam eſſe debere.* Ex his partib. in Iure ciuili talis nectitur ratiocinatio: *Abſentia à repub. neq; ſibi neq; aliis debet eſſe damnoſa: Sed miles reipub. cauſa abeſt, ergo militi abſentia in præſcriptione, verbi gratia, non debet eſſe damnoſa.* Ad hũc igitur modum omnes artium demonſtrationes conſtituuntur. Sed hoc inter Iuris ciuilis & aliarũ ſcientiarum, quæ res neceſſarias & perpetuas contẽplantur, præcepta intereſt quod harum demonſtrationes ſemper ſunt veræ & neceſſariæ & æternæ, maximeq; illarũ quę quãtitatis naturã & mathematicę illæ ſpeculantur; at Iuris ciuilis probationes, vt & moralis philoſophię, non demonſtrationes propriè, ſed probabiles potius ratiocinationes, vt Ariſtot. in Ethicis ſtatim in initio admonuit, appellandæ ſunt: earum enim omnis fons & origo ex ratione ciuili & politica, quæ non ſemper vna & eadem eſt, petitur. Quapropter in his & ſimilibus artibus aut nunquam, aut certe perquam raro veræ demonſtrationes reperiuntur; & qui has in iis necti poſſe contendunt, nec ſubiectæ materiæ, nec principio-

rum naturam satis intelligunt. Quid igitur sit demonstratio, & ex quibus partibus constet, iam breuiter & perspicuè explicatū est. Vberiorem enim atq; copiosiorem eius tractationem, ab Aristotele dialecticisque petendam esse arbitramur.

Capvt XIII.

De definitione.

SEquitur vt de instrumēto definiendi eodem compendio dicamus. *Definitio igitur est oratio quæ breuiter & absolute, quid res sit, explicat:* vel, *quæ rei insunt, in vnū colligit:* quibus hāc ab aliis separat, ac distinguit. Quæ autem rei insunt, ea vel substantiam & naturam alicuius monstrant, vel vt accidentia & proprietates inhærent. Definitio ergo quę naturam rei per propria principia explicat, *substantialis* & *essentialis* appellatur: quę vero proprietates tantum, notionalis, & νοηματικὴ, quod rem velut inspiciendam intelligendamque sensibus obiiciat, dicitur: ad quam & vocis interpretamentum seu notationem referendam puto, quoniam altera ex altera ducitur. Nam qui tenet notionem alicuius rei, eundem quoque tenere vocis interpretamentum oportet. Quin-

imo vocis explicatio semper antecedit notionalem descriptionem, quemadmodum & hæc verãm, & substantialem definitionẽ: nam vt priores illæ & faciliores & notiores sunt, ita ad inuestigandam rei naturã, vt Aristoteles in lib. de Anima, & Galen. in lib. de Hip. & Platonis dogmatibus, multum emolumẽti afferunt. Vnde etiam fit, vt qui intelligit vocis interpretamẽtum, & notionalem definitionem, nõ illico teneat essentialem; quoniã multarũ rerum reperiuntur notationes ac notiones, quæ quidẽ res sunt commentitiæ, & in rerum natura non extant: vt monstri alicuius, Scyllę, Charybdis, Chimæræ, quarum omnium & nomina & notiones nobis formamus. Sed definitio est proprie rerum illarũ, quæ reuera sunt & subsistunt. Præterea vocis interpretamenta orta sunt ex vsu loquendi hominũ: nam vsus nomina rebus peperit, vnde & notationes & notiones ortum habuerunt. Proinde Auerrois in secundo libr. Aristot. de Generatione & corruptione, vsum appellat *famam*, idcirco ait, Arabibus vocis *interpretamenta* verius intelligi & concipi, quam esse nominibus expressa: quia lingua Arabica est valde inops verborum à quibus ortum acceperunt. At Græci nominum diuites sunt, &

ideo & concipiunt, & res conceptas multis sæpe nominibus exprimunt & notant. Deniq; notiones & vocis interpretamenta Poëtis & Oratorib. sunt valde peculiaria; essentiales autem, philosophorum qui rerũ causas & principia quęrunt, magis sunt propriæ ac familiares: his tamen & Philosophi & Medici & Iureconsulti, non tantum vbi verarum differentiarum penuria laborant, aut aliter res exprimere non possunt, sed etiã vbi obscurę alicuius rei natura inuestiganda est, sępenumero vtuntur. Quinimo Galenus omnis methodi & ordinis magister, frequenter admonuit, omnib. cuiuscunq; disciplinæ tyronibus non esse prius definitionem essentialem tradendam, quam notionalis sit expressa: quoniam essentialis consentit cum notionali, & ex notionali paratur quidã aditus ad definitionem essentialem. Itaq; vt primum locum in docendo obtinet vocis interpretamentũ, ita secundum occupat ipsa notio siue notionalis definitio: tertium, vera & essentialis descriptio. Eodem in docendo progressu antiqui Iureconsulti variis in locis vsi sunt Nam cum Imperator de testamentis dicturus esset, initio eius interpretationem subiecit, esse nimirum *testationem mentis*. Et de tutorib. acturus, à tuendo, quasi *tui-*

si *tuitores*: itemq; de furto, quod à *furuo*, id est, nigro, quod nocte fiat, appellatos esse scripsit: deinde paulatim horum notiones & descriptiones subiiciendo, ad earum substātiam, veramque tutelæ, testamenti & furti naturam progressus, quot ex partibus illā constet, quotque ad eam requirantur conditiones ac proprietates, exactissimè ostendit. Estque harum notionum & descriptionum in nostro Iure ciuili, sicut & in cæteris disciplinis, ingens vtilitas atque copia. Essentialis autem seu substātialis definitio est illa, quæ cōmonstrat quid sit res, & quę eius sit natura. Substantiam constituunt genera & differentię substantiales, ex eadem omnino classe & ordine, si fieri potest, depromtę. Substantiales autem differentiæ non eæ solum dicuntur, quæ ex substantiæ genere sumūtur, sed quæ rei alicuius naturam ac vim explicant, ex quocunq; tandem genere sint profectæ; atque ob id nomen substantiæ latius hîc, vt & apud philosophos aliosq; artifices, & simpliciter pro re absolute atq; per se considerata, accipitur. qua ratione & accidentia à suis subiectis abstracta per seque expensa, substantiam habere dicimus; veluti substantiam obligationis, tutelæ, actionis, morbi, febris, & reliquorum. Quo in

loco reprehendendi sunt non pauci, qui in Iure ciuili substantiales definitiones, quod accidentia tantum contem pletur, reperiri minime posse existimant: habent enim & accidentia hęc suam naturam, essentiã, & vt barbari tradunt, suam *quidditatem*, quemadmodum & substantiæ, quæ suapte vi in natura rerũ subsistunt. Optima ergo definitio illa est, quæ coalescit ex proprio suo genere & propriis differentiis. Generis inueniẽdi certa est regula ac methodus, eaq; duplex; altera est, vt proposita re definienda cõsideres, ex qua classe sit depromta; deinde illi proximum genus inueniẽdum; quod fiet, si summum genus in propinqua semper genera, vsquedum ad speciem definiendã peruentum sit, diuidas. Diuidendi autẽ rationem mox trademus, verbi gratia: sit propositus nobis definiendus homo. Homo igitur cum in prædicamento Substantię, quod per se subsistat, sit, ea nobis diuidẽda in simplicem & compositam; composita, in animatam & inanimatã; animata, in sentientem & sensu carentem; sentientem, vt animal. Animal igitur est proximum hominis genus, quod in definitionẽ assumitur. Rursus Iurisprudentię genus hoc modo inuestigatur. Est.n. hæc in genere qualitatis, eiusque

quę prima ſpecie, diſpoſitione nimirum: omnis diſpoſitio aut facilè aut difficilè mobilis eſt. difficilè, vt habitus. Habitus autem aut eſt corporis aut animi; animi, practicus vel ſpeculatiuus; practicus vel operis, vt ars; aut bonæ actionis, vt prudentia. Prudentia aut eſt priuata, aut publica. publica, aut ciuilis aut œconomica. Prudentia igitur ciuilis, eſt proximum genus Iurisprudentiæ. Altera quęrendi generis via huic prorſus eſt contraria: vt enim illa à ſuperioribus ad inferiora diuidendo, ſic hæc ab inferiorib. ad ſuperiora colligendo progreditur; ſumit enim omnia ſpeciei definiendæ indiuidua, aut generis definiēdi ſpecies vltimas, & quid his commune ſit, quęrit. verbi gratia: Fingamus ipſius quātitatis diſcretæ, hoc eſt, ipſius numeri vltimas ſpecies eſſe ternarium numerum & binarium, neq; plures, neque pauciores reperiri; aut fingamus ipſius anguli ſpecies eſſe tres dūtaxat, acutum, obtuſum, & rectum; aut fingamus lineam diuidi in rectam & circularem; aut in noſtro Iure ciuili tutelam in teſtamentariam, & eam quæ ſine teſtamento; denique furtum, in manifeſtū, & non manifeſtum. Sint igitur horum omnium vltimæ ſpecies à nobis docendi gratia ſic conſtitutæ. Poſt-

eaquam species hunc in modum constitueris, tunc singulæ nobis sunt definiendæ; in qua definitione diligenter considerandum nobis est, quid ipsæ inter se habeant commune; & illud est sumendū, ac loco generis statuendum. verbi causa; linea recta est longitudo sine latitudine, cuius extrema sunt duo puncta; circunducta vero est similiter longitudo sine latitudine, à cuius centro ad ambitum pares lineæ ducuntur. Nimirum cōmune apparet esse ambabus lineis, longum & latū. Longitudo itaq; & latitudo, erit illud in quo conueniunt istę species vltimæ. Vbi autem inuenta fuerit hæc natura communis, postremo perlustranda nobis sunt decem summa rerum genera, hoc est, prędicamenta, vt sciamus in quo genere reponatur illa natura cōmunis; & hanc naturam communem cum illo genere iungere oportet. verbi causa; linea est in genere quātitatis; lineis, hoc est, vltimis speciebus inuenta est longitudo & latitudo esse communis; ergo lineæ hæc erit definitio inuenta, hoc est, genus definitionis, vt linea est quantitas continua, longa, sine latitudine & profunditate. Item binario & ternario commune est, discretum esse: nam binarius est quantitas discreta, par; ternarius discre-

ta, im-

ta, impar. Numerus igitur erit quantitas discreta. Rursus anguli obtusi, recti & acuti cōmunis natura est, linearum sese mutuò tangentium ad alterutram inclinatio. *Rectus* enim *angulus* est, cum linea recta super rectam lineam inclinat, & vtrobique facit angulos æquales. *Obtusus*, cùm recta super rectam inclinat quidem, sed angulos facit impares, estque maior recto, acutus autem eodem minor. Rursus, testamentariæ tutelæ, & eius quæ sine testamēto accidit, communis natura est, vis ac potestas in capite libero; & furti manifesti & nec manifesti, fraudolenta contrectatio. Quare & tutelæ vis seu potestas, & furti fraudolenta contrectatio, genus erunt proximum. Remoto autem (est autem remotum horum omnium genus, relatio) in his opus non est: adhibetur enim tum demum genus remotum, cum genus proximum propria voce caret, & differentiæ nomen sibi vendicat, vt in lineæ & numeri definitione dictum est. Continuum enim & discretum, non genera, aut species, sed differentiæ quantitatis propriæ sunt. Hæc igitur est altera generis inuestigādi via, sed mea quidem sententia admodum fallax & periculosa. Nā primū quidē, nō omnium

rerum, sed generum ipsorum tantum genera inuenire docet, vt tutelæ, furti, lineæ, & reliquorum; specierum autem non docét. Cùm enim inferiorum semper prius definitiones tradendæ sint, in quibus quid commune illis sit, perspici potest, indiuidua autem definiri nō possint, profectò neque speciei genus vnquam inuenietur. Deinde, vt indiuidua sunt numero infinita, ita species, etsi numero finitæ sint, tamen vix dinumerari possunt: ex quo fit, vt non omnes definiri semper valeant: etsi enim tres aut quatuor definias, quidque his simile sit reperias, non tamen sequitur, eādem similitudinem cæteris quoque inesse debere, eritque genus ipsum arctius, quam vt singulis adaptari specieb. possit. Huc accedit, quod hac regula videmur petere principiū, remq; ignotam per ignotiorem demōstrare. Qui enim definitionem, aut genus in definitione hoc pacto quærit, is ipsa definitione & genere, quæ quæruntur, & ignota sunt inquirat necesse est. Certior igitur inueniendi generis, vt Plato docuit via est diuisio, seu instrumentum diuidendi; quod tamen suis quoq; difficultatibus non caret, vt Aristoteles primo de Partib. animalium lib. satis copiose demonstrauit. Tradamus modo

modo regulam inueniendi differentiam. Est autem differentia duplex, quemadmodum & definitio; alia enim ex natura & essentia rei fluit, ipsamque indicat; alia vero non monstrat substantiã rei, sed quod hanc vel sequitur, vel antecedit, & rem tantum à re distinguit; priorem internam, posteriorem externam differentiam philosophi appellant. Differẽtia igitur interna & essentialis sumitur aut potius cognoscitur ex actione prima, quam definienda res siue species depromit. Primam intelligo actionẽ, ad quam aliæ actiones omnes referuntur, & cui famulantur. Neque tamen hoc loco existimandum est, actionem hanc esse proprie differentiam, sed rei differentiam nobis prodere & indicare, formã nimirum abditam, à qua proficiscitur hæc actio, & nomẽ ab ea accipit: quod exemplo illustrabitur. Ipsum quidem ratiocinari, est primaria hominis actio, quia in illam reliquæ omnes conspirant & referuntur; eius enim rei gratia viuit, & ad vitæ custodiam nutritur & alitur: ob alimoniam capit cibum & potum, aliaque vitæ necessaria cæterarum corporis partium, manuum videlicet, pedum, oculorum, linguæ, & similium actionibus quærit; quæ actiones omnes ad pri-

cipem illam actionẽ, nempe ratiocinationem vt dictũ est referuntur, ipsique famulantur. Et quamuis forma sit principium omnis actionis & à forma initium sui motus ac generationis habeat, aliæ tamen magis ad materiam, aliæ ad formam, aliæ ex æquo ad vtrunq; referuntur; vt, progredi est opus proprium corporis; ratiocinari, animi; sentire vero, vtriusq;: nam sensus est actio cõmunis tum corpori, tũ animo. Sed differentia, quæ sumitur ab actione primaria, est formæ propria; si iungatur cum genere proximo, speciem ipsam cõstituit; cõmunis & materiosa non item, sed cum aliis iuncta; vt homo est animal rationale: nam ratiocinari est differentia petita à forma, quæ si iungitur cũ animali, quod est genus proximum, certè constituit speciem humanam. Huius differentiæ vsus præcipuus est apud philosophos & medicos, qui rerum naturas, vires & causas contemplantur; apud Iureconsultos non item, vt paulò pòst dicam. Verùm quia nos sæpe laboramus penuria huius differentiæ quæ sumitur à forma, idcirco loco ipsius vtimur aut causa, aut effectu, aut accidẽte proprio, aut officio, aut partib. rei definiendæ, quæ non aliter atq; veræ differentiæ, rerum substãtias discer-

cernunt, ſed earum naturā, vim atq; proprietatē minus exprimunt. Cauſarum autem aliæ ſunt *interna*, aliç *externa*. *Externa*, vt efficiens & finis. *Interna*, materia & forma. *Efficiens cauſa*, vt finit Ariſtoteles, *est qua primum mouet*. quæ definitio non ſatis latè patet, quia non omnem cauſam efficientem ſuo ambitu continet. Nos ergo latius vſurpantes, cauſam efficientem eſſe dicimus, nō ſolum à qua primo fit motus, ſed ſimpliciter quæ rei efficiendæ præbet operam; præbet autem cauſa operam, aut per ſe, aut per accidens. Per ſe, vel primò, vel vt inſtrumentum; nam & inſtrumentum vel inſtrumentalis cauſa, vt Plato & Galenus primo de Locis affectis cenſuit, ad efficientem referri debet, quod & Ariſtoteli in Phyſicis placuit. verbi gratia: Cruditatis prima cauſa efficiens eſt debilitas ſeu defectus natiui caloris; vel morbus, læſæ actionis; putris humor, morbi; putredinis, obſtructio. Eiuſdem lęſæ actionis putredo & obſtructio cauſæ per accidens ſunt, vel, vt apertius res demonſtretur, faber lignarius eſt propriū efficiens ipſius domus, ſecuris inſtrumentum; muſicus autem vel grammaticus per accidens, quia accidit fabro lignario eſſe muſicū vel grammaticum,

Sic Iuris ciuilis causa efficiens primaria, est Senatus, prætores, populus, plebs, Iureconsulti; per accidens autē flagitiosa & peruersa hominum ingenia, quemadmodū rectè dici solet, *Ex malis moribus bonas leges ortas esse*. Est etiam alia causæ efficientis diuisio, in coniunctam & separatam quā Græci προκαταρκτικὴν, id est, euidentem & externam appellant. Coniuncta semper effectum comitatur, & interna est; antecedens non semper effectui hæret, neque perpetuo adest. verbi gratia; causa efficiens interna actionis est obligatio; externa, pulsatio, &c traditio, vel delictum, & contractus. rursus, febris externa cuasa est calor solis. Ab his igitur causis efficientibus internis & cōiunctis, siue per se siue cum aliis iunctæ sumantur, veræ differentiæ promuntur; ab aliis non item, nisi reliquis quoq; adiungantur. Finis est, cuius gratia aliquid fit; vt, Iurisprudentia iustitiæ, & æqualitatis tuendæ in repub. Et medicina, sanitatis in corpore humano retinendæ vel recuperādæ gratia est inuenta; nam sanitas est finis medicinæ quemadmodum iustitia Iurisprudentiæ. Finis autem, omnium causarum prima, eademq; vltima est. Prima quidē, quia initio in omni actione & contemplatione, animo illam

illam concipimus & cōſideramus: quę conſideratio à philoſophis *ſcopus* ſeu *propoſitum* dicitur. Vltima vero, quod in executione ſeu actione, vltimo accidat, quemadmodū paulo antè in tractatu de reſolutione ſatis abunde dictū eſt. Finisquoq; perfectiſſima ac potiſſima cauſa à philoſophis nuncupatur, quia aliarū omnium cauſa eſt, eiusq; gratia fiūt omnia, quæcunq; fiunt, & cæteræ omnes cauſæ in hāc vltimam & extremam diriguntur. quapropter Ariſtot. eā ὃ ἕνεκα, id eſt, cuius gratia vocauit: materia enim formam, finis deſiderio, expetit; formam, agens propter finem inducit. A finali igitur cauſa ſæpiſſime petuntur differentiæ, maximè in Iure ciuili, vbi & *ſubſtantiales* merito appellari debent; & demōſtratio quæ ex huiusmodi definitionib. nectitur, eſt vera & propria. Vt enim in mathematicis formæ, in phyſicis, efficiētis & materiæ, ita in politicis, iisq; quæ ad formandos mores & vitam hominum ſpectant facultatibus, finis præcipua eſt conſideratio, aliarum autem cauſarum non item: neque enim tantopere refert, à quo vnumquodq;, aut qua ratione conſtitutum ſit, quam cuius rei gratia factum ſit, intelligere. Et vt ſemel dicam, omnes Iureconſultorū noſtrorum

rum probationes & rationes vt plurimum à fine & peti debēt & solent. Causæ internæ, vt nuper dixi, sunt duæ; materia, & forma. Materia propriè dicitur, quę formas recipit, siue à natura, siue ab arte proueniant. Est autem materia duplex, altera propria & vera, ex qua aliquid fit; altera non propria, sed translatitia & apparēs, & secundū similitudinē sic appellata. Propria aut est naturalis, aut artificiosa. Naturalis vel simplex, vel composita. Simplex & impermixta, quę naturales formas simplices, & elementorū & corporum simplicium species recipit, ab Aristotele *materia prima* vocatur. At composita ex quatuor elementis constat, quorum contemperatione omnia gignuntur, vt quatuor humorum elementa, partium similium humores, dissimilium similes, materia dici possunt. Artificiosa materia est, ex qua artifex aliquid facit, vt pannus ex quo vestis fit, & lapis ex quo domus, & lignum ex quo arca. Huc referantur affinia & similia, veluti virtus & consensus: nam ex virtute honor, ex consensu contractus oriuntur. Translatitiè quoque materia appellatur res subiecta, in qua artes & scientiæ versantur, vt Medicina in corpore humano, Iurisprudentia in repub.

vel

vel actionibus ciuilibus & politicis. Forma est, per quam res vnaquæq; est & subsistit, atque habet, vt sit id quod est, & non aliud. Hæc duplex rursus est, naturalis & artificiosa. Naturalis, quę & omnis motus principium est, & causæ efficientis rationem habet, aut simplex est, aut composita. Simplex, vt forma quatuor elementorum; composita, vt hominis & stirpis, & animalis. Hæ autem dicuntur compositæ formæ, non quòd ex pluribus formis constituantur (forma enim qualiscunque illa sit, vna est tantum & simplex) sed quod plurium & perfectiorum motuum, quàm simplex, principium sint. Plures enim actiones stirpes quàm elementa, animalia quā plantæ, & homo quàm bruta, edere possunt. Artificiosa forma, est veluti statua æris; & certa verborum conceptio, ipsius stipulationis. Ab his igitur causis tum vniuersis, tum singulis, rerum differentiæ sumuntur; interdum etiam accidente proprio, vbi substantialis differentia deest vtimur. Proprium dico, quod cum re definienda reciprocatur; vt, homo est animal aptum ad ridendum & ad flendum. Hoc tamen inter proprium & differentiam interest, quòd proprium rem à re tantū di-

stinguit; differentia vero non solum distinguit, sed etiam naturam rei exprimit. Rursus, ab officio sic petuntur definitiones atq; differētiæ; vt, medicus est artifex rectè curādi vel tuendi sanitatē; vel, medicus est artifex reficiendi id quod deest, & recidendi id, quod superuacaneum est. vnde *medicinam esse appositionem & detractionem* Hippocrates definiuit. vt, orator est artifex bene dicendi, & Iureconsultus de iure respondendi; & Consul, magistratus, qui consiliū rogantibus præbet, & ius dicere solet. Deniq; partes pro differentiis vsurpantur. Sunt autem partium aliæ substantiales, quæq; rem statim constituūt. vt materia & forma; quibus similitudine respondent genus subiectum & finis in scientiis seu artibus. aliæ vero integrantes, ex materia & forma iam cōstantes. Et hæ aut sunt vniusmodi & similes, hoc est, simplices, & eiusdem generis, nominis, rationis & naturæ, quę quia vndique in sui similes partes diuiduntur, Græcis ὁμοιομερεῖς dicuntur, quales sunt nerui, caro & ossa. Omnis enim nerui vel ossis pars, nerui habet naturam & nomen. eademque aliarum partium est ratio. Aut non sunt vniusmodi, sed diuersi nominis & naturę, & ex simpli-

ſimplicibus ortæ, Græcis ἑτερογενεῖς, id eſt, multiformes & diuerſi generis partes appellantur, quales ſunt, pes, manus, oculi, quarum omnium partes nō pedes aut manus aut oculi dici poſſunt. Ab his igitur partib. hoc modo ducuntur differentiæ & deſcriptiones; vt, *Medicina eſt ſcientia ſalubrium & inſalubrium, corporum, ſignorum & cauſarum*: vel, *Rhetor eſt artifex tractandi res ciuiles*: vel, *muſculus eſt pars corporis ex neruis & carne conſurgens*, & *Ius ciuile, ſcientia tractandi res, perſonas & actiones*. Atq; hactenus de definitione eiusque partibus. Proximum eſt ab his, vt ad reliqua duo inſtrumenta aggrediar, nimirum diuiſionem & reſolutionem, quæ vt præcipuum in artibus & actionibus locum obtinent, ita & difficilioris ſunt tractationis.

CAPVT XIV.
De diuiſione.

Diuiſionis igitur vtilitas & excellentia non parua & exigua eſt, ſed ad docendum & diſcendum accommodatiſſima, iuxta illud: *Qui benè diſtinguit, benè docet*. Nam ad ſcientiæ & artis tum actiuæ tum

factiuæ perfectionem nō parum affert momenti, vt quæ sine confusione omnia in omni genere disciplinarum rectè & certo ordine collocet disponatque & dilucidè ac perspicuè, non aliter atque definitio, rem explicet, separetque ac reiiciat ea, quæ ad artem tractandam nihil attinent. Quò etiam pertinet, quòd à principiis exorsi, beneficio diuisionis, vniuersas artis partes inueniendo & speculando, ad finem tandem progrediēdo peruenimus, & memoria iam enumeratas collocatasq; ordine partes facilius retinemus. Iam verò diuisio dux est & ratio inueniendæ definitionis, vt scribit Aristoteles secundo Posterior. resol. cap. 18. & 19. itemque in primo lib. de Anima, vbi animæ definitionem diuisione adinuenit. Præterea cum definitio medium in omni demonstratione esse statuatur, ad definitionem autem diuisio sit vtilis & necessaria, vtique nec demonstrationem sine diuisione constare posse indubitatum est. Huc accedit, quod neque resoluere, neque componere sine arte diuidendi, rectè & vtiliter possumus; quia resolutio & compositio quasi propagines diuisionis esse videntur; totaque adeò ars Dialectica, & omnia ad veritatem indagandam necessaria instrumenta,

menta, à diuisione oriuntur. Sæpe etiam multa nobis occurrunt, quæ etsi videantur esse vnum, tamen plura re ipsa sunt, quæ diuisionis ope nos separamus ac distinguimus. verbi causa: Si mihi occurrat substantia, eiusque conceptum, qui multiplex est, in animo formatum habeam, nunquam profectò exactè & bene illum intelligam, nisi substantiam diuidam, quæ multiplex est; diuidam dico tantisper, donec ad speciem indiuiduam substantiæ peruenero, in qua iubebat Plato nos quiescere. Ad extremum, diuisione omnes scientiæ ac disciplinæ vniuersæ constituuntur; maximè verò illæ, quæ in actionibus particularibus & indiuiduis, vt hæc nostra Iurisprudentia & medicina, versantur. verbi gratia: vt si propositum alicui sit, omnes eas scientias quæ quantitatis naturam cōtemplantur, inuestigare, & quot earum numero sint, inuenire, is ex diuisione quātitatis, facilè id consequi poterit. Quantitas enim aut est continua, aut discreta. discreta, vt numerus. Numerus rursus aut per se, aut relatus cōsideratur. si per se spectetur, arithmeticā gignit; si ad alium relatus, musicā. Cōtinua aut est mobilis rei, aut immobilis; immobilis geometriā, mobilis astro-

nomiam parit. Quòd si vniuscuiusq; rursus membri, vtputa numeri, & reliquorum notiones compositas diuiseris, tandem illarum omniũ artium partes illico adinuenire eadẽ methodo poteris. Rursus vocem quæ multiplex est in suas formales differẽtias hac ratione diuidamus. Vocum aliæ sunt absonæ, aliæ consonæ. *Absona* est, quæ articulis caret, vt vox boum, & brutorum animantium; *consona*, quæ habet articulos, vt humana. Hæc igitur vox aut est simplex, aut est cõposita: simplex, vt litera, *m*, vel *b*, vel *c*. Composita, vt syllaba, *be*. Rursus vocum compositarum aliæ nihil significant, aliæ significant aliquid. Quæ nihil significant, sunt syllabæ, vt *buf*, *baf*. Quæ significant, aut significant substantiam, aut qualitatem, aut modũ, aut tempus; quædam aliquid circumscribunt horum. Si igitur fuerit vox composita significans substantiam, nomen est; quę tempus & modum, verbum: quæ circunscribũt, reliquæ partes orationis. Ex qua diuisione oritur ipsa Grammatica, eiusque partes. Quod si rursus huius vocis cõpositæ differentias amplius vestigare voluerimus, certè alias quoque disciplinas, quæ à voce depẽdent, vtputa Dialecticam, Rhetoricen, &

Poeti-

Poeticen, eadem diuisione adinueniemus: nam Dialectica voces compositas, id est, orationem, quæ verum aut falsum indicat; Rhetorica, quæ ad persuasionem; Poetica, quæ ad delectationem accommodata est, considerat. Hac nos diuisione & in superioribus sectionibus vsi sumus cùm non solum omnium habituum differentias, sed & prudentiæ partes vniuersas methodo produximus. Ex quo manifestum cuique esse potest, quomodo ex instrumento diuidendi, omnes artes ac disciplinæ earumque partes oriantur & emergant, quāque magnus eius sit vsus, precipuè iis in scientiis quæ in actionibus consistunt, in quibus cum magna & plerunque confusa sit omnium commixtio, facilè erratur, nisi in promptu sit tale aliquod instrumentum, ad quod quasi perpendiculum cuncta examinentur. Quapropter apud Platonem in Sophista & Philebo & Phædro, longa diuisionum laudatio extat, vbi tandem inquit Socrates: *Si nactus fuerit ducē, qui rectè partiri sciat, se ipsius tanquam Dei vestigia secuturum; propterea quod, vt est facilis hæc diuisio ad discendum, ita ad vsum reuocatu est difficillima.* Vnde qui hanc artē negligunt & prorsus ignorāt, illos putat esse viliores &

deteriores coquis, non diuidentibus aliquam partem per suos articulos, sed potius lacerantib. & frangẽtibus. Aristoteles quoque decimo Ethic. cap. primo, grauiter coarguit priscos philosophos, qui de voluptatibus disputaturi diuisionẽ neglexerunt: testatur enim ipsam non contemni, nisi à viris indoctis, & ab imperita plebecula. Cum igitur tanta vtilitas nascatur ex diuisione, primùm diuisionis nomen, & notio breuiter est explicãda: deinde quid ipsa sit, docendum. Diuisio igitur à Græcis appellatur διαίρεσις, παρὰ τὸ διαιρεῖν, quod est, diducere siue discernere. Est ergo diuisio, vt nomen indicat, nihil aliud, quàm diductio siue secretio. Secernitur autem & diducitur aut nomen aliquod multiplex, aut res composita. Nomen, vt vox ambigua, in distinctas suas significationes. verbi causa: Canis significat sydus cæleste, aut animal aquatile. & adoptio est qua principis autoritate eos qui sui iuris non sunt, adoptamus; vel generale & commune nomẽ, quod & de arrogatione dicitur. Et hæc *deductio* propriè nominatur διαστολή, id est, distinctio, & nõ resolutio, vt multi falso opinantur: quia resolutio, vt paulò pòst dicam, est expli-

explicatio cõceptionis multiplicis, & compositę notionis quaſi euolutio. Porrò diductio nominis non ſolùm vtilis, ſed etiã necessaria, ne nominis ambiguitate delusi, vel in docendo, vel in disceptando decipiamur, & à Sophiſtis incauti opprimamur. Conducit etiam ad perſpicuitatẽ orationis, facitq; vt de re, nõ de nomine, ſuſcipiatur disputatio. Eorum autem quæ multis modis dicuntur diſtinctio, quemadmodũ Aristoteles primo Topicorum ſcribit, ſumitur à ſex potiſſimum locis. Primus eſt *ab oppositis* (ſunt autem oppoſita, contraria, affirmatio & negatio habitus & priuatio & relata) quoniam ſi vnum oppoſitorum multipliciter dicitur alterum quoque multis modis dici neceſſe eſt. verbi gratia: Si iniuſtitia vox multiplex eſt, ergo & iuſtitia. Secundus ſumitur *à caſibus & coniugatis*: nam ſi nomen aliquod variis modis dicitur, & caſum qui à nomine deſcendit, totidem accipi par eſt, & contrà: vt, ſi iuſtum multa ſignificat, vel ſanum, ergo & iuſtè & ſalubriter; iuſtè enim quis iudicare dicitur, vel quo ad ſe, vel ſimpliciter; ſic ſanum, quod efficit ſanitatem, vel quod conſeruat, vel quod iudicat; quare & ſalubriter, tot modis concipitur. Tertius locus

est generum, cuius regula talis tradi potest: *Quod si vnius nominis significata in diuersis generibus seu prædicamentis reperiantur, ipsum quoque multiplex esse*: veluti, bonum, est vox æquiuoca, quia in edendo, refertur ad actionem; efficit enim voluptatem vel sanitatem: in iustitia, vel alia quauis virtute, quæ etiam bona sunt & dicũtur, ad qualitatem. Est etiam bonum tempore, vt occasio; & in relatione, vt tutela; itemque in quantitate, vt commensuratum & finitum; & sic in reliquis prædicamentis. Eadem ratio est si alicuius vocis contrariæ significationes, in diuersis generib. aut prædicamentis existant: nam ex tunc nomen quod illi voci multiplici opponitur, varium sit oportet. Quartus locus est *compositarum rerum definitio*. exempli gratia: Canis dicitur de cęlesti, & de animali quadrupede, & aquatico. Definiendæ igitur sunt hæ voces compositæ, & postmodum rescindendæ differentiæ, atque inter se comparandæ; quod si eædem sint, vox quoque simplex; si diuersæ, multiplex futura est, hoc pacto: Canis est sydus cæleste, per cuius accessum ad nos, magni calores in aere accenduntur. Canis vero terrestris, est animal quadrupes, domesticũ, latrabile, aptum ad

ad venandum. Aquaticus canis, est piscis marinus esui aptus. Demantur ergo iam voces compositæ & definitę, conferanturq; inter se differentiæ; differentię autem sunt, *sydus cæleste* calorem afferēs, & *animal quadrupes domesticum* latrans, ad venationem aptum, itemq; piscis marinus esui aptus: hę igitur differentiæ valde inter se dissident, nihilq; commune habēt: quare maximum indicium est, vocem hanc *Canis*, quæ de multis dicitur, multiplicem & compositam esse. Quintus locus *in comparatione consistit*. Etenim si vna eademque sit vox, quæ de multis enunciatur, illaq; omnia de quibus dicitur, inter se conferri, vel secundum magis & minus, vel ęquale & simile nequeant, tum æquiuoca sit ipsa necesse est: vt, acutum dicitur de sapore & voce, sapor autem nec eadem ratione, nec magis vel minus acutus est, quam vox, quare *acutum*, est vox composita. Vltimus inuestigandæ multiplicitatis locus *à diuersitate* sumitur, tum generum quorum sunt differētię, tum differentiarum, tum etiam speciei & differentiæ. Cum enim diuersorum generū & non subalternatim positorum diuersæ quoque speciei sint differentiæ, vt animalis & sciētiæ, videre oportet, an ea quæ eodem

nomine significantur, diuersorum generũ & non subalternatim positorum differentiæ existant; vt, acutum dicitur de voce, sapore, & mõte: differt enim vox à voce, quòd hæc acuta sit, illa grauis. Itemq; sapor à sapore, & mons à monte. Quare acutum æquiuocum erit, quia est differentia generũ diuersorũ nec subalternatim positorũ: alterum enim ex substantiæ, alterũ qualitatis, tertium ex quantitatis ordine sumptum est. Eadem est ratio differentiarũ; quia si illarũ rerum, quę vna voce continentur, diuersæ sunt differẽtiæ, vox quoq; multiplex erit. vt, color dicitur de corpore, & oratione Rhetorica: coloris autem in corpore differentiæ sunt, congregatio & disgregatio radiorum visualium. In oratione rhetorica eiusdem coloris differentiæ reperiuntur diuersæ: color igitur significat plura, quia earundem rerum, eædem quoque sunt differentiæ, quemadmodum diuersarum, diuersæ. Ad extremum, ad significata vocis recurrere oportet, exactéque videndum, an vna eius parte species, altera differentia indicetur: fieri enim non potest, vt species differentia sit vel cõtra: vt, τὸ λευκὸν, id est album, apud Græcos est multiplex, quia in voce differentia est, in colore species.

cies. Hi ergo ſunt loci ex quibus multiplicitas alicuius dictionis methodo inueſtigari atque deprehendi poteſt; perſequamur modò diductionem ſeu diuiſionem rei. Huius differentiæ ſumuntur à diuerſitate rerum. Res enim aliæ ſub intellectum, aliæ ſub ſenſum cadunt; hoc eſt, rerum aliæ ſunt ſenſiles, aliæ intelligibiles. *Intelligibiles res* ſunt, vt genera & ſpecies, & ſimpliciter notiones & conceptiones mentis, quę animo formantur. *Res ſenſiles* aut ſunt accidentia, aut ſubiecta. Ex quorum membrorum complicatione, numerus diuiſionis rerum oſtenditur: nam diuidimus aliquando ſpeciem indiuiduam in ſua ſingularia; quandoque genus in ſuas ſpecies per veras & oppoſitas differentias, aut ſubiectum aliquod in ſubſtantia, quæ appellatur *totius diuiſio in partes:* aut ſubiectum in accidentia, aut accidentia in ſua ſubiecta, aut accidentia in alia accidentia. Speciei quidem diductio in ſua ſingularia, rectius vocatur *enumeratio*, quàm *diuiſio*, quia caret arte & methodo. Et quamuis vtilis ſit tum medicis tum philoſophis, frequentius tamen vſurpatur ab Oratoribus & Poetis, itemq; noſtris Iurecõſultis. Generis verò diſtributio propriè vocatur *diuiſio*: in ea

enim omne id qđ vtile est, accipitur, quod inutile atq; superuacaneũ, reiicitur. Porrò genus aut est *vniuocũ*, aut *analogũ*. *Analogũ*, in quo partiũ reperitur disparilitas: nã aliæ partes sunt priores, aliæ posteriores, alię nobiliores, aliæ ignobiliores. verbi causa: Ens analogicè dicitur de substãtia & accidente: nam Substantia est *Ens*, & Accidens est *Ens*; sed prius cõuenit substãtiæ, deinde Accidẽti, quia Substãtia est prior natura ipso Accidente; quinimo accidẽs est propter substantiã Ens, quia pendet & nascitur à Substantia. Ad eundem modum anima est genus analogum rationalis, sensitiuæ & vegetatiuę; quia primùm dicitur de rationali tanquã nobiliori, postmodũ de sensitiua, ad extremũ de vegetatiua. Similiter natura dicitur analogicè de forma & materia. Itaq; hæ diuisiones omnes sunt diductiones generis analogi in suas species analogas: vt, Ens aut est substãtia, aut accidẽs. Anima aut est rationalis, aut vegetatiua, aut sensitiua: vel, natura aut est materia, aut forma. Sed enim in genere vniuoco species omnes sunt tempore pares, & æquabiliter sui generis, à quo deducũtur, participes. & hæc diductio maximè ꝓpriè & verè *diuisio* appellatur. Fit autẽ duob. modis; aliquando .n. genus in suas

species.

species, aliquando in differentias distribuimus. Species, vt adoptionē in arrogationē & adoptionē; vel qualitatē in habitū, naturalem potentiam & impotentiam; passibilem qualitatem, formam & figuram. In differentias (quæ & vera diuisio est) vt, animal in rationale & irrationale. Differentiæ vnde sumantur, prius dictum est. Itaque illæ veræ sunt diuisiones, quæ habent differentias essentiales, & à formis rerū ductas, veluti est prior illa: & hæc, propositio aut est simplex, aut composita. Itemq;, furtum aut est manifestum, aut nec manifestū. Quoniam autem paucæ (vt sæpe antea monuimus) sunt veræ quæ à formis ducuntur differentiæ, idcirco illarum loco quandoque materiam, quandoq; efficiens, interdum finem, quandoque etiam effectum sumimus. veluti cum actiones diuidimus in ciuiles & prætorias efficiente causa vtimur; cum in persecutorias rei, & pœnales, & mixtas, fine; cum in simplicis, dupli, tripli, quadrupli, vel bonæ vel malæ fidei, forma; deniq; cum in eas quæ persequuntur solidum propter priuilegia competentia vel alias causas, effectu. Sed in hac diuisione multa solent committi errata. vt Aristoteles lib. 1. de Partibus animalium copiose scriptum reliquit. Hæc ta-

men inter reliqua magnopere sunt cauenda. Primum est, ne differentias longè dissitas, id est, mediatas accipiamus, sed proximas & oppositas, quales sunt, quæ ducuntur ab actionibus formarum, aliisve. Hæc enim non est perfecta diuisio: Substantia sentit, aut non sentit: vel, homines aut sunt liberi, aut serui: quia nō diuiduntur per proximas differentias. quare illi diuisioni nihil deest: Substantia est aut corporea, aut incorporea: &, hominum vel personarum aliæ sui iuris sunt, aliæ alieno iuri subiectæ: & harum rursus, quædam in potestate parentum, quædā vero in potestate dominorum. latius enim patet hæc diuisio altera illa, atq; idcirco precedere debebat priorem: quem tamen ordinem Iustinianus non obseruauit. Quod si quis dixerit, eam ob causam Iustinianū Imperatorē personas hoc modo diuisisse, quod libertas sit iuris naturalis, seruitusque iuris gentium, patria autem potestas Iuris ciuilis tantum, is sciat se multum decipi. Etenim cum dicimus libertatem esse iuris naturalis, tum minime vt differentiæ alteram partem seruituti opponimus, sed potius vt habitum priuationi: nam seruitus naturalem libertatem adimit ac tollit. Igitur hæc diuisio hominum in seruos & liberos, de iure gentium intel-

intelligenda est: neque enim alii serui, alii liberi, iure naturali sunt, sed liberi omnes, serui autem nulli. Itaq; haec personarum differentia tota est iuris gentium, ita vt libertas duplex sit; altera quae à iure naturali inuēta & orta est, quae omnib. conuenit; altera autē à iure naturali relicta, & iure gentium confirmata, ita quidem vt perinde se habeat ad posteriorem illam, quemadmodum materia ad formam, suntq; inter se aequiuocae & homonymę Nā si quis exacte diuidere velit, ita faciat necesse est nimirum eorū qui iure naturali liberi sunt, alios in libertate illa iure gentium permansisse, & confirmatos esse, alijs autem eodē iure libertatem ablatā esse. Quare libertas quae seruituti, vt differentia opponitur, & ex aduerso respondet, iuris gētium censenda est. De patria autem potestate, quod & illa simpliciter & natura sua sit iuris gentium, nemo qui vel minimum historiarum lectionē degustauit, ignorat: forma tamen & certa eius ratio, Iure ciuili primum adinuenta est, quemadmodū & contractuū & multarū aliarum rerum. Alterum vitium quod fugiendum, illud est, ne sumamus differētias quę cōtineātur intra species generis diuisi; veluti si animal diuidamus in foeminam & marem, quia mas & foemina,

siue vterq; sexus est accidens magis commune quam differentia: nam omnibus accidit, & terrestri, & aquatili, & volatili. Rectius ergo diuiditur *animal in terrestre, aquatile & volatile.* Rursus vitiosa diuisio est, si partiamur tutelam, in filiorum vel nepotum, quia in omnibus tutelæ speciebus id reperitur. E-contra bona est illa, si dicamus, tutelam aliã esse quæ ex testamento, aliam quæ ab intestato datur. Tertium diuisionis vitium est, si differentiæ sint accidentales & aduentitię vel communes, veluti si diuidamus stipulationem in Græcam vel Latinam: Græce enim vel Latinè loqui, ad essentiam stipulationis nihil momenti habet. Sæpe etiam fit, vt non oppositæ, sed disparatæ tantum in partiendo sumantur differentiæ, quod & ipsum reprehensione non caret. veluti si diuidamus res in communes omnium, publicas, vniuersitatis, nullius, & singulorum. Est enim similis simplici partium enumerationi, quæ nihil necessitatis in se continet. Illud etiam pro vitio apud autores haberi solet, si quis in diuidendo ad vltimam & indiuiduam speciem non descendat, sed tantum in vniuersalibus & generalioribus mēbris conquiescat: veluti si quis homines in seruos & liberos diuidat tantum, & iam vltimam

timam ſe ſpeciem adinueniſſe exiſtimet. Quare cum in liberis variæ adhuc reperiantur diuerſitates, vtique & illæ ex diuiſione promendæ nobis ſunt; nam horum alii ingenui ſunt, alii libertini. Et *libertinorũ ſtatus* rurſus triplex eſt, *maior, minor, & medius*, vt rectè Imperator annotauit. Deniq; illud fugiendum diuidenti eſt, ne exiſtimet vnica diuiſione vniuerſum genus exhauſtum eſſe, aut ſpecies alicuius generis reperiri poſſe. Quare ne quid omittatur, plures ſæpe nobis inſtituendæ ſunt diuiſiones, cum vnica reperiri ſingula nequeant. Hanc legem ſeruauit noſter Imperator in Inſtitutionibus, maxime in titulo *de actionib.* & multis aliis in locis, vbi inuicem rem ſæpe variis partitionibus eſt perſecutus. hanc à capite rurſus repetitam diuiſionem, Græci ἐπιδιαίρεσιν appellant: differunt enim inter ſe, διαίρεσις, ἐπιδιαίρεσις, & ὑποδιαίρεσις. quia διαίρεσις eſt prima & principalis alicuius rei vel generis in ſuas ſpecies per oppoſitas differentias diſſolutio. ὑποδιαίρεσις eſt iam factæ diuiſionis vel ſpeciei alicuius, quæ ex primaria diuiſione reſultat, ſubdiuiſio. ἐπιδιαίρεσις autem eſt altera principalis, ſeu iterata eiuſdem rei vel generis partitio, verbi cauſa:

διαίρεσις est, cum homines diuidimus in seruos & liberos. ὑποδιαίρεσις, cum liberos in ingenuos & libertinos. ἐπιδιαίρεσις, cum homines in sui & alieni iuris personas secamus. Qui igitur in diuidendo ratione progredi nititur, is hæc multaq; alia fugiat vitia necesse est, de quib. dicere nunc supersedeo; quia postulat hæc res methodum peculiarẽ, & longiorem orationem, quandoquidem est perdifficilis & obscura, in qua sæpe, vt fatetur Aristoteles primo de Partibus animalium libro, Plato philosophiæ princeps hallucinatus est. Redeo igitur ad rẽ propositã. Dixi res sensiles esse duplices, subiecta & accidentia. Subiecta igitur diuiduntur in alia subiecta, cum secatur totum aliquod in suas partes. Partes autẽ sunt duplices, aliæ essentiales, hoc est, substantiã & essentiã rei constituentes, & aliæ integrantes. In essentiales partes diuidimus tum, cùm elementum in materiam & formam, aut hominẽ in animã & corpus partimur: quã partitionẽ imitatur illa, quæ mente & cogitatione fit, videlicet propositionis alicuius in terminũ subiectũ & prædicatum, vel syllogismi in propositiones prẹmissas & conclusionem. Integrantes aũt partes sunt, vt in homine caput, thorax &

& venter inferior: in arbore, radix, caudex, rami, folia, flores. quanquã de foliis & floribus plerique diuersum sentiant, videntur enim potius esse excremẽta, vt pili in homine, quàm veræ partes. hoc genus diuidendi nuncupatur propriè partitio, quam Græci *ἀνάλυσιν* appellãt. Diuidimus etiã subiectũ aliquod in sua accidentia. dicuntur autem accidentia, quæcunque alieni sunt generis à re subiecta. Quoniam autem nouem sunt genera quæ de altero dicũtur, nouẽ quoq; erunt diuisionis subiecti in accidentia, differentiæ. Aut .n. diuidimus subiectũ *in quãtitatem*: vt, animal aliud est bipes, aliud multipes; & hominũ alii sunt magnæ, alii paruæ staturæ. Aut *in qualitatẽ*: vt, animalium alia sunt fera, alia mãsueta: vel, hominũ alii sunt probi, alii improbi. Aut *in relationem*: vt, homines alii sunt liberi, alii serui. Aut *in passionem*: vt, animalia alia sponte, alia à patre generantur. Aut *in actionem*: vt, animatum corpus aliud sentit, aliud non sentit. *In tempus*: vt, flores alii æstate, alii autumno, alii hyeme nascuntur. *In locum*: vt, animal aliud in aquis, aliud in terra, aliud in aëre degit. Aut *in situ*: vt, animalia alia prona, alia rectâ incedunt. Aut *in habitum*: vt, animalia vel pelle vel testa teguntur. Supersunt alii duo diuisionis modi, qui in nostro Iure

ciuili sunt frequentes & vsitatissimi, cum videlicet diuidimus accidentia in accidentia, vel accidentia in sua subiecta. Ad accidentis enim in accidentia diuisionem referuntur omnes ferè actionum, & obligationum, pœnarum, delictorum, magistratuū, & cæterarum pene rerum omnium diuisiones. Ad accidentis in sua subiecta diuisionem pertinet illa, cum diuidimus actiones in rem vel personam; & sanitatem, in similium & dissimilium partium bonam affectionem; & candorem, in albedinem niuis, lactis, cerusæ & eboris. Sunt igitur variæ rerum diuisiones, propter varios & diuersos hominum diuidentium scopos atq; sententias: alii student finem ostendere per diuisionem, alii autem modum (modum dico aut contemplandi, aut agendi) alii materiam, alii instrumenta, & alia id genus plurima.

CAPVT XV.

De resoluendi instrumento.

ATque hactenus quidem de diuisione seu instrumento diuidendi: persequamur modo instrumentum resoluendi, quod superiori est proximum & cognatum, atque

in

ita ſimile, vt multi alterum ab altero, quo diſcrimine ſeparentur, intelligere non potuerint, ob idque ſæpe confundant; etenim vtrunque verſatur in progreſſu, inter vniuerſalia & particularia, vnamque rem partitur vel diffundit in multa. Multum tamen inter hęc duo intereſt: quia ex diametro oppoſita eſt reſolutioni diuiſio, duab. potiſſimum de cauſis; altera quidem, quia diuiſio vtitur contrario progreſſu quam reſolutio, quia diuiſione reperitur genus inferius, reſolutione ſuperius: nam reſolutio exordiũ ſumit à particulari aliquo compoſito, illudque reducit in ſuas cauſas proximas, & has rurſus in alias atque alias, tantiſper, donec ad vltimum aliquod principium, illudque primum, quod in alia reſolui minime queat, peruentum ſit, quod vel contemplatur artifex, vel ad actionem & opus poſtmodum reducit. Sed diuiſio non reſoluit particulare aliquod in ſuas cauſas ſed potius vniuerſale in ſuas ſpecies atq; differentias; qui progreſſus eſt priori valde contrarius. Quemadmodum autem progreſſus inter ſe ſunt contrarii, ita etiam termini horum progreſſuum inter ſe ſunt oppoſiti: principium enim reſolutionis eſt ipſum particulare, finis vniuerſale; at diuiſionis principium eſt ipſum

vniuersale, finis vero species infima & res individua. Altera vero huius diuersitatis causa est, quia diuiditur id, quod etsi apparet esse vnum, reuera tamē in se est multiplex; vt, substantia, corpus animal, obligatio, actio. Hæc quidem sunt multiplicia, idcirco diuisione explicantur & diducuntur in suas subiectas species & indiuidua, per oppositas differentias. Resoluitur autem quod apparet multiplex, quia est confusum, sua tamen natura est vnum; qualis est notio seu conceptio finis alicuius confusa quę potius explicatur, quàm diuiditur, per causas & principia vltima: vt, homo est natura quædam communis, & notio quædam formata ex omnibus singularib. hominibus: hæc igitur notio vt intelligatur, debet resolui in suā simplicitatem. *Simplicitatem* voco principia illa, quæcunq; illi sunt attributa ordine quodam. verbi causa: iure resoluitur homo in mortalitatem, rationem, animal, corpus & substantiam. Substantia autem est simplicitas illa in quā vniuersa resolutio decumbit. Quemadmodum autem diuisio opponitur resolutioni, ita etiam reliquis duobus, demonstrationi nimirū & definitioni. Definitioni quidem, quatenus quod definitio contractum proponit, ipsa in partes dissoluit,

uit,

uit,& omnino posterior est ipsa definitione. Demonstrationi vero, quia demonstratio plura in vnum componit, & passionem suo generi subiecto iungit: diuisio autem ea rursus diuidit, & in plura dissecat. Resolutio igitur seu instrumentum resoluendi est quoque multiplex & homonymum, vt & tria priora instrumenta; alia enim est finis & effectus in suas causas, alia causarum in suos effectus & fines; vtraque maxime vtilis & necessaria, non tantum philosophis & medicis, sed etiam Iureconsultis & cæteris artificibus, qui proposito fine eiusque notione, speculando vel consultando, illum resoluunt in sua principia vltima. Vltima dico, quæ in alia non queunt resolui: & hoc instrumentum ordini resolutiuo est simillimum; quinimò ab hac specie ordo resoluendi & nomen & originem traxit, & progressus à fine ad principia est idem in vtroque. In eo tamen differunt, vt antea quoq; dictum est, quod ordo est dispositio partium totius alicuius scientiæ vel artis. Instrumẽtum autem resoluendi in ipso ordine velutivis quędam & methodus continetur; atque idcirco à recentioribus Græcis hoc instrumentum resoluendi, plerunq; *via*, plerunq, *methodus resoluendi* dicitur, Porro autem resolutio

effectuum in suas causas, propria & maximè peculiaris est medicorum & phisophorum, qui cum principia & causæ rerum obscuræ sint, & nos plerunq; lateant, effectus autem ante oculos positi & conspicui omnib. conantur methodo seu instrumento hoc inuenire prima elementa & principia rerum, iisque inuentis vel contemplari ortus & generationes rerum, vel remouere, vt postmodum tollantur illarum causarum effectus, qui inde fluunt & gignuntur. Iureconsulti raro hoc genere vtũtur, propterea quod existimant causas suorum effectuum esse politicas & morales & in communi vsu ac vitæ consuetudine positas, nec magna ob id inquisitione indigentes. Vt autem res exemplis patefiat, sic habeto. Medici cum volunt remouere febrem ardentem, quam *causon* appellant, sic eius causas inuestigant. Febris est quoddam incendium. Incendium autẽ non excitatur à calore natiuo, qui benignus est & blandus, sed ab acri & mordaci; mordax autem fit propter magnã putredinem. Putredo oritur, quia prohibetur transpiratio seu ventilatio; quia compressus calor cũ nequit libere ventilari, rapit alimentũ suum ad putredinem. Inhibetur porro ventilatio propter obstructionem meatuũ in corpore

Quod

Quod autem obstruit, peccat aut quantitate, aut qualitate. Quantitate, vt abundātia humorum; qualitate, vt humorum crassitie vel lentore. Crassitie, quia cum non possint liberè excuti, obstruunt; tenacitate, quia sue lentore adhæréscit, & propter hanc pertinaciam locus obstruitur. Hoc igitur modo, & hac mirabili gradatione, febris, quæ est effectus, resoluitur à medicis in causas proximas atq; principia vltima, vt cognitis iis à corpore humano arceatur atq; tollatur Etsi autem nostri Iureconsulti hac specie resolutionis raro vtuntur, est tamen & ipsa vtilis & accōmodata ad docendum & inuestigādum res ad cōstitutionem seu essentiam alicuius necessarias. verbi causa: si propositum nobis sit inuenire essentiam & substantiam nuptiarum seu matrimonii, hoc modo progrediēdum erit; atq; initio quidem statuēdus matrimonii finis; finis autē nuptiarum vel matrimonii nullus alius est, quam propagatio sobolis, & societas vitæ, vt hac humano generi (quemadmodum Imperator in *constit. de iis qui nup. iterant*, ait) quadam veluti arte conquisita immortalitas inducatur, & nos prosapia filiorum procreatione renouata, in perpetuum viuamus ac duremus. Vt autem procreatio sobolis habeatur omnino,

men inter reliqua magnopere sunt cauenda. Primum est, ne differentias longè dissitas, id est, mediatas accipiamus, sed proximas & oppositas, quales sunt, quæ ducuntur ab actionibus formarum, aliisve. Hæc enim non est perfecta diuisio: Substantia sentit, aut non sentit: vel, homines aut sunt liberi, aut serui: quia nō diuiduntur per proximas differentias. quare illi diuisioni nihil deest: Substantia est aut corporea, aut incorporea: &, hominum vel personarum aliæ sui iuris sunt, aliæ alieno iuri subiectæ: & harum rursus, quædam in potestate parentum, quædā vero in potestate dominorum. latius enim patet hæc diuisio altera illa, atq; idcirco pręcedere debebat priorem: quem tamen ordinem Iustinianus non obseruauit. Quod si quis dixerit, eam ob causam Iustinianū Imperatorē personas hoc modo diuisisse, quod libertas sit iuris naturalis, seruitusque iuris gentium, patria autem potestas Iuris ciuilis tantum, is sciat se multum decipi. Etenim cum dicimus libertatem esse iuris naturalis, tum minime vt differentiæ alteram partem seruituti opponimus, sed potius vt habitum priuationi: nam seruitus naturalem libertatem adimit ac tollit. Igitur hæc diuisio hominum in seruos & liberos, de iure gentium intel-

intelligenda est: neque enim alii serui, alii liberi, iure naturali sunt, sed liberi omnes, serui autem nulli. Itaq; hæc personarum differentia tota est iuris gentium, ita vt libertas duplex sit; altera quæ à iure naturali inuēta & orta est, quæ omnib. conuenit; altera autē à iure naturali relicta, & iure gentium confirmata, ita quidem vt perinde se habeat ad posteriorem illam, quemadmodum materia ad formam, suntq; inter se æquiuocæ & homonymę. Nā si quis exacte diuidere velit, ita faciat necesse est nimirum eorū qui iure naturali liberi sunt, alios in libertate illa iure gentium permansisse, & confirmatos esse, alijs autem eodē iure libertatem ablatā esse. Quare libertas quæ seruituti, vt differentia opponitur, & ex aduerso respondet, iuris gētium censenda est. De patria autem potestate, quod & illa simpliciter & natura sua sit iuris gentium, nemo qui vel minimum historiarum lectionē degustauit, ignorat: forma tamen & certa eius ratio, Iure ciuili primum adinuenta est, quemadmodū & contractuū & multarū aliarum rerum. Alterum vitium quod fugiendum, illud est, ne sumamus differētias quę cōtineātur intra species generis diuisi; veluti si animal diuidamus in fœminam & marem, quia mas & fœmina,

siue vterq; sexus est accidens magis commune quam differentia: nam omnibus accidit, & terrestri, & aquatili, & volatili. Rectius ergo diuiditur *animal in terrestre, aquatile & volatile*. Rursus vitiosa diuisio est, si partiamur tutelam, in filiorum vel nepotum, quia in omnibus tutelæ speciebus id reperitur. E-contra bona est illa, si dicamus, tutelam aliã esse quæ ex testamento, aliam quæ ab intestato datur. Tertium diuisionis vitium est, si differentiæ sint accidentales & aduentitię vel communes, veluti si diuidamus stipulationem in Græcam vel Latinam: Græce enim vel Latinè loqui, ad essentiam stipulationis nihil momenti habet. Sæpe etiam fit, vt non oppositæ, sed disparatæ tantum in partiendo sumantur differentiæ, quod & ipsum reprehensione non caret. veluti si diuidamus res in communes omnium, publicas, vniuersitatis, nullius, & singulorum. Est enim similis simplici partium enumerationi, quæ nihil necessitatis in se continet. Illud etiam pro vitio apud autores haberi solet, si quis in diuidendo ad vltimam & individuam speciem non descendat, sed tantum in vniuersalibus & generalioribus mẽbris conquiescat: veluti si quis homines in seruos & liberos diuidat tantum, & iam vl-

timam

timam se speciem adinuenisse existimet. Quare cum in liberis variæ adhuc reperiantur diuersitates, vtique & illæ ex diuisione promendæ nobis sunt; nam horum alii ingenui sunt, alii libertini. Et *libertinorũ status* rursus triplex est, *maior, minor, & medius*, vt rectè Imperator annotauit. Deniq; illud fugiendum diuidenti est, ne existimet vnica diuisione vniuersum genus exhaustum esse, aut species alicuius generis reperiri posse. Quare ne quid omittatur, plures sæpe nobis instituendæ sunt diuisiones, cum vnica reperiri singula nequeant. Hanc legem seruauit noster Imperator in Institutionibus, maxime in titulo *de actionib.* & multis aliis in locis, vbi inuicem rem sæpe variis partitionibus est persecutus. hanc à capite rursus repetitam diuisionem, Græci ἐπιδιαίρεσιν appellant; differunt enim inter se, διαίρεσις, ἐπιδιαίρεσις, & ὑποδιαίρεσις. quia διαίρεσις est prima & principalis alicuius rei vel generis in suas species per oppositas differentias dissolutio. ὑποδιαίρεσις est iam factæ diuisionis vel speciei alicuius, quæ ex primaria diuisione resultat, subdiuisio. ἐπιδιαίρεσις autem est altera principalis, seu iterata eiusdem rei vel generis partitio, verbi causa.

διαίρεσις est, cum homines diuidimus in seruos & liberos. ὑποδιαίρεσις, cum liberos in ingenuos & libertinos. ἐπιδιαίρεσις, cum homines in sui & alieni iuris personas secamus. Qui igitur in diuidendo ratione progredi nititur, is hæc multaq; alia fugiat vitia necesse est, de quib. dicere nunc supersedeo; quia postulat hæc res methodum peculiarē, & longiorem orationem; quandoquidem est perdifficilis & obscura, in qua sæpe, vt fatetur Aristoteles primo de Partibus animalium libro, Plato philosophiæ princeps hallucinatus est. Redeo igitur ad rē propositā. Dixi res sensiles esse duplices, subiecta & accidentia. Subiecta igitur diuiduntur in alia subiecta, cum secatur totum aliquod in suas partes. Partes autē sunt duplices, aliæ essentiales, hoc est, substantiā & essentiā rei constituentes, & aliæ integrantes. In essentiales partes diuidimus tum, cum elementum in materiam & formam, aut hominē in animā & corpus partimur: quā partitionē imitatur illa, quæ mente & cogitatione fit, videlicet propositionis alicuius in terminū subiectū & prædicatum, vel syllogismi in propositiones præmissas & conclusionem. Integrantes aūt partes sunt, vt in homine caput, thorax

&

& venter inferior: in arbore, radix, caudex, rami, folia, flores. quanquã de foliis & floribus plerique diuersum sentiant, videntur enim potius esse excremẽta, vt pili in homine, quàm veræ partes. hoc genus diuidendi nuncupatur propriè partitio, quam Græci ἀνάλυσιν appellãt. Diuidimus etiã subiectũ aliquod in sua accidentia. dicuntur autem accidentia, quæcunque alieni sunt generis à re subiecta. Quoniam autem nouem sunt genera quæ de altero dicũtur, nouẽ quoq; erunt diuisionis subiecti in accidentia, differentiæ. Aut .n. diuidimus subiectũ *in quãtitatem*: vt, animal aliud est bipes, aliud multipes; & hominũ alii sunt magnæ, alii paruæ staturæ. Aut *in qualitatẽ*: vt, animalium alia sunt fera, alia mãsueta: vel, hominũ alii sunt probi, alii improbi. Aut *in relationem*: vt, homines alii sunt liberi, alii serui. Aut *in passionem*: vt, animalia alia sponte, alia à patre generantur. Aut *in actionem*: vt, animatum corpus aliud sentit, aliud non sentit. *In tempus*: vt, flores alii æstate, alii autumno, alii hyeme nascuntur. *In locum*: vt, animal aliud in aquis, aliud in terra, aliud in aëre degit. Aut *in situ*: vt, animalia alia prona, alia rectâ incedunt. Aut *in habitum*: vt, animalia vel pelle vel testa teguntur. Supersunt alii duo diuisionis modi, qui in nostro Iure

ciuili sunt frequentes & vsitatissimi, cum videlicet diuidimus accidentia in accidentia, vel accidentia in sua subiecta. Ad accidentis enim in accidentia diuisionem referuntur omnes ferè actionum, & obligationum, pœnarum, delictorum, magistratuũ, & cæterarum pene rerum omnium diuisiones. Ad accidentis in sua subiecta diuisionem pertinet illa, cum diuidimus actiones in rem vel personam; & sanitatem, in similium & dissimilium partium bonam affectionem; & candorem, in albedinem niuis, lactis, cerusæ & eboris. Sunt igitur variæ rerum diuisiones, propter varios & diuersos hominum diuidentium scopos atq; sententias: alii student finem ostendere per diuisionem, alii autem modum (modum dico aut contemplandi, aut agendi) alii materiam, alii instrumenta, & alia id genus plurima.

CAPVT XV.

De resoluendi instrumento.

ATque hactenus quidem de diuisione seu instrumento diuidendi: persequamur modo instrumentum resoluendi, quod superiori est proximum & cognatum, atque

im

ita simile. vt multi alterum ab altero, quo discrimine separentur, intelligere non potuerint, ob idque sæpe confundant; etenim vtrunque versatur in progressu, inter vniuersalia & particularia, vnamque rem partitur vel diffundit in multa. Multum tamen inter hęc duo interest: quia ex diametro opposita est resolutioni diuisio, duab. potissimum de causis; altera quidem, quia diuisio vtitur contrario progressu quam resolutio, quia diuisione reperitur genus inferius, resolutione superius: nam resolutio exordiũ sumit à particulari aliquo composito, illudque reducit in suas causas proximas, & has rursus in alias atque alias, tantisper, donec ad vltimum aliquod principium, illudque primum, quod in alia resolui minime queat, peruentum sit, quod vel contemplatur artifex, vel ad actionem & opus postmodum reducit. Sed diuisio non resoluit particulare aliquod in suas causas sed potius vniuersale in suas species atq; differentias; qui progressus est priori valde contrarius. Quemadmodum autem progressus inter se sunt contrarii, ita etiam termini horum progressuum inter se sunt oppositi: principium enim resolutionis est ipsum particulare, finis vniuersale; at diuisionis principium est ipsum

vniuersale, finis vero species infima & res indiuidua. Altera vero huius diuersitatis causa est, quia diuiditur id, quod etsi apparet esse vnum, reuera tamē in se est multiplex; vt, substantia, corpus animal, obligatio, actio. Hæc quidem sunt multiplicia, idcirco diuisione explicantur & diducuntur in suas subiectas species & indiuidua, per oppositas differentias. Resoluitur autem quod apparet multiplex, quia est confusum, sua tamen natura est vnum; qualis est notio seu conceptio finis alicuius confusa quę potius explicatur, quàm diuiditur, per causas & principia vltima: vt, homo est natura quædam communis, & notio quædam formata ex omnibus singularib. hominibus: hæc igitur notio vt intelligatur, debet resolui in suā simplicitatem. *Simplicitatem* voco principia illa, quæcunq; illi sunt attributa ordine quodam. verbi causa: iure resoluitur homo in mortalitatem, rationem, animal, corpus & substantiam. Substantia autem est simplicitas illa in quā vniuersa resolutio decumbit. Quemadmodum autem diuisio opponitur resolutioni, ita etiam reliquis duobus, demonstrationi nimirū & definitioni. Definitioni quidem, quatenus quod definitio contractum proponit, ipsa in partes dissoluit,

uit,& omnino posterior est ipsa definitione. Demonstrationi vero, quia demonstratio plura in vnum componit, & passionem suo generi subiecto iungit: diuisio autem ea rursus diuidit,& in plura dissecat. Resolutio igitur seu instrumentum resoluendi est quoque multiplex & homonymum, vt & tria priora instrumenta; alia enim est finis & effectus in suas causas, alia causarum in suos effectus & fines; vtraque maxime vtilis & necessaria, non tantum philosophis & medicis, sed etiam Iureconsultis & cæteris artificibus, qui proposito fine eiusque notione, speculando vel consultando, illum resoluunt in sua principia vltima. Vltima dico, quæ in alia non queunt resolui: & hoc instrumentum ordini resolutiuo est simillimum; quinimò ab hac specie ordo resoluendi & nomen & originem traxit,& progressus à fine ad principia est idem in vtroque. In eo tamen differunt, vt antea quoq; dictum est, quod ordo est dispositio partium totius alicuius scientiæ vel artis. Instrumētum autem resoluendi in ipso ordine veluti vis quędam & methodus continetur; atque idcirco à recentioribus Græcis hoc instrumentum resoluendi, plerunq; *via*, plerunq, *methodus resoluendi* dicitur, Porro autem resolutio

effectuum in ſuas cauſas, propria & maximè peculiaris eſt medicorum & phiſophorum, qui cum principia & cauſæ rerum obſcuræ ſint, & nos plerunq; lateant, effectus autem ante oculos poſiti & conſpicui omnib. conantur methodo ſeu inſtrumento hoc inuenire prima elementa & principia rerum, iiſque inuentis vel contemplari ortus & generationes rerum, vel remouere, vt poſtmodum tollantur illarum cauſarum effectus, qui inde fluunt & gignuntur. Iureconſulti raro hoc genere vtũtur, propterea quod exiſtimant cauſas ſuorum effectuum eſſe politicas & morales & in communi vſu ac vitæ conſuetudine poſitas, nec magna ob id inquiſitione indigentes. Vt autem res exemplis pateſiat, ſic habeto. Medici cum volunt remouere ſebrem ardentem, quam *cauſon* appellant, ſic eius cauſas inueſtigant. Febris eſt quoddam incendium. Incendium autẽ non excitatur à calore natiuo, qui benignus eſt & blandus, ſed ab acri & mordaci; mordax autem fit propter magnã putredinem. Putredo oritur, quia prohibetur tranſpiratio ſeu ventilatio; quia compreſſus calor cũ nequit libere ventilari, rapit alimentũ ſuum ad putredinem. Inhibetur porro ventilatio propter obſtructionem meatuũ in corpore

Quoc

Quod autem obstruit, peccat aut quantitate, aut qualitate. Quantitate, vt abundātia humorum; qualitate, vt humorum crassitie vel lentore. Crassitie, quia cum non possint liberè excuti, obstruunt; tenacitate, quia sue lentore adhærescit, & propter hanc pertinaciam locus obstruitur. Hoc igitur modo, & hac mirabili gradatione, febris, quæ est effectus, resoluitur à medicis in causas proximas atq; principia vltima, vt cognitis iis à corpore humano arceatur atq; tollatur Etsi autem nostri Iureconsulti hac specie resolutionis raro vtuntur, est tamen & ipsa vtilis & accōmodata ad docendum & inuestigādum res ad cōstitutionem seu essentiam alicuius necessarias. verbi causa: si propositum nobis sit inuenire essentiam & substantiam nuptiarum seu matrimonii, hoc modo progrediēdum erit; atq; initio quidem statuēdus matrimonii finis; finis autē nuptiarum vel matrimonii nullus alius est, quam propagatio sobolis, & societas vitæ, vt hac humano generi (quemadmodum Imperator in *constit. de iis qui nup. iterant*, ait) quadam veluti arte conquisita immortalitas inducatur, & nos prosapia filiorum procreatione renouata, in perpetuum viuamus ac duremus. Vt autem procreatio sobolis habeatur omnino,

men inter reliqua magnopere sunt cauenda. Primum est, ne differentias longè dissitas, id est, mediatas accipiamus, sed proximas & oppositas, quales sunt, quæ ducuntur ab actionibus formarum, aliisve. Hæc enim non est perfecta diuisio: Substantia sentit, aut non sentit: vel, homines aut sunt liberi, aut serui: quia nõ diuiduntur per proximas differentias. quare illi diuisioni nihil deest: Substantia est aut corporea, aut incorporea: &, hominum vel personarum aliæ sui iuris sunt, aliæ alieno iuri subiectæ: & harum rursus, quædam in potestate parentum, quædã vero in potestate dominorum. latius enim patet hæc diuisio altera illa, atq; idcirco precedere debebat priorem: quem tamen ordinem Iustinianus non obseruauit. Quod si quis dixerit, eam ob causam Iustinianũ Imperatorẽ personas hoc modo diuisisse, quod libertas sit iuris naturalis, seruitusque iuris gentium, patria autem potestas Iuris ciuilis tantum, is sciat se multum decipi. Etenim cum dicimus libertatem esse iuris naturalis, tum minime vt differentiæ alteram partem seruituti opponimus, sed potius vt habitum priuationi: iam seruitus naturalem libertatem adimit ac tollit. Igitur hæc diuisio hominum in seruos & liberos, de iure gentium intel-

intelligenda est: neque enim alii serui, alii liberi, iure naturali sunt, sed liberi omnes, serui autem nulli. Itaq; hæc personarum differentia tota est iuris gentium, ita vt libertas duplex sit; altera quæ à iure naturali inuēta & orta est, quæ omnib. conuenit; altera autē à iure naturali relicta, & iure gentium confirmata, ita quidem vt perinde se habeat ad posteriorem illam, quemadmodum materia ad formam, suntq; inter se æquiuocæ & homonymę Nā si quis exacte diuidere velit, ita faciat necesse est, nimirum eorū qui iure naturali liberi sunt, alios in libertate illa iure gentium permansisse, & confirmatos esse, aliis autem eodē iure libertatem ablatā esse. Quare libertas quæ seruituti, vt differentia opponitur, & ex aduerso respondet, iuris gētium censenda est. De patria autem potestate, quod & illa simpliciter & natura sua sit iuris gentium, nemo qui vel minimum historiarum lectionē degustauit, ignorat: forma tamen & certa eius ratio, iure ciuili primum adinuenta est, quemadmodū & contractuū & multarū aliarum rerum. Alterum vitium quod fugiendum, illud est, ne sumamus differētias quę cōtineātur intra species generis diuisi; veluti si animal diuidamus in fœminam & marem, quia mas & fœmina,

siue vterq; sexus est accidens magis commune quam differentia: nam omnibus accidit, & terrestri, & aquatili, & volatili. Rectius ergo diuiditur *animal in terrestre, aquatile & volatile*. Rursus vitiosa diuisio est, si partiamur tutelam, in filiorum vel nepotum, quia in omnibus tutelæ speciebus id reperitur. E contra bona est illa, si dicamus, tutelam aliā esse quæ ex testamento, aliam quæ ab intestato datur. Tertium diuisionis vitium est, si differentiæ sint accidentales & aduentitię vel communes, veluti si diuidamus stipulationem in Græcam vel Latinam: Græcè enim vel Latinè loqui, ad essentiam stipulationis nihil momenti habet. Sæpe etiam fit, vt non oppositæ, sed disparatæ tantum in partiendo sumantur differentiæ, quod & ipsum reprehensione non caret. veluti si diuidamus res in communes omnium, publicas, vniuersitatis, nullius, & singulorum. Est enim similis simplici partium enumerationi, quæ nihil necessitatis in se continet. Illud etiam pro vitio apud autores haberi solet, si quis in diuidendo ad vltimam & indiuiduam speciem non descendat, sed tantum in vniuersalibus & generalioribus mēbris conquiescat: veluti si quis homines in seruos & liberos diuidat tantum, & iam vltimam

timam se speciem adinuenisse existimet. Quare cum in liberis variæ adhuc reperiantur diuersitates, vtique & illæ ex diuisione promendæ nobis sunt; nam horum alii ingenui sunt, alii libertini. Et *libertinorũ status* rursus triplex est, *maior, minor, & medius*, vt recte Imperator annotauit. Deniq; illud fugiendum diuidenti est, ne existimet vnica diuisione vniuersum genus exhaustum esse, aut species alicuius generis reperiri posse. Quare ne quid omittatur, plures sæpe nobis instituendæ sunt diuisiones, cum vnica reperiri singula nequeant. Hanc legem seruauit noster Imperator in Institutionibus, maxime in titulo *de actionib.* & multis aliis in locis, vbi inuicem rem sæpe variis partitionibus est persecutus. hanc à capite rursus repetitam diuisionem, Græci ἐπιδιαίρεσιν appellant; differunt enim inter se, διαίρεσις, ἐπιδιαίρεσις, & ὑποδιαίρεσις. quia διαίρεσις est prima & principalis alicuius rei vel generis in suas species per oppositas differentias dissolutio. ὑποδιαίρεσις est iam factæ diuisionis vel speciei alicuius, quæ ex primaria diuisione resultat, subdiuisio. ἐπιδιαίρεσις autem est altera principalis, seu iterata eiusdem rei vel generis partitio, verbi causa.

& venter inferior: in arbore, radix, caudex, rami, folia, flores. quanquā de foliis & floribus plerique diuersum sentiant, videntur enim potius esse excremēta, vt pili in homine, quàm veræ partes. hoc genus diuidendi nuncupatur propriè partitio, quam Græci ἀνάτομην appellāt. Diuidimus etiā subiectū aliquod in sua accidentia. dicuntur autem accidentia, quæcunque alieni sunt generis à re subiecta. Quoniam autem nouem sunt genera quæ de altero dicūtur, nouē quoq; erunt diuisionis subiecti in accidentia, differentiæ. Aut .n. diuidimus subiectū *in quātitatem*: vt, animal aliud est bipes, aliud multipes; & hominū alii sunt magnæ, alii paruæ staturæ. Aut *in qualitatē*: vt, animalium alia sunt fera, alia māsueta: vel, hominū alii sunt probi, alii improbi. Aut *in relationem*: vt, homines alii sunt liberi, alii serui. Aut *in passionem*: vt, animalia alia sponte, alia à patre generantur. Aut *in actionem*: vt, animatum corpus aliud sentit, aliud non sentit. *In tempus*: vt, flores alii æstate, alii autumno, alii hyeme nascuntur. *In locum*: vt, animal aliud in aquis, aliud in terra, aliud in aëre degit. Aut *in situ*: vt, animalia alia prona, alia rectâ incedunt. Aut *in habitum*: vt, animalia vel pelle vel testa teguntur. Supersunt alii duo diuisionis modi, qui in nostro Iure

ciuili sunt frequentes & vsitatissimi, cum videlicet diuidimus accidentia in accidentia, vel accidentia in sua subiecta. Ad accidentis enim in accidentia diuisionem referuntur omnes ferè actionum, & obligationum, pœnarum, delictorum, magistratuũ, & cæterarum pene rerum omnium diuisiones. Ad accidentis in sua subiecta diuisionem pertinet illa, cum diuidimus actiones in rem vel personam; & sanitatem, in similium & dissimilium partium bonam affectionem; & candorem, in albedinem niuis, lactis, cerusæ & eboris. Sunt igitur variæ rerum diuisiones, propter varios & diuersos hominum diuidentium scopos atq; sententias: alii student finem ostendere per diuisionem, alii autem modum (modum dico aut contemplandi, aut agendi) alii materiam, alii instrumenta, & alia id genus plurima.

CAPVT XV.

De resoluendi instrumento.

ATque hactenus quidem de diuisione seu instrumento diuidendi: persequamur modo instrumentum resoluendi, quod superiori est proximum & cognatum, atque

ita

ita ſimile. vt multi alterum ab altero, quo diſcrimine ſeparentur, intelligere non potuerint, ob idque ſæpe confundant; etenim vtrunque verſatur in progreſſu, inter vniuerſalia & particularia, vnamque rem partitur vel diffundit in multa. Multum tamen inter hęc duo intereſt: quia ex diametro oppoſita eſt reſolutioni diuiſio, duab. potiſſimum de cauſis; altera quidem, quia diuiſio vtitur contrario progreſſu quam reſolutio, quia diuiſione reperitur genus inferius, reſolutione ſuperius: nam reſolutio exordiũ ſumit à particulari aliquo compoſito, illudque reducit in ſuas cauſas proximas, & has rurſus in alias atque alias, tantiſper, donec ad vltimum aliquod principium, illudque primum, quod in alia reſolui minime queat, peruentum ſit, quod vel contemplatur artifex, vel ad actionem & opus poſtmodum reducit. Sed diuiſio non reſoluit particulare aliquod in ſuas cauſas ſed potius vniuerſale in ſuas ſpecies atq; differentias; qui progreſſus eſt priori valde contrarius. Quemadmodum autem progreſſus inter ſe ſunt contrarii, ita etiam termini horum progreſſuum inter ſe ſunt oppoſiti: principium enim reſolutionis eſt ipſum particulare, finis vniuerſale; at diuiſionis principium eſt ipſum

vniuersale, finis vero species infima & res indiuidua. Altera vero huius diuersitatis causa est, quia diuiditur id, quod etsi apparet esse vnum, reuera tamē in se est multiplex; vt, substantia, corpus animal, obligatio, actio. Hæc quidem sunt multiplicia, idcirco diuisione explicantur & diducuntur in suas subiectas species & indiuidua, per oppositas differentias. Resoluitur autem quod apparet multiplex, quia est confusum, sua tamen natura est vnum; qualis est notio seu conceptio finis alicuius confusa quę potius explicatur, quàm diuiditur, per causas & principia vltima: vt, homo est natura quædam communis, & notio quædam formata ex omnibus singularib. hominibus: hæc igitur notio vt intelligatur, debet resolui in suā simplicitatem. *Simplicitatem* voco principia illa, quæcunq; illi sunt attributa ordine quodam. verbi causa: iure resoluitur homo in mortalitatem, rationem, animal, corpus & substantiam. Substantia autem est simplicitas illa in quā vniuersa resolutio decumbit. Quemadmodum autem diuisio opponitur resolutioni, ita etiam reliquis duobus, demonstrationi nimirū & definitioni. Definitioni quidem, quatenus quod definitio contractum proponit, ipsa in partes dissoluit,

uit,& omnino posterior est ipsa definitione. Demonstrationi vero, quia demonstratio plura in vnum componit, & passionem suo generi subiecto iungit: diuisio autem ea rursus diuidit, & in plura dissecat. Resolutio igitur seu instrumentum resoluendi est quoque multiplex & homonymum, vt & tria priora instrumenta; alia enim est finis & effectus in suas causas, alia causarum in suos effectus & fines; vtraque maxime vtilis & necessaria, non tantum philosophis & medicis, sed etiam Iureconsultis & cæteris artificibus, qui proposito fine eiusque notione, speculando vel consultando, illum resoluunt in sua principia vltima. Vltima dico, quæ in alia non queunt resolui: & hoc instrumentum ordini resolutiuo est simillimum; quinimò ab hac specie ordo resoluendi & nomen & originem traxit, & progressus à fine ad principia est idem in vtroque. In eo tamen differunt, vt antea quoq; dictum est, quod ordo est dispositio partium totius alicuius scientiæ vel artis. Instrumẽtum autem resoluendi in ipso ordine velutivis quędam & methodus continetur; atque idcirco à recentioribus Græcis hoc instrumentum resoluendi, plerunq; *via*, plerunq, *methodus resoluendi* dicitur, Porro autem resolutio

effectuum in ſuas cauſas, propria & maximè peculiaris eſt medicorum & phiſophorum, qui cum principia & cauſæ rerum obſcuræ ſint, & nos plerunq; lateant, effectus autem ante oculos poſiti & conſpicui omnib. conantur methodo ſeu inſtrumento hoc inuenire prima elementa & principia rerum, iiſque inuentis vel contemplari ortus & generationes rerum, vel remouere, vt poſtmodum tollantur illarum cauſarum effectus, qui inde fluunt & gignuntur. Iureconſulti raro hoc genere vtũtur, propterea quod exiſtimant cauſas ſuorum effectuum eſſe politicas & morales & in communi vſu ac vitæ conſuetudine poſitas, nec magna ob id inquiſitione indigentes. Vt autem res exemplis pateſiat, ſic habeto. Medici cum volunt remouere febrem ardentem, quam *cauſon* appellant, ſic eius cauſas inueſtigant. Febris eſt quoddam incendium. Incendium autẽ non excitatur à calore natiuo, qui benignus eſt & blandus, ſed ab acri & mordaci; mordax autem fit propter magnã putredinem. Putredo oritur, quia prohibetur tranſpiratio ſeu ventilatio; quia compreſſus calor cũ nequit libere ventilari, rapit alimentũ ſuum ad putredinem. Inhibetur porro ventilatio propter obſtructionem meatuũ in corpore.

Quod

Quod autem obstruit, peccat aut quantitate, aut qualitate. Quantitate, vt abundãtia humorum; qualitate, vt humorum crassitie vel lentore. Crassitie, quia cum non possint liberè excuti, obstruunt; tenacitate, quia suo lentore adhærescit, & propter hanc pertinaciam locus obstruitur. Hoc igitur modo, & hac mirabili gradatione, febris, quæ est effectus, resoluitur à medicis in causas proximas atq; principia vltima, vt cognitis iis à corpore humano arceatur atq; tollatur. Etsi autem nostri Iureconsulti hac specie resolutionis raro vtuntur, est tamen & ipsa vtilis & accõmodata ad docendum & inuestigãdum res ad cõstitutionem seu essentiam alicuius necessarias. verbi causa: si propositum nobis sit inuenire essentiam & substantiam nuptiarum seu matrimonii, hoc modo progrediẽdum erit; atq; initio quidem statuẽdus matrimonii finis; finis autẽ nuptiarum vel matrimonii nullus alius est, quam propagatio sobolis, & societas vitæ, vt hac humano generi (quemadmodum Imperator in *constit. de iis qui nup. iterant*, ait) quadam veluti arte conquisita immortalitas inducatur, & nos prosapia filiorum procreatione renouata, in perpetuum viuamus ac duremus. Vt autem procreatio sobolis habeatur omnino,

Y

procreatore seu genitore, & ex quo soboles gignatur seu procreetur, hoc est, mare & fœmina opus est. Porro soboles procreari non potest, nisi vterque & mas & fœmina apti sint ad generandum & procreandum. Sunt autem tum demum apti & idonei cum debito & idoneo tempore & ætate coniũguntur. Debitum & idoneum tempus est pubertas, quam natura nemini ante decimũ-quartum in masculis, vel duodecimum in fœminis tribuit. Eademq; natura simul ingenerat magnam quandã illecebram amoris erga eos qui procreantur, vt non tantum ea quę genita sunt, esse, sed bene quoq; & feliciter esse atq; viuere, omniaq; quæ nõ modo nobis, sed & coniugi & liberis suppeditent ad vitæ cultum, adesse cupiat: quibus comparatis, & idoneè constituta re familiari, tum demum de vxore cogitamus & liberis. nec est fere quispiam, qui maritus & pater esse velit, antequã bene parata & instructa habeat ea, quæ adsint ad vsum futurę familiæ necessaria. Tempore igitur commodo & opportuno, atq; ætate ad generandum apta, in matrimonio opus est. Porro autem omnis procreatio sine coniunctione maris & fœminæ debitæ ætatis, non fit, atque idcirco cohabitatione & consortio quodã in-

d get,

diget. Coniunctio aut vaga est & incerta, vt bestiarum; aut certa & legitima. Vaga & incerta ad vsum matrimonii, ad propagationem sobolis, ad retinendam amicitiam ac familiaritatem nihil conducit, propterea quod coniunctio citra amorem non fit. Vnde natura mutuum quendam amorem tam viro quam vxori ingenerauit, quo se inuicē complecterentur. quod autem amamus, id volumus esse nostrū, & quidem totum nostrum; quare vt cum ea iucundissime & arctissime, quam diligimus & amamus, atq; sine riuali (cū socii impatiens omnis amor sit) viuamus, nemo nō suam, natura duce, habere cupit. Adhæc cum matrimonii finis sit procreatio sobolis aut prolis, eiusdēq; tum nutricatio tum educatio, cura & fides atq; disciplina, fit vt filii neque educari, neque etiam generari valeant, nisi certi sint, ex quibus gignantur parentes. generari quidem, quia fornicatio & vagus concubitus, vt cuiq; patet, non ad generationem, sed ad explendam animi & corporis libidinem, more bestiarum, apta partui est. Educare verò, quia tam matrem in nutriienda, quàm patrem in educanda prole solicitum esse oportet. Educare autem & instituere nō possunt, nisi suos esse intelligāt. Intelligunt esse suos,

eosque amant & diligenter instituunt, si simul habitent, omniaq; studia & consilia, operas, & id genus reliqua sibi inuicem communicent. quæ omnia vago & incerto concubitu impediuntur & abolentur, quippe cum in eo tam in educatione quàm institutione à prole discedatur, & liberi more brutorum animantium negligantur. Huc accedit quod cõsuetudo & societas huius vitę, in prosperis constantia, in aduersis fides, in vtrisq; dolor communis, aut lætitia, omnis deniq; rerum cum summa animi charitate, summa voluntatis cõsensio, nisi ab vno pręstari nequeunt. Iam vero propriæ vxoris & non dubiorum filiorum amor auctus, auget etiam habendi studium, vt nihil eorum desit, quæ ad victum personæ, mox ad cultum opus sint. Ex quo & societates ineuntur, & cœtus celebrantur inter se, conuersariq; incipiunt homines, quo comparatis non tantum opibus, sed etiam amicitiis, firmiora vitæ præsidia filiis nostris relinquantur. His coniugiorũ certorum initiis non tantũ confirmatæ sunt hominũ inter homines amicitiæ, sed etiam propagatæ liberorum affinitates & familiæ, ex quibus postea ortæ sunt respub. & ciuitates. Vt igitur matrimonium constare possit, certo concubitu, & propria

vxore

vxore maritus vtatur necesse est. Et quanquam hæc coniũctio inter certa esse debeat, non tamen eam inter quasvis personas, prudentes legislatores contrahẽdam existimarunt, sed quasdam nuptias ipsa instigãte natura rectaq; ratione prohibuerũt: veluti inter parẽtes & liberos, siue proximos, siue vlterioris gradus sint, vsq; in infinitum: tum quia ab huiusmodi coniunctione pudore quodam naturali, & homines & bruta animantia, teste Imperatore in *tit. de incest. & nefariis nuptiis, Nouell. 12* abhorrent: tum quia, vt Plato ait, si permitterentur, ex discrepantium ætatum cõiunctione nimium imbecilles partus ederentur; parentũ enim iam prouecta ætas, adolescentulorum matrimoniis haud bene conueniret. Neque solum inter parentes & liberos, sed & alios affinitate vel cognatione sibi iunctos quędam matrimonia coerceri placuit. Primum quidem, ne semina & cognationis nomina confunderentur, idemq; fiat & frater & pater, eiusdemq; sit vxor & mater: deinde vero, ne familiæ afficerentur iniuria, deniq; vt hominum inter se familiaritas ac necessitudo quam latissime spargeretur. Eorũ enim qui respub. instituerunt, hoc vnum semper studium fuit, vt magna & arctissima ciues suos

amicitia inter se conciliarent: quoniam autem nullum vinculum ad stringendā fidem arctius est eo amore, quē quisq; nostrûm habet in suum genus, ob id consanguineorum nuptias, magna imposita pœna iis qui contra facerent, prohibuerunt, quo alienis sibi sociandis, istum cognatorum inter se amorem quamplurimis cōmunicarent. Sunt & nuptiis impedimēta interposita, vt peregrinitas, & conditio vitæ, de quibus nostri Imperat. sacratissimæ leges nonnullæ extant. Patet igitur coniunctionem hanc cōiugum nō tantum certam, sed & legitimam esse oportere. Porro autē vt propagationi & educationi liberorum, itemque societati coniugum, quoad eius fieri posset, consuleretur, idcirco non momentaneam, sed firmam & perpetuam, & vt nostri loquuntur, *indiuiduam*, voluerunt legislatores hanc esse coniunctionem atq; vitæ consuetudinem, quęque non nisi morte, aut secundum præcepta legum facto diuortio dirimeretur: ex hac enim diuturnitate ac perpetua conuersatione futurū esse conspexerunt, vt & liberi plures gignerentur, & ex nobis nati iam facilius & maiori fide atq; diligentia educarentur, instituerenturq;. Denique & coniuges ipsi inter se tutius & commodius, tam prospera

quam

quam aduersa, diuina & humana iura inter se communicarent, vitamq; tranquilliorem & honestiorem traducerent. Iam vero quia haec coniunctio & consuetudo vitae nihil aliud est, quam societas quaedam, omnis aũt societas citra consensum non ineatur, idcirco matrimonium consensu eorum qui contrahere cupiunt, constitui par est, maxime cum nulla alia res ad custodiendam & firmandam pacem ac tranquillitatem aptior sit, quam animorum & voluntatum inter se conspirantium coniunctio. Ex hac igitur breui resolutione, matrimonii seu nuptiarum essentia & causae & principia sunt adinuenta, quae sibi inuicem iuncta eius definitionem continent. *Matrimonium enim est maris & foeminae legitima coniunctio, indiuiduam vitae consuetudinem continens.* Eadem ratione omnes effectus in Iure ciuili, sicut & in caeteris artibus, ad sua elementa diduci possunt; quae tamen docendi ratio nostris plane est ignota: eam enim si intelligerent, non tantùm felicius Iuris praecepta iuuentuti proponerent, sed etiam Iurisprudentiam methodo doceri posse proculdubio animaduerterent. Sed ad rem propositã reuertamur. Altera resolutionis species est, cũ finem aliquem resoluimus seu diducimus

in suas causas, quæ eadē est cum priori quoad progressum & modum ratiocinandi; exigitur enim per seriem & repetitionem principiorum & causarum. Sed in eo differt, quod hæc à fine, illa ab effectu exordium sumit. Huius posterioris resolutionis exempla, cum de ordine resolutiuo disfererē, quo, qua ratione vniuersa artis capita inueniri debeant, perspicue exposui. Exemplo tamen ex Iure nostro desumpto, nostris pragmaticis familiari rem illustrabimus. verbi causa: Sit mihi vendita res aliqua, & nondum à venditore tradita; hāc igitur rem cupio mihi acquirere, & meam esse; hic enim esto finis, quem sic resoluimus. Acquiritur nobis res, aut consentiente aut inuito aduersario: consentiente, si rem venditam ipse tradat: inuito, aut vi, aut officio iudicis. Si igitur acquirendam officio iudicis existimamus, certe iudici executio facienda est. Executionem autem facere nō potest iudex, nisi sententiam prius dixerit, mihique rem adiudicarit. Sententia fertur de re controuersa inter actorem scilicet & reum: controuersia ergo aperienda est. Aperitur autem probatione contractus venditionis, quæ sumitur à fide instrumentorum vel testium. Quoniam vero probatio, alicuius rei probatio

est,

est, idcirco prius id proponendum nobis est, quod probare intendimus. Proponimus autem causam seu accusationem iudici; accusatione igitur prius opus est. Sed enim accusare non possumus, nisi aduersarium initio in ius vocemus. vocandus ergo à ministro, & citandus primo reus. Et hoc pacto resoluitur finis in suas causas, & prima principia, à quib. incipit actio: nam initio citatur reus, deinde proponitur iudici accusatio, voce vel libello, mox producuntur probationes, his auditis fertur sententia quam sequitur executio. Tertia resolutionis species est quæ vtitur contrario progressu. quam priores illæ de quibus modo dictum est; nanq; causas & principia reducit in suos effectus, quã quoq; imperiti aliqui philosophi & medici cõfundunt cum ordine compositiuo, cum tamen eodem modo differat & distinguatur, vt ordo resolutiuus ab instrumento resoluendi: nam quemadmodum prima species continetur in ordine resolutiuo, ita secunda continetur in ordine cõpositiuo, vt propria via: & vt ordo compositiuus opponitur resolutiuo, ita prima species opponitur secundæ, Sunt etiam qui postremam speciem non separant à diuisione, sed vehementer errant; quia diuisio est instrumẽtum diuidendi ge-

effectuum in suas causas, propria & maximè peculiaris est medicorum & phisophorum, qui cum principia & causæ rerum obscuræ sint, & nos plerunq; lateant, effectus autem ante oculos positi & conspicui omnib. conantur methodo seu instrumento hoc inuenire prima elementa & principia rerum, iisque inuentis vel contemplari ortus & generationes rerum, vel remouere, vt postmodum tollantur illarum causarum effectus, qui inde fluunt & gignuntur. Iureconsulti raro hoc genere vtũtur, propterea quod existimant causas suorum effectuum esse politicas & morales & in communi vsu ac vitæ consuetudine positas, nec magna ob id inquisitione indigentes. Vt autem res exempl.s patefiat, sic habeto. Medici cum volunt remouere febrem ardentem, quam *causon* appellant, sic eius causas inuestigant. Febris est quoddam incendium. Incendium autẽ non excitatur à calore natiuo, qui benignus est & blandus, sed ab acri & mordaci; mordax autem fit propter magnã putredinem. Putredo oritur, quia prohibetur transpiratio seu ventilatio; quia compressus calor cũ nequit libere ventilari, rapit alimentũ suum ad putredinem. Inhibetur porro ventilatio propter obstructionem meatuũ in corpore.

Quod

Quod autem obſtruit, peccat aut quantitate, aut qualitate. Quantitate, vt abundātia humorum; qualitate, vt humorum craſſitie vel lentore. Craſſitie, quia cum non poſſint liberè excuti, obſtruunt; tenacitate, quia ſuo lentore adhæreſcit, & propter hanc pertinaciam locus obſtruitur. Hoc igitur modo, & hac mirabili gradatione, febris, quæ eſt effectus, reſoluitur à medicis in cauſas proximas atq; principia vltima, vt cognitis iis à corpore humano arceatur atq; tollatur Etſi autem noſtri Iureconſulti hac ſpecie reſolutionis raro vtuntur, eſt tamen & ipſa vtilis & accōmodata ad docendum & inueſtigādum res ad cōſtitutionem ſeu eſſentiam alicuius neceſſarias. verbi cauſa: ſi propoſitum nobis ſit inuenire eſſentiam & ſubſtantiam nuptiarum ſeu matrimonii, hoc modo progrediēdum erit; atq; initio quidem ſtatuēdus matrimonii finis; finis autē nuptiarum vel matrimonii nullus alius eſt, quam propagatio ſobolis, & ſocietas vitæ, vt hac humano generi (quemadmodum Imperator in *conſtit. de iis qui nup. iterant*, ait) quadam veluti arte conquiſita immortalitas inducatur, & nos proſapia filiorum procreatione renouata, in perpetuum viuamus ac duremus. Vt autem procreatio ſobolis habeatur omnino,

procreatore seu genitore, & ex quo sobole gignatur seu procreetur, hoc est, mare & fœmina opus est. Porro soboles procreari non potest, nisi vterque & mas & fœmina apti sint ad generandum & procreandum. Sunt autem tum demum apti & idonei cum debito & idoneo tempore & ætate coniũguntur. Debitum & idoneum tempus est pubertas, quam natura nemini ante decimũ quartum in masculis, vel duodecimum in fœminis tribuit. Eademq; natura simul ingenerat magnam quandã illecebram amoris erga eos qui procreantur, vt non tantum ea quę genita sunt, esse, sed bene quoq; & feliciter esse atq; viuere, omniaq; quæ nõ modo nobis, sed & coniugi & liberis suppeditent ad vitæ cultum; adesse cupiat: quibus comparatis, & idoneè constituta re familiari, tum demum de vxore cogitamus & liberis. nec est fere quispiam, qui maritus & pater esse velit, antequã bene parata & instructa habeat ea, quæ adsint ad vsum futurę familiæ necessaria. Tempore igitur commodo & opportuno, atq; ætate ad generandum apta, in matrimonio opus est. Porro autem omnis procreatio sine coniunctione maris & fœminæ debitæ ætatis, non fit, atque idcirco cohabitatione & consortio quodã in-

d.get.

diget. Coniunctio aut vaga est & incerta, vt bestiarum; aut certa & legitima. Vaga & incerta ad vsum matrimonii, ad propagatio nem sobolis, ad retinendam amicitiam ac familiaritatem nihil conducit, propterea quod coniunctio citra amorem non fit. Vnde natura mutuum quendam amorem tam viro quam vxori ingenerauit, quo se inuicē complecterentur. quod autem amamus, id volumus esse nostrū, & quidem totum nostrum; quare vt cum ea iucundissime & arctissime, quam diligimus & amamus, atq; sine riuali (cū socii impatiens omnis amor sit) viuamus, nemo nō suam, natura duce, habere cupit. Adhæc cum matrimonii finis sit procreatio sobolis aut prolis, eiusdēq; tum nutricatio tum educatio, cura & fides atq; disciplina, fit vt filii neque educari, neque etiam generari valeant, nisi certi sint, ex quibus gignantur parentes. generari quidem, quia fornicatio & vagus concubitus, vt cuiq; patet, non ad generationem, sed ad explendam animi & corporis libidinem, more bestiarum, apta partui est. Educare verò, quia tam matrem in nutriienda, quàm patrem in educanda prole solicitum esse oportet. Educare autem & instituere nō possunt, nisi suos esse intelligāt. Intelligunt esse suos,

eosque amant & diligenter instituunt, si simul habitent, omniaq; studia & consilia, operas, & id genus reliqua sibi inuicem communicent. quæ omnia vago & incerto concubitu impediuntur & abolentur, quippe cum in eo tam in educatione quam institutione à prole discedatur, & liberi more brutorum animantium negligantur. Huc accedit quod cõsuetudo & societas huius vitę, in prosperis constantia, in aduersis fides, in vtrisq; dolor communis, aut lætitia, omnis deniq; rerum cum summa animi charitate, summa voluntatis cõsensio, nisi ab vno pręstari nequeunt. Iam vero propriæ vxoris & non dubiorum filiorum amor auctus, auget etiam habendi studium, vt nihil eorum desit, quæ ad victum personæ, mox ad cultum opus sint. Ex quo & societates ineuntur, & cœtus celebrantur inter se, conuersariq; incipiunt homines, quo comparatis non tantum opibus, sed etiam amicitiis, firmiora vitæ præsidia filiis nostris relinquantur. His coniugiorũ certorum initiis non tantũ confirmatæ sunt hominũ inter homines amicitiæ, sed etiam propagatæ liberorum affinitates & familiæ, ex quibus postea ortæ sunt respub. & ciuitates. Vt igitur matrimonium constare possit, certo concubitu, & propria

vxorę

vxore maritus vtatur necesse est. Et quanquam hæc coniūctio inter certa esse debeat, non tamen eam inter quasvis personas, prudentes legislatores contrahēdam existimarunt, sed quasdam nuptias ipsa instigāte natura rectaq; ratione prohibuerūt: veluti inter parētes & liberos, siue proximos, siue vlterioris gradus sint, vsq; in infinitum: tum quia ab huiusmodi coniunctione pudore quodam naturali, & homines & bruta animantia, teste Imperatore in *tit. de incest. & nefariis nuptiis, Nouell. 12* abhorrent: tum quia, vt Plato ait, si permitterentur, ex discrepantium ætatum cōiunctione nimium imbecilles partus ederentur; parentū enim iam prouecta ætas, adolescentulorum matrimoniis haud bene conueniret. Neque solum inter parentes & liberos, sed & alios affinitate vel cognatione sibi iunctos quędam matrimonia coerceri placuit. Primum quidem, ne semina & cognationis nomina confunderentur, idemq; fiat & frater & pater, eiusdemq; sit vxor & mater: deinde vero, ne familiæ afficerentur iniuria. deniq; vt hominum inter se familiaritas ac necessitudo quam latissime spargeretur. Eorū enim qui respub. instituerunt, hoc vnum semper studium fuit, vt magna & arctissima ciues suos

amicitia inter se conciliarent: quoniam autem nullum vinculum ad stringendā fidem arctius est eo amore, quē quisq; nostrûm habet in suum genus, ob id consanguineorum nuptias, magna imposita pœna iis qui contra facerent, prohibuerunt, quo alienis sibi sociandis, istum cognatorum inter se amorem quamplurimis cōmunicarent. Sunt & nuptiis impedimēta interposita, vt peregrinitas, & conditio vitæ, de quibus nostri Imperat. sacratissimæ leges nonnullæ extant. Patet igitur coniunctionem hanc cōiugum nō tantum certam, sed & legitimam esse oportere. Porro autē vt propagationi & educationi liberorum, itemque societati coniugum, quoad eius fieri posset, consuleretur, idcirco non momentaneam, sed firmam & perpetuam, & vt nostri loquuntur, *indiuiduam*, voluerunt legislatores hanc esse coniunctionem atq; vitæ consuetudinem, quę que non nisi morte, aut secundum præcepta legum facto diuortio dirimeretur: ex hac enim diuturnitate ac perpetua conuersatione futurū esse conspexerunt, vt & liberi plures gignerentur, & ex nobis nati iam facilius & maiori fide atq; diligentia educarentur, instituerenturq;. Denique & coniuges ipsi inter se tutius & commodius, tam prospera

quam

quam aduersa, diuina & humana iura inter se communicarent, vitamq; tranquilliorem & honestiorem traducerent. Iam vero quia hæc coniunctio & consuetudo vitæ nihil aliud est, quam societas quædam, omnis aũt societas citra consensum non ineatur, idcirco matrimonium consensu eorum qui contrahere cupiunt, constitui par est, maxime cum nulla alia res ad custodiendam & firmandam pacem ac tranquillitatem aptior sit, quam animorum & voluntatum inter se conspirantium coniunctio. Ex hac igitur breui resolutione, matrimonii seu nuptiarum essentia & causæ & principia sunt adinuenta, quæ sibi inuicem iuncta eius definitionem continent. *Matrimonium enim est maris & fœminæ legitima coniunctio, indiuiduam vitæ consuetudinem continens.* Eadem ratione omnes effectus in Iure ciuili, sicut & in cæteris artibus, ad sua elementa diduci possunt; quæ tamen docendi ratio nostris plane est ignota: eam enim si intelligerent, non tantùm felicius Iuris præcepta iuuentuti proponerent, sed etiam Iurisprudentiam methodo doceri posse proculdubio animaduerterent. Sed ad rem propositã reuertamur. Altera resolutionis species est, cũ finem aliquem resoluimus seu diducimus

in suas causas, quæ eadē est cum priori quoad progressum & modum ratiocinandi; exigitur enim per seriem & repetitionem principiorum & causarum. Sed in eo differt, quod hæc à fine, illa ab effectu exordium sumit. Huius posterioris resolutionis exempla, cum de ordine resolutiuo dissererē, quo, qua ratione vniuersa artis capita inueniri debeant, perspicue exposui. Exemplo tamen ex Iure nostro desumpto, nostris pragmaticis familiari rem illustrabimus. verbi causa: Sit mihi vendita res aliqua, & nondum à venditore tradita; hāc igitur rem cupio mihi acquirere, & meam esse; hic enim esto finis, quem sic resoluimus. Acquiritur nobis res, aut consentiente aut inuito aduersario: consentiente, si rem venditam ipse tradat: inuito, aut vi, aut officio iudicis. Si igitur acquirendam officio iudicis existimamus, certe iudici executio facienda est. Executionem autem facere nō potest iudex, nisi sententiam prius dixerit, mihique rem adiudicarit. Sententia fertur de re controuersa inter actorem scilicet & reum: controuersia ergo aperienda est. Aperitur autem probatione contractus venditionis quæ sumitur à fide instrumentorum vel testium. Quoniam vero probatio, alicuius rei probatio

est,

eſt, idcirco prius id proponendum nobis eſt, quod probare intendimus. Proponimus autem cauſam ſeu accuſationem iudici; accuſatione igitur prius opus eſt. Sed enim accuſare non poſſumus, niſi aduerſarium initio in ius vocemus. vocandus ergo à miniſtro, & citandus primo reus. Et hoc pacto reſoluitur finis in ſuas cauſas, & prima principia, à quib. incipit actio: nam initio citatur reus, deinde proponitur iudici accuſatio, voce vel libello, mox producuntur probationes, his auditis fertur ſententia quam ſequitur executio. Tertia reſolutionis ſpecies eſt quæ vtitur contrario progreſſu. quam priores illæ de quibus modo dictum eſt; nanq; cauſas & principia reducit in ſuos effectus, quã quoq; imperiti aliqui philoſophi & medici cõfundunt cum ordine compoſitiuo, cum tamen eodem modo differat & diſtinguatur, vt ordo reſolutiuus ab inſtrumento reſoluendi: nam quemadmodum prima ſpecies continetur in ordine reſolutiuo, ita ſecunda continetur in ordine cõpoſitiuo, vt propria via: & vt ordo compoſitiuus opponitur reſolutiuo, ita prima ſpecies opponitur ſecundæ, Sunt etiam qui poſtremam ſpeciem non ſeparant à diuiſione, ſed vehementer errant; quia diuiſio eſt inſtrumẽtum diuidendi ge-

effectuum in suas causas, propria & maximè peculiaris est medicorum & phisophorum, qui cum principia & causæ rerum obscuræ sint, & nos plerunq; lateant, effectus autem ante oculos positi & conspicui omnib. conantur methodo seu instrumento hoc inuenire prima elementa & principia rerum, iisque inuentis vel contemplari ortus & generationes rerum, vel remouere, vt postmodum tollantur illarum causarum effectus, qui inde fluunt & gignuntur. Iureconsulti raro hoc genere vtūtur, propterea quod existimant causas suorum effectuum esse politicas & morales & in communi vsu ac vitæ consuetudine positas, nec magna ob id inquisitione indigentes. Vt autem res exempl. s patefiat, sic habeto. Medici cum volunt remouere febrem ardentem, quam *causon* appellant, sic eius causas inuestigant. Febris est quoddam incendium. Incendium autē non excitatur à calore natiuo, qui benignus est & blandus, sed ab acri & mordaci; mordax autem fit propter magnā putredinem. Putredo oritur, quia prohibetur transpiratio seu ventilatio; quia compressus calor cū nequit libere ventilari, rapit alimentū suum ad putredinem. Inhibetur porro ventilatio propter obstructionem meatuū in corpore.

Quod

Quod autem obſtruit, peccat aut quantitate, aut qualitate. Quantitate, vt abundãtia humorum; qualitate, vt humorum craſſitie vel lentore. Craſſitie, quia cum non poſſint liberè excuti, obſtruunt; tenacitate, quia ſuo lentore adhæreſcit, & propter hanc pertinaciam locus obſtruitur. Hoc igitur modo, & hac mirabili gradatione, febris, quæ eſt effectus, reſoluitur à medicis in cauſas proximas atq; principia vltima, vt cognitis iis à corpore humano arceatur atq; tollatur Etſi autem noſtri Iureconſulti hac ſpecie reſolutionis raro vtuntur, eſt tamen & ipſa vtilis & accõmodata ad docendum & inueſtigãdum res ad cõſtitutionem ſeu eſſentiam alicuius neceſſarias. verbi cauſa: ſi propoſitum nobis ſit inuenire eſſentiam & ſubſtantiam nuptiarum ſeu matrimonii, hoc modo progrediẽdum erit; atq; initio quidem ſtatuẽdus matrimonii finis; finis autẽ nuptiarum vel matrimonii nullus alius eſt, quam propagatio ſobolis, & ſocietas vitæ, vt hac humano generi (quemadmodum Imperator in *conſtit. de iis qui nup. iterant*, ait) quadam veluti arte conquiſita immortalitas inducatur, & nos proſapia filiorum procreatione renouata, in perpetuum viuamus ac duremus. Vt autem procreatio ſobolis habeatur omnino,

procreatore seu genitore, & ex quo soboles gignatur seu procreetur, hoc est, mare & fœmina opus est. Porro soboles procreari non potest, nisi vterque & mas & fœmina apti sint ad generandum & procreandum. Sunt autem tum demum apti & idonei cum debito & idoneo tempore & ætate coniũguntur. Debitum & idoneum tempus est pubertas, quam natura nemini ante decimũquartum in masculis, vel duodecimum in fœminis tribuit. Eademq; natura simul ingenerat magnam quandã illecebram amoris erga eos qui procreantur, vt non tantum ea quę genita sunt, esse, sed bene quoq; & feliciter esse atq; viuere, omniaq; quæ nõ modo nobis, sed & coniugi & liberis suppeditent ad vitæ cultum, adesse cupiat: quibus comparatis, & idoneè constituta re familiari, tum demum de vxore cogitamus & liberis. nec est fere quispiam, qui maritus & pater esse velit, antequã bene parata & instructa habeat ea, quæ ad sint ad vsum futurę familiæ necessaria. Tempore igitur commodo & opportuno, atq; ætate ad generandum apta, in matrimonio opus est. Porro autem omnis procreatio sine coniunctione maris & fœminæ debitæ ætatis, non fit, atque idcirco cohabitatione & consortio quodã indiget.

diget. Coniunctio aut vaga est & incerta, vt bestiarum; aut certa & legitima. Vaga & incerta ad vsum matrimonii, ad propagationem sobolis, ad retinendam amicitiam ac familiaritatem nihil conducit, propterea quod coniunctio citra amorem non fit. Vnde natura mutuum quendam amorem tam viro quam vxori ingenerauit, quo se inuicē complecterentur. quod autem amamus, id volumus esse nostrū, & quidem totum nostrum; quare vt cum ea iucundissime & arctissime, quam diligimus & amamus, atq; sine riuali (cū socii impatiens omnis amor sit) viuamus, nemo nō suam, natura duce, habere cupit. Adhæc cum matrimonii finis sit procreatio sobolis aut prolis, eiusdēq; tum nutricatio tum educatio, cura & fides atq; disciplina, fit vt filii neque educari, neque etiam generari valeant, nisi certi sint, ex quibus gignantur parentes. generari quidem, quia fornicatio & vagus concubitus, vt cuiq; patet, non ad generationem, sed ad explendam animi & corporis libidinem, more bestiarum, apta partui est. Educare verò, quia tam matrem in nutriienda, quàm patrem in educanda prole solicitum esse oportet. Educare autem & instituere nō possunt, nisi suos esse intelligāt. Intelligunt esse suos,

eosque amant & diligenter instituunt, si simul habitent, omniaq; studia & consilia, operas, & id genus reliqua sibi inuicem communicent. quæ omnia vago & incerto concubitu impediuntur & abolentur, quippe cum in eo tam in educatione quam institutione à prole discedatur, & liberi more brutorum animantium negligantur. Huc accedit quod cõsuetudo & societas huius vitę, in prosperis constantia, in aduersis fides, in vtrisq; dolor communis, aut lætitia, omnis deniq; rerum cum summa animi charitate, summa voluntatis cõsensio, nisi ab vno pręstari nequeunt. Iam vero propriæ vxoris & non dubiorum filiorum amor auctus, auget etiam habendi studium, vt nihil eorum desit, quæ ad victum personæ, mox ad cultum opus sint. Ex quo & societates ineuntur, & cœtus celebrantur inter se, conuersariq; incipiunt homines, quo comparatis non tantum opibus, sed etiam amicitiis, firmiora vitæ præsidia filiis nostris relinquantur. His coniugiorũ certorum initiis non tantũ confirmatæ sunt hominũ inter homines amicitiæ, sed etiam propagatæ liberorum affinitates & familiæ, ex quibus postea ortæ sunt respub. & ciuitates. Vt igitur matrimonium constare possit, certo concubitu, & propria
vxore

vxore maritus vtatur necesse est. Et quanquam hæc coniũctio inter certa esse debeat, non tamen eam inter quasvis personas, prudentes legislatores contrahẽdam existimarunt, sed quasdam nuptias ipsa instigãte natura rectaq; ratione prohibuerũt: veluti inter parẽtes & liberos, siue proximos, siue vlterioris gradus sint, vsq; in infinitum: tum quia ab huiusmodi coniunctione pudore quodam naturali & homines & bruta animantia, teste Imperatore in *tit. de incest. & nefariis nuptiis*, *Nouell.* 12 abhorrent: tum quia, vt Plato ait, si permitterentur, ex discrepantium ætatum cõiunctione nimium imbecilles partus ederentur; parentũ enim iam prouecta ætas, adolescentulorum matrimoniis haud bene conueniret. Neque solum inter parentes & liberos, sed & alios affinitate vel cognatione sibi iunctos quędam matrimonia coerceri placuit. Primum quidem, ne semina & cognationis nomina confunderentur, idemq; fiat & frater & pater, eiusdemq; sit vxor & mater: deinde vero, ne familiæ afficerentur iniuria. deniq; vt hominum inter se familiaritas ac necessitudo quam latissime spargeretur. Eorũ enim qui respub. instituerunt, hoc vnum semper studium fuit, vt magna & arctissima ciues suos

amicitia inter se conciliarent: quoniam autem nullum vinculum ad stringendā fidem arctius est eo amore, quē quisq; nostrûm habet in suum genus, ob id consanguineorum nuptias, magna imposita pœna iis qui contra facerent, prohibuerunt, quo alienis sibi sociandis, istum cognatorum inter se amorem quamplurimis cōmunicarent. Sunt & nuptiis impedimēta interposita, vt peregrinitas, & conditio vitæ, de quibus nostri Imperat. sacratissimæ leges nonnullæ extant. Patet igitur coniunctionem hanc cōiugum nō tantum certam, sed & legitimam esse oportere. Porro autē vt propagationi & educationi liberorum, itemque societati coniugum, quoad eius fieri posset, consuleretur, idcirco non momentaneam, sed firmam & perpetuam, & vt nostri loquuntur, *indiuiduam*, voluerunt legislatores hanc esse coniunctionem atq; vitæ consuetudinem, quęque non nisi morte, aut secundum præcepta legum facto diuortio dirimeretur: ex hac enim diuturnitate ac perpetua conuersatione futurū esse conspexerunt, vt & liberi plures gignerentur, & ex nobis nati iam facilius & maiori fide atq; diligentia educarentur, instituerenturq;. Denique & coniuges ipsi inter se tutius & commodius, tam prospera

quam

quam aduersa, diuina & humana iura inter se communicarent, vitamq; tranquilliorem & honestiorem traducerent. Iam vero quia hæc coniunctio & consuetudo vitæ nihil aliud est, quam societas quædam, omnis aũt societas citra consensum non ineatur, idcirco matrimonium consensu eorum qui contrahere cupiunt, constitui par est; maxime cum nulla alia res ad custodiendam & firmandam pacem ac tranquillitatem aptior sit, quam animorum & voluntatum inter se conspirantium coniunctio. Ex hac igitur breui resolutione, matrimonii seu nuptiarum essentia & causæ & principia sunt adinuenta, quæ sibi inuicem iuncta eius definitionem continent. *Matrimonium enim est maris & fœminæ legitima coniunctio, indiuiduam vitæ consuetudinem continens.* Eadem ratione omnes effectus in Iure ciuili, sicut & in cæteris artibus, ad sua elementa diduci possunt; quæ tamen docendi ratio nostris plane est ignota: eam enim si intelligerent, non tantùm felicius Iuris præcepta iuuentuti proponerent, sed etiam Iurisprudentiam methodo doceri posse proculdubio animaduerterent. Sed ad rem propositã reuertamur. Altera resolutionis species est, cũ finem aliquem resoluimus seu diducimus

in suas causas, quæ eadẽ est cum priori quoad progressum & modum ratiocinandi; exigitur enim per seriem & repetitionem principiorum & causarum. Sed in eo differt, quod hæc à fine, illa ab effectu exordium sumit. Huius posterioris resolutionis exempla, cum de ordine resolutiuo disfererẽ, quo, qua ratione vniuersa artis capita inueniri debeant, perspicue exposui. Exemplo tamen ex Iure nostro desumpto, nostris pragmaticis familiari rem illustrabimus. verbi causa: Sit mihi vendita res aliqua, & nondum à venditore tradita; hãc igitur rem cupio mihi acquirere, & meam esse; hic enim esto finis, quem sic resoluimus. Acquiritur nobis res, aut consentiente aut inuito aduersario: consentiente, si rem venditam ipse tradat: inuito, aut vi, aut officio iudicis. Si igitur acquirendam officio iudicis existimamus, certe iudici executio facienda est. Executionem autem facere nõ potest iudex, nisi sententiam prius dixerit, mihique rem adiudicarit. Sententia fertur de re controuersa inter actorem scilicet & reum: controuersia ergo aperienda est. Aperitur autem probatione contractus venditionis quæ sumitur à fide instrumentorum vel testium. Quoniam vero probatio, alicuius rei probatio

est,

est, idcirco prius id proponendum nobis est, quod probare intendimus. Proponimus autem causam seu accusationem iudici; accusatione igitur prius opus est. Sed enim accusare non possumus, nisi aduersarium initio in ius vocemus. vocandus ergo à ministro, & citandus primo reus. Et hoc pacto resoluitur finis in suas causas, & prima principia, à quib. incipit actio: nam initio citatur reus, deinde proponitur iudici accusatio, voce vel libello, mox producuntur probationes, his auditis fertur sententia quam sequitur executio. Tertia resolutionis species est quæ vtitur contrario progressu. quam priores illæ de quibus modo dictum est; nanq; causas & principia reducit in suos effectus, quã quoq; imperiti aliqui philosophi & medici cõfundunt cum ordine compositiuo, cum tamen eodem modo differat & distinguatur, vt ordo resolutiuus ab instrumento resoluendi: nam quemadmodum prima species continetur in ordine resolutiuo, ita secunda continetur in ordine cõpositiuo, vt propria via: & vt ordo compositiuus opponitur resolutiuo, ita prima species opponitur secundæ, Sunt etiam qui postremam speciem non separant à diuisione, sed vehementer errant; quia diuisio est instrumẽtum diuidendi ge-

effectuum in suas causas, propria & maximè peculiaris est medicorum & phisophorum, qui cum principia & causæ rerum obscuræ sint, & nos plerunq; lateant, effectus autem ante oculos positi & conspicui omnib. conantur methodo seu instrumento hoc inuenire prima elementa & principia rerum, iisque inuentis vel contemplari ortus & generationes rerum, vel remouere, vt postmodum tollantur illarum causarum effectus, qui inde fluunt & gignuntur. Iureconsulti raro hoc genere vtũtur, propterea quod existimant causas suorum effectuum esse politicas & morales & in communi vsu ac vitæ consuetudine positas, nec magna ob id inquisitione indigentes. Vt autem res exemplis patefiat, sic habeto. Medici cum volunt remouere febrem ardentem, quam *causon* appellant, sic eius causas inuestigant. Febris est quoddam incendium. Incendium autẽ non excitatur à calore natiuo, qui benignus est & blandus, sed ab acri & mordaci; mordax autem fit propter magnã putredinem. Putredo oritur, quia prohibetur transpiratio seu ventilatio; quia compressus calor cũ nequit libere ventilari, rapit alimentũ suum ad putredinem. Inhibetur porro ventilatio propter obstructionem meatuũ in corpore.

Quod

Quod autem obstruit, peccat aut quantitate, aut qualitate. Quantitate, vt abundãtia humorum; qualitate, vt humorum crassitie vel lentore. Crassitie, quia cum non possint liberè excuti, obstruunt; tenacitate, quia sue lentore adhæreſcit, & propter hanc pertinaciam locus obstruitur. Hoc igitur modo, & hac mirabili gradatione, febris, quæ est effectus, resoluitur à medicis in causas proximas atq; principia vltima, vt cognitis iis à corpore humano arceatur atq; tollatur Etsi autem nostri Iureconsulti hac specie resolutionis raro vtuntur, est tamen & ipsa vtilis & accõmodata ad docendum & inuestigãdum res ad cõstitutionem seu essentiam alicuius necessarias. verbi causa: si propositum nobis sit inuenire essentiam & substantiam nuptiarum seu matrimonii, hoc modo progrediẽdum erit; atq; initio quidem statuẽdus matrimonii finis; finis autẽ nuptiarum vel matrimonii nullus alius est, quam propagatio sobolis, & societas vitæ. vt hac humano generi (quemadmodum Imperator in *constit. de iis qui nup. iterant*, ait) quadam veluti arte conquisita immortalitas inducatur, & nos prosapia filiorum procreatione renouata, in perpetuum viuamus ac duremus. Vt autem procreatio sobolis habeatur omnino,

procreatore seu genitore, & ex quo soboles gignatur seu procreetur, hoc est, mare & fœmina opus est. Porro soboles procreari non potest, nisi vterque & mas & fœmina apti sint ad generandum & procreandum. Sunt autem tum demum apti & idonei cum debito & idoneo tempore & ætate coniūguntur. Debitum & idoneum tempus est pubertas, quam natura nemini ante decimū quartum in masculis, vel duodecimum in fœminis tribuit. Eademq; natura simul ingenerat magnam quandā illecebram amoris erga eos qui procreantur, vt non tantum ea quę genita sunt, esse, sed bene quoq; & feliciter esse atq; viuere, omniaq; quæ nō modo nobis, sed & coniugi & liberis suppeditent ad vitæ cultum, adesse cupiat: quibus comparatis, & idoneè constituta re familiari, tum demum de vxore cogitamus & liberis. nec est fere quispiam, qui maritus & pater esse velit, antequā bene parata & instructa habeat ea, quæ adsint ad vsum futurę familiæ necessaria. Tempore igitur commodo & opportuno, atq; ætate ad generandum apta, in matrimonio opus est. Porro autem omnis procreatio sine coniunctione maris & fœminæ debitæ ætatis, non fit, atque idcirco cohabitatione & consortio quodā indiget.

diget. Coniunctio aut vaga est & incerta, vt bestiarum; aut certa & legitima. Vaga & incerta ad vsum matrimonii, ad propagatio nem sobolis, ad retinendam amicitiam ac familiaritatem nihil conducit, propterea quod coniunctio citra amorem non fit. Vnde natura mutuum quendam amorem tam viro quam vxori ingenerauit, quo se inuicē complecterentur. quod autem amamus, id volumus esse nostrū, & quidem totum nostrum; quare vt cum ea iucundissime & arctissime, quam diligimus & amamus, atq; sine riuali (cū socii impatiens omnis amor sit) viuamus, nemo nō suam, natura duce, habere cupit. Adhæc cum matrimonii finis sit procreatio sobolis aut prolis, eiusdēq; tum nutricatio tum educatio, cura & fides atq; disciplina, fit vt filii neque educari, neque etiam generari valeant, nisi certi sint, ex quibus gignantur parentes. generari quidem, quia fornicatio & vagus concubitus, vt cuiq; patet, non ad generationem, sed ad explendam animi & corporis libidinem, more bestiarum, apta partui est Educare verò, quia tam matrem in nutriienda, quàm patrem in educanda prole solicitum esse oportet. Educare autem & instituere nō possunt, nisi suos esse intelligāt. Intelligunt esse suos,

eosque amant & diligenter instituunt, si simul habitent, omniaq; studia & consilia, operas, & id genus reliqua sibi inuicem communicent. quæ omnia vago & incerto concubitu impediuntur & abolentur, quippe cum in eo tam in educatione quam institutione à prole discedatur, & liberi more brutorum animantium negligantur. Huc accedit quod cõsuetudo & societas huius vitę, in prosperis constantia, in aduersis fides, in vtrisq; dolor communis, aut lætitia, omnis deniq; rerum cum summa animi charitate, summa voluntatis cõsensio, nisi ab vno prę-stari nequeunt. Iam vero propriæ vxoris & non dubiorum filiorum amor auctus, auget etiam habendi studium, vt nihil eorum desit, quæ ad victum personæ, mox ad cultum opus sint. Ex quo & societates ineuntur, & cœtus celebrantur inter se, conuersariq; incipiunt homines, quo comparatis non tantum opibus sed etiam amicitiis, firmiora vitæ præsidia filiis nostris relinquantur. His coniugiorũ certorum initiis non tantũ confirmatæ sunt hominũ inter homines amicitiæ, sed etiam propagatæ liberorum affinitates & familiæ, ex quibus postea ortæ sunt respub. & ciuitates. Vt igitur matrimonium constare possit, certo concubitu, & propria

vxore

vxore maritus vtatur necesse est. Et quanquam hæc coniũctio inter certa esse debeat, non tamen eam inter quasvis personas, prudentes legislatores contrahẽdam existimarunt, sed quasdam nuptias ipsa instigãte natura rectaq; ratione prohibuerũt: veluti inter parẽtes & liberos, siue proximos, siue vlterioris gradus sint, vsq; in infinitum: tum quia ab huiusmodi coniunctione pudore quodam naturali, & homines & bruta animantia, teste Imperatore in *tit. de incest. & nefariis nuptiis, Nouell. 12* abhorrent: tum quia, vt Plato ait, si permitterentur, ex discrepantium ætatum cõiunctione nimium imbecilles partus ederentur; parentũ enim iam prouecta ætas, adolescentulorum matrimoniis haud bene conueniret. Neque solum inter parentes & liberos, sed & alios affinitate vel cognatione sibi iunctos quędam matrimonia coerceri placuit. Primum quidem, ne semina & cognationis nomina confunderentur, idemq; fiat & frater & pater, eiusdemq; sit vxor & mater: deinde vero, ne familiæ afficerentur iniuria, deniq; vt hominum inter se familiaritas ac necessitudo quam latissime spargeretur. Eorũ enim qui respub. instituerunt, hoc vnum semper studium fuit, vt magna & arctissima ciues suos

amicitia inter se conciliarent: quoniam autem nullum vinculum ad stringendã fidem arctius est eo amore, quẽ quisq; nostrûm habet in suum genus, ob id consanguineorum nuptias, magna imposita pœna iis qui contra facerent, prohibuerunt, quo alienis sibi sociandis, istum cognatorum inter se amorem quamplurimis cõmunicarent. Sunt & nuptiis impedimẽta interposita, vt peregrinitas, & conditio vitæ, de quibus nostri Imperat. sacratissimæ leges nonnullæ extant. Patet igitur coniunctionem hanc cõiugum nõ tantum certam, sed & legitimam esse oportere. Porro autẽ vt propagationi & educationi liberorum, itemque societati coniugum, quoad eius fieri posset, consuleretur, idcirco non momentaneam, sed firmam & perpetuam, & vt nostri loquuntur, *indiuiduam*, voluerunt legislatores hanc esse coniunctionem atq; vitæ consuetudinem, quęque non nisi morte, aut secundum præcepta legum facto diuortio dirimeretur: ex hac enim diuturnitate ac perpetua conuersatione futurũ esse conspexerunt, vt & liberi plures gignerentur, & ex nobis nati iam facilius & maiori fide atq; diligentia educarentur, instituerenturq;. Denique & coniuges ipsi inter se tutius & commodius, tam prospera

quam

quam aduersa, diuina & humana iura inter se communicarent, vitamq; tranquilliorem & honestiorem traducerent. Iam vero quia hæc coniunctio & consuetudo vitæ nihil aliud est, quam societas quædam, omnis aũt societas citra consensum non ineatur, idcirco matrimonium consensu eorum qui contrahere cupiunt, constitui par est, maxime cum nulla alia res ad custodiendam & firmandam pacem ac tranquillitatem aptior sit, quam animorum & voluntatum inter se conspirantium coniunctio. Ex hac igitur breui resolutione, matrimonii seu nuptiarum essentia & causæ & principia sunt adinuenta, quæ sibi inuicem iuncta eius definitionem continent. *Matrimonium enim est maris & fœminæ legitima coniunctio, indiuiduam vitæ consuetudinem continens.* Eadem ratione omnes effectus in Iure ciuili, sicut & in cæteris artibus, ad sua elementa diduci possunt; quæ tamen docendi ratio nostris plane est ignota: eam enim si intelligerent, non tantùm felicius Iuris præcepta iuuentuti proponerent, sed etiam Iurisprudentiam methodo doceri posse proculdubio animaduerterent. Sed ad rem propositã reuertamur. Altera resolutionis species est, cũ finem aliquem resoluimus seu diducimus

in suas causas, quæ eadē est cum priori quoad progressum & modum ratiocinandi; exigitur enim per seriem & repetitionem principiorum & causarum. Sed in eo differt, quod hæc à fine, illa ab effectu exordium sumit. Huius posterioris resolutionis exempla, cum de ordine resolutiuo disfererē, quo, qua ratione vniuersa artis capita inueniri debeant, perspicue exposui. Exemplo tamen ex Iure nostro desumpto, nostris pragmaticis familiari rem illustrabimus. verbi causa: Sit mihi vendita res aliqua, & nondum à venditore tradita; hāc igitur rem cupio mihi acquirere, & meam esse; hic enim esto finis, quem sic resoluimus. Acquiritur nobis res, aut consentiente aut inuito aduersario: consentiente, si rem venditam ipse tradat: inuito, aut vi, aut officio iudicis. Si igitur acquirendam officio iudicis existimamus, certe iudici executio facienda est. Executionem autem facere nō potest iudex, nisi sententiam prius dixerit, mihique rem adiudicarit. Sententia fertur de re controuersa inter actorem scilicet & reum: controuersia ergo aperienda est. Aperitur autem probatione contractus venditionis, quæ sumitur à fide instrumentorum vel testium. Quoniam vero probatio, alicuius rei probatio

est,

est, idcirco prius id proponendum nobis est, quod probare intendimus. Proponimus autem causam seu accusationem iudici; accusatione igitur prius opus est. Sed enim accusare non possumus, nisi aduersarium initio in ius vocemus. vocandus ergo à ministro, & citandus primo reus. Et hoc pacto resoluitur finis in suas causas, & prima principia, à quib. incipit actio: nam initio citatur reus, deinde proponitur iudici accusatio, voce vel libello, mox producuntur probationes, his auditis fertur sententia quam sequitur executio. Tertia resolutionis species est quæ vtitur contrario progressu. quam priores illæ de quibus modo dictum est; nanq; causas & principia reducit in suos effectus, quā quoq; imperiti aliqui philosophi & medici cōfundunt cum ordine compositiuo, cum tamen eodem modo differat & distinguatur, vt ordo resolutiuus ab instrumento resoluendi: nam quemadmodum prima species continetur in ordine resolutiuo, ita secunda continetur in ordine cōpositiuo, vt propria via: & vt ordo compositiuus opponitur resolutiuo, ita prima species opponitur secundæ, Sunt etiam qui postremam speciem non separant à diuisione, sed vehementer errant; quia diuisio est instrumētum diuidendi ge-

nus per differentias oppositas atque proximas. Hęc vero resolutio est instrumentum dissoluendi & reducendi causas & principia in suos effectus, nec opus habet differentiis oppositis, sed sola causarum in suos effectus repetitione. Ne lōgius progrediamur, pleuritis apud medicos, hoc est, dolor lateris, resoluitur in difficultatem spirandi, in tussim, in febrim continuam, & dolorem pungentem latus. Horum omniū effectuum causa est pleuritis. Sic apud Iureconsultos, incestæ nuptiæ & nefariæ efficiūt ne habeantur pro vero matrimonio, nec vocentur ii, qui contraxerunt, mariti & vxores, itemq; nec dos nec donatio propter nuptias debeatur, neq; liberi ex iis geniti sint in potestate parētum, cum neque legitimi, neq; naturales, sed incestuosi sint, ideoq; paterna hæreditate & alimonia secundum Ius ciuile indigni. hi enim effectus omnes fluunt ab incestis nuptiis. Hæc resolutionis species Iureconsultis est quidem valde vsitata, sed eius vis & ratio non probè & satis intellecta: est enim non minus artificiosa quàm prior illa, si quis recta & perpetua quadam disquisitione effectuum à suis causis proficiscentium in ordine vti velit. Et hi sunt tres ordines, quatuorque instrumenta, quibus solent inueniri at-

que

que doceri omnes artes & disciplinæ. Superest modo, vt quemadmodum de vsu & præstantia ordinum diximus, eadem ratione de instrumentorũ dignitate, breuiter nonnulla disseramus, ipsaq; inter se conferamus; deniq; illorum vsum, & quæ disciplinæ his omnibus aut aliquibus potissimum vtantur, paucis explicemus.

CAPVT XVI.

De vsu instrumentorum, & quomodo disciplinæ his vtantur.

QVod igitur ad primũ attinet, illud statuendũ est, quod & Eustrat. Aristot. interpres 2. post. Analyt. innuere sentireq; videtur, inter hęc quatuor instrumenta primũ locum sibi vẽdicare definitionem; quia definitio, vt antea dictũ est, aperit substantiam & naturam alicuius rei, ex qua postea fluunt proprietates & passiones. quare si substantia dignior est proprietate & accidente, dubio procul instrumentum cognoscendi substãtiam instrumento inuestigandi accidentia nobilius & excellẽtius esse necesse est. Est aũt instrumentũ vestigãdi accidẽtia, demõstratio: definitio igitur demõstratione p̃stãtior. Deinde definitio est causa & quasi anima

totius demonstrationis; quia, vt Aristoteles in Anal. docet, est medium per quod in demonstratione conclusio colligitur. Huc accedit, quod cognitio per definitionem est certior & firmior, quam per demonstrationem acquisita, & à nobiliori quoque animæ facultate apprehenditur; quia definitio cognoscitur citra discursum rationis, seu ratiocinationē: quinimo est firmum & perpetuū omnis ratiocinationis principium. Demonstratio tota in inquirendo & cogitando posita est: atq; vt definitio à mente, quę animę potissima pars est, ita demōstratio à cogitatione, quæ mente inferior est, dependet. Itaque principatum ratio concedit definitioni; hanc sequitur demonstratio, quippe quę ex definitione oriatur: reliquæ duæ, diuisio nimirum & resolutio; quia prioribus seruiunt, ministræ & auxiliares statuendæ sunt. Etenim diuisione non tantū genera infima, sed & differentiæ, ex quibus definitiones fabricantur, inueniūtur, nam cum genera cōmunia & indefinita sint, assumit illa diuisio, atq; propriis differētiis distinguit, idoneaq; ad formādam ex his definitionem efficit; ex his ita elaboratis, definitiua methodus conuenienti ordine & compositione adhibita, definitiones conficit. Eodē modo resolutiua

me-

thodus, ab indiuiduis ad specialissima ascē-
dit, & ab his ad superiora genera, semperq;
inferiorum communia inquirit, & hæc in-
uenta definitiuæ suppeditat, quæ deinde i-
psa definitiua accipiens conuenienterque &
concinnè coniungens, ex his quidem quæ
singularibus sunt communia, specierum
definitiones fabricat: ex iis vero quę specie-
bus, generum definitiones constituit. atq;
vt prior resolutionis species maximè ad in-
ueniendam definitionem, ita posterior ad
fabricandam demonstrationem conducit.
Cùm enim demonstratione proprietates &
accidentia de rebus subiectis probentur, ad
has autem inueniendas necessaria sit poste-
rior, vt antea dictum est, resolutio, quis nō
intelligat huius in demonstratione maxi-
mum vsum esse oportere? Porrò autem an
diuisio investiganda definitione resolutio-
ni præferenda sit, hoc loco explicare super-
uacaneum existimo: est enim quæstio satis
difficilis, & à maximis viris, Aristotele ni-
mirum & Platone, in vtranque partem pro-
babiliter disputata; proinde de altero illo,
hoc est, de vsu istorum instrumentorū, quæ
disciplinæ singulis his commodè vtantur,
breuiter dicendum est; neque enim omnes
artes ac disciplinæ passim quibuslibet vtun-

tur; quia aliæ diuiſione & reſolutione, aliæ definitione & demonſtratione magis gaudent. Sunt etiam nonnullæ quæ demonſtrationem vel omnino, vel certè rarò admittunt. Nam diſciplinarum aliæ in cognitione, aliæ in actione poſitæ ſunt. Quæ in cognitione & contemplatione rerũ verſantur, habent præcepta ſeu theoremata neceſſaria & vniuerſalia; vt mathematicæ, & tota phyſiologia. In his igitur principatum obtinet ipſa demonſtratio, quia demõſtratio eſt ſyllogiſmus & ratiocinatio pariens ſcientiã; ſcientia autem eſt rerum neceſſariarum & vniuerſalium, quæ aliter ſe habere non poſſunt. Demonſtrationi adiungenda eſt definitio; quia definitio, vt nuper dicebam, principium & medium eſt in demonſtratione; omnesq; ſcientię antequam demonſtrent, prius definiunt: quod in mathematicis præcipuè oſtendi poteſt. Demonſtratio igitur & definitio propria ſunt inſtrumenta ſcientiarum. Quæ verò diſciplinæ in actione & operatione poſitæ ſunt, ad artem & prudentiam pertinent; hæ non ſunt rerum neceſſariarum, ſed contingentium, quæ non eodem modo ſemper habere ſe cõſueuerunt; veluti ſunt res & actiones particulares & indiuiduę. Ad opera autem

effici-

efficienda,& peragendas actiones,summopere vtilis ac necessaria est diuisio atque resolutio; vtraq; enim methodo in his opus est:cùm enim quandoq; genera reperiātur, quæ cùm multiplicia sint, & diuisionē non admittant, resolutione tamen in sua principia atq; elementa diduci possunt: ad hæc multa non bene resoluūtur,quæ cōmodius diuiduntur. Vnde Galenus nono De placitis Hippocratis & Platonis libro,& Plato in Philebo, duo hæc instrumenta medicis affirmarunt esse necessaria: quia & medicina ars est, & versatur in actione particulari, quemadmodum nostra Iurisprudētia. Cur autem ad opera artis & actiones prudentiæ maxime vtilia & necessaria sint hęc duo instrumenta. duplex ratio afferri potest. Prima est,quia artes & disciplinæ,quę sunt rerum particularium, omnes in electione eorum quæ meliora, & reiectione seu repudiatione eorum quę deteriora sunt. consistunt. Electio autem fieri non potest sine iudicio,iudicio discernim⁹ rē à re, quod fit ratione & intelligentia. quare si eligere, si iudicare volumus, prius ea quę eligenda sunt &iudicāda cognoscam⁹ necesse est.cognoscere verò nō possumus nisi pri⁹ ea,quę multiplicia sunt,diuidam⁹,vel in suas cau-

ſas, principia & elementa reſoluamus. habita enim reſolutione ſeu diuiſione iſta, prompti efficimur ad agendum ſeu efficiendum opera artis & prudentiæ. Atque hæc diuiſio ac reſolutio nihil aliud eſt, quã conſultatio; & omnis, vt Ariſtoteles in lib. De moribus ait, conſultatio eſt inquiſitio & reſolutio, qua ars & prudentia nititur. Altera ratio eſt, quia actio artificis ſuſcipitur de re particulari & indiuidua, non quidem fortuitò & caſu ſed cum ratione, quæ eſt rerum vniuerſalium. Nam artifex cùm inſitas habeat notitias & præcepta vniuerſalia, in actione poſtmodum & opere illa applicat ad particularia, quæ applicatio ratiocinatione perficitur. Porrò nulla methodus huic applicationi ſeu adiunctioni inſeruit præter reſolutiuam & diuiſiuam. Diuiſiua enim ab vniuerſalibus progreditur vſque ad particularia, & indiuidua; reſolutiua vero ab his aſcendit ad prima eorum principia, cauſas atque elementa. Atq; iſta quidem eſt ratio; cur veteres Iureconſulti, & Iuſtinianus noſter in tradenda Iuris arte potius diuiſione & reſolutione, quàm demonſtratione atq; definitione vſi ſint. quãquam non negauerim, & in artibus & Iure ciuili his inſtrumentis quandoque locum

eſſe

esse posse, quemadmodum & resolutioni & diuisioni in scientiis: non enim singulis disciplinis singula adiudicamus instrumenta, sed quæ magis his illisve familiaria sint, ostendimus: nam & iureconsulti & medici suas habent demonstrationes & definitiones, si præcepta & vniuersalia artis theoremata spectes, non tamen ita firmas & perpetuas, vt quandoque subuerti nō possint; & cum ad actiones se conferunt, tum resolutione & diuisione vt plurimum vtuntur. Hinc est quod Vlpianus dixit, omnem definitionem in Iure ciuili periculosam esse: rarum enim esse, vt subuerti non valeat: de quo postea fusius dicetur.

CAPVT XVII.

Ius ciuile non minus quàm alias artes methodo doceri posse.

EX his igitur perspicuum est, quid sit methodus & quot eius sint partes, quot ordines atque instrumenta, quis eorum vsus & vtilitas, dignitas & præstantia, denique quæ vnicuique scientiæ & arti potissimum familiaria & vtilia; quibus omnibus explicatis facilè perspici poterit, id quod initio

quærebatur, *vtrum videlicet Ius nostrum ciuile ordine & methodo conscribi doceriq; an vero nullis artis finibus circumscribi, sed fortuito disci tantum possit ac debeat.* Hoc igitur nunc demonstrandum, & aperiendum nobis est. Atque vt ordine ista progrediatur disceptatio, initiò quæ nostra hac de re, & veterum fuerit sententia breuiter explanata, quæ ab aliis deinde contra hæc afferri solent, pro virili confutabimus. Existimo igitur, vt & multi alii viri docti, Ius ciuile nostrum non minus quàm ceteras artes disciplinasve ordine doceri, & ad scientiæ seu artis normam redigi posse. Cui sententiæ in primis adstipulari videtur M. T. Cicero, qui libro primo de Oratore sic scribit: *Omnia fere, quæ sunt conclusa nunc artibus, dissipata & dispersa quondam fuerunt, vt in Musicis numeri & voces & modi: in Geometria, lineamenta, formæ, interualla, magnitudines; in Astrologia, cæli cõuersio, ortus, obitus, motusque syderum: in Grammaticis, Poetarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronunciandi quidam sonus. In hac denique ipsa ratione dicendi, excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere, ignota quondam omnibus & diffusa latè videbantur. Adhibita est igitur ars quædam extrin-*

extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum Philosophi assumunt, quæ rem dissolutam diuulsamq; cõglutinaret, & ratione quadam constringeret. Sit ergo in Iure ciuili hîc, legitima atq; vsitata in rebus causisq; ciuium æqualitatis conseruatio. Tum sunt notanda genera, & ad certum numerũ paucitatemque reuocanda. Genus autem id est, quod sui similes communione quadam, specie autẽ differentes, duas aut plures cõplectitur partes. Partes autem sunt, quæ generib. iis ex quibus emanãt, subiiciuntur: omniaque quæ sunt vel generum vel partium nomina, definitionib. quam vim habeant, est exprimendum. Est enim definitio earum rerum, quæ sunt eius rei propria, quã definire volumus, breuis & circumscripta quædam explicatio. Hisce ego rebus exempla adiungerem, nisi apud quos hæc haberetur oratio, cernerem. nunc complectar, quod proposui, breui. Si enim aut mihi facere licuerit quod iamdiu cogito, aut alius quispiam, aut me impedito occuparit, aut mortuo effecerit, vt primum omne Ius ciuile in genera digerat, quæ perpauca sunt; deinde eorum generum quasi quædam membra dispertiat, tum propriam cuiusque vim definitione declaret; perfectam artem Iuris ciuilis habebitis magis magnam atque vberem, quàm difficilem & obscuram.

Atque ex his Ciceronis verbis perspicuè apparet, Iuris ciuilis præcepta, quæ longo negociorum vsu, & rerum publicarum administrationibus obseruata sunt, & ab hominibus peritis animaduersa ac notata, non tantùm verbis posse designari, generibus illustrari, partibus suis distribui, & vt semel dicam, artificio quodam conscribi, sed etiam id à se sæpe fuisse cogitatum atq; tentatum, cum nihil in natura rerum, siquidem cognitionem & intellectum hominis nō subterfugiat, reperiatur, quod ad artem redigi nequeat, si ille prius qui illà tenet, quorum artem instituere vult, habeat illam scientiam, vt ex iis rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere possit. Nam & Iurisprudentia superiores & inferiores paresque dignitate disciplinę, cùm antea dispersæ, ac partibus suis diuulsæ & dissipatæ essent, nec à quoquam perfectè cognitæ, ad extremum tamen conglutinatæ, cōpactæ, & methodo quadam colligatæ atque conscriptæ fuerunt. Artem medicam ab Æsculapio, qui in numerum deorum relatus est, vtcunq; adinuentam, Hippoc. medicorum princeps inchoatam, & voce traditam tantùm expoliuit atq; perfecit, perfectamque scriptis primus commendauit, & iudi-

cio

cio acri & diuino præditus in artem redegit, omniaque theoremata & communia præcepta spectantia ad vnum finem, ratione conclusit. Mundi principia, ortus, obitus, motusque syderum, artesque magicas hominum generi incognitas & incertas, à Zoroastre Bactrianorum rege primùm adinuentas, & à Ptolomæo aliisque vetustioribus autoribus ordine conscriptas testantur historiæ. Naturalium rerum cognitio à Pythagora & Anaximandro & horũ præceptoribus, Pherecyde nimirum & Thalete, fluxit. Eam postea scriptis commendarunt & docuerunt Anaximander, Anaximenes, Anaxagoras, Archelaus, Socrates, tum in primis Plato, qui instituit Academiam, Speusippus, Polemus, Crantes, & Crates, Archesilaus qui mediam inuexit, Lacydes qui nouam, Diogenes, Zeno, Cleanthes, Chrysippus, Xenophanes, Parmenides Democritus, Leucippus, & pleriq; alii, qui monumenta sui ingenii reliquere, præceptaque Philosophiæ posteris tradidere. Hos omnes ingenii acrimonia, cognitione rerum, scribendi & commentandi industria atque methodo, vnus superauit Aristoteles, qui multa & pleraque non tantùm in naturali, sed & morali philosophia, ab aliis, à seq

adinuenta, ornatius, copiosius, maiori & exactiori ordine tradidit. Idem totam disserendi artem, bene & ornate loquendi & persuadendi rationem, antea voce & rudi quadam via à veteribus traditam, primus ad scientiæ & methodi modum redegit, suisque finibus conclusit. Hunc secutus est Theophrastus discipulus ipsius, qui neque facundia neque doctrina, neq; rerum multarum experientia præceptore inferior extitit, & pleraque quæ ab aliis, vt Aristotele, aut omissa, aut negligenter tractata fuerunt adiecit. Vnde non mirum cuiquam videri debet, si quemadmodum aliarũ disciplinarum & scientiarum, quæ Iurisprudentia longe inferiores ignobilioresq; vel præstantiores habentur, ita & huius artis in perpetuam quandam seriem & consonantiam reuocari posse precepta, Cicero existimauit. Quæ est enim ars & disciplina tam vilis tamq; sordida, quæ si vel contemplari & cognoscere res, vel agere quippiam velit, non certa aliqua ratione, via & methodo id faciat? Testes huius rei esse possunt bubulci, coqui, fabri lignarii, ædificatores, & reliqui artifices ignobiles ac sedentarii, qui & præcepta suæ artis certa ac definita, tum ad materiæ in qua versantur, tum

ad instrumenta quibus vtuntur, tũ ad modum agendi spectantia, animo ordine cõprehensa habent, & cùm ad actionem ventum est, ex habitu quodã perpetuo suisque præceptionib. firmato prompte quicquid propositum est, parateq. agunt efficiuntq;. Nam & ædificatores antequam domum extruant, prius eius naturam resolutione, vt suprà dictum est, contemplantur, ex qua contemplatione, quæ ad eius constitutionem necessaria, quæ materia ad ædificationem idonea, quæ denique instrumenta ad actionem vtilia sint futura perpendunt. Idem exemplum imitantur bubulci & pastores, qui tantam adhibent diligentiam in pascendis pecoribus, tantum habent pastionis, ouium, terræ, regionis, temporis & cæterarum rerum rationem atque curam, vt omnia non nisi ex præscripto rationis, certo quodam ordine cuncta experiri & tentare velint aut cupiant. Ac ne coqui quidem & laniones fercula & carnes temere ac sine iudicio dilacerant aut condiunt, sed commoda diuisione facta, mẽbratim magno ordine dissecãt, & adhibita certa ac debita condimentorũ mẽsura, fercula ita præparant, vt esui apta sint, & homines iis vescãtur. Et vt semel dicam, nulla est ars

tam abiecta, humilis, & tā sordida, quæ nō finem aliquem propositū, ad quē præcepta ordine dirigantur, habeat: quæ non via & methodo & cognoscere & agere doceat: quę non dictorū factorumq; suorū reddere causas rationemq; possit atque valeat. Nullam igitur dicere maximarū rerum esse artem, dum minimarū sine arte nulla esse possit, hominum est parum (vt Cicero ait) considerate loquentium, atque in maximis reb. errantium. Venio nunc ad disciplinas illas, quæ maiorem cum nostra Iurisprudentia familiaritatem atque similitudinem, ex quibus ipsa suam originem traxit, habent, Ethicen nimirum, quæ de moribus est; & Oeconomicen, quæ familiæ præest, & Politicen, quæ gubernandæ ciuitatis & reipub. rationem docet. Hæ scientiæ omnes, qua methodo tum à Platone, tum ab Aristotele, aliisque philosophis conscriptæ, posterisque traditæ sint, nullus est qui nesciat. Nam quod ad mores attinet, finis vltimus hominis ab iis adinuentus est, & media omnia, quibus ad ipsum facilè ac tutò peruenitur, grauiter fuerunt explicata: virtutum ac vitiorum partes seu species, obiecta, causæ, principia & elementa, doctè & luculenter inuestigata; denique præceptis decenti

ordi-

ordine cohærentib. omnia quoad eius fieri poterat demonſtrata. Eadem quoq; in poſterioribus diſciplinis exactiſſimè fuit docendi obſeruata ratio, cum & priora domus ac reipub. initia, partes, partiumq; omnium affectiones, officia, vires, genera, & quæ his ſunt affinia, ſunt tradita, ſuisque præceptionibus comprehẽſa. Quare ſi iſtarũ omnium diſciplinarum, quarum Iuris ciuilis cognitio potiſſima pars, & certa earum propago eſt, olim ab eruditiſſimis viris certa potuit inueniri docendi ratio, earumq; theoremata & præcepta antea confuſa ac diſperſa, definitis quibusdam finib. circumſcribi, quis obſecro hæc priuilegia noſtræ Iurisprudentiæ, quæ & ſuperiorum artium domina & aliarum diſciplinarũ regina eſt, iure adimere, tantaq; felicitate homines priuare poterit? Accedit vero, quo ſicut & ceteræ multoque facilius artificioſe doceri Ius ciuile poſſit (quod minimè pleriq; arbitrantur) mira quędã in cognoſcendo facilitas atq; delectatio: omnia enim ita ſunt poſita ante oculos, collocata in vſum quotidianũ, in cõgreſſione hominũ atq; in foro, vt Scęuola apud Ciceronẽ dicere ſolitus ſit, nullius ſibi artis faciliorem cognitionẽ videri. Sed omiſsis his leuioribus, accedamus ad maiora, magisq;

necessaria, & ex natura rei petita argumenta. Dictum à nobis in superioribus est, constituendarum artium rationem, à duobus potissimum scopis sumi debere, proposito nimirum fine, & materia subiecta, seu obiecto, in quo (vt philosophi loquuntur) quęlibet disciplina versatur; nam ex resolutione tum finis, tum materię, omnis artis inueniuntur partes atq; capita; quia vt finis generalis distinguit totã artem aut scientiam, ab alia arte vel sciẽtia, ita fines particulares, in quos generalis dissoluitur, distinguũt partẽ à parte scientiæ; & quot sunt fines proprii, totidem sunt partes artis. Eadem de genere subiecto statuẽda sunt: ex singulis .n. subiecti partibus, singulæ scientiæ partes oriuntur. Quapropter si Iurisprudentia proprium genus subiectum habet, propriũq; finem, vt antea demonstratum nobis est, eaq; in sua principia, causas atq; elementa possunt resolui, quis dubitat Iuris ciuilis artẽ resolutione constitui posse? Genus subiectum di ximus esse actiones seu negocia ciuilia. harum partes Imp. Iustinianus dixit esse, res personas. & actiones, quod sc. ex his tribu fontib. oriantur. Personã resoluit in sua ele menta eius videlicet statũ seu cõditionem & defensionem; conditionem seu statum i libe

libertatem & seruitutem; defensionem in curam & tutelam. ex qua dissolutione, quot sunt membra, tot reperiuntur partes artis, quæ ordine postmodum explicantur. Eademq; ratione & res resoluuntur, in earum nimirum acquisitionem, retentionē, & alienationē, & quib. has cōparamus, vel personas defendimus, actiones. Ad quę tria capita seu tres fontes, quicquid in Iure ciuili scriptum est, redigi potest. Quod si horū vnumquodq; rursus in alia atq; alia mēbra dissecare libeat, vniuersæ tandē artis capita, partesq; quis adinueniet rerū. Hęc res peculiarē tractatū postulat, quippe cum nō Iurisprudētiā hoc loco cōstituere, sed an cōstitui arteq; doceri possit nec ne, ostēdere mihi ꝓpositū sit. Quod si Iurisprud. potest resolutione constitui atq; inueniri, sequitur vt cōpositione quoq; possit doceri, cum compositiuus ordo idem sit subiecto & natura cū resolutiuo, differatq; habitudine ac ratione tantū, quēadmodū descensus & ascensus in scala. Deniq; si omnia quæ latè fuseq; explicata sunt, rursus cōtrahi & in cōpendiū aliquod redigi possunt, fit vt eadē definitiua methodo cōscribi queat atq; explicari. Quæ .n. res vno ordine tradūtur, eędē alios quoq; admittant necesse est. Definitiua methodo

vtcunque Imperator Iustinianus vsus est in Institutionibus, in docenda Iuris arte. Resolutiua, vt arbitror, in inuenienda. Compositiuæ nullum in Iure ciuili extat exẽplum. Eius qualis sit ratio, antea expositum est. Eadem sententia ex natura & proprietate methodi ostendi potest; nam methodus seu ordo est breuis quædam vniuersalium in arte aut scientia aliqua pręceptionum dispositio atq; collocatio, quæ non tantũ inter se conuenienter apteque hærent, sed ad vnũ etiam finem vltimũ & extremũ destinantur. Porro nihil est in Iure ciuili, nihil in reliquis artib. quod non ad præcepta vniuersalia redigi, & ratione aliqua constringi posit. Aduersariorum argumẽtis, qui contrà sentiũt, postea respondebimus. Iam vero cum propriũ scientiæ & artis sit causas rerum ostendere, & cur vnũquodq; & quale sit, aperire (principium .n. artis, causæ inuẽtio est) quis est qui nostrę Iurisprudentię artis & disciplinæ nomen denegare ausit? Certe vt reliquæ omnes, ita & hæc suas rationes tum ab ipsa natura, tum à ratione ciuili petitas habet. Huius rei signum esse potest, quod plerique Iureconsulti propter exercitationem, nonnulli propter peritiam quandam, callidius atque melius quàm cæteri de Iure respon-
dean

dent & docent. Vnde dubium non est, quin si quis animaduertat, quid sit quare alii melius quàm alii id faciant, idq; possit notare, atq; in toto postmodũ genere præstare, is si non plane artem, artis tamen exemplar aut simulachrũ inuenerit. quãdoquidẽ causam cur hic bene, alter male doceat, ostẽdere poterit demonstratio, quæ artis principiũ est. Verumenim vero statim hoc loco obiiciat aliquis Iuliani & Neratii dicta, qui non omnium quæ à maioribus constituta sunt, rationem reddi posse, neq; rationes eorum quæ constituuntur, inquiri oportere aiunt: futurũ enim, vt multa ex iis quæ certa sunt, subuertantur. Hanc sententiam multi sæpe in ore habent, & cum de re interrogati, cuius rationem reddere nequeunt, hoc tanquam firmissimum suę ignorantię præsidium obtendunt. Verum isti qui hæc inculcant, non intelligunt, aliarũ quoq; artium præceptiones, causis & rationib. suis confirmari quandoq; nõ posse; hac.n. ratione nullus esset demonstrandi finis, daretur semper causa causæ, ratio rationis, & sic progressio in infinitũ qua ratione scientiæ essent incertæ & infinitæ, quod à ratione est alienũ. Itaq; vt certi sint termini & fines scientiarũ principia statuenda sunt, quæ vel sensui, vel experientię,

quærebatur, *vtrum videlicet Ius nostrum ciuile ordine & methodo conscribi doceriq́; an vero nullis artis finibus circumscribi, sed fortuito disci tantum posit ac debeat.* Hoc igitur nunc demonstrandum, & aperiendum nobis est. Atque vt ordine ista progrediatur disceptatio, initiò quæ nostra hac de re, & veterum fuerit sententia breuiter explanata, quæ ab aliis deinde contra hæc afferri solent, pro virili confutabimus. Existimo igitur, vt & multi alii viri docti, Ius ciuile nostrum non minus quàm cęteras artes disciplinasve ordine doceri, & ad scientiæ seu artis normam redigi posse. Cui sententiæ in primis adstipulari videtur M. T. Cicero, qui libro primo de Oratore sic scribit: *Omnia fere, quæ sunt conclusa nunc artibus, dissipata & dispersa quondam fuerunt, vt in Musicis numeri & voces & modi: in Geometria, lineamenta, formæ, interualla, magnitudines; in Astrologia, cæli cõuersio, ortus, obitus, motusque syderum: in Grammaticis, Poetarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronunciandi quidam sonus. In hac denique ipsa ratione dicendi, excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere, ignota quondam omnibus & diffusa latè videbantur. Adhibita est igitur ars quædam extrin-*

extrinſecus ex alio genere quodam, quod ſibi totum Philoſophi aſſumunt, quæ rem diſſolutam diuulſamq; cõglutinaret, & ratione quadam conſtringeret. Sit ergo in Iure ciuili hic, legitimæ atq; vſitatæ in rebus cauſisq; ciuium æqualitatis conſeruatio. Tum ſunt notanda genera, & ad certum numerũ paucitatemque reuocanda. Genus autem id eſt, quod ſui ſimiles communione quadam, ſpecie autẽ differentes, duas aut plures cõplectitur partes. Partes autem ſunt, quæ generib.iis ex quibus emanãt, ſubiiciuntur: omniaque quæ ſunt vel generum vel partium nomina, definitionib. quam vim habeant, eſt exprimendum. Eſt enim definitio earum rerum, quæ ſunt eius rei propriæ, quã definire volumus, breuis & circumſcripta quædam explicatio. Hiſce ego rebus exempla adiungerem, niſi apud quos hæc haberetur oratio, cernerem. nunc complectar, quod propoſui, breui. Si enim aut mihi facere licuerit quod iamdiu cogito, aut alius quiſpiam, aut me impedito occuparit, aut mortuo effecerit, vt primum omne Ius ciuile in genera digerat, quæ perpauca ſunt; deinde eorum generum quaſi quædam membra diſpertiat, tum propriam cuiuſque vim definitione declaret, perfectam artem Iuris ciuilis habebitis magis magnam atque vberem, quàm difficilem & obſcuram.

Atque ex his Ciceronis verbis perſpicuè apparet, Iuris ciuilis præcepta, quæ longo negociorum vſu, & rerum publicarum adminiſtrationibus obſeruata ſunt, & ab hominibus peritis animaduerſa ac notata, non tantùm verbis poſſe deſignari, generibus illuſtrari, partibus ſuis diſtribui, & vt ſemel dicam, artificio quodam conſcribi, ſed etiam id à ſe ſæpe fuiſſe cogitatum atq; tentatum, cum nihil in natura rerum, ſiquidem cognitionem & intellectum hominis nõ ſubterfugiat, reperiatur, quod ad artem redigi nequeat, ſi ille prius qui illà tenet, quorum artem inſtituere vult, habeat illam ſcientiam, vt ex iis rebus, quarum ars nondum ſit, artem efficere poſſit. Nam & Iurisprudentia ſuperiores & inferiores paresque dignitate diſciplinę, cùm antea diſperſæ, ac partibus ſuis diuulſæ & diſſipatæ eſſent, nec à quoquam perfectè cognitæ, ad extremum tamen conglutinatæ, cõpactæ, & methodo quadam colligatæ atque conſcriptæ fuerunt. Artem medicam ab Æſculapio, qui in numerum deorum relatus eſt, vtcunq; adinuentam, Hippoc. medicorum princeps inchoatam, & voce traditam tantùm expoliuit atq; perfecit, perfectamque ſcriptis primus commendauit, & iudi-

cio

cio acti & diuino prædiτus in artem redegit, omniaque theoremata & communia præcepta spectantia ad vnum finem, ratione conclusit. Mundi principia, ortus, obitus, motusque sydcrum, artesque magicas hominum generi incognitas & incertas, à Zoroastre Bactrianorum rege primùm adinuentas, & à Ptolomæo aliisque vetustioribus autoribus ordine conscriptas testantur historiæ. Naturalium rerum cognitio à Pythagora & Anaximandro & horũ præceptoribus, Pherecyde nimirum & Thalete, fluxit. Eam postea scriptis commendarunt & docuerunt Anaximander, Anaximenes, Anaxagoras, Archelaus, Socrates, tum in primis Plato, qui instituit Academiam, Speusippus, Polemus, Crantes, & Crates, Archesilaus qui mediam inuexit, Lacydes qui nouam, Diogenes, Zeno, Cleanthes, Chrysippus, Xenophanes, Parmenides Democritus, Leucippus, & plerique alii, qui monumenta sui ingenii reliquere, præceptaque Philosophiæ posteris tradidere. Hos omnes ingenii acrimonia, cognitione rerum, scribendi & commentandi industria atque methodo, vnus superauit Aristoteles, qui multa & pleraque non tantùm in naturali, sed & morali philosophia, ab aliis, à seq;

adinuenta, ornatius, copiosius, maiori & exactiori ordine tradidit. Idem totam disserendi artem, bene & ornate loquendi & persuadendi rationem, antea voce & rudi quadam via à veteribus traditam, primus ad scientiæ & methodi modum redegit, suisque finibus conclusit. Hunc secutus est Theophrastus discipulus ipsius, qui neque facundia neque doctrina, neq; rerum multarum experientia præceptore inferior extitit, & pleraque quæ ab aliis, vt Aristotele, aut omissa, aut negligenter tractata fuerunt adiecit. Vnde non mirum cuiquam videri debet, si quemadmodum aliarū disciplinarum & scientiarum, quæ Iurisprudentia longe inferiores ignobilioresq; vel præstantiores habentur, ita & huius artis in perpetuam quandam seriem & consonantiam reuocari posse pręcepta, Cicero existimauit. Quæ est enim ars & disciplina tam vilis tamq; sordida, quæ si vel contemplari & cognoscere res, vel agere quippiam velit, non certa aliqua ratione, via & methodo id faciat? Testes huius rei esse possunt bubulci, coqui, fabri lignarii, ædificatores, & reliqui artifices ignobiles ac sedentarii, qui & præcepta suæ artis certa ac definita, tum ad materiæ in qua versantur, tum

ad

ad instrumenta quibus vtuntur, tũ ad modum agendi spectantia, animo ordine cõprehensa habent, & cùm ad actionem ventum est, ex habitu quodã perpetuo suisque præceptionib. firmato prompte quicquid propositum est, paratéq. agunt efficiuntq;. Nam & ædificatores antequam domum extruant, prius eius naturam resolutione, vt suprà dictum est, contemplantur, ex qua contemplatione, quæ ad eius constitutionem necessaria, quæ materia ad ædificationem idonea, quæ denique instrumenta ad actionem vtilia sint futura perpendunt. Idem exemplum imitantur bubulci & pastores, qui tantam adhibent diligentiam in pascendis pecoribus, tantum habent pastionis, ouium, terræ, regionis, temporis & cæterarum rerum rationem atque curam, vt omnia non nisi ex præscripto rationis, certo quodam ordine cuncta experiri & tentare velint aut cupiant. Ac ne coqui quidem & laniones fercula & carnes temere ac sine iudicio dilacerant aut condiunt, sed commoda diuisione facta, mẽbratim magno ordine dissecãt, & adhibita certa ac debita condimentorũ mẽsura, fercula ita præparant, vt esui apta sint, & homines iis vescãtur. Et vt semel dicam, nulla est ars

tam abiecta, humilis, & tā sordida, quæ nō finem aliquem propositū, ad quē præcepta ordine dirigantur, habeat: quæ non via & methodo & cognoscere & agere doceat: quę non dictorū factorumq; suorū reddere causas rationemq; possit atque valeat. Nullam igitur dicere maximarū rerum esse artem, dum minimarū sine arte nulla esse possit, hominum est parum (vt Cicero ait) considerate loquentium, atque in maximis reb. errantium. Venio nunc ad disciplinas illas, quæ maiorem cum nostra Iurisprudentia familiaritatem atque similitudinem, ex quibus ipsa suam originem traxit, habent, Ethicen nimirum, quæ de moribus est; & Oeconomicen, quæ familiæ præest, & Politicen, quæ gubernandæ ciuitatis & reipub. rationem docet. Hæ scientiæ omnes, qua methodo tum à Platone, tum ab Aristotele, aliisque philosophis conscriptæ, posterisque traditæ sint, nullus est qui nesciat. Nam quod ad mores attinet, finis vltimus hominis ab iis adinuentus est, & media omnia, quibus ad ipsum facilè ac tutò peruenitur, grauiter fuerunt explicata: virtutum ac vitiorum partes seu species, obiecta, causæ, principia & elementa, doctè & luculenter inuestigata; denique præceptis decenti

ordi-

ordine cohærentib. omnia quoad eius fieri poterat demonstrata. Eadem quoq; in posterioribus disciplinis exactissimè fuit docendi obseruata ratio, cùm & priora domus ac reipub. initia, partes, partiumq; omnium affectiones, officia, vires, genera, & quæ his sunt affinia, sunt tradita, suisque præceptionibus comprehēsa. Quare si istarū omnium disciplinarum, quarum Iuris ciuilis cognitio potissima pars, & certa earum propago est, olim ab eruditissimis viris certa potuit inueniri docendi ratio, earumq; theoremata & præcepta antea confusa ac dispersa, definitis quibusdam finib. circumscribi, quis obsecro hæc priuilegia nostræ Iurisprudentiæ, quæ & superiorum artium domina & aliarum disciplinarū regina est, iure adimere, tantaq; felicitate homines priuare poterit? Accedit vero. quo sicut & cęteræ multoque facilius artificiose doceri Ius ciuile possit (quod minimè pleriq; arbitrantur) mira quędā in cognoscendo facilitas atq; delectatio: omnia enim ita sunt posita ante oculos, collocata in vsum quotidianū, in cōgressione hominū atq; in foro, vt Scęuola apud Ciceronē dicere solitus sit, nullius sibi artis faciliorem cognitionē videri. Sed omissis his leuioribus, accedamus ad maiora, magisq;

necessaria, & ex natura rei petita argumenta. Dictum à nobis in superioribus est, constituendarum artium rationem, à duobus potissimum scopis sumi debere, proposito nimirum fine, & materia subiecta, seu obiecto, in quo (vt philosophi loquuntur) quęlibet disciplina versatur; nam ex resolutione tum finis, tum materię, omnis artis inueniuntur partes atq; capita; quia vt finis generalis distinguit totã artem aut scientiam, ab alia arte vel sciẽtia, ita fines particulares, in quos generalis dissoluitur, distinguũt partẽ à parte scientiæ; & quot sunt fines proprii, totidem sunt partes artis. Eadem de genere subiecto statuẽda sunt: ex singulis .n. subiecti partibus, singulæ scientiæ partes oriuntur. Quapropter si Iurisprudentia proprium genus subiectum habet, propriũq; finem, vt antea demonstratum nobis est, eaq; in sua principia, causas atq; elementa possunt resolui, quis dubitat Iuris ciuilis artẽ resolutione constitui posse? Genus subiectum diximus esse actiones seu negocia ciuilia. harum partes Imp. Iustinianus dixit esse, res, personas, & actiones, quod sc. ex his tribus fontib. oriantur. Personã resoluit in sua elementa eius videlicet statũ seu cõditionem, & defensionem; conditionem seu statum in liber-

libertatem & seruitutem; defensionem in curam & tutelam. ex qua dissolutione, quot sunt membra, tot reperiuntur partes artis, quæ ordine postmodum explicantur. Eademq; ratione & res resoluuntur, in earum nimirum acquisitionem, retentionē, & alienationē, & quib has cōparamus, vel personas defendimus, actiones. Ad quę tria capita seu tres fontes, quicquid in Iure ciuili scriptum est, redigi potest. Quod si horū vnumquodq; rursus in alia atq; alia mēbra dissecare libeat, vniuersæ tandē artis capita, partesq; quis adinueniet rerū. Hęc res peculiarē tractatū postulat, quippe cum nō Iurisprudētiā hoc loco cōstituere, sed an cōstitui arteq; doceri possit nec ne, ostēdere mihi ꝓpositū sit. Quod si Iurisprud. potest resolutione constitui atq; inueniri, sequitur vt cōpositione quoq; possit doceri, cum compositiuus ordo idem sit subiecto & natura cū resolutiuo, differatq; habitudine ac ratione tantū, queādmodū descensus & ascensus in scala Deniq; si omnia quæ latè fuseq; explicata sunt, rursus cōtrahi & in cōpendiū aliquod redigi possunt, fit vt eadē definitiua methodo cōscribi queat atq; explicari. Quæ .n. res vno ordine tradūtur, eędē alios quoq; admittant necesse est. Definitiua methodo

vtcunque Imperator Iustinianus vsus est in Institutionibus, in docenda Iuris arte. Resolutiua, vt arbitror, in inuenienda. Compositiuæ nullum in Iure ciuili extat exẽplum. Eius qualis sit ratio, antea expositum est. Eadem sententia ex natura & proprietate methodi ostendi potest; nam methodus seu ordo est breuis quædam vniuersalium in arte aut scientia aliqua pręceptionum dispositio atq; collocatio, quæ non tantũ inter se conuenienter apteque hærent, sed ad vnũ etiam finem vltimũ & extremũ destinantur. Porro nihil est in Iure ciuili, nihil in reliquis artib. quod non ad præcepta vniuersalia redigi, & ratione aliqua constringi posit. Aduersariorum argumẽtis, qui contrà sentiũt, postea respondebimus. Iam vero cum propriũ scientiæ & artis sit causas rerum ostendere, & cur vnũquodq; & quale sit, aperire (principium .n. artis, causæ inuẽtio est) quis est qui nostrę Iurisprudentię artis & disciplinæ nomen denegare ausit? Certe vt reliquæ omnes, ita & hæc suas rationes tum ab ipsa natura, tum à ratione ciuili petitas habet. Huius rei signum esse potest, quod plerique Iureconsulti propter exercitationem, nonnulli propter peritiam quandam, callidius atque melius quàm cæteri de Iure respon-
dent

dent & docent. Vnde dubium non est, quin si quis animaduertat, quid sit quare alii melius quàm alii id faciant, idq; possit notare, atq; in toto postmodū genere præstare, is si non plane artem, artis tamen exemplar aut simulachrū inuenerit. quādoquidē causam cur hic bene, alter male doceat, ostēdere poterit demonstratio, quæ artis principiū est. Verumenim vero statim hoc loco obiiciat aliquis Iuliani & Neratii dicta, qui non omnium quæ à maioribus constituta sunt, rationem reddi posse, neq; rationes eorum quæ constituuntur, inquiri oportere aiunt: futurū enim, vt multa ex iis quæ certa sunt, subuertantur. Hanc sententiam multi sæpe in ore habent, & cum de re interrogati, cuius rationem reddere nequeunt, hoc tanquam firmissimum suę ignorantię præsidium obtendunt. Verum isti qui hæc inculcant, non intelligunt, aliarū quoq; artium præceptiones, causis & rationib. suis confirmari quandoq; nō posse; hac.n. ratione nullus esset demonstrandi finis, daretur semper causa causæ, ratio rationis, & sic progressio in infinitū, qua ratione scientiæ essent incertæ & infinitæ, quod à ratione est alienū. Itaq; vt certi sint termini & fines scientiarū principia statuenda sunt, quæ vel sensui, vel experientię,

vel primæ intelligentiæ sint euidentia, nullaq; demonstratione opus habeant; qualia sunt, definitiones, axiomata, postulata, & huius generis reliqua, ex quib. conclusiones postea & præcepta demonstrantur. Quare multa sunt in iure, quorũ causas reddere & turpe, & nõ necesse est: neq; enim cur vis vi repellenda, cur honestè viuendũ, cur nemo lædẽdus sit, anxie inquirere oportet, sed hęc tanquã prima principia, cõtra quęnulla disputatio admittenda est, nota & manifesta atq; indubitata ponenda sunt. Multa etiam à maioribus recto consilio, certisq; de causis statuta sunt, quę nos latẽt. In his igitur si nõ exactè voluntatem & rationem immediatam, vt vocant, inuenire, cur vnumquodq; positum sit, valemus, probabilitate & coniecturis, ad hæc consuetudine & autoritate rerũ iudicatarum cõtenti esse debemus. Idque semel tenendũ nobis est, in scientiis & artibus, causas rerũ atq; pręceptionũ magis esse necessarias & perpetuas; in ciuili, iisq; disciplinis quæ de moribus, de re familiari, de rep. agũt, magis probabiles, & quotidianas, ab vsu, ratione ciuili, circunstãtiis & casibus aduentitiis, qui perpetuo mutari solent, petitas; non tamẽ aut omnino falsas, aut ita obscuras quæ cognosci minime possent,

sent, quod multi perperam opinati sunt. Et proinde nō sum nescius, certiori ordine scientias & reliquas artes, quam Iurisprud. aut Politicen, aut Ethicē, tractari posse. cui sententiæ adstipulatur Aristot. 1. Ethic. qui satisfactum sibi esse tum putauit, si typo quodam, & rudi (vt aiunt) Minerua singula ea quæ ad mores vitamq; componendam spectant, tradantur. Ex his igitur satis apparet, Iuris ciuilis partes atque præcepta ordine quodā inueniri, apteq; vt & cæterarum artium theoremata, doceri posse. Quod si .n. docere & cognoscere sine ratione, & ratio sine ordine non est, certe neq; Ius ciuile (siquidem doceri & cognosci potest) sine via & ratione comprehendi vnquā poterit. Argumēto nobis esse possunt illi omnes, qui nostro hoc tempore tot d scēdi Iuris rationes, tot methodos, tot cōpendia iuuentuti præscripserūt, qui oēs pro suo instituto varioq; animi conceptu, varias docendi vias tradiderūt. quod si nullā eius rei spē fructūq; fore intellexissent, certe neq; frustra in re tam ardua operā & studiū collocandū sibi putassent; neq; si id fieri nō potuisset, artis aut scientiæ finē excogitassēt. Cur aūt id qđ voluerūt, assecuti nō sint, id in causa est, quod quę ordinis & methodi ratio esset, nō satis recte

perſpectum cognitumq; habuerunt. Eorũ exemplo, quia rem admodum difficilem vident, multi à conſtituenda arte abhorrent, atq; deterrentur. Sed hoc inſignis ignauiæ & abiecti animi indicium eſt: cum enim omnia (vt in prouerbio eſt) pulchra, ſint quoq; difficilia, vtilitatis magnitudo deberet homines ad ſuſcipiendum diſcẽdi laborem impellere & inflammare. Atq; vt ſemel dicam id quod res eſt, qui quęrunt an ius ciuile methodo conſcribi docerive poſſit, illi, an cognoſci omnino poſſit, dubitant: neq; .n. res ſine via cognoſcimus aut iudicamus. Iam vero vt ad inſtrumenta & modum docẽdi veniam, quæ ſuis ordinibus continẽtur, quarum rerum tanta eſt in Iure ciuili copia, tãtus eorum vſus & neceſſitas, vt ſuperuacaneum ſit multa de his verba facere: nam & definitionib. omnia à Iureconſultis, Imperatoreque Iuſtiniano circumſcribuntur; & diuiſione ac reſolutione partes & ſpecies rerum ſemper artificioſe inueſtigantur: tum vero ſingula ſcientificè, aut ſaltem ciuiliter & probabiliter demonſtrantur: deniq; progreſſus & via docendi à notioribus ad ignotiora nunquam negligitur: quæ res manifeſtior eſt, quam vt longiori probatione à me illuſtretur.

Ca-

CAPVT XIIX.

Confutatio argumentorum contrariorum.

SVpereſt modo vt eorũ argumenta remoueam, qui ius ciuile neque arte neq; methodo doceri poſſe, neq; etiam inſtrumẽtis docendi locum in eo eſſe contendunt. Quorum alii quidem opinãtur hac potiſſimum ratione id fieri, quod methodus ſit habitus præceptorum vniuerſalium, Iurisprudentia habitus rerum particulariũ; quia Iurisprudentia verſatur in actione, quemadmodum prudentia; actio eſt rerum ſingularium & caſuum, vt vocant: ſingularia ſunt infinita; infinitorum nulla eſt comprehenſio, nulla ratio, nullaq; diſciplina vel methodus. Qui ita argumentantur, non diſtinguunt actionem artificis ab arte, quæ tamen longe lateque inter ſe differunt. Nam actio artificis, vt puta medici, aut Iureconſulti, aut ædificatoris, non eſt ars & habitus, ſed fluit ex habitu & arte, & eſt rerum ſingularium; quia medicus medetur ex habitu, Socrati & Platoni, non homini: & Iureconſulti ex habitu Iurisprudentiæ de negotiis ciuilibus particularibus reſpondent, quidq; iuſtum vel in-

tam abiecta, humilis, & tā sordida, quæ nō finem aliquem propositū, ad quē præcepta ordine dirigantur, habeat: quæ non via & methodo & cognoscere & agere doceat: quę non dictorū factorumq; suorū reddere causas rationemq; possit atque valeat. Nullam igitur dicere maximarū rerum esse artem, dum minimarū sine arte nulla esse possit, hominum est parum (vt Cicero ait) considerate loquentium, atque in maximis reb. errantium. Venio nunc ad disciplinas illas, quæ maiorem cum nostra Iurisprudentia familiaritatem atque similitudinem, ex quibus ipsa suam originem traxit, habent, Ethicen nimirum, quæ de moribus est; & Oeconomicen, quæ familiæ præest, & Politicen, quæ gubernandæ ciuitatis & reipub. rationem docet. Hæ scientiæ omnes, qua methodo tum à Platone, tum ab Aristotele, aliisque philosophis conscriptæ, posterisque traditæ sint, nullus est qui nesciat. Nam quod ad mores attinet, finis vltimus hominis ab iis adinuentus est, & media omnia, quibus ad ipsum facilè ac tutò peruenitur, grauiter fuerunt explicata: virtutum ac vitiorum partes seu species, obiecta, causæ, principia & elementa, doctè & luculenter inuestigata; denique præceptis decenti ordi-

ordine cohærentib. omnia quoad eius fieri poterat demonstrata. Eadem quoq; in posterioribus disciplinis exactissimè fuit docendi obseruata ratio, cum & priora domus ac reipub. initia, partes, partiumq; omnium affectiones, officia, vires, genera, & quæ his sunt affinia, sunt tradita, suisque præceptionibus comprehēsa. Quare si istarū omnium disciplinarum, quarum Iuris ciuilis cognitio potissima pars, & certa earum propago est, olim ab eruditissimis viris certa potuit inueniri docendi ratio, earumq; theoremata & præcepta antea confusa ac dispersa, definitis quibusdam finib. circumscribi, quis obsecro hæc priuilegia nostræ Iurisprudentiæ, quæ & superiorum artium domina & aliarum disciplinarū regina est, iure adimere, tantaq; felicitate homines priuare poterit? Accedit vero. quo sicut & ceteræ multoque facilius artificiose doceri Ius ciuile possit (quod minimè pleriq; arbitrantur) mira quędā in cognoscendo facilitas atq; delectatio: omnia enim ita sunt posita ante oculos, collocata in vsum quotidianū, in cōgressione hominū atq; in foro, vt Scęuola apud Ciceronē dicere solitus sit, nullius sibi artis faciliorem cognitionē videri. Sed omissis his leuioribus, accedamus ad maiora, magisq;

necessaria, & ex natura rei petita argumenta. Dictum à nobis in superioribus est, constituendarum artium rationem, à duobus potissimum scopis sumi debere, proposito nimirum fine, & materia subiecta, seu obiecto, in quo (vt philosophi loquuntur) quęlibet disciplina versatur; nam ex resolutione tum finis, tum materię, omnis artis inueniuntur partes atq; capita; quia vt finis generalis distinguit totā artem aut scientiam, ab alia arte vel sciētia, ita fines particulares, in quos generalis dissoluitur, distinguūt partē à parte scientiæ; & quot sunt fines proprii, totidem sunt partes artis. Eadem de genere subiecto statuēda sunt: ex singulis .n. subiecti partibus, singulæ scientiæ partes oriuntur. Quapropter si Iurisprudentia proprium genus subiectum habet, propriūq; finem, vt antea demonstratum nobis est, eaq; in sua principia, causas atq; elementa possunt resolui, quis dubitat Iuris ciuilis artē resolutione constitui posse? Genus subiectum diximus esse actiones seu negocia ciuilia. harum partes Imp. Iustinianus dixit esse, res, personas. & actiones, quod sc. ex his tribus fontib. oriantur. Personā resoluit in sua elementa eius videlicet statū seu cōditionem, & defensionem; conditionem seu statum in liber-

libertatem & seruitutem; defensionem in curam & tutelam. ex qua dissolutione, quot sunt membra, tot reperiuntur partes artis, quæ ordine postmodum explicantur. Eademq; ratione & res resoluuntur, in earum nimirum acquisitionem, retentionē, & alienationē, & quib. has cōparamus, vel personas defendimus, actiones. Ad quę tria capita seu tres fontes, quicquid in Iure ciuili scriptum est, redigi potest. Quod si horū vnumquodq; rursus in alia atq; alia mēbra dissecare libeat, vniuersæ tandē artis capita, partesq; quis adinueniet rerū. Hęc res peculiarē tractatū postulat, quippe cum nō Iurisprudētiā hoc loco cōstituere, sed an cōstitui atq; doceri possit nec ne, ostēdere mihi ꝓpositū sit. Quod si Iurisprud. potest resolutione constitui atq; inueniri, sequitur vt cōpositione quoq; possit doceri, cum compositiuus ordo idem sit subiecto & natura cū resolutiuo, differatq; habitudine ac ratione tantū, quēadmodū descensus & ascensus in scala. Deniq; si omnia quæ latè fuseq; explicata sunt, rursus cōtrahi & in cōpendiū aliquod redigi possunt, fit vt eadē definitiua methodo cōscribi queat atq; explicari. Quæ .n. res vno ordine tradūtur, eędē alios quoq; admittant necesse est. Definitiua methodo

vtcunque Imperator Iustinianus vsus est i
Institutionibus,in docenda Iuris arte.Reso
lutiua,vt arbitror, in inuenienda. Compo
sitiuæ nullum in Iure ciuili extat exẽplum
Eius qualis sit ratio,antea expositum est. Ea
dem sententia ex natura & proprietate me
thodi ostendi potest; nam methodus seu or
do est breuis quædam vniuersalium in art
aut scientia aliqua preceptionum dispositi
atq; collocatio, quæ non tantũ inter se con
uenienter apteque hærent,sed ad vnũ etian
finem vltimũ &extremũ destinantur.Porr
nihil est in Iure ciuili,nihil in reliquis artib
quod non ad præcepta vniuersalia redigi, &
ratione aliqua constringi possit. Aduersa
riorum argumẽtis, qui contrà sentiũt, post
ea respondebimus. Iam vero cum proprii
scientiæ &artis sit causas rerum ostendere,&
cur vnũquodq; & quale sit, aperire(princi
pium .n.artis,causæ inuẽtio est)quis est qu
nostre Iurisprudentie artis & disciplinæ no
men denegare ausit ? Certe vt reliquæ o
mnes, ita & hæc suas rationes tum ab ips
natura, tum à ratione ciuili petitas habet
Huius rei signum esse potest,quod plerique
Iureconsulti propter exercitationem, non
nulli propter peritiam quandam, callidiu
atque melius quàm cæteri de Iure respon
den

dent & docent. Vnde dubium non est, quin si quis animaduertat, quid sit quare alii melius quàm alii id faciant, idq; possit notare, atq; in toto postmodū genere præstare, is si non plane artem, artis tamen exemplar aut simulachrū inuenerit. quādoquidē causam cur hic bene, alter male doceat, ostēdere poterit demonstratio, quæ artis principiū est. Verumenim vero statim hoc loco obiiciat aliquis Iuliani & Neratii dicta, qui non omnium quæ à maioribus constituta sunt, rationem reddi posse, neq; rationes eorum quæ constituuntur, inquiri oportere aiunt: futurū enim, vt multa ex iis quæ certa sunt, subuertantur. Hanc sententiam multi sæpe in ore habent, & cum de re interrogati, cuius rationem reddere nequeunt, hoc tanquam firmissimum suę ignorantię præsidium obtendunt. Verum isti qui hæc inculcant, non intelligunt, aliarū quoq; artium præceptiones, causis & rationib. suis confirmari quandoq; nō posse; hac.n. ratione nullus esset demonstrandi finis, daretur semper causa causæ, ratio rationis, & sic progressio in infinitū: qua ratione scientiæ essent incertæ & infinitæ, quod à ratione est alienū. Itaq; vt certi sint termini & fines scientiarū principia statuenda sunt, quæ vel sensui, vel experientię,

vel primæ intelligentiæ sint euidentia, nullaq; demonstratione opus habeant; qualia sunt, definitiones, axiomata, postulata, & huius generis reliqua, ex quib. conclusiones postea & præcepta demonstrantur. Quare multa sunt in iure, quorũ causas reddere & turpe, & nõ necesse est: neq; enim cur vis vi repellenda, cur honestè viuendũ, cur nemo lædẽdus sit, anxie inquirere oportet, sed hęc tanquã prima principia, cõtra quęnulla disputatio admittenda est, nota & manifesta atq; indubitata ponenda sunt. Multa etiam à maioribus recto consilio, certisq; de causis statuta sunt, quę nos latẽt. In his igitur si nõ exactè voluntatem & rationem immediatam, vt vocant, inuenire, cur vnumquodq; positum sit, valemus, probabilitate & coniecturis, ad hæc consuetudine & autoritate rerũ iudicatarum cõtenti esse debemus. Idque semel tenendũ nobis est, in scientiis & artibus, causas rerũ atq; pręceptionũ magis esse necessarias & perpetuas; in ciuili, iisq; disciplinis quæ de moribus, de re familiari, de rep. agũt, magis probabiles, & quotidianas ab vsu, ratione ciuili, circunstãtiis & casibus aduentitiis, qui perpetuo mutari solent, petitas; non tamẽ aut omnino falsas, aut ita obscuras quæ cognosci minime possent,

sent, quod multi perperam opinati sunt. Et proinde nõ sum nescius, certiori ordine scientias & reliquas artes, quam Iurisprud. aut Politicen, aut Ethicē, tractari posse. cui sententiæ adstipulatur Aristot. 1. Ethic. qui satisfactum sibi esse tum putauit, si typo quodam, & rudi (vt aiunt) Minerua singula ea quæ ad mores vitamq; componendam spectant, tradantur. Ex his igitur satis apparet, Iuris ciuilis partes atque præcepta ordine quodã inueniri, apteq; vt & cæterarum artium theoremata, doceri posse. Quod si .n. docere & cognoscere sine ratione. & ratio sine ordine non est, certe neq; Ius ciuile (siquidem doceri & cognosci potest) sine via & ratione comprehendi vnquã poterit. Argumēto nobis esse possunt illi omnes, qui nostro hoc tempore tot d scẽdi Iuris rationes, tot methodos, tot cõpendia iuuentuti præscripserũt, qui oẽs pro suo instituto varioq; animi conceptu, varias docendi vias tradiderũt. quod si nullã eius rei spẽ fructũq; fore intellexissent, certe neq; frustra in re tam ardua operã & studiũ collocandũ sibi putassent; neq; si id fieri nõ potuisset, artis aut scientię finẽ excogitassẽt. Cur aũt id qđ voluerũt, assecuti nõ sint, id in causa est, quod quę ordinis & methodi ratio esset, nõ satis recte

perſpectum cognitumq; habuerunt. Eorũ exemplo, quia rem admodum difficilem vident, multi à conſtituenda arte abhorrent, atq; deterrentur. Sed hoc inſignis ignauiæ & abiecti animi indicium eſt: cum enim omnia (vt in prouerbio eſt) pulchra, ſint quoq; difficilia, vtilitatis magnitudo deberet homines ad ſuſcipiendum diſcẽdi laborem impellere & inflammare. Atq; vt ſemel dicam id quod res eſt, qui quęrunt an ius ciuile methodo conſcribi doceri ve poſſit, illi, an cognoſci omnino poſſit, dubitant: neq; .n. res ſine via cognoſcimus aut iudicamus. Iam vero vt ad inſtrumenta & modum docẽndi veniam, quæ ſuis ordinibus continẽtur, quarum rerum tanta eſt in Iure ciuili copia, tãtus eorum vſus & neceſſitas, vt ſuperuacaneum ſit multa de his verba facere: nam & definitionib. omnia à Iureconſultis, Imperatoreque Iuſtiniano circumſcribuntur; & diuiſione ac reſolutione partes & ſpecies rerum ſemper artificioſe inueſtigantur: tum vero ſingula ſcientificè, aut ſaltem ciuiliter & probabiliter demonſtrantur: deniq; progreſſus & via docendi à notioribus ad ignotiora nunquam negligitur: quæ res manifeſtior eſt, quam vt longiori probatione à me illuſtretur.

CAPVT XIIX.

Confutatio argumentorum contrariorum.

SVpereſt modo vt eorũ argumenta remoueam, qui ius ciuile neque arte neq; methodo doceri poſſe, neq; etiam inſtrumẽtis docendi locum in eo eſſe contendunt. Quorum alii quidem opinãtur hac potiſſimum ratione id fieri, quod methodus ſit habitus præceptorum vniuerſalium, Iurisprudentia habitus rerum particulariũ; quia Iurisprudentia verſatur in actione, quemadmodum prudentia; actio eſt rerum ſingularium & caſuum, vt vocant: ſingularia ſunt infinita; infinitorum nulla eſt comprehenſio, nulla ratio, nullaq; diſciplina vel methodus. Qui ita argumentantur, non diſtinguunt actionem artificis ab arte, quæ tamen longe lateque inter ſe differunt. Nam actio artificis, vt puta medici, aut Iureconſulti, aut ædificatoris, non eſt ars & habitus, ſed fluit ex habitu & arte, & eſt rerum ſingularium; quia medicus medetur ex habitu, Socrati & Platoni, non homini: & Iureconſulti ex habitu Iurisprudentiæ de negotiis ciuilibus particularibus reſpondent, quidq; iuſtum vel in-

tam abiecta, humilis, & tã sordida, quæ nõ finem aliquem propositũ, ad quẽ præcepta ordine dirigantur, habeat: quæ non via & methodo & cognoscere & agere doceat: quę non dictorũ factorumq; suorũ reddere causas rationemq; possit atque valeat. Nullam igitur dicere maximarũ rerum esse artem, dum minimarũ sine arte nulla esse possit, hominum est parum (vt Cicero ait) considerate loquentium, atque in maximis reb. errantium. Venio nunc ad disciplinas illas, quæ maiorem cum nostra Iurisprudentia familiaritatem atque similitudinem, ex quibus ipsa suam originem traxit, habent, Ethicen nimirum, quæ de moribus est; & Oeconomicen, quæ familiæ præest, & Politicen, quæ gubernandæ ciuitatis & reipub. rationem docet. Hæ scientiæ omnes, qua methodo tum à Platone, tum ab Aristotele, aliisque philosophis conscriptæ, posterisque traditæ sint, nullus est qui nesciat. Nam quod ad mores attinet, finis vltimus hominis ab iis adinuentus est, & media omnia, quibus ad ipsum facilè ac tutò peruenitur, grauiter fuerunt explicata: virtutum ac vitiorum partes seu species, obiecta, causæ, principia & elementa, doctè & luculenter inuestigata; denique præceptis decenti

ordi-

ordine cohærentib. omnia quoad eius fieri poterat demonstrata. Eadem quoq; in posterioribus disciplinis exactissimè fuit docendi obseruata ratio, cum & priora domus ac reipub. initia, partes, partiumq; omnium affectiones, officia, vires, genera, & quæ his sunt affinia, sunt tradita, suisque præceptionibus comprehēsa. Quare si istarū omnium disciplinarum, quarum Iuris ciuilis cognitio potissima pars, & certa earum propago est, olim ab eruditissimis viris certa potuit inueniri docendi ratio, earumq; theoremata & præcepta antea confusa ac dispersa, definitis quibusdam finib. circumscribi, quis obsecro hæc priuilegia nostræ Iurisprudentiæ, quæ & superiorum artium domina & aliarum disciplinarū regina est, iure adimere, tantaq; felicitate homines priuare poterit? Accedit vero, quo sicut & cęteræ multoque facilius artificiose doceri Ius ciuile possit (quod minimè pleriq; arbitrantur) mira quędā in cognoscendo facilitas atq; delectatio: omnia enim ita sunt posita ante oculos, collocata in vsum quotidianū, in cōgressione hominū atq; in foro, vt Scęuola apud Ciceronē dicere solitus sit, nullius sibi artis faciliorem cognitionē videri. Sed omissis his leuioribus, accedamus ad maiora, magisq;

X

necessaria, & ex natura rei petita argumenta. Dictum à nobis in superioribus est, constituendarum artium rationem, à duobus potissimum scopis sumi debere, proposito nimirum fine, & materia subiecta, seu obiecto, in quo (vt philosophi loquuntur) quęlibet disciplina versatur; nam ex resolutione tum finis, tum materię, omnis artis inueniuntur partes atq; capita; quia vt finis generalis distinguit totã artem aut scientiam, ab alia arte vel sciẽtia, ita fines particulares, in quos generalis dissoluitur, distinguũt partẽ à parte scientiæ; & quot sunt fines proprii, totidem sunt partes artis. Eadem de genere subiecto statuẽda sunt: ex singulis .n. subiecti partibus, singulæ scientiæ partes oriuntur. Quapropter si Iurisprudentia proprium genus subiectum habet, propriũq; finem, vt antea demonstratum nobis est, eaq; in sua principia, causas atq; elementa possunt resolui, quis dubitat Iuris ciuilis artẽ resolutione constitui posse? Genus subiectum diximus esse actiones seu negocia ciuilia. harum partes Imp. Iustinianus dixit esse, res, personas. & actiones, quod sc. ex his tribus fontib. oriantur. Personã resoluit in sua elementa eius videlicet statũ seu cõditionem & defensionem; conditionem seu statum in

liber

libertatem & seruitutem; defensionem in curam & tutelam. ex qua dissolutione, quot sunt membra, tot reperiuntur partes artis, quæ ordine postmodum explicantur. Eademq; ratione & res resoluuntur, in earum nimirum acquisitionem, retentionẽ, & alienationẽ, & quib has cõparamus, vel personas defendimus, actiones. Ad quę tria capita seu tres fontes, quicquid in Iure ciuili scriptum est, redigi potest. Quod si horũ vnumquodq; rursus in alia atq; alia mẽbra dissecare libeat, vniuersæ tandẽ artis capita, partesq; quis adinueniet rerũ. Hęc res peculiarẽ tractatũ postulat, quippe cum nõ Iurisprudẽtiã hoc loco cõstituere, sed an cõstitui arteq; doceri possit nec ne, ostẽdere mihi ꝓpositũ sit. Quod si Iurisprud. potest resolutione constitui atq; inueniri, sequitur vt cõpositione quoq; possit doceri, cum compositiuus ordo idem sit subiecto & natura cũ resolutiuo, differatq; habitudine ac ratione tantũ, queadmodũ descensus & ascensus in scala Deniq; si omnia quæ latè fuseq; explicata sunt, rursus cõtrahi & in cõpendiũ aliquod redigi possunt, fit vt eadẽ definitiua methodo cõscribi queat atq; explicari. Quæ .n. res vno ordine tradũtur, eędẽ alios quoq; admittant necesse est. Definitiua methodo

vtcunque Imperator Iustinianus vsus est in Institutionibus, in docenda Iuris arte. Resolutiua, vt arbitror, in inuenienda. Compositiuæ nullum in Iure ciuili extat exẽplum. Eius qualis sit ratio, antea expositum est. Eadem sententia ex natura & proprietate methodi ostendi potest; nam methodus seu ordo est breuis quædam vniuersalium in arte aut scientia aliqua pręceptionum dispositio atq; collocatio, quæ non tantũ inter se conuenienter apteque hærent, sed ad vnũ etiam finem vltimũ & extremũ destinantur. Porro nihil est in Iure ciuili, nihil in reliquis artib. quod non ad præcepta vniuersalia redigi, & ratione aliqua constringi posſit. Aduersariorum argumẽtis, qui contrà sentiũt, postea respondebimus. Iam vero cum propriũ scientiæ & artis sit causas rerum ostendere, & cur vnũquodq; & quale sit, aperire (principium .n. artis, causæ inuẽtio est) quis est qui nostrę Iurisprudentię artis & disciplinæ nomen denegare ausit? Certe vt reliquæ omnes, ita & hæc suas rationes tum ab ipsa natura, tum à ratione ciuili petitas habet. Huius rei signum esse potest, quod plerique Iureconsulti propter exercitationem, nonnulli propter peritiam quandam, callidius atque melius quàm cæteri de Iure respon-

dent

dent & docent. Vnde dubium non est, quin si quis animaduertat, quid sit quare alii melius quàm alii id faciant, idq; possit notare, atq; in toto postmodū genere præstare, is si non plane artem, artis tamen exemplar aut simulachrū inuenerit. quādoquidē causam cur hic bene, alter male doceat, ostēdere poterit demonstratio, quæ artis principiū est. Verumenim vero statim hoc loco obiiciat aliquis Iuliani & Neratii dicta, qui non omnium quæ à maioribus constituta sunt, rationem reddi posse, neq; rationes eorum quæ constituuntur, inquiri oportere aiunt: futurū enim, vt multa ex iis quæ certa sunt, subuertantur. Hanc sententiam multi sæpe in ore habent, & cum de re interrogati, cuius rationem reddere nequeunt, hoc tanquam firmissimum suę ignorantię præsidium obtendunt. Verum isti qui hæc inculcant, non intelligunt, aliarū quoq; artium præceptiones, causis & rationib. suis confirmari quandoq; nō posse; hac.n. ratione nullus esset demonstrandi finis, daretur semper causa causæ, ratio rationis, & sic progressio in infinitū qua ratione scientiæ essent incertæ & infinitæ, quod à ratione est alienū. Itaq; vt certi sint termini & fines scientiarū principia statuenda sunt, quæ vel sensui, vel experientię,

vel primæ intelligentiæ sint euidentia, nullaq; demonstratione opus habeant; qualia sunt, definitiones, axiomata, postulata, & huius generis reliqua, ex quib. conclusiones postea & præcepta demonstrantur. Quare multa sunt in iure, quorū causas reddere & turpe, & nō necesse est: neq; enim cur vis vi repellenda, cur honestè viuendū, cur nemo lædēdus sit, anxie inquirere oportet, sed hęc tanquā prima principia, cōtra quę nulla disputatio admittenda est, nota & manifesta atq; indubitata ponenda sunt. Multa etiam à maioribus recto consilio, certisq; de causis statuta sunt, quę nos latēt. In his igitur si nō exactè voluntatem & rationem immediatam, vt vocant, inuenire, cur vnumquodq; positum sit, valemus, probabilitate & coniecturis, ad hæc consuetudine & autoritate rerū iudicatarum cōtenti esse debemus. Idque semel tenendū nobis est, in scientiis & artibus, causas rerū atq; pręceptionū magis esse necessarias & perpetuas; in ciuili, iisq; disciplinis quæ de moribus, de re familiari, de rep. agūt, magis probabiles, & quotidianas, ab vsu, ratione ciuili, circunstātiis & casibus aduentitiis, qui perpetuo mutari solent, petitas; non tamē aut omnino falsas, aut ita obscuras quæ cognosci minime possent,

sent, quod multi perperam opinati sunt. Et proinde nō sum nescius, certiori ordine scientias & reliquas artes, quam Iurisprud. aut Politicen, aut Ethicē, tractari posse. cui sententiæ adstipulatur Aristot. 1. Ethic. qui satisfactum sibi esse tum putauit, si typo quodam, & rudi (vt aiunt) Minerua singula ea quæ ad mores vitamq; componendam spectant, tradantur. Ex his igitur satis apparet, Iuris ciuilis partes atque præcepta ordine quodā inueniri, apteq; vt & cæterarum artium theoremata, doceri posse. Quod si .n. docere & cognoscere sine ratione. & ratio sine ordine non est, certe neq; Ius ciuile (siquidem doceri & cognosci potest) sine via & ratione comprehendi vnquā poterit. Argumēto nobis esse possunt illi omnes, qui nostro hoc tempore tot discēdi Iuris rationes, tot methodos, tot cōpendia iuuentuti præscripserūt, qui oēs pro suo instituto varioq; animi conceptu, varias docendi vias tradiderūt. quod si nullā eius rei spē fructūq; fore intellexissent, certe neq; frustra in re tam ardua operā & studiū collocandū sibi putassent; neq; si id fieri nō potuisset, artis aut scientię finē excogitassēt. Cur aūt id qđ voluerūt, assecuti nō sint, id in causa est, quod quę ordinis & methodi ratio esset, nō satis recte

perſpectum cognitumq; habuerunt. Eorũ exemplo, quia rem admodum difficilem vident, multi à conſtituenda arte abhorrent, atq; deterrentur. Sed hoc inſignis ignauiæ & abiecti animi indicium eſt: cum enim omnia (vt in prouerbio eſt) pulchra, ſint quoq; difficilia, vtilitatis magnitudo deberet homines ad ſuſcipiendum diſcẽdi laborem impellere & inflammare. Atq; vt ſemel dicam id quod res eſt, qui quęrunt an ius ciuile methodo conſcribi docerive poſſit, illi, an cognoſci omnino poſſit, dubitant: neq; .n. res ſine via cognoſcimus aut iudicamus. Iam vero vt ad inſtrumenta & modum docẽndi veniam, quæ ſuis ordinibus continẽtur, quarum rerum tanta eſt in Iure ciuili copia, tãtus eorum vſus & neceſſitas, vt ſuperuacaneum ſit multa de his verba facere: nam & definitionib. omnia à Iureconſultis, Imperatoreque Iuſtiniano circumſcribuntur; & diuiſione ac reſolutione partes & ſpecies rerum ſemper artificioſe inueſtigantur: tum vero ſingula ſcientificè, aut ſaltem ciuiliter & probabiliter demonſtrantur: deniq; progreſſus & via docendi à notioribus ad ignotiora nunquam negligitur: quæ res manifeſtior eſt, quam vt longiori probatione à me illuſtretur.

CAPVT XIIX.

Confutatio argumentorum contrariorum.

SVpereſt modo vt eorũ argumenta remoueam, qui ius ciuile neque arte neq; methodo doceri poſſe, neq; etiam inſtrumẽtis docendi locum in eo eſſe contendunt. Quorum alii quidem opinãtur hac potiſſimum ratione id fieri, quod methodus ſit habitus præceptorum vniuerſalium, Iuriſprudentia habitus rerum particulariũ; quia Iuriſprudentia verſatur in actione, quemadmodum prudentia; actio eſt rerum ſingularium & caſuum, vt vocant: ſingularia ſunt infinita; infinitorum nulla eſt comprehenſio, nulla ratio, nullaq; diſciplina vel methodus. Qui ita argumentantur, non diſtinguunt actionem artificis ab arte, quæ tamen longe lateque inter ſe differunt. Nam actio artificis, vt puta medici, aut Iureconſulti, aut ædificatoris, non eſt ars & habitus, ſed fluit ex habitu & arte, & eſt rerum ſingularium; quia medicus medetur ex habitu, Socrati & Platoni, non homini: & Iureconſulti ex habitu Iuriſprudentiæ de negotiis ciuilibus particularibus reſpondent, quidq; iuſtum vel in-

iustum sit, ostendunt. Habitus autem & ars ipsa est comprehensio præceptionū vniuersalium, quæ artifex rebus indiuiduis accōmodat & applicat. Itaq; ars medica in vniuersum, quæ ratio curandi morbi sit, demonstrat: & legislator de omnib. iis quæ accidere possunt, generatim constituit. Quod si quandoq; (fit aūt id sæpissimè) particularia facta & casus suis præceptionibus admiscent, id nō alia de causa facere eos existimādum est, quàm quod exemplis rem propositam illustrare conentur, vt ad similia transferri debere ostendant. Hanc docendi rationem etiam exactissimæ disciplinæ imitantur, quales sunt mathematicæ: hæ enim (vt Aristot. 1. post. Analyt. inquit) non de hoc vel illo triāgulo, quod in abaco depictū est, demonstrationes afferunt, sed de omni triangulo. quod cum artifex mente concipiat, ac proinde auditoribus ostendere nequeat, vtitur exteriori quadā descriptione, vt hac ratione mentis conceptum, de quo demonstratio nectitur, explicet. Itaq; cum lex statuit, vt posthumus natus patris testamentum rumpat, non de hoc vel illo, sed de omni posthumo loquitur. Quæ aūt ratio sit quod Iurisprudētia & simpliciter nullus habitus artificiosus rerum singularium curam habe-

habeat, illud dici poteſt, quod indiuidua ſint numero infinita; infinitum neq; ratione comprehendi, neq; cognoſci poteſt. Vnde Plato præcipiebat iis qui à generibus generaliſsimis ad ſpecies ſpecialiſsimas diuidendo deſcendere vellent, vt ab vlteriori inueſtigatione, cum ad indiuidua peruentum eſſet, conquieſcerent: fieri enim non poſſe vt hæc propter infinitatē ab artifice cōprehenderētur. Quapropter ſcientiæ & artes omnes, genera & ſpecies rerū contēplantur, indiuidua atq; ſingularia vſui & experientię relinquūt. Nam ſpecies & genera ſunt finita & certa, iiſque cognitis, indiuidua facillimè cognoſcūtur. Finitatem aūt eorum, vt ſic dixerim, oſtendunt decem prædicamenta, quibus res omnes, quæ in natura reperiuntur, concluſę ſunt. ad hęc quoq; ratio ipſa; quādoquidem ſi ſpecies vel genera eſſent infinita, profectò eſſet infinito aliquid maius; quia cum quęlibet ſpecies multa contineat indiuidua, vt hominis ſpecies multos homines, bouis boues, poſthumi poſthumos, & hęc ſint infinita, multoq; plura ſpecieb. & ſpecies generib. quis non videt infinitū infinito fore maius, qđ eſt valde abſonū, & rationi minime conſentaneū? Species igitur & genera ſunt finita, & q̃ finita, ideo cognoſci poſsūt: cognoſcū-

tur autem, vt Aristoteles primo Physicorum ait, per sua principia, causas & elementa, ex quibus componuntur. At enim cognoscere compositionē rerum, nihil aliud est, quàm intelligere ordinem earum, quo vnaquæq; est composita. Igitur qui cognoscit rem, ordine cognoscat necesse est. Sed Iurisprudentiam eiusq; præcepta cognosci posse, nemo est qui diffiteatur; ordine igitur cognoscatur necesse est. Huc accedit, quod si Iurisprudentia contemplaretur tantum casus indiuiduos, transitus & applicatio ad similia tolleretur: quia indiuiduum id esse dicitur, cuius proprietates simul collectæ, alteri neque conueniunt, neq; adaptari possunt. Hoc autem aduersatur Iureconsultorum sententiis, qui ad similia procedendum esse, similesque casus similib. legibus decidēdos præcipiunt. Quod si dicta & facta negociaque ciuilia sunt finito & certo numero comprehensa, vtiq; & leges erunt finitæ quæ de his sanciuntur. Quare Neratius noster respondit. & in ipsis etiam Pandectis occurrit, *ius esse finitum, sseq; non modo debere, sed etiam posse*. Nec vero refert quod longi sint eius libri, quod tam multi atq; prolixi multorum Iureconsultorum commentarii, tam vastū scriptorum pelagus, tamq; perplexa sententiarum

tiarum obſcuritas & cõfuſio; ſunt enim hęc aliis quoq; ſcientiis cum Iure ciuili cõmunia. Quid? an Grammaticorum libris non omnes penè bibliothecæ ſunt refertæ? an non Dialecticorum ſcriptis? an non Medicorum pharmacis, cæterarumq; artium omnium commentariis, eorumq; copia atque multitudine, omnes omnium domus, vici, pagi, ciuitates denique omnes, ſunt inſtructæ & infarctæ? ſunt ſanè, neq; eo tamẽ minus, vel propter obſcuritatem, aut multitudinem, aut confuſionem commentariorum & ſcriptorum, harũ diſciplinarum omnium, docendi ac diſcendi, certa quædam ratio adinuenta atque tradita eſt: ars enim ſuapte natura breuis, & homini ingenio & diligentia prædito facilis eſt, etſi lõgi eius & confuſi ſint libri; nec diſciplina hominum aut librorũ magnitudine vel prolixitate, ſed præceptorum ſuorum numero æſtimandę ſunt. Fateor equidem ingenuè quod verum eſt, multum eſſe in his ſtudiis, & fortaſſe plus quàm in aliis, difficultatis, tum propter vſum & experientiam rerum, qua multi & maximè iuuenes deſtituuntur, tum propter infinitatem illam quæſtionum & repetitionum, inutilium ac leuiſſimarum, quarum copia, perplexitate &

confuſione ſtudioſorum ingenia non modò non erudiuntur & docentur, ſed multò magis implicantur & confunduntur, atque irretitis animis, ſæpiſſimè ab honeſtiſſimo propoſito deterrentur. Sed hæc nõ artis aut diſciplinæ vitia ſunt, ſed hominum culpa & fraude, indoctorum inſcitia, improborũ malitia accidunt.

Alii propterea Ius ciuile artificioſe tractari negant, quod ius ipſum non natura, ſed ſola opinione eſſe videatur; quod non idem ſit apud omnes, ſed alius alio populus, & ferè quiſque ſuo, vtatur. Quod autem conſtans & æternum atque vnum non eſt, ſed variabile, diuerſum, ſibiq; etiam ſæpenumero contrarium, id perpetuo ordine doceri & circunſcribi minimè poſſe. Exemplis & rationibus ſuam ſententiam cõprobant. Nam apud Perſas & Macedones olim fuit aduerſus ingratos conſtituta actio, cùm hoc malũ apud alios ſit impunitum. Lacedæmoniis eduliorum furta permittebantur, quæ alibi ſemper fuere prohibita. Ad hæc in ſeditione populari, qui neutrarum erat partium, tenebatur lege Solonis, cum is cęterarum ciuitatum inſtituto, probi quietique ciuis laudem mereatur. Ex rapto olim vixere Cilices; Maſſagetæ communes

munes habuerunt vxores; & filiarum suarum matrimonio, Persæ quodam vsi sunt. Atque ne id miremur valde, in tanta populorum infinitate, tantam esse diuersitatem iuris, aiunt, in eadem sæpe ciuitate ac per breui tempore leges ipsas corrigi ac mutari; quod hodie iustum sit & honestum, cras inhonestum & iniustum fieri. Hinc tam multas atque frequentes earum oriri abrogationes, derogationes, tot earum inter se repugnantias ac dissensiones; &, vt semel dicam, hæc omnia suapte natura eadem esse, neque iusta vel iniusta, honesta vel inhonesta per se esse, sed opinione hominū cum legibus sanciuntur, talia fieri & vocari. Hęc opinio plurimos habuit assertores, etiam apud priscos philosophos, qui non tantùm iusti & iniusti, honesti & inhonesti, sed cæterarum quoq; rerum naturas è medio tollere nitebantur, omniaque talia esse, qualia cuique viderentur & apparent, pronunciabant. Defensa est hæc sententia primum à Protagora, deinde ac multò magis ab Aristone & Pyrrhone; ad hæc à Thrasymacho apud Platonem, qui putabat ius nihil aliud esse, quàm quod potentiori est vtile. Proinde quodcūq; is qui plꝰ posset, lege sua iuberet aut vetaret, ius esse, & quidē so-

vel primæ intelligentiæ sint euidentia, nullaq; demonstratione opus habeant; qualia sunt, definitiones, axiomata, postulata, & huius generis reliqua, ex quib. conclusiones postea & præcepta demonstrantur. Quare multa sunt in iure, quorũ causas reddere & turpe, & nõ necesse est: neq; enim cur vis vi repellenda, cur honestè viuendũ, cur nemo lædẽdus sit, anxie inquirere oportet, sed hęc tanquã prima principia, cõtra quę nulla disputatio admittenda est, nota & manifesta atq; indubitata ponenda sunt. Multa etiam à maioribus recto consilio, certisq; de causis statuta sunt, quę nos latẽt. In his igitur si nõ exactè voluntatem & rationem immediatam, vt vocant, inuenire, cur vnumquodq; positum sit, valemus, probabilitate & coniecturis, ad hæc consuetudine & autoritate rerũ iudicatarum cõtenti esse debemus. Idque semel tenendũ nobis est, in scientiis & artibus, causas rerũ atq; pręceptionũ magis esse necessarias & perpetuas; in ciuili, iisq; disciplinis quæ de moribus de re familiari, de rep. agũt, magis probabiles, & quotidianas ab vsu, ratione ciuili, circunstãtiis & casibus aduentitiis, qui perpetuo mutari solent, petitas; non tamẽ aut omnino falsas, aut ita obscuras quæ cognosci minime possent,

sent, quod multi perperam opinati sunt. Et proinde nō sum nescius, certiori ordine scientias & reliquas artes, quam Iurisprud. aut Politicen, aut Ethicē, tractari posse. cui sententiæ adstipulatur Aristot. 1. Ethic. qui satisfactum sibi esse tum putauit, si typo quodam, & rudi (vt aiunt) Minerua singula ea quæ ad mores vitamq; componendam spectant, tradantur. Ex his igitur satis apparet, Iuris ciuilis partes atque præcepta ordine quodā inueniri, apteq; vt & cæterarum artium theoremata, doceri posse. Quod si .n. docere & cognoscere sine ratione. & ratio sine ordine non est, certe neq; Ius ciuile (siquidem doceri & cognosci potest) sine via & ratione comprehendi vnquā poterit. Argumēto nobis esse possunt illi omnes, qui nostro hoc tempore tot d scēdi Iuris rationes, tot methodos, tot cōpendia iuuentuti præscripserūt, qui oēs pro suo instituto varioq; animi conceptu, varias docendi vias tradiderūt. quod si nullā eius rei spē fructūq; fore intellexissent, certe neq; frustra in re tam ardua operā & studiū collocandū sibi putassent; neq; si id fieri nō potuisset, artis aut scientię finē excogitassēt. Cur aūt id qđ volue rūt, assecuti nō sint, id in causa est, quod quę ordinis & methodi ratio esset, nō satis recte

perspectum cognitumq; habuerunt. Eorũ exemplo, quia rem admodum difficilem vident, multi à constituenda arte abhorrent, atq; deterrentur. Sed hoc insignis ignauiæ & abiecti animi indicium est: cum enim omnia (vt in prouerbio est) pulchra, sint quoq; difficilia, vtilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discẽdi laborem impellere & inflammare. Atq; vt semel dicam id quod res est, qui quęrunt an ius ciuile methodo conscribi docerive possit, illi, an cognosci omnino possit, dubitant: neq; .n. res sine via cognoscimus aut iudicamus. Iam vero vt ad instrumenta & modum docẽndi veniam, quæ suis ordinibus continẽtur, quarum rerum tanta est in Iure ciuili copia, tãtus eorum vsus & necessitas, vt supervacaneum sit multa de his verba facere: nam & definitionib. omnia à Iureconsultis, Imperatoreque Iustiniano circumscribuntur; & diuisione ac resolutione partes & species rerum semper artificiose inuestigantur: tum vero singula scientificè, aut saltem ciuiliter & probabiliter demonsttantur: deniq; progressus & via docendi à notioribus ad ignotiora nunquam negligitur: quæ res manifestior est, quam vt longiori probatione à me illustretur.

CAPVT XIIX.

Confutatio argumentorum contrariorum.

SVpereſt modo vt eorũ argumenta remoueam, qui ius ciuile neque arte neq; methodo doceri poſſe, neq; etiam inſtrumẽtis docendi locum in eo eſſe contendunt. Quorum alii quidem opinãtur hac potiſſimum ratione id fieri, quod methodus ſit habitus præceptorum vniuerſalium, Iuriſprudentia habitus rerum particulariũ; quia Iuriſprudentia verſatur in actione, quemadmodum prudentia; actio eſt rerum ſingularium & caſuum, vt vocant: ſingularia ſunt infinita; infinitórum nulla eſt comprehenſio, nulla ratio, nullaq; diſciplina vel methodus. Qui ita argumentantur, non diſtinguunt actionem artificis ab arte, quæ tamen longe lateque inter ſe differunt. Nam actio artificis, vt puta medici, aut Iureconſulti, aut ædificatoris, non eſt ars & habitus, ſed fluit ex habitu & arte, & eſt rerum ſingularium; quia medicus medetur ex habitu, Socrati & Platoni, non homini: & Iureconſulti ex habitu Iuriſprudentiæ de negotiis ciuilibus particularibus reſpondent, quidq; iuſtum vel in-

iuſtum ſit,oſtendunt. Habitus autem & ars ipſa eſt comprehenſio præceptionũ vniuerſalium, quæ artifex rebus indiuiduis accõmodat & applicat. Itaq; ars medica in vniuerſum, quæ ratio curandi morbi ſit, demonſtrat:& legislator de omnib. iis quæ accidere poſſunt,generatim conſtituit. Quod ſi quandoq; (fit aũt id ſæpiſſimè) particularia facta & caſus ſuis præceptionibus admiſcent,id nõ alia de cauſa facere eos exiſtimãdum eſt,quàm quod exemplis rem propoſitam illuſtrare conentur, vt ad ſimilia transferri debere oſtendant. Hanc docendi rationem etiam exactiſſimæ diſciplinæ imitantur, quales ſunt mathematicæ: hæ enim (vt Ariſtot. 1. poſt. Analyt. inquit) non de hoc vel illo triãgulo, quod in abaco depictũ eſt, demonſtrationes afferunt, ſed de omni triangulo. quod cum artifex mente concipiat, ac proinde auditoribus oſtendere nequeat, vtitur exteriori quadã deſcriptione, vt hac ratione mentis conceptum, de quo demonſtratio nectitur, explicet. Itaq; cum lex ſtatuit, vt poſthumus natus patris teſtamentum rumpat, non de hoc vel illo, ſed de omni poſthumo loquitur. Quæ aũt ratio ſit quod Iuriſprudẽtia & ſimpliciter nullus habitus artificioſus rerum ſingularium curam habe-

habeat, illud dici poteſt, quod indiuidua ſint numero infinita; infinitum neq; ratione comprehendi, neq; cognoſci poteſt. Vnde Plato precipiebat iis qui à generibus generaliſsimis ad ſpecies ſpecialiſsimas diuidendo deſcendere vellent, vt ab vlteriori inueſtigatione, cum ad indiuidua peruentum eſſet, conquieſcerent: fieri enim non poſſe vt hæc propter infinitatē ab artifice cōprehenderētur. Quapropter ſcientiæ & artes omnes, genera & ſpecies rerū contēplantur, indiuidua atq; ſingularia vſui & experientię relinquūt. Nam ſpecies & genera ſunt finita & certa, iiſque cognitis, indiuidua facillimè cognoſcūtur. Finitatem aūt eorum, vt ſic dixerim, oſtendunt decem prædicamenta, quibus res omnes, quæ in natura reperiuntur, concluſę ſunt. ad hęc quoq; ratio ipſa; quādoquidem ſi ſpecies vel genera eſſent infinita, profectò eſſet infinito aliquid maius; quia cum quęlibet ſpecies multa contineat indiuidua, vt hominis ſpecies multos homines, bouis boues, poſthumi poſthumos, & hęc ſint infinita, multoq; plura ſpecieb. & ſpecies generib. quis non videt infinitū infinito fore maius, qđ eſt valde abſonū, & rationi minime conſentaneū? Species igitur & genera ſunt finita, & q a finita, ideo cognoſci poſſūt: cognoſcū-

tur autem, vt Aristoteles primo Physicorum ait, per sua principia, causas & elementa, ex quibus componuntur. At enim cognoscere compositionẽ rerum, nihil aliud est, quàm intelligere ordinem earum, quo vnaquæq; est composita. Igitur qui cognoscit rem, ordine cognoscat necesse est. Sed Iurisprudentiam eiusq; præcepta cognosci posse, nemo est qui diffiteatur; ordine igitur cognoscatur necesse est. Huc accedit, quod si Iurisprudentia contemplaretur tantum casus indiuiduos, transitus & applicatio ad similia tolleretur: quia indiuiduum id esse dicitur, cuius proprietates simul collectæ, alteri neque conueniunt, neq; adaptari possunt. Hoc autem aduersatur Iureconsultorum sententiis, qui ad similia procedendum esse, similesque casus similib. legibus decidẽdos præcipiunt. Quod si dicta & facta negociaque ciuilia sunt finito & certo numero comprehensa, vtiq; & leges erunt finitæ quæ de his sanciuntur. Quare Neratius noster respondit. & in ipsis etiam Pandectis occurrit, *Ius esse finitum, sseq; non modo deberr, sed etiam posse.* Nec vero refert quod longi sint eius libri, quod tam multi atq; prolixi multorum Iureconsultorum commentarii, tam vastũ scriptorum pelagus, tamq; perplexa sententiarum

tiarum obſcuritas & cõfuſio; ſunt enim hęc aliis quoq; ſcientiis cum Iure ciuili cõmunia. Quid? an Grammaticorum libris non omnes penè bibliothecæ ſunt refertæ? an non Dialecticorum ſcriptis? an non Medicorum pharmacis, cæterarumq; artium omnium commentariis, eorumq; copia atque multitudine, omnes omnium domus, vici, pagi, ciuitates denique omnes, ſunt inſtructæ & infarctæ? ſunt ſanè, neq; eo tamẽ minus, vel propter obſcuritatem, aut multitudinem, aut confuſionem commentariorum & ſcriptorum, harũ diſciplinarum omnium, docendi ac diſcendi, certa quædam ratio adinuenta atque tradita eſt: ars enim ſuapte natura breuis, & homini ingenio & diligentia prædito facilis eſt, etſi lõgi eius & confuſi ſint libri; nec diſciplina hominum aut librorũ magnitudine vel prolixitate, ſed præceptorum ſuorum numero æſtimandę ſunt. Fateor equidem ingenuè quod verum eſt, multum eſſe in his ſtudiis, & fortaſſe plus quàm in aliis, difficultatis, tum propter vſum & experientiam rerum, qua multi & maximè iuuenes deſtituuntur, tum propter infinitatem illam quæſtionum & repetitionum, inutilium ac leuiſſimarum, quarum copia, perplexitate &

confuſione ſtudioſorum ingenia non modò non erudiuntur & docentur, ſed multò magis implicantur & confunduntur, atque irretitis animis, ſæpiſſimè ab honeſtiſſimo propoſito deterrentur. Sed hæc nō artis aut diſciplinæ vitia ſunt, ſed hominum culpa & fraude, indoctorum inſcitia, improborū malitia accidunt.

Alii propterea Ius ciuile artificioſe tractari negant, quod ius ipſum non natura, ſed ſola opinione eſſe videatur; quod non idem ſit apud omnes, ſed alius alio populus, & ferè quiſque ſuo, vtatur. Quod autem conſtans & æternum atque vnum non eſt, ſed variabile, diuerſum, ſibiq; etiam ſæpenumero contrarium, id perpetuo ordine doceri & circunſcribi minimè poſſe. Exemplis & rationibus ſuam ſententiam cōprobant. Nam apud Perſas & Macedones olim fuit aduerſus ingratos conſtituta actio, cùm hoc malū apud alios ſit impunitum. Lacedæmoniis eduliorum furta permittebantur, quæ alibi ſemper fuere prohibita. Ad hæc in ſeditione populari, qui neutrarum erat partium, tenebatur lege Solonis, cum is cęterarum ciuitatum inſtituto, probi quietique ciuis laudem mereatur. Ex rapto olim vixere Cilices; Maſſagetæ communes

munes habuerunt vxores; & filiarum suarum matrimonio, Persæ quodam vsi sunt. Atque ne id miremur valde, in tanta populorum infinitate, tantam esse diuersitatem iuris, aiunt, in eadem sæpe ciuitate ac per breui tempore leges ipsas corrigi ac mutari; quod hodie iustum sit & honestum, cras inhonestum & iniustum fieri. Hinc tam multas atque frequentes earum oriri abrogationes, derogationes, tot earum inter se repugnantias ac dissensiones; &, vt semel dicam, hæc omnia suapte natura eadem esse, neque iusta vel iniusta, honesta vel inhonesta per se esse, sed opinione hominũ cum legibus sanciuntur, talia fieri & vocari. Hęc opinio plurimos habuit assertores, etiam apud priscos philosophos, qui non tantùm iusti & iniusti, honesti & inhonesti, sed cæterarum quoq; rerum naturas è medio tollere nitebantur, omniaque talia esse, qualia cuique viderentur & apparent, pronunciabant. Defensa est hæc sententia primum à Protagora, deinde ac multò magis ab Aristone & Pyrrhone; ad hæc à Thrasymacho apud Platonem, qui putabat ius nihil aliud esse, quàm quod potentiori est vtile. Proinde quodcũq; is qui pl⁹ posset, lege sua iuberet aut vetaret, ius esse, & quidẽ so-

lùm ius, neq; vllam esse in eo naturæ veritatem. Quorum philosophorum rationes Plato multis in locis grauiter & copiose est insectatus. Iam verò quod à natura proficiscitur, æternum esse, & verum, & vnum, & idem, & vbiq; idem, nunquam sibi repugnans, nunquam contrarium, nullo temporis cursu variabile & mutabile. Nam & ignẽ vrere apud Indos, & apud alios omnes populos, iisq; sicut & cæteris niuem esse albam, gratum omnibus rerum bene olentium odorem, cunctis mortalibus eadem dulcia & amara videri simpliciterq;, & sensus & eorum obiecta semper apud omnes eadem esse, eandemq; retinere naturam, & nominibus tantum differre, atq; idcirco & cognosci, & ratione quadam doceri posse. Verum hæc res longe aliter se habet: nam & ius aliquod à natura petitur, nec omne legibus aut populorum scitis comprehenditur. Quinimò, vt Cicero ait, tota iuris ratio ab hominis repetenda natura est, & ex intima philosophia haurienda: cui tũ demum fontem legũ & iuris inueniri, atq; honesta patefieri placet, si quid sit homini à natura tributum, quantam vim rerum optimarũ mens humana contineat, cuius muneris efficiendi colendique causa nati, & in lucem

editi

editi sumus, quæ sit coniunctio hominum, quę naturalis societas inter ipsos, doceatur. Atq; vt res hæc perspicua fiat, initiò ius ipsum natura esse, deinde quę causa diuersitatis ac mutabilitatis legum sit, perspicuè ostendemus. Esse igitur natura, nō opinione, constitutum ius, planeq; nos omnes ad iustitiam natos, ex hominum inter ipsos societate coniunctioneq; perspici potest. Nā vt cætera omnia animalia, natura duce cōgregantur, & commercium amant, ita & homo per se appetit societatem huius vitæ, nec doctrina aut consuetudine edoctus, aut necessitatę aliqua coactus, sed instinctu proprio, quem natura indidit, ad communicationem officiorum, voluptatum, dolorum, rerumque omnium trahitur; atque eo quidem magis, quod cum cætera animantia aliorum consuetudine priuata, quandoque per se & viuere, & diutius permanere queāt; homo sine societate neque educari, neque educatus iam, longo aliquo tempore vitam solus traducere potest. Huius rei indicium maximum est, quòd solus ex tot animantium generibus atque naturis, homo, præclara quadam conditione generatus à supremo Deo, particepsque rationis & cogitationis, composq; orationis, quæ *mentis*

interpres dicitur, factus est, cùm cætera sint omnia expertia, quę quidem conciliant inter se homines, coniunguntq; eos naturali quadam societate. *Cui autem ratio à natura data est, eidem & recta ratio data est, ergo & lex. quæ est recta ratio in iubendo & vetando. si lex, ius quoque. at omnibus ratio, lex igitur & ius datum est omnibus.* neque enim dici potest, homines lege & iure quidē indigere, sed ius natura non esse: nam sine quo aliquid, quod in nobis natura est, esse non potest, id etiam natura in nobis sit, oportet. verbigratia: visio natura animali tributa est, quæ cum sine oculis fieri nequeat, certè & oculi natura erunt, sicut & aures & cætera sensoria; neque enim sine his aut videre, aut audire, aut sentire quippiam possumus. Quare si homines à natura facti & in lucem editi sunt ad colendam societatem, societas autem sine lege & iustitia consistere nequeat, vtiq; & legem & iustitiam natura existere necesse est: quod si legem & iustitiam, ergo & ius. Ex quo sequitur, ad participandum alium alio, communicandumque inter omnes, iustos natura factos esse homines. Quòd autē societas iure & iustitia conseruetur, sineque illa cōsistere nequeat, argumento esse possunt homines etiam

etiam iniustissimi atq; iniquissimi, quales sunt prædones, quorum familiaritas & societas tantisper salua & incolumis est, donec iuri & iustitiæ apud eos locus est. Etenim quia alter alterum in partiendis spoliis nō fraudat, quia non mentitur vllus, quia obseruāt & obtemperant illi qui aliis præstantior videtur, quia conuentiones atq; pacta seruant, quia imbecillioribus opem ferunt, propterea illorum societas permanet neq; dissoluitur. Quorum omnium contrariis, aduersus eos quos iniuria afficiunt, vtuntur. Hæc igitur naturalia esse iura, perspicuè ex eo demonstrari potest, quodne, si paciscantur quidem contraria his inter se tanquam iusta, consistere diutius illorū societas potest, cùm tamen rationi consentaneū esse deberet, vt vnumquodq; eodem modo societatem custodiret, quo pacto & lege seu constitutione factum esset. Quod si hæc quidem quæ vel lege vel absque lege constituta sunt, societatem & amicitiam custodiunt; opposita autem his, etiamsi lege & pacto sancita sint, labefactent & euertant; certè ea quæ conseruant, naturalia erunt, quanquam ex conuentione fiant. Ipsa enim conuentio atque constitutio, videtur esse quædam naturalis iuris inuesti-

gatio, & consensus & approbatio rerum iam antea inuentarum. Præterea ius natura, & non opinione, constitutum esse, ex contrario ostendi potest, iuris nimirum naturalis trāsgressione; quę si est, certè & multo prius ius sit necesse est. Esse autem quędam iniusta suapte natura, inde patet, quod apud omnes, qui contrariis etiam legibus vtuntur, communia quædam reperiuntur, quibus, qui iniusti esse volunt, afficiant eos, quibus iniuriam inferre conantur: omnia enim & prædones & sicarii & fere eadē apud omnes flagitia atq; scelera committunt. Quod si ita se res habet, profectò illa, quæ rebus iniustis natura contraria sunt, iura naturalia erunt; nam nihil aliud est iniuria, quam trāsgressio iuris. Quare si natura est transgressio quædam iuris, certè ius erit multo prius, cuius transgressio iniusta est natura: posterior enim est transgressio alicuius, quam illud cuius est transgressio. Iam vero quemadmodum ab aliis virtutibus, quę omnes cum hac nostra iustitia, quarum ipsa princeps est, cognationem magnamque affinitatem habent. secundum naturam geruntur atq; fiunt omnia: natura enim fortitudinem, qui fortitudine præditus est & continens continentiam exercet; ita quoq; iura & iusta erūt

natu

natura, quæ aguntur à iuſtitia. Huc accedit, quod nullæ ſunt gentes tam barbaræ, tam efferatæ, quæ non habeant inſtituta ſua aliqua quibus regantur, cum cæteris commu-nia, quibus pœnæ quidem improbis, bonis autẽ præmia & honores proponantur. Nam iuſtitiæ, pietatis erga Deum, parentes, patriam, & magiſtratum, opinio, per omnes populos peragrat, & in vniuſcuiuſq; animo tam eſt impreſſa atque inſculpta, vt nemo, ne ſi ſolus quidem ferarum more, vel apud agreſtiſſimos homines vixerit, vim iuris queat ignorare. Quæ autem natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum, & beneficii memorem diligit? quę ſuperbos, quæ maleficos, quæ crudeles, quę ingratos non aſpernatur, nõ odit? Hęc enim omnia ne legib. quidem ſancita, ab omnib. hominibus religioſe obſeruantur atq; colũtur, retinenturq;; nõ quia opinione, ſed ipſa natura ſint conſtituta. Itaq; impii & ſcelerati vt Cic. ſcribit, pœnas luunt nõ tam iudiciis, quæ quondam nuſquam erant. hodie multifariã nulla ſunt; vt ſint tamen, perſæpe falſa ſunt, ſed eos agitant inſectanturq; Furiæ, non ardentib. tædis, ſicut in fabulis, ſed angore conſcientiæ, fraudiſq; cruciatu. Quod ſi homines ab iniuria, pœna, non natura ar-

cere deberet, quænā solitudo vexare. impios, sublato suppliciorū metu? quorum tamen nemo tā audax vnquam fuit, quin aut abnuerit à se cōmissum esse facin⁹, aut iusti sui doloris causam aliquā fingeret, defensionēq; facinoris à natura iure aliquo quæreret. Quæ si appellare audent impii, quo tādē studio colētur à bonis? Quod si pœna, si metus supplicii, nō ipsa turpitudo, deterret ab iniuriosa facinorosaq; vita, nemo est iniustus, & incauti potius habēdi sunt improbi. Tum autē qui non ipsi honesto moueamur, vt boni viri simus, sed vtilitate aliqua atq; fructu, callidi sumus nō boni. Nā quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi testē vel iudicē? quid in deserto loco, nactus quē multo auro spoliare possit, imbecillū, atq; solū? Noster quidē hic natura iustus vir ac bonus, etiā colloquetur, iuuabit, in viā deducet. Is vero qui nihil alterius causa facit, & metitur suis cōmodis omnia, videtis, credo, quæ sit acturus. quod si negabit se illi vitā erepturū & aurum ablaturum, nunquā eam ob causam negabit quod id natura turpe iudicet, sed quod metuat ne emanet, id est, ne malū habeat. O rē dignā, in qua nō modò docti, verumetiā agrestes erubescant! Iam vero stultissimum illud, existi-

existimare omnia iusta esse, quæ sita sunt in populorum institutis, aut legibus. Etiamne si quæ sint tyrannorum leges? Si triginta illi Athenis leges imponere voluissent, aut si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legib. num idcirco hæ leges iustæ haberentur? nihilo credo magis illa quam interrex noster tulit, vt dictator quẽ vellet ciuium indicta causa impunè posset occidere. Est. n. ius, quo deuincta est hominũ societas, & quod lex cõstituit vna. quæ lex est recta ratio imperandi atq; prohibendi, quam qui ignorat, is est iniustus, siue illa est scripta vspiã, siue nusquam. Quod si iustitia est obtẽperatio scriptis legibus institutisq; populorũ, & si, vt iidẽ dicunt, vtilitate omnia metienda sunt, negliget leges, easq; perrũpet, si poterit, is qui sibi eam rẽ fructuosam putabit fore: ita fit, vt nulla sit omnino iustitia, si neq; natura est, & ea quę ꝑpter vtilitatẽ cõstituitur, vtilitate illa conuellitur. Atqui si natura confirmatũ ius nõ erit, virtutes omnes tollãtur; vbi enim liberalitas, vbi patriæ charitas, vbi pietas, vbi aut bene merendi de altero, aut referẽdæ gratiæ voluntas poterit existere? nam hæc nascuntur ex eo, quòd naturâ propensi sumus ad diligendos homines, quod fundamentũ iuris est. Neq; solũ in homines obsequia, sed e-

iam in deos ceremoniæ religionesq; tollũtur. quas nõ metu, sed ea coniunctione, quę est homini cum Deo, conseruandas puto. Quòd si populorum iussis, si Principum decretis, si sententiis Iudicum iura constituerentur, ius esset latrocinari, ius adulterare, ius testamenta falsa supponere, si hæc suffragiis aut scitis multitudinis probarentur. quæ si tanta potentia est stultorum sententiis atque iussis, vt eorum suffragiis rerum natura vertatur, cur non sanciunt, vt quæ mala perniciosaq; sunt, habeantur pro bonis ac salutaribus? aut cur, cum ius ex iniuria lex facere possit, bonum eadem facere non possit ex malo? Atqui nos legem bonam à mala, nulla alia nisi naturali norma diuidere possumus; nec solum ius à natura diiudicatur, sed omnino omnia honesta ac turpia: nam & communis intelligentia nobis notas res efficit, easq; in animis nostris inchoauit, vt honesta in virtute ponantur, in vitiis turpia. Hæc autem in opinione existimare, non in natura ponere demẽtis est: nam nec arboris, nec equi virtus quæ dicitur, in quo abutimur nomine, in opinione sita est, sed in natura. quod si ita est, honesta quoque ac turpia natura diiudicanda sunt: nam si opinione vniuersa virtus, eadẽ etiam

eius

eius partes probarentur. Quis igitur prudentem, & (vt ita dicam) cautum non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa iudicet? Est enim virtus perfecta ratio, quod certè in natura est; igitur omnis honestas eodem modo. Nam vt vera & falsa, vt consequentia & contraria, sua sponte, nō aliena iudicantur; sic constans & perpetua ratio vitæ, quæ est virtus, itemque inconstantia, quod est vitium, sua natura probatur. Nos ingenia iuuenum, non ratione ab ingenita naturæ virtute, sed vitia quę existunt, ab ingeniis iudicamus. An ea nō aliter quam honesta & turpia, non ad naturam referri necesse erit? Quod laudabile bonū est, in se habeat quod laudetur necesse est; ipsum enim bonum non est in opinionibus, sed in natura: nam ni ita esset, beati quoq; opinione essent, quo quid dici potest stultius? Quare cum & bonum & malum natura iudicetur, & ea sint principia naturæ, certè honesta quoque & turpia simili ratione diiudicanda, & ad naturam referenda sunt. Hucusq; Cicero. Sequitur igitur, omnes nos ad iustitiam esse natos; neque opinione, sed natura constitutum etiam ius atq; iustitiam. Quod autem multos, vt id natura esse negent, perturbet opinionum varietas, homi-

numq; dissensio, quod apud alios aliud ius sit: quod aliis aliud, & quandoq; contrariũ, honestum & iustum esse videatur: & quia non idem contingit in sensibus, eos natura certos putemus, illa quę aliis sic, aliis secus, nec quædam semper vno modo apparent, ficta esse dicant, illud longe aliter se habet. Nam initio quidem, vt recte Cic. eodem in loco scribit, sensus nostros non parens, non nutrix non magister, non poëta, non scena deprauat, non multitudinis consensus abducit à vero. Animis tenduntur omnes insidiæ, vel ab iis quos modo enumeraui, qui teneros & rudes cũm acceperunt, inficiũt & flectunt vt volunt, vel ab ea quæ penitus in omni sensu implicata insidet imitatrix boni voluptas, malorum autem mater omniũ, cuius blanditiis corrupti, quæ natura bona sunt quia dulcedine hac & scabie carent, nõ cernimus satis. Deinde vero & sensus ipsi, nisi sani & valentes sint, nec vlla re impediantur, versi cernere, atq; res diiudicare quales sint, nõ possunt. Remus enim multis in aqua inflexus apparet; & nimio æstu laborantibus, tepet frigida; febriticãtes saporem vini non sentiunt; iisdem res dulces, amaræ videntur. Sunt & in hominib. qui acutius cernunt, sunt qui liquidius audiunt, sunt

qui

qui ſagacius odorentur, nec eſt fere quiſpiã, qui vel non deterius vel melius altero res ſenſibus percipiat, vel de iis iudicet. Similis eſt ratio in mente humana, quę vt nuper dictũ eſt, multos habet eosq; graues inſidiatores, à quibus obcęcata oneribus, nec ſemper verum cernere, & à falſo diſtinguere, bonum à malo, honeſtum ab inhoneſto, iuſtũ ab iniuſto ſecernere poteſt; eſtq; hoc malum non rerum ipſarum & naturæ, ſed plerunq; ipſius animi, qui imbecillitate iudicii decipitur. vnde non res & iuſta & bona, ſed mẽtes hominum ſubinde mutãtur, atque quo quisq; bonitate ingenii & virtute, rerumq; experientia inſtructus eſt, eo quoq; rectius omnia iudicare poteſt. Quam enim multa vident pictores in vmbris & in eminentia, quæ nos non videmus? quam multa quæ nos fugiunt in cãtu, exaudiunt in eo genere exercitati? neq; tamen alia eſt pictura indoctis, alia doctis; neq; alius cantus illis & nobis, ſed ab iis, cum ſit eadem nobisq; diuerſo modo iudicatur & ſentitur. Ius ergo & id quod iuſtum eſt per ſe quidẽ & ſuapte natura cõſtans perpetuũ atq; vnũ eſt, ſed non ab omnib. vno eodemq; modo cognitum: aut ſi ſit cognitũ tamen qua ratione ad vſus hominũ, ad mores, qui varii ſunt & incerti,

accommodari queat, est difficile & arduum. Hinc diuersitatis legum, opinionum varietatis, iudiciorum ac sententiarum contrarietatis causa, fons & origo promanauit. Nam tanta est inter homines morum dissimilitudo, tanta locorum ac temporum discrepantia, tantaq; rerum mortalium mutatio, & perennis quædam inconstantia atque vicissitudo, vt necessitas iustam mutãdarum legum occasionem præbere videatur. Neq; tamen ita omnia abrogantur, vt vel iusta & honesta penitus aboleantur, sed de modo, ratione, de facultatibus, de circunstantiis, maxime mutationes instituũtur. Nam & revereri seniores, colere Deum, honorare atq; obseruare parentes, & præstantiores viros, nulla est gens tam barbara, quæ id faciendum non præcipiat; quæ impios & ingratos & immodestos non abhorreat & detestetur: quomodo autẽ, quo loco, quo tempore, quo ritu quave occasione hæc vel sequẽda vel fugienda sint, dubitant. Huc accedit, quod circunstantiæ rerum, & qua ratione vnumquodq; obseruandum sit, nostro Iure ciuili est suis iisque certis limitibus circunscriptum ac determinatum; preterea & contradictiones seu contrarietates atque diuersitates legum, vt Imperator Iustinia-
nus

nus testatur, vel omnino sublatæ, vel admodum paucæ, quæ non difficile conciliari inter se & componi possint, relictæ. Patet igitur Ius ipsum non in opinione, sed in natura positum esse; aut si tale aliquod sit, quo minus ad artem eiusve saltem simulachrū reuocari possit, nihil impedimento esse. Neque vero satis est signi, Ius propterea arte concludi non posse, quod in ea re neq; à veteribus, neq; à nostris Iurecōsultis, qui tamē summo ingenio, singulariq; doctrina, experientia rerum incomparabili præditi fuerunt, sit elaboratum. Huic enim quæstioni Cic. noster in libr. de Oratore satisfacit, vbi inquit, primum quidem veteres illos, qui huic scientiæ præfuerunt, obtinendæ atq; augendæ potentiæ suę causa, peruulgari artem suam noluisse; deinde posteaquam est editum, expositis à Cn. Flauio primum actionibus, nullos fuisse qui illa artificiose digesta generatim componerēt: nihil enim esse quod ad artē redigi posit, nisi ille prius qui illa tenet, quorum artē instituere vult, habeat scientiam illam, vt ex iis rebus quarum ars nondum sit, artem efficere posit: multa enim sunt in rerum natura, quę partim adhuc ignorantur, partim disipata iacent ac dispersa sine artificio, neq; propterea

vere non existunt. Nos addamus & illud, multos olim extitisse, & extare etiam nunc Iureconsultos, qui si quam maxime velint, atq; idipsum facere tentauerint, nō potuerint tamen, quod vel rationem methodi & ordinis, vel artis ipsius capita, non bene cognita perspectaq; habuerint. In eo nanque multi hallucinari solēt, quod vel incognita pro cognitis, vel cognita pro incognitis habeant. Neq; tamen hæc vitia vel artibus, vel rerum naturæ, sed humanę mentis atq; ingenii nostri imbecillitati tribuenda sunt. Quam multa enim fallunt medicos? quam multa bonos gubernatores? sæpe decipiuntur optimi quiq; Imp. nō raro hallucinātur peritissimi ędificatores; neq; tamē propterea aut medicina, aut ars nauigādi aut ædificādi deterior, artiūq; numero eiiciēda est.

Illud etiam à quibusdam sępe obiici nobis solet. Etsi partes huius disciplinę vel genera vtcūq; ordine aliquo disponi, atq; via quadam constringi queant, non tamen eadem ratione instrumentis, definitione nimirum atque diuisione, explicari & doceri posse: quippe cum *omnis in Iure*, vt Vlpian* ait, *definitio periculosa sit, rarumq; sit vt subuerti non valeat*: ad hæc definitiones esse proprias substantiarum, Ius ciuile acciden-

tia

tia tantum contemplari. Verum hi non recte à difficultate ad impossibilitatem, vt sic dixerim, argumētantur: multa enim etsi difficilia & periculosa factu & cognitu sint, fieri tamen vel cognosci possunt. Estque hæc res cōmunis quoq; aliis artib. atq; disciplinis. maxime vero iis quę in contemplatione rerum naturaliū positę sunt, in quibus quam magna inueniendi differentias, genera, vnde definitiones ac diuisiones cōstituūtur, sit difficultas, quam sępe diuinus Plato aliique philosophi in diuidendo ac definiendo hallucinati sint, abunde in lib. 1. de Partib. animaliū Aristot. demōstrauit. Non igitur tollit Vlpia. definitiones, sed quā periculosum & difficile definire in Iure sit, ostendit, maximè vero iis, qui nectendarum definitionum atq; diuisionū leges, discrimina generum atq; differentiarū, aut ignorāt prorsus, aut non rectè didicerunt. Sæpe fallimur, dū aduentitias res à substātialibus, dum communia à propriis non vere distinguimus ac separamus. Illud omnino reiiciendum est, quod definitio sit propria substantiarū: nam & accidentia & proprietates rerum definiri possunt. Causa huius erroris & paralogismi est, quod cū definitio dicatur explicare substantiam alicuius rei, multi accidentia, quia

substantiæ non sint, definiri posse dubitent. Sed hi non animaduertunt, substantiæ nomen duobus modis concipi, aut pro re quæ suapte vi & natura consistit, vt Socrates, saxum, planta: aut pro natura & essentia rei, posse. Definitio igitur non tantum est instrumentum explicandi substantiam, hoc est, rem quæ suapte vi nititur, sed etiam naturam atq; essentiam rerum: quapropter & accidentium, quia accidentia quoq; suam naturam & essentiam obtinent: alia enim est natura tutelæ, alia obligationis, alia actionis, alia seruitutis. Illud autem sciendũ est, quod sæpe antea dixi, Iuris ciuilis definitiones, præcepta, totamq; adeo artem, nõ iis scientiis quæ sunt rerum æternarum & necessariarum, sed vt Tullius aliiq; tradiderunt, disciplinis, quæ probabiliter & pingui, quod aiunt, Minerua, & eatenus quoad rei natura patitur, de vnoquoque genere differere, tum quid in vnaquaq; re veri sit ostendere, & de rebus quæ plerunque accidunt disceptare, leges sancire, precepta constituere possunt, annumerari debere. In quibus satis artificẽ officio suo fecisse existimandum est, si ea quę partim à natura sunt, partim longo negotiorum vsu, & rerum publicarum administrationibus obseruata,
ani-

animaduertere, & animaduersa ac notata verbis designare, generibus illustrare, partibusq; suis vtcunq; distribuere posit. Vnde si non perfectam & absolutam quandam artem, artis tamen egregium aliquod simulachrum constituat doceatque necesse est.

EPILOGVS.

At quoniam hæc omnia non ingenii ostentandi, sed quærendi & inuestigandi veri causa à nobis disputata sunt; atque ex iis, vt arbitror, satis quæ ratio tum inueniendarum tum docendarum disciplinarũ, maxime vero Iuris ciuilis sit ostensum, finis sit huic disputationi, quam ego cuperem aliquando à peritioribus doctioribusq; philosophis atque Iureconsultis multo fusius & doctius, in studiosorum gratiam explicatam, vt non tantum an Iuris aliqua scientia, quod dubium amplius non est, sed quę & qualis eius esse posit ac debeat, nobis constaret.

LIBRI SEPTIMI ET VLtimi Principiorum Iuris FINIS.

RERVM ET VERBO-rum memorabilium,

INDEX.

*A*Brogatio Pagina 851
Absoluta prudentia quæ 118
Absolutæ virtutes animæ quæ 84,85
Accidentia quæ vocentur 451
Accidentia & proprietates probantur demõstratione 469
Accidentalis & arbitraria collocatio vel dispositio 366
ἀκυροβολίζειν 350
Actio quid 228 *nulla sine instrumẽto proprio obiri potest* 406 *prima quæ* 425,426
Actionis & operis differentia 66,67. *eius disciplina quatenus differant à scientiis contemplationis* 238 *eius principium* 55 *proprietas* 113. *eius & officii finis quis* 372
Actiones bonæ quæ dicantur 97,98. *animatarum rerum quæ* 196. *inanimatarum quæ ibid. cur lex pertractet* 195 *Iureconsultorũ cur vocẽtur ciuiles* 202 *& quæ* 207
quæ-

quasnam Iureconsultus tractet 200
Actionum diuisio & varietas 195. *nomen multa significat* 208, 209. *animatarum rerum diuisio* 196. *ciuilium duo genera* 202
Administratio recta quib. constet 138
Aegrotum hominem quemnam vocet medicus 200
Aequitas 355, 356 *in contractib. quomodo vocetur* 356 *quatenus à iustitia & iure differat* 357, 358
Aequitatis munus 353, 354
Aequum & bonum quid 349
Aestimatrix animæ pars quanam complectatur 84
Affectiones propriæ cur in disciplinis necessariæ 217
Affinitas & cognatio artium inter se 189
Agathonis sententia de arte & fortuna 72
Agere 372. *agere & efficere differunt* 66, 67
Agendi principium duplex 60. *ratio diuersa cur* 19
Agricultura laus 135, 136
αἴσθησις 26
αἴτημα 30
Alexandrinæ mulieris partus fœcũdus 206
ἀναλογία 153, 250, 251

ἀναλογία geometrica 246
Analogum genus quod 444
ἀναλύειν 388
ἀνάλυσις 384
Anaxagoras sapiens cur 146
ἀνδρεία 87
Angulus rectus, obtusus 423
Anima rerum cur ordo dictus 1. eius partes tres 82 nostrae partes diuersa 303, 304. rationalis vis tripartita 24, 25, 28. vires quot & quae 19. vires ex Platonis sententia 3:2 virtutes & perfectiones 82, 83
Animi bona à quibus petenda 131
Animosa hominis partis munus 85, 86
Animum quaenam accendunt ad officiũ 114
ἀντιπόθεσις 254
ἀνθρώπους mulier viro 129
ἀντιστροφά 399
ἀνυπόθετος cur dicta sapientia 46
ἀνυπόθετος cur sola metaphysica 232
ἀφαίρεσις καὶ πρόσθεσις ars medica 78
ἀποδεικτικὴ μέθοδος qua 382
ἀποκαυστικὴ potestas animae 85
Apollinis Pythii sentẽtia apud Enniũ qua 337
Appetitus 6?, 290, 291
Apum prudentia 98

Ara-

INDEX.

Arabica lingua verborum inops 417
Arburium 286
ἀρχιτεκτονικὴ *prudētia quanā Aristoteli* 139
ἀρχιτεκτονικὴ *sapientia cur* 46
Argumentationis captiosa & sophisticæ origo 39
Aristonis sentētia improbata, & qua in re 495
Aristoteles iniquior in diiudicandis veterum sententiis 255, 256. *qua methodo usus* 384, 397. *totam differendi artē primus ad methodi modum redegit ibid. &* 478. *eius laus* 477. *sententia de quarundā ciuitatū legibus* 300, 301, 302.
Ars quid 67. *quibus in rebus cernitur* 68. *qua ratione resgignat* 71, 72. *& quatenus à natura differat, ibid. à scientia* 73, 74. *quid differat ab artificis actione* 489. *an scientia sit Iurisprudentia* 10 *& scientia ex fine & materia constituitur* 15. *imitatur naturam* 2, 66 *suapte natura facilis & breuis* 493. *nomen multiplex* 15, 16. *eius officium quod* 108. *eius partitio apud Galenum* 16. *principium, causa inuentio habetur* 484
Artes nituntur coniectura 76
Artis proprium quid 78
Artes & scientia quatenus inter se differant 158

Artium cognatio & affinitas 189. *natura quibus rebus æstimetur* 193. *præcepta suis propriis finibus circumscripta* 211
Artifex ab arte iudicandus 187
Artificis actio qua de re suscipitur 472
Astragalizontes à Polycleto expressi 45
Astronomia definitio à fine, à materia & genere subiecto 345
ἀπχία 79 ἡ κατ' ἀπόφασιν καὶ ἡ κατὰ διάθεσιν *qua*, *ibid.*
Augustus primus constituit, vt autoritate eius de iure responderetur 340
ἀξιώματα 25, 30, 213.

B

Βάναυσοι *qui inter ciues* 312
Beatitudo vera & vnica qua 370
Belli finis pax 358
Benigna Iuris interpretatio qua dicatur Iureconsf. 350
βλάβη 320
Bona fides qua dicatur in contract. 356
Bonum & æquum quid 349. *quatenus differunt, ibid.* *Bonum primo ac per se, quod* 242. *& propter aliud, quod* *ibidem.*
βουλευτικὸς *ordo ciuium quis* 312
Brysonis demonstratio qualis 40

C

Calor mordax in febre vnde oriatur 456
καπηλία 136

Captiosa argumentationis origo 18
Carthaginis euersionem cur Romanis dissuaserit Scipio Nasica 308
Carthaginensium mos in ornatu annulorum accipiendo 301. *Respublica* ibid.
Categorica resolutio qua 384
Causa efficiens 427 *huius diuisio* 328
Causa interna partitio 330
Causarum principiorumq; resolutio in suos effectus 466
Causas velle reddere omnium rerum in Iure, turpe, minimeq; necessarium 486
Causidici & rabula 4
Celsus & Vlpianus dicebant Ius artē esse 10
Cilices vixerunt olim ex rapto 494
Circularis probatio Philosophis qua 47
Ciues quales esse oporteat in ciuitate 319
Ciuile imperium 84
Ciuilis prudentia 126.138
Ciuitas optima qua Pythagora, & qua Zenoni 298
Ciuitatis ordinum diuisio secundum Hippodamum 311
Clementia cur in magistratu requiratur 158
Clementia iudici non conuenit 354
Cogitatio 25 35.55. *huius vires* 54
Cogitationis pœnam nemo patitur 199
Cognitio quid 3,110,286. *alicuius rei que-*

modo fiat 344. circa quæ verſetur 17. ex facultate promitur 18. per definitionem certior quam per demonſtrationem 468. cognitio rerum in quibus conſiſtat 181. eius finis quis 371
Cognoſcendi inſtrumenta quæ & quot 408, 409 modus diſsimilis cur 19
Cognoſcentis officium quod 111
Cõmercia inuoluntaria 248. volũtaria 246
Communis ſapientia quæ 44
Comparatio,proportioq; 154
Complexa philoſophis quæ 45
Compoſitionem rerũ cognoſcere quid 492
Compoſitiuus ordo cur excogitatus 382. quis propriè dicatur 396
Conceptiones animi communes 29
Concluſio vera & neceſſaria 38
Conſenſus ex quibus rebus æſtimetur 240
Conſuetudinum,ſtudiorum, exemplorumque effectus 134. vis in ciuitate 217
Conſultatio 472 quot & quibus de rebus inſtituitur 140. Conſultatio & ratiocinatio 25,49,53,87,89
Conſultationis finis 87,88. Conſultationis & opinionis differentia 62,63,64,65. partes 66
Contemplari quid 372
Contemplationis finis 55

Con-

Contingentes res 23,24
Corporis partes similares, primæ & simplices, composita & heterogenea quæ dicatur 174
Corruptè cur multi iudicent 6
Cretensium disciplina iuuentutis 301
Cupiditatis potestas in qua corporis parte residet 85
Curiositas quænam dicatur 123
Custodis legum officium. 33', & deinceps
Custodes legum quinam vocati 140
Δ Aπανητικὴ 86
Definitio 345,414,475.
Definitio à genere subiecto, à fine 435,436.
Essentialis, substantialis & notionalis quæ 416. Earundem differentia 417
Definitio causa & anima demonstrationis est 467,486. demonstratione præstantior, ibid. optima quæ 440. principium & medium est in demonstratione 470
Definitiuus ordo 402
Definitionem omnem in iure cur periculosam dixerit Vlpianus 432
Definitiones ab officio 473
δεινότης 89
Deliberatio quarum nam rerum sit 59
Demonstratio 401, 412, 470. duplex 411,412.
Demonstratio ex definitione oritur 468. ex quibus nectatur 39,40.

Demonstratio & definitio, propria sunt instrumenta scientiarum 470. quæ propriè Aristoteli 38. vbinam adhibenda 213
Demonstratione probantur, proprietates et accidentia de rebus subiectis 468,469
Demosthenes quomodo legem definierit 197
Descriptio 363
δεσποτικὸν imperium 127
Deus vnus omnia gubernat 45
διαίρεσις 438,450
Dialectici disputatio & sapientis 47
διάνοια 26,37,53,48
διαπλὴ 438
διάθεσις 17,49
δικαιολογία 208
δίκαιον & δικαστὴς 261
δίκη 208
διδασκαλία 379
Diductio nominis necessaria & vtilis 438
Differentia duplex 424. externa & interna 465. substantialis quæ 420. Differentiæ à formis ductæ sunt paucæ 445. vnde petantur in Iure ciuili 429. earum ratio duplex 288
Dignitas scientiæ vel habitus quibus potissimum rebus æstimetur 145

de Dis

de Diis immortalibus cur constituta leges 331
in Disciplina quid præcipuum locum tenet 236.
Disciplina actionis & cognitionis quæ 470.
necessaria & vtiles quæ 190, 191
Disciplinarū longitudo causanda non est 187.
earum natura quibus rebus æstimetur 193.
vsus ac fructus quis 2, 3
in Disciplinis perdiscēdis scopus statuēdus 199
Discursus 35
Distinctio eorum quæ dicuntur multis modis, è quibus locis potissimum sumitur 439
Diuina cur vocetur sapientia 46
Diuisio 438. quot fiat modis 443. ad quæ necessaria, & cur 470. dux & ratio est inueniendæ definitionis 433. Diuisio, & diuidendi instrumentum, certa est via inueniendi generis 424. Diuisio subiecti in accidentia quot modis fit 450. 451. Diuisionis & resolutionis differentia 453. vtilitas 433. vitia & errata 446, 447, 448
à Diuisione dependent resolutio & compositio 433. Diuisiones veræ quænam 444, 445
Docendi progressus & via, à notiorib. ad ignotiora 489
Domus ac eius partes 126
δόξα 6, 49. δύναμις 196
δύναμις προσυπαρκτική 81.
Effectuum in suas causas resolutio quib. propria 455, 456

Efficiendi & agendi differentia 22,23
Ebamius commentarios de methodo & ordine Iuris scribere instituit 303. *eius libri de sectis Iurecons ultorum* 191, 369. *scopus in his libris conficiendis* 8,9
εἰκασία 400
Electio, consultationis conclusio 62. *sine iudicio non fit* 471
ἐμπειρία 136. ἔννοιαι 29,286
ἔννοιαι κοιναὶ 213
Enumeratio qua dicatur proprie 448
Enunciationes 30
ἐπιείκεια 345. *cui cōparata ab Aristotele* 351
Epicuri sententiam de summo bono cur reprehenderit Aristoteles 327
ἐπίκουρος *ordo inter ciues* 312
ἐπιδιαίρεσις 449
ἐπιστημονικὸν *genus principiorum quod* 412
ἐπισυμπτωτικὸν 82
Essentialis vel substantialis definitio qua 420
ἑτερογενεῖς *partes qua* 433
Ethice, ciuilis facultatis pars & principium 178. *huius cognitio Iureconsulto & legislatori necessaria* 179, 180. *Ethices commoda* 178
εὐβουλία 101 εὐμήχανα 78

xecutionem quando facit Iudex 464
Exercitatio & usus disciplinarum longa 188
ἕξις 17. Experientia 88. in quibus locum habet 104
Explicatio rerum quaenam commodissima 397.
FAcultas ab aliquo principio proficiscitur 18. eius principium duplex ibid.
Facultates animae tres 82
Familiaris rei prudentia 125.126.& deinceps.
Finis quid 241,242,325,326,327,428. variis modis dicitur 330. Finis & bonum reciproca 13. Finis exterior 341,342. interior quis 341,342. Finis alicuius resolutio in suas causas 463,464. Finis consideratio in artibus 12.13
Forma 331. artificiosa, naturalis, ibid. principium actionis 426
Fortunam & artem cur coniunctas existimauerit Agatho 72
Fugitiuus Tryphonio quis dicatur 201
Fundamentum Iuris quod 303,
GAlenus methodi & ordinis magister 383.
Galeni partitio artis 16 (418
Genus quid Ciceroni 475. Genus subiectum in omni disciplina primo cognoscendum 172
Generis inueniendi methodus qua 420
Genera cum sint finita, cognosci possunt 402
γνώμη 101

Graecos impensius laudauit Aristoteles 316
Gymnasticum genus propositionum 412, 413
H*Abitudo partium triplex* 381
Habitus 27. *Habitus & ars quid* 490. *Habitus animi cur non sit longus* 16. *Habitus artificiosus singularium rerũ curam non suscipit & cur* 490, 491. *Habitus practicus* 25
Hercules cum pelle & hydra Polycleti 45
Herile imperium 54 ἡγεμον κὸν 154
Hippocrates primus medicinam in artẽ redigit 476
Hippodami diuisio ciuitatis 311
Homo ad societatem factus 152. *cuius rei causa natus à natura* 370. *eius praestãtia* 370, 371.
Hominem doctum quanam efficiant 6. (174
Homogenea et heterogenea corporis partes qua
Honestè viuere quid 180
Humanitas magistratui adesse debet 1,8
Hypate 272.
I*Amblichus quid vocarit prudentiam* 120
Ignorantia duplex 198. *Imaginatio* 26
Imperfectum in iure, ab Imperiali sanctione explendum 205
Imperialem fortunam rebus humanis cur praeposuerit Deus 204

Impe-

Imperium quatenus quærendum 306. *herile, ciuile* 84
Inanimata possessio multiplex 135
Incomplexa principia quæ 45
Indiuiduum quid 492
Indiuidua vel singularia sũt infinita 489, 490
Iniuria quid 497. *Iniuria omnis dupliciter æstimari posse videtur* 256. *Iniuriarũ consilia, facta, scripta, quot modis considerari possint* 257, 258, 259
Instrumentum 378 379. *Instrumentum inuestigandi accidentia* 467. *Instrumẽtum resoluendi* 451. *Instrumentorum & ordinum differentia* 407. *Instrumentorum plura genera* 407. 408. *numerus ex quibus colligendus* 408
Integrantes partes quæ 432. 450
Intellectus seu mens 25, 26, 30, 31, 35. *Intellectus actiuus quis* 275. *contẽplatiuus qs, ibid. cur rerum particulariũ dicatur* 28
Intelligibile, ibid. Intelligibiles res quæ dicãtur
Inuentio veri quid 22. 443
Inuestigandi studium vtile 8
Irascendi facultas in homine 313. *Irascibilis pars animæ quanã complectatur* 85
ἠθικαὶ *virtutes* 20
Iudicandi modus in quib. versetur 404, 405
Iudicia, actionum causa inuenta 231

quorundam corrupta cur 8
Iuliani Iureconsulti laus 204
Ius 120. *in quibus rebus consistat* 121,122
Ius iurisq. ratio ab hominis natura est 496, 497. *ciuile ad artis normam redigi potest* 474. *correctiuum & emendatiuum* 260. *strictum* 350
Iuris ciuilis studium cur hoc tempore infelicius tractetur 3, 4. *eius studiorum ordo* 184, 185. *fundamentum quod* 503. *interpretatio benigna qua* 35. *dura, ibid. precepta qua* 221,319. *præcepta & initia unde repetenda* 180. *significatio varia* 347, 348
Iura in quibus constituantur 102
Iureconsultus quis Ciceroni 337. *quis Stoicis* 338 *quid primo & per se consideras* 2 5. *quibus in rebus versetur* 150 *Iurecōsulti domus, oraculum ciuitatis* 338. *finis vltimus quis* 324 325 340. *eius legislatorisque differentia* 113, 142. *nomen unde* 325. *officium* 194, 330 *scopus quis Ciceroni* 337, 338 *cur vocentur* sacerdotes *Vlpiano* 339.
Iureconsultorum veterum responsa vim legis habebant 340
Iurisprudentia habitus agendi & prudentia pars 110. *huius finis quis ibid. consul-*

tandi

tandi deliberandique habitus 112. an hæc ipsa arte tradi possit 5,8,9. cur singularium rerum curam non habeat 491. qualis sit prudentia censenda 141. eius cognitio facilis 182. descriptio 357. professio 358. cognitio vnde petenda, ibid. laus & dignitas 5,145.146. subiectum & materia 194,195, 207,209.210.

Iurisprudentiam cur opinati sunt quidam methodo doceri non posse 489.490.494.

Iusta non sunt omnia, quæ in populorum institutis sita sunt. 502.503

Iusti Velsii laus, & commentarii in Cebetis Thebani Tabulam 86

Iusti & sapientes qui verè appellandi 158

Iustinianus iurisprudentiam credidit esse scientiã 10. eius περὶ ἀνυνομίας sententia 342

Iustitia absoluta 268,269. ciuilis vel politica 274. legitima, ibid. cur difficillima virtus: cur optima, præstãtissima, & pulcherrima dicatur Aristoteli 276. cur mater ac nutrix virtutum veteribus dicta 278. cur legitima dicatur Aristoteli 322. distributiua 263.264. huius officium 288,289. particularis 245. vniuersalis 268. eius definitio ab Vlpiano tradita quomodo intelligenda 288. descriptio ac vis à Platone expressa 271. Iustitia, pro ratione loci, varia

nomina 278. ad iustitiam omnes nati sumus 496. quomodo eam descripserit Aristoteles 285 286. quomodo Theages 290. quomodo definiuerit Zeno 284.
Iuuentutis disciplina quaenam apud Cretenses, Lacedamonios, Persas, Scythas 301
Lacedamonii in quibus iuuentutem instituant 301
Legalis prudentia 138, 139.
Lex quid 298, 503. conseruatrix iustitiae 194. cur de caelo demissa fertur 195. diuinarum humanarumque rerum regina 161. Magistratui praeest, ibid. humanae societatis vinculum & custos 163. magistratus mutus & tacens 195. vinculum humanae societatis 194. lex & legis etymon 151. eius correctio & emendatio duplex 351. descriptio ex Demosth. & Chrysippo 163. laxamentum quid Ciceroni 350. officium 195. subiectum & materia 207. eius virtus quae 221
Legem quid vocarit Lycophron, quid Papinianus 164
Leges condere, quorumnam officium 325. de Diis immortalibus cur constituta 131. parum salutares in ciuitate, nisi effectum sortiantur 331. quid spectent 321. earundemque scopus vltimus quis 321, 322. leges scire quid 350. earum conseruandarum necessitas

lus 17. custodes qui vocentur 141. custodes constituendos in ciuitate existimauit Plato 332. Legum vim vnde petendā putauerit Cicero 367. (viro 162
Legib. bonis cur potius parendum quam bono
Legislatoris cura quanā esse debeat 300 301. munus & officium 194, 309. ei quid faciendum 165
Legumlatores multa omittunt consulto 551
Legislatores quenam tractent 113. à Iureconsultis in quibus differant ibid. & 141
Legislatricis facultatis præstantia 140
Liberorum erga parentes officia 133
λογιστικὸς 25, 53, 82. λογιστικὸν 85.
MAgistratus, lex loquens 161, 195. eius officium 148
M.T. Cicero Iureconsultus 4 (495.
Massageta vxores habebant communes 494.
Materia 430.431. propria & vera, impropria 430. prima Aristoteli quæ ibid. est causa mutationis 47
Matrimonii finis quis 458, 459
Mechanici ordinis munus 314
Mediocritatis effectus quis 96.97
μνημονεία 86 Memoria 89
Mens seu intellectus 25. actiua ibid.
Mentis animæq; oculus vocata prudentia cur 124. diuisio secundū Academicos quæ 403.

Metaphysica cur sola ἀνυπόθετος 232

μέθοδος ἀποδεικτική, ὁριστική, συνθετική 382

Methodos quid 364, 365 & deinceps 373, 374, 483. ad scientiam pertinet 378. principia & causas artis inquirit 378. qua ratione dicatur organũ & scientia ibid. diuisiua, resolutiua 472 Methodus & via resoluendi neotericis Græcis quid 455. naturalis 368. particularis, uniuersalis 379. unus an multiplex habitus censendus 407. eius partes quæ 379. Methodo quærere, quid 363, 364 (4)

Mineruæ statua forma à Phidia facta qualis μισθαρνία 136. *Mundi etymon* 1

N*Atura cur artifex vocetur à Zenone* 2. *natura & substantia rei unde cernatur* 229. *qua ratione res gignit, quaitẽ ars* 71, 72. *natura & artis effectus quis* 6. *à natura quod proficiscitur, æternũ, verum & idem semper est* 496

Naturaliũ rerũ cognitio a quib. fluxerit 471

Necessaria res 24 *Negotii finis otiũ* 309

Nete 272 νόημα 28

νοηματική *definitio quæ dicatur* 46

νομοφύλακες *qui* 336

νομοθετική, *quid a Iurisprudẽtia differat* 10

νοῦς & νόμος 161, 161

Norma certitudinis quæ 400. νοῦς

νοῦς 25,33 νοῦς θεωρητικός 25,54,70
Notionalis definitio quo loco habenda 418
Notio 363 Notiora nobis qua 403
Notitia 29. notitia quid Vlpiano in descriptione Iurisprudentia 357,358
Numerus 423
Nuptiarum ac matrimonii finis quis 458
Oculum anima humana quid vocent philosophi 36
Oeconomice 175. Oeconomica prudētia 126
Officium Iureconsulti 330
ὁμοιομερεῖς partes quæ vocentur 4?2
Operis & actionis differentia 66
Opinatio vel opinio 25,49. opinandi vis 26
Opinionis & consultationis differētia 61,62,63,64. opinionis falsæ origo 38
Opposita quæ 432.
Ordo 378,379. varius 380. cōpositiuus, resolutiuus, definitiuus ib. & 381,382. ordo cur anima ipsarū rerū 1. ordo & collocatio in scientiis duplex 132. cōpositiuus aptissimus ad docendū 397. resolutiuus aptissimus ad inueniendū, ibid. doctrinæ & lectionis 181. & deinceps. naturalis quis 368. essentia & anima rerū a Platone vocatus, & cur 368,369. eius conseruatio in quibusnā doctrinis 383 eius & instrumenti differētia quæ 407. & resolutionis differentia 415

θετικὴ ἀνάλυσις, siue resolutio 385
Partes quæ Ciceroni 475. Partes generis subiecti quæ 216. integrantes, substātiales, quæ 432. similes & dissimiles quæ 281. earum habitudo triplex 381
Passiones 216. Passionum propriarum de subiecto demonstrationes quales 401
πάθη 106
Perfecta scientia vniuscuiusq; rei quandò 118
Perfectio 48,294. vniuscuiusq; rei duplex 83
Pericles cur prudens habitus 92 (405.
Persona diuersis instituitur ac docetur modis
Perspicacia 102. φαντασία 26,36
Phidias cur appellatus sapiens 44
Philosophiæ præcepta quinam posteris tradiderunt 477. varia descriptio 345,346.
Philosophiā verā quid vocet Vlpianus 181
πλασματικὴ 78
Plato cur iusserit in indiuiduis quiescendū 491 cur libros decem de Iustitia & iusto, quam de Rep. maluerit inscribi 317. quas leges accipiendas suaserit Syracusanis, ibid eius laus 1. ei semper iniquior fuit Aristo. 256
πλεονεξία 85. Pleuritis quid. 466
Pœnarum discrimina 217
πολιτικὴ prudentia ciuilis pars quæ 139
Politica iustitia 274

πολιτ-

πολιτικὸν imperium quod 127, 128
Polycletus cur dictus sapiens 44
πολυπραγμοσύνη 123
Pomponii Iureconsulti locus 336
πολιτικὴ vis animæ quæ 85
Possessio inanimata multiplex 136
Postulatum 30. Potentia 287. cur in magistratu requiratur 157
in Potestate nostra quænam sunt 91
πρακτικὸς νοῦς 25, 54
πρότης 87. πρᾶξις 209
Prædicamētis decem omnes res, quæ in natura reperiuntur, conclusa sunt 491
in Principatu quæ potissimū requirantur 156, 157
Principium, potissima cuiusq; rei pars 8, 150
Principia proprie quæ 30, 216. quæ vocanda 412. cur non demonstrentur 104. qualia statuenda ad certos scientiarum terminos & fines 486. cognitionis & [illegible] 24. incomplexa 45. notiora debent esse conclusione 47. quibus modis confirmentur 31
Principiorum, causarumq; resolutio in suos effectus 405
Priora sua natura, & quo ad nos, quæ 42
Prius esse, quot modis dicatur 41, 42
προαίρεσις 61. Probatio circularis quæ 47
προκαταρκτικὴ causa 428

Progressus 404. προηγμένα 399
προνοητικὴ δύναμις 81. Pronunciata 31
Proportio 250. Arithmetica, ibid. Geometrica, ibid. & 264. Proportio ac cōparatio 154. continua & disiuncta 248. 264
Proprium quid 431
Prudens quis habendus 92
Prudentia 50. huius multiplex significatio 81, 93, 94. Priuata, communis 120, 121. ciuilis, & œconomica 126, 138. legalis 139, 140. priuata vel absoluta quæ 118. Relata quæ 120. quatenus differt ab arte 107. eius finis 106. partes 119. communis species 125. pars est iurisprudentia 10. vis & munus 101. differentia eiusdem à cæteris animi habitibus 102, 103, 104
Prudentiam quid appellauerit Iāblichus 120
Prudentissimus quis iure habendus 2
Putredo vnde oriatur 457.
QVarēdi inuestigādiq; res modi quot 56, 409
RAbulæ & proclamatores 4 Ratio 93
Ratio legis est forma & essentia 160
eius munus in homine 312, 316. Ratiocinandi vis 35. Ratiocinatio & cōsultatio 25
Recta ratio 79. 159, 160
Rei familiaris & reipub. similitudo 176
Relatiuorum natura quæ 20
Res & rei nomen late patet 226. quomodo nobis

nobis acquiritur 468
Rei principia qua 23
Res aut sensiles aut intelligibiles 442. *necessaria quenam dicantur, & qua cōtingentes* 23. *quando cognoscuntur* 181. *quomodo tradantur* 405. *Respub. quid* 170, 171.
Respub. quibus conseruetur 138
Reipub. finis & scopus 298. *partes ac virtutes, quib. rebus vniātur custodiunturq;* 315, 316. *salus in cōstituendis legibus posita* 287. *status optime constituitur geometrica proportione* 267
Resoluendi instrumentum 455
Resolutio quid & quotuplex 384. *antiquior & difficilior compositione* 397. *ad qua necessaria, & cur* 470. *multiplex* 454, 455. *a notione finis qua* 389. 392. *finis alicuius in suas causas* 465. *seruit inuentioni* 470. *aptissima ad artium principia quarenda* 410. *Resolutionis & diuisionis & ordinis differentia* 453, 454
Resolutiuus ordo cur excogitatus 382
Rhetoricum demonstrationis genus quod 413
Rodolph. Agricola fallitur 291. *laudatur ib.*
S*Acerdotes cur appellauerit I.C. Vlpian.* 338
Sape et Raro, voces quomodo intelligēda 205
Sanum hominem quem vocet medicus 198. *quem Physiologus* 200

Sapiētes & iusti qui 159. Sapientia 44,46,159
eius munus 105. finis 108
φύσις & τεχνικὴ virtus 83,381
Scientia 33,34,36⁰,379,470. Scientia iuris quibus præsidiis comparanda 6. eius finis 35. Scientia ac disciplina quid polliceantur 2. Scientiarum constitutio qualis 13
Scientifica & substantialis definitio quæ 363
Scire leges quid 350. Scopus quid 327,328.
Scopus & propositum quid philosophis 428
Scopus Iureconsulti quis Ciceroni 348
Sensile 28. Sensiles res quæ 443
Sensus 16. circa quæ versetur 37. cur rerū particularium dicatur 28
Sententia quæ de re fertur à Iudice 464
Singularia & indiuidua cur vsui & experientiæ relinquantur 491
Societas homini maximè propria 151,152. iure & iustitia conseruatur 498. quibus ex rebus concilietur 153. eius scopus quis 298
Solon cur nullum supplicium constituerit parricidis 203. Solonis lege tenebatur is, qui in ciuitate neutrarum esset partium 494
Sophistica argumentatio vnde 38
Sophisticum propositionum genus 414
σωφροσύνη 87,94 (491
Species & genera sunt finita, cognosciq; possunt
Substantia vox latè patet 420. Substantialis

vel essentialis definitio qua 419. differentia qua, ibid. Substantiales partes 432, 451
ad Subiecti naturam alicuius scientia quot res necessaria 215
Suspicatio & existimatio 76
Syllogistica resolutio 386. cur ita vocetur 387
συναλλάγματα 226, 249
σύνεσις 101 σύνοψις 382
συνθετικὴ μέθοδος 382 (317
Syracusanis quas leges accipiendas suasit Plato

Ταμιευτικὴ 86. Thales sapiens cur 106
Theognidis versus de Iustitia expenditur 279
θεωρητικὸς νοῦς 25, 54 πρακτικὸς 26, 54,
θέσις 30 (79
Thrasimachi opinio improbatur 495
θυμοειδὴς 82 πλισμὸς 136
Transgressio quadam Iuris naturalis habetur 500.

Venabile quid 3 2, 303 Veri inuentio 22
Via & methodus resoluẽdi neotericis Græcis quid 455. Via ac modus explicãdi 404
Vinculum aptissimum & pulcherrimũ quod 154. Vinculum humanæ societatis & custos lex 163
Virtus 82, 83. perfecta quot modis dici possit 275. quibus ex caussis promouetur 317.
Virtutes ac perfectiones animæ 84

Vis opinandi 28
Vita humanæ felicitas quib. cõstet partib. 295
Viuere citra societatem quid Aristoteli 123.
Viuere honeste quid 180
Vlpianus cur dixerit omnem definitionem in iure ciuili periculosam 473. *eius & Celsi de iure opinio* 10. *locus expẽsus* 319,320,359
Vniuersale 28
Vocis explicatio quo loco adhibenda 416, 417. *unde oriatur* 417
Voluntas constans & perpetua 291. *duplex* 290. *Voluntaria commercia* 129
Vtilitas fine metitur 240
Vxor qualis deligenda 131. *in hac quid potissimum requiratur, ibid. Vxores communes habebant Massagetæ* 494,495.
Ὕβρις 320. ὑπόκρισις 208
ὑποδιαίρεσις 450. ὑπογραφὴ 286
ὑπόληψις 76. ὑπόθεσις 30.
Zeno *quomodo definierit iustitiam* 284
Zenonis de natura sententia 2
Zoroaster quanam primus in artem redegerit 477.

FINIS.